BIBLIOTHECA
SCRIPTORVM GRAECORVM ET ROMANORVM
TEVBNERIANA

C. IVLIVS CAESAR

VOL. I
BELLVM GALLICVM

EDIDIT
W. HERING

BSB B. G. TEUBNER VERLAGSGESELLSCHAFT
1987

AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER DDR
ZENTRALINSTITUT
FÜR ALTE GESCHICHTE UND ARCHÄOLOGIE

BIBLIOTHECA
SCRIPTORVM GRAECORVM ET ROMANORVM
TEVBNERIANA

BSB B. G. TEUBNER VERLAGSGESELLSCHAFT
1987

C. IVLII CAESARIS
COMMENTARII RERVM GESTARVM

VOL. I
BELLVM GALLICVM

EDIDIT

WOLFGANG HERING

BSB B. G. TEUBNER VERLAGSGESELLSCHAFT
1987

Bibliotheca
scriptorum Graecorum et Romanorum
Teubneriana
ISSN 0233-1160
Redaktor: Günther Christian Hansen
Redaktor dieses Bandes: Günther Christian Hansen

ISBN 3-322-00351-5

1. Auflage
VLN 294/375/6/87 · LSV 0886
Lektor: Dr. phil. Elisabeth Schuhmann
Printed in the German Democratic Republic
Gesamtherstellung: INTERDRUCK Graphischer Großbetrieb Leipzig,
Betrieb der ausgezeichneten Qualitätsarbeit, III/18/97
Bestell-Nr. 666 357 1
03900

MEMORIAE
BERNHARDI KUEBLER
ALFREDI KLOTZ
OTTONIS SEEL

PRAEFATIO

De commentariorum Corporis ab antiquitate usque ad medium aevum historia

Caesarem Belli Gallici commentarios (libros I–VII) exeunte bellorum septimo anno (52) scripsisse veri simile est. his in libris enim res in Gallia gestae historiae ratione narratae sunt, quae in proeliis contra omnes fere Gallos duce Vercingetorige factis quasi altissimum fastigium contigerint. at Belli civilis commentarios a Caesare imperfectos relictos esse pro certo habendum est. quae res etiam ex Hirtii verbis concludendae sunt, qui in epistula octavo Belli Gallici libro praemissa dixit: *Caesaris nostri commentarios rerum gestarum Galliae, non comparentibus superioribus atque insequentibus eius scriptis, contexui novissimumque imperfectum ab rebus gestis Alexandriae confeci usque ad exitum non quidem civilis dissensionis, cuius finem nullum videmus, sed vitae Caesaris.* attamen antequam Hirtius hoc propositum exsequi potuerit, morte iniqua ereptus est. in octavo libro Belli Gallici usque ad Belli civilis initium nos Hirtii verba legere nemo negabit. qui quidem auctores Bellum Alexandrinum, Bellum Africum, Bellum Hispaniense scripserint, usque ad hoc tempus ignoratur. Suetonius Tranquillus, quantum quidem scimus, primus Corpus Caesarianum testatur eodem modo constitutum quo Corpus, quod nos hodie legere possumus quodque quinque partes continet: Bellum Gallicum, Bellum civile, Bellum Alexandrinum, Bellum Africum, Bellum Hispaniense. Suetonius (Iul. 56) edocet nos de disputationibus, quae de Bellorum auctoribus habitae sunt: *reliquit et rerum suarum commentarios Gallici civilisque belli Pompeiani. nam Alexandrini Africique et Hispaniensis incertus auctor est. alii Oppium putant, alii Hirtium, qui etiam Gallici belli novissimum imperfectumque librum suppleverit.* de hac quaestione nihil novi addere possumus. hoc a Suetonio memoriae prodito ordine Corpus Caesarianum usque ad nostrum tempus traditum est. de fatis eius exeunte antiquitate pauca admodum nota sunt. Orosius (a. 417) verbis Caesaris in libro VI operis, quod Historiae adversum paganos inscribitur, ita usus est, ut eius verba textus fontem ordinis secundarii habeamus. a duobus viris doctis textum commentariorum belli Gallici purgatum esse manifestum est; cf. subscriptionem libri II in codicibus **A** et **B** obviam: *Iulius Celsus Constantinus vir clarissimus legi. Flavius Firminus Lupicinus legi.* ex formis nominum concludi potest Celsum Constantinum non

ante saeculum IV vixisse; Lupicinum filium Euprepiae sororis Ennodi episcopi Ticinensis fuisse constat. horum virorum opus corrigendi in Belli Gallici textu se continebat, cf. subscriptionem libri VIII (classis α): *Iulius Celsus Constantinus legi tantum feliciter.* quem ad finem Celsus et Lupicinus Caesaris verba per multa saecula corrupta correxerint, non pro certo affirmare audeo. ex codicum testimoniis nullo modo demonstrari potest horum virorum opere recensionem classis, quam α nominamus, fundatam esse; ex. gr. legas in subscriptione libri VII in codice U, qui classis β est, nomen Celsi Constantini.

Antiquitate exeunte librarius vel librarii codicum Belli Gallici raris abbreviaturis verbi *noster* usi sunt, quarum reliquiae in antiquissimis codicibus et classis α et classis β, quos ad textum constituendum adhibere consuevimus, reperiri possunt sive in antiquo statu sive in mendis, quae ex his abbreviaturis ortae sunt: ex. gr. $\overset{i}{N}$ (= *nostri*) → *nisi*. qua de causa in hac Belli Gallici editione tam abbreviaturas huius ordinis quam mendas ex abbreviaturis ortas in apparatum criticum recepi. quoniam antiquitatis tempore nullae certae reliquiae inveniri possunt, ex quibus concludendum sit duas classes textus iam ante medium aevum ortas esse, pro certo habeo omnium commentariorum textus unum exemplar ex antiquitate in medium aevum venisse. quod deperditum esse maxime dolendum est. at primum saeculo IX apographon librorum Belli Gallici I–VIII ortum est. descriptus est codex fortasse in monasterio Floriacensi media in Gallia. monachorum Floriacensium, ut videtur, intererat veterum Gallorum vitae et moribus studere. huius codicis ex apographo, quod postea amissum esse videtur, non solum novi codices oriebantur integri, sed etiam collectiones sententiarum (excerpta), quae ad Gallorum mores pertinent; quibus monachi usi sunt. forte unum exemplar usque ad nostra tempora servatum est. postea saeculo X commentarii Caesariani ex alio codice, qui ab antiquitate in medium aevum venerat, integri descripti sunt. qua re hodie duas traditionis classes habemus, quae inter se maxime differant: α et β.

De codicibus eliminandis

(I) classis α familia φ

(1) codex Vaticanus Latinus 3864 (M), membranaceus, descriptus in monasterio Corbeiensi saeculo IX (post a. 850), 133 foliorum, quorum fol. 1–74^r Bellum Gallicum continent, reliqua folia Plinium minorem et partes Sallustii.

Cf. D. Detlefsen, Zu den Handschriften von Caesars Bellum Gallicum, Philol. 17, 1861, 649sqq.; E. Hauler, Zur Sallustkritik, Wiener St. 17, 1895, 122sqq.; B. L. Ullman, The Vatican Manuscript of Caesar, Pliny and Sallust and the Library of Corbie, Philol. Quarterly 1, 1922, 17–22; W. Hering, Zum Caesarcodex Vat. Lat. 3864, Philol. 111, 1967, 133–137. Holder, Kuebler, Constans aliique hunc Romanum siglo R nuncupaverunt.

Codex **M** ex codice **B** transscriptus est:

BG I 40, 6 *vietores* **B** *vi^{c}etores* **B**^{c} s. m. (fol. 9^{r} 10): *vicetores* **M** (fol. 9^{r} 16)
BG VII 20, 11 *^{de}producere* **B** (fol. 76^{r} 20): *prodeducere* (corr. pr. m.) **M** (fol. 54^{r} 5)
BG VII 42, 4 *convictolitav^{v}is* **B** (fol. 81^{v} 22): *convictolitavius* (corr. pr. m.) **M** (fol. 57^{v} 13)
BG VI 5, 1 *animo* **B** (fol. 59^{v} 22): *conimo* **M** (fol. 42^{v} 12)
BG VI 35, 10 *oblata* **B** (fol. 67^{v} 17): *oblecta* (*obiecta* **M**^{c} s. m.) **M** (fol. 48^{v} 23)
BG IV 6, 1 *ne graviori* **B** (fol. 32^{v} 14): *ne gnaviori* (e ligatura litterarum *r* et *a*) **M** (fol. 25^{r} 15)

Cf. Hering, Recensio 10–11 et tab. II (lin. 8 in.), III (lin. 4).

(2) codices **N** et **L**

Codex Neapolitanus IV c. 11 (**N**), membranaceus, saec. XI, 158 foliorum, Corpus Caesarianum continens (Bellum Gallicum fol. 1–69^{r}).

Descriptus est a D. Bassi (C. Iulii Caesaris Commentarii de bello Gallico, praef. 7sqq.), qui primus hunc codicem ad textum constituendum adhibuit. cf. C. Janell, Catalogus Bibl. Lat. ... quae in Regio Neapolitano adservatur, Neapoli 1827, 81sq.

Codex Musei Britannici Addit. 10084 (**L**), membranaceus, saec. XII, olim Lovaniensis, 112 foliorum, Corpus Caesarianum continens (Bellum Gallicum fol. 2–60^{r}).

Cf. List of Additions to the Manuscripts in the British Museum ..., London 1843, 10.

Codices **MNL** communem errorem hunc habent:

BG VI 20, 1 *uti ad magistratum ... communicet* om. **MNL**.

Codices **N** et **L** ex codice **M** originem ducunt:

BG VIII 12, 4–5 *amisso Vertisco ... uti tamen* una linea **M** (fol. 67^{v} 6): om. **NL**.
BG III 17, 7 *id ea de causa* **M** (librarius verbum *faciebat* post *causa* omisit et in margine ante verba *de causa* supplevit): *id ea faciebat de causa* **NL**.
BG VIII 7, 4 *Correo*] *corbeo* **M**^{c} (ut VIII 6, 2): *coribeo* **NL**.

Cf. Hering, Recensio 9 et 11 adn. 2. ceterum stemma ibidem 11 depictum corrigendum est; nam Virginia Brown recte demonstravit codicem **L** ex **N** descriptum esse (Brown, Transmission 15sqq.).

(3) codex Laurentianus Ashburnhamensis 33 (**S**), membranaceus, saec. X, olim Bellovacensis, 161 foliorum, Corpus Caesarianum continens (Bellum Gallicum inde a I 30, primo quaternione amisso, fol. 1–73^{v}).

Cf. E. Rostagno, Il libro De bello Africo nel cod. Laur. Ashb. 33, Studi Italiani 2, 1894, 321sqq.

Traditio Belli Gallici in codice **S** originem ducit ex codice **B**:

In codice **B** (fol. 16^{v} 2) post *adgressi* invenimus litteram *F* (= *finis*); hic est finis secundi quaternionis codicis **S**; item in **B** (28^{r} 4) *F* post *ab his erat*, quod congruit cum fine tertii quaternionis codicis **S**; in **B** (fol. 41^{r} 6) *F* post *more*, quod est in codice **S** finis quarti quaternionis.

BG V 49, 7 *praesertim nulli ... angustiis viarum* una linea **B** (fol. 56ʳ 21): om. **S**. Qua de causa puto codicem **S** in Bello Gallico eliminandum esse. cf. Hering, Recensio 12–16 et tab. I (lin. 2) et V.

Librarius codicis **S** non codice **B** ipso usus est, sed codice intermedio nunc deperdito. quo in codice textus Belli Gallici funditus correctus et reliquis Corporis Caesariani partibus suppletus erat. ceterum codex **S** non solum e codice **B** descriptus est. in fine enim Belli Gallici duo loci inveniri possunt, quibus codex **S** ex ignoto exemplari classis β pendet:

VII 58, 4 (inter *iniectis* et *ad bellum erat*) – 62, 6 (inter *VII legionis* et *Labienum*)
VIII 23, 5 (inter *vel celeriter ... conficere hominem* et *vulneravit*) usque ad finem libri.

Qua de causa his duobus locis codex **S** ad textum constituendum adhibendus est, ceterum in Bello Gallico eliminandus.

In Corporis Caesariani secunda parte (inde a Bello civili) e codice **S** codices **N** et **L** descripti sunt: cf. Brown, Transmission 12–24; Hering, Recensio 12–16.

Codicibus **MNLS** eliminatis unus codex **B** e familia quae dicitur φ ad Belli Gallici textum constituendum reliquus est. paucas illas meliores lectiones, quae in his eliminatis codicibus reperiuntur, coniecturas habemus. quibus in codicibus si unam aliquam lectionem invenires, quae nullo modo coniectura iudicanda est, tunc demum eliminatio excludenda esset.

(II) classis β familia ϱ

Codex Laurentianus Riccardianus 541 (**R**), membranaceus, saec. X/XI, foliis 187 Corpus Caesarianum continens (Bellum Gallicum fol. 1–87ʳ).

Kuebler et Holder utuntur siglo **F**, Meusel et Constans siglo **l**.

Codex **R** ex codice Vaticano Latino 3324 (Ursiniano **U**) per codicem intermedium transscriptus est:

BG V 24, 7–8 *ducendam dederat ... quoad legiones* una linea **U** (fol. 27ʳ 24): om. **R** (suppl. m. s. in marg.); cf. Hering, Recensio 20sq. et tab. X.

In codice **R** singulas lectiones invenimus, quae in **U** non leguntur. quarum origo adhuc non demonstrari potuit. non quidem novae lectiones sunt, cum in ceteris quoque codicibus reperiantur. codicem **R** eliminandum esse puto, quod et Virginia Brown de Belli civilis libris statuit (Brown, Transmission 25sq.).

(III) classis α familia χ et classis β familia π

Codex Parisinus Latinus 5056 (**Q**), olim Moysiacensis, membranaceus, saec. XI/XII, 136 foliorum (fol. 1–89ᵛ Excerpta ex Iosephi Antiquitatum lib. I–X, 90ʳ–130ᵛ Bellum Gallicum, 131–136 S. Augustini de agone Christiano).

Codex Vindobonensis 95 (V), olim Treverensis, membranaceus, saec. XII, foliorum 182, Corpus Caesarianum (usque ad B. Hisp. 42, 4) continens (Bellum Gallicum fol. 2–86r).

Kuebler Holder Constans aliique siglo **M** pro **Q** usi sunt, Meusel Constans aliique siglo **f** pro **V**.

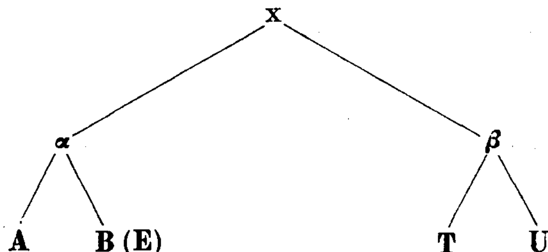
Codex **Q** cum codice Amstelodamensi 73 (**A**) Bongarsiano, codex **V** cum codice Parisino Latino 5764 (**T**) Thuaneo coniungendi sunt. errores coniunctivos praebent hos:

A et **Q** (= χ) omittunt BG V 17, 4 *neque consistendi aut ex essedis desiliendi*, VII 46, 3 *omni spatio vacuo relicto superiore(m)*.
T et **V** (= π) omittunt BG I 29, 2–3 *nonaginta duo ... ad milia*, III 18, 7 *non prius ... reliquosque duces*, IV 6, 4 *et Condrusorum qui sunt Treverorum*, V 21, 1 *Cenimagni ... Cassi*, VI 32, 1 *neve omnium ... causam iudicaret*, VII 10, 1 *si maturius ex hibernis educeret*.

Cum inter codices **A** et **Q** et inter codices **T** et **V** longiora tempora intersint et codices **Q** et **V** pluribus apographis intermediis cum **A** sive **T** coniungantur, nobis difficile est testimonia reperire, quibus procul dubio demonstrare possimus recentiores (**Q** et **V**) in codicibus **A** sive **T** ultimam originem habuisse. si etiam codices **M** et **N** deperditi essent, hodie nullo modo demonstrari posset codicem **L** pluribus apographis intermediis ex codice **B** transscriptum esse. unum argumentum praebeo: certa vestigia traditionis alicuius, quae non in codicibus **ABTU** deprehenditur, in codicibus **Q** et **V** non inveniuntur. qua de causa suspicari licet hos recentiores codices **Q** et **V** nihil nisi traditionem ex antiquioribus codicibus notam praebere. codicum **Q** et **V** lectiones 'meliores' coniecturas ducere necesse est. quas in apparatu critico solum adducimus, si in aliis codicibus non leguntur.

De codicibus ad textum constituendum adhibitis

Eliminatis omnibus codicibus, quos ab aliis exstantibus descriptos esse vel constat vel veri simile est, en habes hoc novum Belli Gallici stemma:

A = codex Amstelodamensis, Bibliotheek der Rijksuniversiteit 73 (Bongarsianus primus), membranaceus, saec. IX scriptus in monasterio Floriacensi, fol. 2ᵛ – 100ᵛ Bellum Gallicum continens.

Folia 97 (BG VIII 39, 2 *ad resistendum* – 43, 3 *ita nostri*) et 100 (BG VIII 52, 1 *summa celeritate* usque ad finem) amissa et a manu recenti saec. XIV/XV suppleta sunt; in his partibus codex **Q** nobis praesto est (cf. supra p. VIII – IX).

Vide M. B. Mendes da Costa, Bibliotheek der Universiteit van Amsterdam, Catalogus der Handschriften II: De Handschriften der Stedelijke Bibliotheek met de latere aanwinsten, Amsterdam 1902, 16. codicem possederunt Petrus Danielis, Iacobus Bongars, Ianus Gruterus (?), Suffridus Sixtinus (m. 1648 vel 1649), Ioannes Six (m. 1700); cf. V. Brown, in: Palaeographica, Diplomatica et Archivistica. Studi in onore di Giulio Battelli, Roma 1979, 120sq.

B = codex Parisinus Latinus 5763 (Floriacensis), membranaceus, saec. IX (ante 850) scriptus in monasterio Floriacensi, fol. 1 – 112 Bellum Gallicum continens (fol. 113 – 180 Iosephi Antiquitatum lib. XIII – XVI, tum Macarii abbatis charta saec. XI).

Inter fol. 2 et 3 quattuor folia deperdita sunt (BG I 7, 3 *locum obtinebant* – 20, 4 *a se averterentur*), inter fol. 55 et 56 unum folium (V 44, 11 *illum vero* – 48, 7 *retineat Gallus*), inter fol. 61 et 62 unum folium (VI 11, 4 *institutum videtur* – 13, 10 *decretis iudiciisque*) desideramus. his in partibus uti licet lectionibus, quas codex **M** (cf. supra p. VI) praebet. in extremo Bello Gallico verba *exceptus est* (VIII 51, 1) usque ad *sed admonebantur* (53, 2) omissa sunt, quorum partem (*exceptus est – tr. pl. cum cae* 52, 4) librarius post subscriptionem libri VIII (fol. 112ʳ 14 – 112ᵛ 8) supplevit.

Codex **B** a compluribus librariis scriptus est. quamvis differentias librariorum sine dubio agnoscere liceat, tamen operis rationem et causas mendorum, quae a singulis librariis facta sunt, cognoscere difficile est.

Paulo post opus finitum primus corrector textum emendavit, fortasse Lupus de Ferrières (cf. L. Traube, Textgeschichte der Regula S. Benedicti, München ²1910, 123; E. von Severus, Lupus von Ferrières, Münster 1940, 57. 103; contra dixit E. A. Lowe, Palaeographical Papers 1907 – 1965, I Oxford 1972, 321 cum adn. 8).

Post primam correctionem codex **B** cum codice quodam classis β collatus et correctus est. lectiones ex β sumptae inveniuntur inde ab initio usque ad III 7, 2 *hiemaverat*. harum lectionum originem invenire non possumus, cum **B**ᶜ nunc cum **U**, nunc cum **T** consentiat, raro correctiones praebeat, quas alius codex nullus habet. omnes lectiones, quae ex β in codicem **B** translatae sunt, exceptis illis paucis, quae alibi non inveniuntur, ex apparatu critico removi. omnes hae correctiones inter saec. IXᵉˣ, cum codex **M** e codice **B** noniam correcto transscriptus est, et saec. XI, cum codex Leidensis 53 (**C**) e codice **B** classis β ope correcto transscriptus est, intrusae sunt.

Codicem possederunt abbatia S. Benedicti Floriacensis (fol. 49ʳ), Petrus Danielis, Colbertus.

Cf. Catalogus codicum manuscriptorum Bibliothecae Regiae IV, Parisiis 1744, 154; M.-Th. Vernet, Notes de Dom André Wilmart (†) sur quelques manuscrits latins anciens de la Bibliothèque Nationale de Paris, BIRT 6, 1957, 30sq.; W. Hering, Bemerkungen zum Codex Parisinus Latinus 5763, Helikon 9 – 10, 1969 – 1970, 677 – 679.

Errores separativos praebent **A** contra **BTU** (II 31, 6 *quam … dominari*, V 17, 4 *neque consistendi aut ex essedis desiliendi*, VII 46, 3 *omni spa-*

tio ... superiore om.), **B** contra **ATU** (VII 22, 5 *et apertos cuniculos ... prohibebant*, VIII 52, 4 *(cum Cae)saris* – 53, 2 *admonebantur* om.).

E = Excerpta in codice Parisino Latino 6842 B, membranaceo, saec. IX, qui post Palladii De agricultura (fol. 1 – 75ʳ) et Anthimi De observatione ciborum (fol. 75ᵛ – 82ᵛ) viginti quinque excerpta e Belli Gallici libris I – V sumpta (fol. 82ᵛ – 85ᵛ) praebet.

Postremum excerptum (V 56, 2 *multitudinis*) media in sententia abrumpitur. post fol. 85 igitur aliquot folia deperdita esse veri simile est. excerpta scripserunt duo librarii, unus fol. 82ᵛ – 84ᵛ, alter fol. 85. librarii scripturis utebantur, quae nobis ex codicibus **A** et **B** notae sunt. quare credo excerpta in monasterio Floriacensi saec. IX scripta esse. monachorum intererat non terram Gallicam, sed mores priscorum incolarum cognoscere.

Locum paucorum excerptorum **E** in stemmate codicum invenire non possumus. **E** multum cum codice **B** congruit et permulta singularia menda praebet. tamen testimonium **E** ad textum constituendum maximi momenti esse videtur. nam cum in codice **B** multa verba vel litterae a correctore erasa sint, auxilio excerptorum suspicari licet, quid codicis **B** librarius olim scripserit.

Excerpta Caesariana a R. H. Rodgers Palladii editore inventa sunt. cf. W. Hering, Caesar-Exzerpte aus dem 9. Jh., Philol. 115, 1971, 131 – 136.

T = codex Parisinus Latinus 5764 (Thuaneus), membranaceus, 159 foliorum, Corpus Caesarianum continens (Bellum Gallicum fol. 1 – 78ᵛ), saec. XI in Gallia scriptus.

Belli Gallici textus ope codicis classis *α* correctus est, qui ex codice **B** transscriptus erat. quas correctiones ex apparatu critico exclusimus exceptis perpaucis locis, in quibus **T**ᶜ praebet lectiones, quae in **ABU** inveniri nequeunt.

Codicem possedit post Thuanum Colbertus. cf. Catalogus (supra laudatus p. X) 154 sq.

U = codex Vaticanus Latinus 3324 (Ursinianus), membranaceus, saec. XI/XII in Gallia scriptus, foliorum 144, Corpus Caesarianum (usque ad B. Hisp. 36, 1 *Pompeium*, fol. 111ᵛ) et varia continens (Bellum Gallicum fol. 1 – 55ʳ). Belli Gallici textus eodem fere tempore correctus est.

Codicem possederunt monachi St. Martini Massiacensis (fol. 111ᵛ – 112ʳ), Giovanni Tonsi episcopus Fanensis (fol. 114ᵛ), Antonio Costanzi, Cardinalis Achilles Statius, Fulvius Ursinus (cf. cod. Vatic. Lat. 7205 fol. 26).

In margine codicis 39 varias lectiones invenimus a librario ipso notatas. quarum 34 lectiones nobis ex aliis codicibus notae sunt, quinque reliquas menda duco.

Errores separativos codices classis *β* praebent has omissiones: **T** contra **ABU** I 29, 2 – 3 *nonaginta duo . . . ad milia*, 38, 5 *intermittit . . . altitudine ita*; 53, 2 *aut lintribus . . . reppererunt*, III 18, 7 *non prius . . . reliquosque duces*, 26, 2 *relictae . . . hostium castris*, IV 6, 4 *et Condrusorum qui sunt*

Treverorum, 19, 1 *premerentur* . . . *Suebos*, V 21, 1 *Cenimagni* . . . *Cassi*, VI 32, 1 *neve omnium* . . . *causam iudicaret*, VII 10, 1 *si maturius* . . . *educeret* (lacunas exceptis V 21, 1 et VII 10, 1 manus altera in marginibus explevit), **U** contra **ABT** IV 22, 3 *quibus adductis* . . . *recipit*, VII 55, 4 *et de statu civitatis cognovissent*, 75, 5 *neque cuiusquam imperio obtemperaturos*.

De codicibus α et β

Codices **AB(E)TU** in duas classes ***α*** et ***β*** divisos esse manifestum est. errores separativos invenias omni fere in pagina huius editionis. collegi quinque maiores omissiones in codicibus **AB** = ***α***:

II 31, 2 *et ex propinquitate pugnare*
III 8, 2 *et siquos intercipere potuerunt*
VII 15, 2 *Biturigum positum in via Noviodunum*
VII 45, 2 *mulorumque produci deque his stramenta*
VIII 11, 1 *nisi a maiore* – 12, 2 *circumventos adgrederentur.*

altera parte habemus duas omissiones in codicibus **TU** = ***β***:

III 9, 10 *auxilia* . . . *arcessunt*
VII 77, 13 *cuius rei* . . . *iudicarem*.

Constat in codicibus vel vetustioribus vel recentioribus nullum aliquod certum vestigium traditionis adhuc repertum esse, quae non in aliis servatis codicibus tradita sit, quamquam multi viri docti operam dedissent, ut talia testimonia ad lucem ferrent. id quod traditum est legimus in **ABTU** et in excerptis **E**. lectiones variae, quae paucae e codicibus recentioribus originem ducunt, ad unam omnes mendae vel coniecturae ex mendis factae habendae sunt. qua de causa commentariorum editoris est quasi fundamentum divinationis materiam ex vetustissimo statu codicum sumptam lectoribus praebere. nam quamvis textus in codicibus traditus non gravioribus mendis corruptus sit, non omnibus locis Caesaris ipsius linguam et stilum ita, ut nemo dubitare possit, certe constituere possumus. Caesaris lingua non difficilis est, ut recta verba et coniecturae vix discerni possint. sunt etiam difficiles quaestiones, quae adhuc solutionem exspectant. textum Caesarianum non recte constituere possumus, cum maxima quaestio adhuc sub iudice sit, quaestionem dico, quae sit ratio classis ***α*** ad classem ***β***. meo quidem iudicio neque classis ***α*** neque classis ***β*** 'melior' esse videtur. scimus enim rem non simplicem esse. cavendum est, ne in classibus ***α*** et ***β*** solum ea videamus, quae post historiam traditionis longam facta sint. ut omnes fere codices qui exstant correctionis vestigiis abundant, sic etiam suspicio existit hyparchetypum ***β*** post transcriptionem ex archetypo correctum esse. ex apparatu critico multis locis vestigia cognoscas, quibus verborum ordo contra traditionem quasi ad normam aliquam dicendi directus esse videatur. vide exempli gratia:

VI 37, 4 *ex reliquis hostes partibus* α: *hostes ex reliquis partibus* β
VI 37, 6 *totis trepidatur castris* α: *trepidatur totis castris* β
VI 37, 8 *in eodem occiderint castello* α: *in eo castello occiderint* β
VI 38, 1 *quanto res sit* α: *quanto sit res* β
VI 40, 1 *deiecti se in signa* α: *deiecti in signa se* β.

Cum rationem corrigendi in classibus et α et β in lucem protulerimus, fundamentum habebimus, in quo textus constitui possit. quamvis enim constet, quod efficiatur ex quaestione critica, non nisi generatim valere, non ad singulos casus decernendos, tamen sine communi fundamento lectiones classis α vel classis β eligere non possumus. veri simile est textum a Caesare ipso conscriptum non multum a textu ex libris constituto differre, sed revera aliquot locis differt. quamvis ergo Caesaris textum non nisi dubitanter constituere possimus, archetypi quidem lectio sine ullo dubio constitui potest, si aut omnes quattuor codices (**ABTU**) aut tres saltem inter se consentiunt. qua de causa singulas lectiones singulorum codicum ex apparatu critico excludendas esse putavi (sed excerptorum **E** lectiones semper notavi).

Permultis corruptelis in archetypo exstantibus et librarii et viri docti textum Caesaris restituere conati sunt. longa illa coniectandi historia a vetustissimis codicibus nobis servatis initium capit, cuius multa exempla in apparatu critico invenies. secutae sunt coniecturae in codicibus recentioribus et in priscis editionibus prolatae. longa post saecula, in quibus hic illic textus feliciter emendari potuit, hodie difficilius esse videtur novas et inauditas emendationes proponere, quas haud dubitantes accipere possimus. quare nova conata non nisi perraro adduxi veritus, ne ea commendare videar. ceterum desideratur supplementum tabulae coniecturarum, quam Henricus Meusel Lexico Caesariano (Berolini 1887–1893) addiderat.

De archetypi natura

Archetypi tria insignia collegi, cum codex usque ad nostrum tempus non descriptus sit.

(1) Habuit abbreviationes, quibus librarii solum saec. VI usi erant: $\overset{i}{N}$ = *nostri*, $\overset{a}{N}$ = *nostra*, $\overset{o}{N}$ = *nostro*, $\overset{m}{N}$ = *nostrum*. in **ABTU** sive has formas sive menda ex his formis orta (ex. gr. *nihil*, *nisi*, *nim*) reperimus. cf. Hering, Recensio 94–96 et tab. I (lin. 1).

(2) Verba *populus Romanus* contracta erant *p. R.* 77 in locis Belli Gallici Caesar Hirtiusque his verbis usi sunt; quorum in 11 locis invenimus plenas formas, in 66 locis compendia. vicissitudines inter compendia et plenas formas sensu carent.

(3) Duplas lectiones habuit, quae partim in α partim in β exstant. quaestio perdifficilis denuo investiganda est.

Restat ut gratias agam Bibliothecae Apostolicae Vaticanae et Bibliothecae Nationali Parisiensi, quae annis 1957 et 1980 mihi permiserunt, ut libris manuscriptis apud se adservatis uterer, et apographa photographica arte facta praebuerunt, et illi Institut de Recherche et d'Histoire des Textes Parisiensi, cuius beneficio apographa photographica mutua accipere potui, et Academiae scientiarum Reipublicae Germanicae Democraticae, cuius subsidio codicum imagines accepi, necnon Virginiae Brown Torontoensi, quae Belli civilis novam editionem praeparat.

Regis in Lapide Saxonum,
a. d. VI kal. Oct. a. MDCCCCLXXXIIII — W. Hering

Iniqua et praematura morte editorem Caesaris commentariorum et nobis et litteris d. 6 m. Augusti a. 1986 ereptum vero desiderio lugemus.

Bibliothecae Teubnerianae editores et redactor

LIBRI AD TEXTVM CONSTITVENDVM PERTINENTES

J. Kroymann, Caesar und das Corpus Caesarianum in der neueren Forschung: Gesamtbibliographie 1945–1970, in: ANRW I 3, Berlin–New York 1973, 462–467
H. Gesche, Caesar (Erträge der Forschung Bd. 51), Darmstadt 1976, Bibliographie 233–235. 245 sqq.

W. Hering, Die Recensio der Caesarhandschriften, Berlin 1963 (= Recensio)
–, Zum Caesarcodex Vaticanus Latinus 3864, Philol. 111, 1967, 133–137
–, Bemerkungen zum Codex Parisinus Latinus 5763, Helikon 9–10, 1969–1970, 677–679
–, Caesar-Exzerpte aus dem 9. Jahrhundert, Philol. 115, 1971, 131–136
V. Brown, The Textual Transmission of Caesar's Civil War, Leiden 1972 (= Transmission)
–, Latin Manuscripts of Caesar's Gallic War, in: Palaeographica, Diplomatica et Archivistica. Studi in onore di Giulio Battelli, Roma 1979, 105–157

TABVLA SVBSCRIPTIONVM

Libri primi initium

INCIPIT LIBER GAII CESARIS BELLI GALLICI IVLIANI DE NARRATIONE TEMPORVM INCIPIT LIBER SVETONII **A**

INCIPIVNT LIBRI GAII IVLII (IVLII *om.* **B**) CAESARIS BELLI GALLICI IVLIANI (IVLIANI *om.* **β**) DE NARRATIONE TEMPORVM **Bβ**

Libro primo exeunte

IVLIVS CELSVS CONSTANTINVS VC LEGI · C · CAESARIS · C · F · BELLI GALLICI LIBER (LIB **A**) EXPLICIT INCIPIT LIBER SECVNDVS **α** (IN alio ita: IVLII CAESARIS B · G · LIB · I · EXPLICIT INCIP · II · FELICITER *add.* **B**[c])

GAI (*om.* **T**) IVLII CAESARIS BELLI GALLICI LIB I (LIB PRIMVS **T**) EXPLICIT INCIPIT LIBER SECVNDVS (INCIP II FELICIT **U**) **β**

Libro secundo exeunte

IVLIVS CELSVS (CELCVS **A**) CONSTANTINVS · VC · LEGI (LEG **A**) · FLAVIVS · LICERIVS · FIRMINVS · LVPICINVS LEGI BELLI · GALLICI · LIB · SECVNDVS EXPLICIT INCIPIT LIBER (INCIP LIB **A**) III FELICITER **α**

B · G · LIB II EXPLICIT INCIPIT LIBER TERTIVS **T**

GAII IVLII CAESARIS BELLI GALLICI LIB II EXPŁ INCIP III FELICIT **U**

Libro tertio exeunte

IVLIVS CELSVS CONSTANTINVS VC (VNE **A**) LEGI BELLI GALLICI LIBER (LIB **A**) TERTIVS EXPLICIT (EXPLIC **A**) · INCIPIT LIBER (LIB **A**) IIII LEGE FELICITER **α**

EXPL LIB · III B · G · INCIPIT LIBER QVARTVS FELICITER **T**

GAII IVLII CAESARIS BELLI GALLICI LIB III EXPL · INCIP IIII FELICITER **U**

Libro quarto exeunte

IVLIVS CELSVS CONSTANTINVS VC LEGI BELLI GALLICI LIBER · IIII · EXPLICIT · INCIPIT LIBER (LIB **A**) · V · LEGE FELICITER **α** (IN DNO *add.* **B**[c])

B · G · LIBER IIII EXPLICIT INCIPIT LIBER QVINTVS FELICITER **T**

GAI IVLII CESARIS BELLI GALLICI LIB IIII EXPŁ INCIPIT V FELICIT **U**

Libro quinto exeunte

IVLIVS CELSVS CONSTANTINVS VC · LEGI · C CESARI BELLI GALLICI (C ... GALLICI *om.* **A**) LIBER · V · EXPLICIT INCIPIT LIBER SEXTVS (VI **B**) *α*
B · G · LIB V EXPLICIT INCIPIT LIBER SEXTVS **T**
GAI IVLII CAESARIS BELLI GALLICI LIB V EXPŁ INCIP VI FELICITER **U**

Libro sexto exeunte

IVLIVS CELSVS CONSTANTINVS VC LEGE GAI CAESARIS BELLI GALLICI LIBER SEXTVS (VI **B**) EXPLICIT INCIPIT LIBER SEPTIMVS (VII **B**) *α*
EXPLICIT LIBER SEXTVS INCIPIT LIBER SEPTIMVS EIVSDEM OPERIS **T**
GAI IVLII CAESARIS BELLI GALLICI LIB VI EXPŁ INCIP VII FELICIT **U**

Libro septimo exeunte

IVLIVS CELSVS COSTANTINVS VC LEGI COMMTARIOS CESARIS · LIB · SEPTIMVS EXPLICIT · HIRTII PANSAE · INCIPIT LIBER VIII FELICIT **A**
IVLIVS CELSVS CONTATINVS (**B**[1] *corr.* **B**[c]) VC LEGI COMMENTARIVS CAESARIS LIBER SEPTIMVS EXPLICIT · INCIPIT LIBER OCTAVVS FELICITER **B**
EXPLICIT LIB SEPTIMVS · A HIRTII PANSE RERVM GESTARVM C · CAESARIS INCIPIT LIBER OCTAVVS EIVSDEM OPERIS **T**
GAI IVLII CAESARIS BELLI GALLICI LIB VII EXPŁ FELICIT IVLIVS CELSVS CONSTANTINVS V C RELEGI · HIRTII PANSAE LIB · BELLI GALLICI VIII INCIP FELICIT **U**

Libro octavo exeunte

IVLIVS CELSVS CONSTANTINVS · VC · LEGI TANTV FELICITER *α* (CAESARIS PONT · MAX · EPHIMERIS RERVM · GESTARVM BELLI GALLICI LIBER VIII EXPLICIT · FELICITER *add.* **B**)
A HIRTII RERVM GESTARVM C · CAESARIS LIB. VIII EXPLICIT · INCIPIT LIBER PRIMVS BELLI CIVILIS FELICITER **T**
HIRCII PANSAE RERVM GESTARVM BELLI GALLICI GAI IVLII CAESARIS PONT MAX LIB · VIII EXPŁC FELITER IVLIVS CELSVS CONSTANTINVS VC RELEGI TANTVM · INCIP LIB · VIIII BELLI CIVILIS **U**

CONSPECTVS SIGLORVM

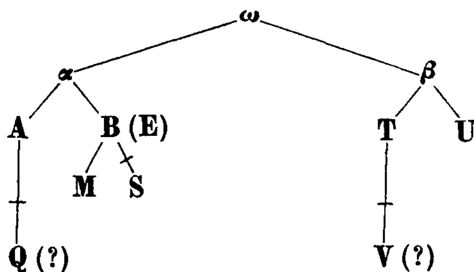
ω	consensus codicum **ABTU** vel trium ex his
α	consensus codicum **AB**
β	consensus codicum **TU**

A	codex Amstelodamensis 73 saec. IX
B	codex Parisinus Latinus 5763 saec. IX
E	codex Parisinus Latinus 6842 B saec. IX (excerpta)
T	codex Parisinus Latinus 5764 saec. XI
U	codex Vaticanus Latinus 3324 saec. XI/XII

Singulis tantum locis adhibiti sunt

M	codex Vaticanus Latinus 3864 saec. IX
S	codex Laurentianus Ashburnhamensis R. 33 saec. X
Q	codex Parisinus Latinus 5056 saec. XI/XII
V	codex Vindobonensis 95 saec. XII

Stemma codicum adhibitorum

Aim.	= Aimoinus	Ciacc.	= Ciacconius
Ald.	= Aldina	Dav.	= Davisius
Bentl.	= Bentley	Ditt.	= Dittenberger
Ber.	= Beroaldus	Flod.	= Flodoardus

Frig. = Frigell
Gland. = Glandorp
Heins. = N. Heinsius
Ho. = Holder
Hotm. = Hotomanus
Jur. = Jurinius
Kraff. = Kraffert
Kue. = Kuebler
Lips. = Lipsius
Madv. = Madvig
Man. = Manutius
Meu. = Meusel
Mo. = Mommsen
Mue. = H. J. Mueller
Nipp. = Nipperdey
Oud. = Oudendorp
Schn. = C. E. Chr. Schneider
R. Schn. = Rud. Schneider
Steph. = Stephanus
Vasc. = Vascosanus
Vict. = Victorius
Vielh. = Vielhaber
Voss. = Vossius

COMMENTARIORVM BELLI GALLICI
LIBER PRIMVS

Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae, **1**
aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellan-
tur. hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aqui- 2
tanis Garunna flumen, a Belgis Matrona et Sequana dividit. horum om- 3
nium fortissimi sunt Belgae, propterea quod a cultu atque humanitate
provinciae longissime absunt minimeque ad eos mercatores saepe com-
meant atque ea, quae ad effeminandos animos pertinent, inportant
proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum con-
tinenter bellum gerunt. qua de causa Helvetii quoque reliquos Gallos vir- 4
tute praecedunt, quod fere cotidianis proeliis cum Germanis contendunt,
cum aut suis finibus eos prohibent aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt.
eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit a flumine 5
Rhodano, continetur Garunna flumine, Oceano, finibus Belgarum, attin-
git etiam ab Sequanis et Helvetiis flumen Rhenum, vergit ad septentrio-
nes. Belgae ab extremis Galliae finibus oriuntur, pertinent ad inferiorem 6
partem fluminis Rheni, spectant in septentrionem et orientem solem.
Aquitania a Garunna flumine ad Pyrenaeos montes et eam partem Oceani, 7
quae est ad Hispaniam, pertinet, spectat inter occasum solis et septen-
triones.

Apud Helvetios longe nobilissimus fuit et ditissimus Orgetorix. is M. **2**
Messala [et P.] M. Pisone consulibus regni cupiditate inductus coniu-
rationem nobilitatis fecit et civitati persuasit, ut de finibus suis cum omni-
bus copiis exirent: perfacile esse, cum virtute omnibus praestarent, totius 2
Galliae imperio potiri. id hoc facilius iis persuasit, quod undique loci 3
natura Helvetii continentur: una ex parte flumine Rheno latissimo atque

1 *inde a* Gallia *incipit* **E** || 2 nr̄a **BE** || 4 garumna **A**^{1} garonna **E** | blegis **E** || 5 hummanitate **B**^{1} || 6 comeant **E** || 8 renum **BE** | eis quibuscum **B**^{c} *s.s.* || 9 helvitii α**E** | virtutem **E** || 10 praeliis **B**^{1}**E** || 11 aut^1] autem **E** || 12 optinere ω**E** || 13 oceanum ω**E** | finis belgarum attingit **B**^{c} || 14 helvitiis ω**E** | renum **BE** | ad] a **E** | septemtriones β**E** || 15 horiuntur **E** || 16 reni **BE** | septemtrionem β | solem *in* **B** *non legi potest* || 17 a *om.* **B**^{1}**E** | pireneos **AU** pyreneos **T** phirineos **E** | parte(m) *in* **B** *non legitur* || 18 quaest **BE** quae β | septemtriones β || 20 helvitios α**E** | nobilissimos **B**^{1} | *post* orgetorixis *deficit* **E** || 21 et P. *del. Lahmeyer* || 23 *inde a* perfacile *incipit* **E** | perfacile] perstaile **E** || 24 imperium **B**^{1}**E** | eis ω**E** *corr. Spillmann* || 25 natura] natura tuti **B**^{c} *s. s.* | helvitii α**E** | fluminet **E** | reno **BE**

altissimo, qui agrum Helvetium a Germanis dividit, altera ex parte monte
Iura altissimo, qui est inter Sequanos et Helvetios, tertia lacu Lemanno
4 et flumine Rhodano, qui provinciam nostram ab Helvetiis dividit. his
rebus fiebat ut et minus late vagarentur et minus facile finitimis bellum
inferre possent; qua ex parte homines bellandi cupidi magno dolore ad-
5 ficiebantur. pro multitudine autem hominum et pro gloria belli atque
fortitudinis angustos se fines habere arbitrabantur, qui in longitudinem
milia passuum CCXL, in latitudinem CLXXX patebant.

3 His rebus adducti et auctoritate Orgetorigis permoti constituerunt ea,
quae ad proficiscendum pertinerent, comparare, iumentorum et carro-
rum quam maximum numerum coemere, sementes quam maximas facere,
ut in itinere copia frumenti suppeteret, cum proximis civitatibus pacem
2 et amicitiam confirmare. ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse
duxerunt. in tertium annum profectionem lege confirmant. ad eas res
3 conficiendas Orgetorix deligitur. is sibi legationem ad civitates suscepit.
4 in eo itinere persuadet Castico Catamantaloedis filio Sequano, cuius pater
regnum in Sequanis multos annos obtinuerat et a senatu p. R. amicus
appellatus erat, ut regnum in civitate sua occuparet, quod pater ante
5 habuerat; itemque Dumnorigi Haeduo, fratri Diviciaci, qui eo tempore
principatum in civitate obtinebat ac maxime plebi acceptus erat, ut
6 idem conaretur persuadet eique filiam suam in matrimonium dat. per-
facile factu esse illis probat conata perficere, propterea quod ipse suae
7 civitatis imperium obtenturus esset: non esse dubium, quin totius Gal-
liae plurimum Helvetii possent; se suis copiis suoque exercitu illis regna
8 conciliaturum confirmat. hac oratione adducti inter se fidem et ius iuran-
dum dant et regno occupato per tres potentissimos ac firmissimos populos
totius Galliae sese potiri posse sperant.

4 Ea res est Helvetiis per indicium enuntiata. moribus suis Orgetorigem
ex vinculis causam dicere coegerunt; damnatum poenam sequi oportebat
2 ut igni cremaretur. die constituta causae dictionis Orgetorix ad iudicium
omnem suam familiam, ad hominum milia decem, undique coegit et om-
nes clientes obaeratosque suos, quorum magnum numerum habebat,
3 eodem conduxit; per eos, ne causam diceret, se eripuit. cum civitas ob

1 helvitium αE || 2 altissima E | helvitios A || 3 rodano B^{1}E | ab] ad E | elvitiis A^1 helvitiis A^c || 4 bellum] ut bellum B^c || 8 milia] mil ωE | *post* patebant *deficit* E || 9 actoritate B^1 || 11 coemeres ementes B || 14 profectiones B^1 || 15 (confi)ci(endas) *non legitur in* B | eligitur B^c *s. s.* | sibi] ibi B^{c1} (sibi B^{c2} *in marg. inf.*) | lelegationem B^1. || 16 catamantalohedis A cantamantaloedis T | (fi)lio *non legitur in* B || 17 optinuerat αU [(op)ti(nuerat) *non legitur in* B] || 19 dumnori B^1 | divitiaci Bβ || 20 optinebat αU || 22 factum U facto T | suae *om.* B^1 || 23 optenturus AU || 24 plurimu B^1 | helvitii A || 25 hac] ac B^1 || 26 *ante* dant *quattuor litterae erasae in* B || 28 helvitiis A | inditium B β || 29 vinclis α | dampnatum β || 30 causa B^1 || 31 omnes] $\overline{\text{oms}}$ B

eam rem incitata armis ius suum exequi conaretur multitudinemque ho-
minum ex agris magistratus cogerent, Orgetorix mortuus est; neque abest 4
suspicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciverit.

Post eius mortem nihilominus Helvetii id, quod constituerant, facere **5**
conantur, ut e finibus suis exeant. ubi iam se ad eam rem paratos esse 2
arbitrati sunt, oppida sua omnia numero ad duodecim, vicos ad quadrin-
gentos, reliqua privata aedificia incendunt, frumentum omne, praeter 3
quod secum portaturi erant, comburunt, ut domum reditionis spe sub-
lata paratiores ad omnia pericula subeunda essent; trium mensum molita
cibaria sibi quemque domo efferre iubent. persuadent Rauracis et Tulin- 4
gis et Latobicis finitimis uti eodem usi consilio oppidis suis vicisque ex-
ustis una cum iis proficiscantur, Boiosque, qui trans Rhenum incoluerant
et in agrum Noricum transierant Noreiamque oppugnarant, receptos ad
se socios sibi adsciscunt.

Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent. unum **6**
per Sequanos, angustum et difficile, inter montem Iuram et flumen Rho-
danum, vix qua singuli carri ducerentur, mons autem altissimus inpen-
debat, ut facile perpauci prohibere possent; alterum per provinciam 2
nostram, multo facilius atque expeditius, propterea quod inter fines Hel-
vetiorum et Allobrogum, qui nuper pacati erant, Rhodanus fluit isque
nonnullis locis vado transitur. extremum oppidum Allobrogum est pro- 3
ximumque Helvetiorum finibus Gen⟨a⟩va. ex eo oppido pons ad Helve-
tios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quod nondum bono ani-
mo in p. R. viderentur, existimabant vel vi coacturos ut per suos fines
eos ire paterentur. omnibus rebus ad profectionem comparatis diem di- 4
cunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conveniant. is dies erat a. d. v. Ka-
lendas Apriles L. Pisone A. Gabinio consulibus.

Caesari cum id nuntiatum esset eos per provinciam nostram iter fa- **7**
cere conari, maturat ab urbe proficisci et quam maximis potest itineribus
in Galliam ulteriorem contendit et ad Gen⟨a⟩vam pervenit. provinciae 2
toti quam maximum potest militum numerum imperat – erat omnino in
Gallia ulteriore legio una –; pontem qui erat ad Gen⟨a⟩vam iubet re-
scindi. ubi de eius adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum 3
mittunt nobilissimos civitatis, cuius legationis Nammeius et Verucloetius

1 exsequi α || 3 helvitii A || 4 eius] ei; B | helvitii A || 7 praeter] praeter quam α || 9 mensium β || 10 tuliguis β || 11 latovicis A latocucis β | finitimis] finitimis suis A || 12 his ω *corr. Man.* | *inde a* boiosque *incipit* E || 14 adsiscunt E || 16 dificile E || 17 cari B[1] | mon B[1] || 18 alterum] alterum iter A || 19 nram BE | helvitiorum A || 20 adlobrogum B[1] adlabrogum E | pacti B[c]U pagati E | hisque αE || 22 helvitiorum A | genua ωE *corr. Mo.* | helvitios A || 23 *cum* pertinet *def.* E || 25 conparatis α || 26–27 ad V kl aprl ω || 28 per *om.* B[1] | Nram B || 30 genuam ω *corr. Mo.* || 32 genuam ω *corr. Mo.* || 33 helvitii A || 34 verucletius A verudoetius β

principem locum obtinebant, qui dicerent sibi esse in animo sine ullo
maleficio iter per provinciam facere, propterea quod aliud iter haberent
4 nullum; rogare ut eius voluntate id sibi facere liceat. Caesar, quod me-
moria tenebat L. Cassium consulem occisum exercitumque eius ab Hel-
5 vetiis pulsum et sub iugum missum, concedendum non putabat; neque
homines inimico animo, data facultate per provinciam itineris faciendi,
6 temperaturos ab iniuria et maleficio existimabat. tamen, ut spatium in-
tercedere posset, dum milites, quos imperaverat, convenirent, legatis
respondit diem se ad deliberandum sumpturum; si quid vellent, ad Idus
Apriles reverterentur.

8 Interea ea legione, quam secum habebat, militibusque, qui ex provin-
cia convenerant, a lacu Lemanno, qui in flumen Rhodanum influit, ad
montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, milia pas-
suum decem novem murum in altitudinem pedum sedecim fossamque
2 perducit. eo opere perfecto praesidia disponit, castella communit, quo
3 facilius, si se invito transire conarentur, prohibere possit. ubi ea dies,
quam constituerat cum legatis, venit et legati ad eum reverterunt, negat
se more et exemplo p. R. posse iter ulli per provinciam dare et, si vim
4 facere conentur, prohibiturum ostendit. Helvetii ea spe deiecti navibus
iunctis ratibusque compluribus factis, alii vadis Rhodani, qua minima
altitudo fluminis erat, nonnumquam interdiu, s⟨a⟩epius noctu si per-
rumpere possent conati, operis munitione et militum concursu et telis
repulsi hoc conatu destiterunt.

9 Relinquebatur una per Sequanos via, qua Sequanis invitis propter
2 angustias ire non poterant. his cum sua sponte persuadere non possent,
legatos ad Dumnorigem Haeduum mittunt, ut eo deprecatore a Sequanis
3 impetrarent. Dumnorix gratia et largitione apud Sequanos plurimum
poterat et Helvetiis erat amicus, quod ex ea civitate Orgetorigis filiam
in matrimonium duxerat, et cupiditate regni adductus novis rebus stu-
debat et quam plurimas civitates suo beneficio habere obstrictas volebat.
4 itaque rem suscipit et a Sequanis impetrat, ut per fines suos Helvetios
ire patiantur, obsidesque uti inter sese dent perfecit: Sequani, ne itinere
Helvetios prohibeant, Helvetii, ut sine maleficio et iniuria transeant.

10 Caesari renuntia[n]tur Helvetiis esse in animo per agrum Sequanorum
et Haeduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe a Tolosatium

1 principum **α U** | *inde a* locum *deficit* **B** *quattuor foliis excisis; cuius in locum succedit* **M** *ex integro* **B** *transcriptus* | optinebant *ω* || **4** helvitiis **A** || **6** facundi **A**^{1} faciundi **MT** || **9.10** id apri **ATU** idus apri **M** || **12** *inde ab* a lacu *incipit* **E** | lacule manno **E** | rhodano **T**^{1} **U**^{1} || **13** ab] ad **E** | helvitiis **A** | *cum* dividit *deficit* **E** || **17** revertuntur **T** venere **U**^{1} || **19** helvitii **A** || **20** conpluribus **α** || **21** sepius **Aβ** || **25** possent] poterant *ω* *corr.* **R**^{c}**N** || **28** helvitiis **A** || **29** matrimoniam **A**^{1}**T** || **31** helvitiis **A**^{1} helvitios **A**^{c} || **32** se **A** | perficit **A** | itinere] in itinere **T** iter **U** || **33** helvitios **A** | helvitii **A** || **34** renuntiantur **M β** | helvitiis **A**

finibus absunt, quae civitas est in provincia. id si fieret, intellegebat 2
magno cum periculo provinciae futurum, ut homines bellicosos, populi
Romani inimicos, locis patentibus maximeque frumentariis finitimos habe-
ret. ob eas causas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum prae- 3
fecit. ipse in Italiam magnis itineribus contendit duasque ibi legiones con-
scribit et tres, quae circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit et,
qua proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque
legionibus ire contendit. ibi Ceutrones et Graioceli et Caturiges locis 4
superioribus occupatis itinere exercitum prohibere conantur. compluribus 5
his proeliis pulsis ab Ocelo, quod est ⟨oppidum⟩ citerioris provinciae
extremum, in fines Vocontiorum ulterioris provinciae die septimo perve-
nit. inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Segusiavos exercitum
ducit. hi sunt extra provinciam trans Rhodanum primi.

Helvetii iam per angustias et fines Sequanorum suas copias traduxe- 11
rant et in Haeduorum fines pervenerant eorumque agros populabantur.
Haedui cum se suaque ab iis defendere non possent, legatos ad Caesarem 2
mittunt rogatum auxilium: ita se omni tempore de populo Romano meri- 3
tos esse, ut paene in conspectu exercitus nostri agri vastari, liberi eorum
in servitutem abduci, oppida expugnari non debuerint. eodem tempore 4
[Haedui] Ambarri, necessarii et consanguinei Haeduorum, Caesarem cer-
tiorem faciunt sese depopulatis agris non facile ab oppidis vim hostium
prohibere. item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos possessionesque 5
habebant, fuga se ad Caesarem recipiunt et demonstrant sibi praeter agri
solum nihil esse reliqui. quibus rebus adductus Caesar non ex⟨s⟩pectan- 6
dum sibi statuit, dum omnibus fortunis sociorum consumptis in Santonos
Helvetii pervenirent.

Flumen est Arar, quod per fines Haeduorum et Sequanorum in Rho- 12
danum influit, incredibili lenitate, ita ut oculis, in utram partem fluat,
iudicari non possit. id Helvetii ratibus ac lintribus iunctis transibant. ubi 2
per exploratores Caesar certior factus est tres iam partes copiarum Hel-
vetios id flumen traduxisse, quartam vero partem citra flumen Ararim
reliquam esse, de tertia vigilia cum legionibus tribus e castris profectus
ad eam partem pervenit, quae nondum flumen transierat. eos impeditos 3
et inopinantes adgressus magnam partem eorum concidit; reliqui sese
fugae mandarunt atque in proximas silvas abdiderunt. is pagus appella- 4
batur Tigurinus; nam omnis civitas Helvetia in quattuor pagos divisa est.

7 iis **α U** || **8** graiocaeli **α** gaioceli **β** || **10** oppidum *add. R. Schn.* || **12** sebusianos **ω** *corr. Nipp.* || **14** helvitii **AM**[1] || **16** his **T** eis **U** || **18** nostri] nri **A** n̊ **M** p. r. **T** nisi **U** || **20** Haedui *del. Ciacc.* || **21** sese] sese con (cum **A**[c]) **A** (*repet. ex l. 20* consanguinei) || **23** habeant **TU**[1] || **26** helvitii **A** || **27** *inde a* flumen *incipit* **E** | heduorum **E** || **28** lanitate **E** || **29** *cum* possit *deficit* **E** | helvitii **A** || **30** haelvitios **A** || **31** vero] fere **α** || **34** sese] esse **A** se **T** || **35** silvas proximas **T** proximis silvis **U** || **36** tygurinus **AU** | helvitia **A** | pagos] partes vel pagos **T**

5 hic pagus unus, cum domo exisset, patrum nostrorum memoria L. Cas-
6 sium consulem interfecerat et eius exercitum sub iugum miserat. ita sive
casu sive consilio deorum inmortalium, quae pars civitatis Helvetiae in-
7 signem calamitatem p. R. intulerat, ea princeps poenas persolvit. qua in
re Caesar non solum publicas, sed etiam privatas iniurias ultus est, quod
eius soceri L. Pisonis avum, L. Pisonem legatum, Tigurini eodem proe-
lio quo Cassium interfecerant.

13 Hoc proelio facto reliquas copias Helvetiorum ut consequi posset,
2 pontem in Arari faciendum curat atque ita exercitum traducit. Helvetii
repentino eius adventu commoti, cum id quod ipsi diebus xx aegerrime
confecerant, ut flumen transirent, illum uno die fecisse intellegerent, le-
gatos ad eum mittunt. cuius legationis Divico princeps fuit, qui bello
3 Cassiano dux Helvetiorum fuerat. is ita cum Caesare egit: si pacem p. R.
cum Helvetiis faceret, in eam partem ituros atque ibi futuros Helvetios,
4 ubi eos Caesar constituisset atque esse voluisset; sin bello persequi per-
severaret, reminisceretur et veteris incommodi p. R. et pristinae virtutis
5 Helvetiorum. quod inproviso unum pagum adortus esset, cum ii, qui
flumen transissent, suis auxilium ferre non possent, ne ob eam rem aut
6 suae magnopere virtuti tribueret aut ipsos despiceret. se ita a patribus
maioribusque suis didicisse, ut magis virtute quam dolo contenderent aut
7 insidiis niterentur. quare ne committeret, ut is locus ubi constit[u]issent
ex calamitate p. R. et internecione exercitus nomen caperet aut memo-
riam proderet.

14 His Caesar ita respondit: eo sibi minus dubitationis dari, quod eas res,
quas legati Helvetii commemorassent, memoria teneret, atque eo gravius
2 ferre, quo minus merito p. R. accidisset. qui si alicuius iniuriae sibi con-
scius fuisset, non fuisse difficile cavere; sed eo deceptum, quod neque
commissum a se intellegeret, quare timeret, neque sine causa timendum
3 putaret. quod si veteris contumeliae oblivisci vellet, num etiam recen-
tium iniuriarum, quod eo invito iter per provinciam per vim temptassent,
quod Haeduos, quod Ambarros, quod Allobroges vexassent, memoriam
4 deponere posse? quod sua victoria tam insolenter gloriarentur quodque
5 tam diu se inpune iniurias tulisse admirarentur, eodem pertinere. con-
suesse enim deos inmortales, quo gravius homines ex commutatione re-
rum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci velint, his secundiores inter-
6 dum res et diuturniorem impunitatem concedere. cum ea ita sint, tamen

3 immortalium **T** | helvitiae **A** || 8 helvitiorum **A** || 9 arare *α* **U** | helvitii **AM**[1] || 13 helvitiorum **A** | *post* egit *addunt* *α* **U** Legati ab helvetiis ad caesarem missi. pacem petitum. cum denuntiatione terroris (*periocha in textum recepta*) || 14 helvicils **A** | helvitios **AM**[1] || 17 helvitiorum **AM**[1] || 21 constituissent **M** (u *erasa*), *β* || 25 helvitii **A** || 26 accidissent **A** || 31 allobrogas *α* | memoria **M** *β* || 34 immortales **M** || 35 iis **A** || 36 diuturniorum **MU**[1]

si obsides ab iis sibi dentur, uti ea, quae polliceantur, facturos intellegat,
et si Haeduis de iniuriis, quas ipsis sociisque eorum intulerint, item si
Allobrogibus satisfaciant, sese cum iis pacem esse facturum. Divico 7
respondit: ita Helvetios a maioribus suis institutos esse, uti obsides acci-
pere, non dare consuerint; eius rei p. R. esse testem. hoc responso dato
discessit.

Postero die castra ex eo loco movent. idem facit Caesar equitatumque 15
omnem, ad numerum quattuor milium, quem ex omni provincia et Hae-
duis atque eorum sociis coactum habebat, praemittit, qui videant, quas
in partes hostes iter faciant. qui cupidius novissimum agmen insecuti 2
alieno loco cum equitatu Helvetiorum proelium committunt, et pauci de
nostris cadunt. quo proelio sublati Helvetii, quod quingentis equitibus 3
tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere nonnum-
quam et novissimo agmine proelio nostros lacessere coeperunt. Caesar 4
suos a proelio continebat ac satis habebat in praesentia hostem rapinis
[pabulationibus] pabulationibusque prohibere. ita dies circiter quinde- 5
cim iter fecerunt, uti inter novissimum hostium agmen et nostrum pri-
mum non amplius quinis aut senis milibus passuum interesset.

Interim cotidie Caesar Haeduos frumentum, quod essent publice pol- 16
liciti, flagitare. nam propter frigora – quod Gallia sub septentrionibus, 2
ut ante dictum est, posita est – non modo frumenta in agris matura non
erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat. eo autem fru- 3
mento, quod flumine Arari navibus subvexerat, propterea uti minus
poterat, quod iter ab Arari Helvetii averterant, a quibus discedere nole-
bat. diem ex die ducere Haedui: conferri, conportari, adesse dicere. ubi 4 5
se diutius duci intellexit et diem instare, quo die frumentum militibus
metiri oporteret, convocatis eorum principibus, quorum magnam copiam
in castris habebat, in his Diviciaco et Lisco, qui summo magistratui
praeera[n]t, quem vergobretum appellant Haedui, qui creatur annuus et
vitae necisque in suos habet potestatem, graviter eos accusat, quod, cum 6
neque emi neque ex agris sumi possit, tam necessario tempore, tam pro-
pinquis hostibus ab iis non sublevetur, praesertim cum magna ex parte
eorum precibus adductus bellum susceperit. multo etiam gravius, quod
sit destitutus, queritur.

Tum demum Liscus oratione Caesaris adductus, quod antea tacuerat, 17
proponit: esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum
valeat, qui privatim plus possint quam ipsi magistratus. hos seditiosa 2

1 his **T** || **3** his **T** || **4** helvitios **A** || **11** helvitiorum **A** || **12** helvitii **A** || **16** pabulationibus ω *del. Ald.* | populationibusque ω *corr. Oud.* | quindecim] XI β || **22** subpetebat **AU** || **23** arare α **U** || **24** arare α **U** | helvitii **A** || **25** comportari **M** || **28** deviciaco **M** devitiaco β | *inde a* qui summo *incipit* **E** || **29** praeerant ω**E** *corr. Nicasius* | vergobertu **E** | hedui **E** | annus **E** || **30** necisquae **E** | *cum* potestatem *deficit* **E** || **31** posset ω *corr. Meu.* || **32** his **AT** || **34** quaeritur α || **37** possent **M**β

atque improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum con-
3 ferant, quod praestare debeant; si iam principatum Galliae obtinere non
4 possint, Gallorum quam Romanorum imperia perferre; neque dubitare
debeant, quin, si Helvetios superaverint, Romani una cum reliqua Gallia
5 Haeduis libertatem sint erepturi. ab [i]isdem nostra consilia quaeque in
6 castris gerantur, hostibus enuntiari; hos a se coerceri non posse. quin
etiam, quod necessariam rem coactus Caesari enuntiarit, intellegere sese, quanto id cum periculo fecerit, et ob eam causam, quamdiu potuerit, tacuisse.

18 Caesar hac oratione Lisci Dumnorigem, Diviciaci fratrem, designari
sentiebat. sed quod pluribus praesentibus eas res iactari nolebat, celeriter
2 concilium dimittit, Liscum retinet. quaerit ex solo ea, quae in conventu
dixerat. dicit liberius atque audacius. eadem secreto ab aliis quaerit.
3 re[p]perit esse vera: ipsum esse Dumnorigem, summa audacia, magna
apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum rerum novarum. compluris annos portoria reliquaque omnia Haeduorum vectigalia parvo pretio redempta habere, propterea quod illo licente contra liceri audeat
4 nemo. his rebus et suam rem familiarem auxisse et facultates ad largien-
5 dum magnas comparasse; magnum numerum equitatus suo sumptu sem-
6 per alere et circum se habere; neque solum domi, sed etiam apud finitimas
civitates largiter posse, atque huius potentiae causa matrem in Biturigi-
7 bus homini illic nobilissimo ac potentissimo collocasse, ipsum ex Helvetiis
uxorem habere, sororem ex matre et propinquas suas nuptum in alias
8 civitates collocasse. favere et cupere Helvetiis propter eam adfinitatem,
odisse etiam suo nomine Caesarem et Romanos, quod eorum adventu potentia eius deminuta et Diviciacus frater in antiquum locum gratiae
9 atque honoris sit restitutus. si quid accidat Romanis, summam in spem
per Helvetios regni obtinendi venire; imperio p. R. non modo de regno,
10 sed etiam de ea quam habeat gratia desperare. reperiebat etiam in quaerendo Caesar, quod proelium equestre adversum paucis ante diebus esset factum, initium eius fugae factum a Dumnorige atque eius equitibus — nam equitatui, quem auxilio Caesari Haedui miserant, Dumnorix praeerat —; eorum fuga reliquum esse equitatum perterritum.

19 Quibus rebus cognitis, cum ad has suspiciones certissimae res accederent, quod per fines Sequanorum Helvetios traduxisset, quod obsides inter eos dandos curasset, quod ea omnia non modo iniussu suo et civitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset, quod a magistratu Haedu-

2 optinere A *β* || 3 possent *ω* *corr. Hotm.* || 4 helvitios A || 5 hisdem A iisdem M *β* *corr. Spillmann* || 10 divitiaci *β* || 14 reperit A repperit M *β* || 15 cumpluris T[1] || 17 licente] dicente *β* | licere *α* dicere *β* *corr. Ald.* || 21 viturigibus *α* T bitorigibus U || 22 helvitiis A || 24 helvitiis A || 26 divitiacus *β* || 28 helvitios A | optinendi AU | populi romani M || 29 repperiebat TU[c](R) || 35 helvitios A

orum accusaretur, satis esse causae arbitrabatur, quare in eum aut ipse
animadverteret aut civitatem animadvertere iuberet. his omnibus rebus 2
unum repugnabat quod Diviciaci fratris summum in populum R. stu-
dium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, iustitiam, temperan-
tiam cognoverat. nam ne eius supplicio Diviciaci animum offenderet,
verebatur. itaque priusquam quicquam conaretur, Diviciacum ad se vo- 3
cari iubet et cotidianis interpretibus remotis per C. Valerium Tro[a]u-
cillum, principem Galliae provinciae, familiarem suum, cui summam
omnium rerum fidem habebat, cum eo conloquitur. simul commonefacit, 4
quae ipso praesente in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta, et
ostendit, quae separatim quisque de eo apud se dixerit. petit atque hor- 5
tatur, ut sine eius offensione animi vel ipse de eo causa cognita statuat
vel civitatem statuere iubeat.

Diviciacus multis cum lacrimis Caesarem complexus obsecrare coepit, 20
ne quid gravius in fratrem statueret: scire se illa esse vera, neque quemquam 2
ex eo plus quam se doloris capere, propterea quod, cum ipse gratia pluri-
mum domi atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adulescentiam
posset, per se crevisset, quibus opibus ac nervis non solum ad minuen-
dam gratiam, sed paene ad perniciem suam uteretur; sese tamen et 3
amore fraterno et existimatione vulgi commoveri; quod si quid ei a 4
Caesare gravius accidisset, cum ipse eum locum amicitiae apud eum
teneret, neminem existimaturum non sua voluntate factum; qua ex re
futurum uti totius Galliae animi a se averterentur. haec cum pluribus 5
verbis flens a Caesare peteret, Caesar eius dextram prendit. consolatus
rogat, finem orandi faciat. tanti eius apud se gratiam esse ostendit, uti
et rei p. iniuriam et suum dolorem eius voluntati ac precibus condonet.
Dumnorigem ad se vocat, fratrem adhibet; quae in eo reprehendat, osten- 6
dit; quae ipse intellegat, quae civitas queratur, proponit; monet, ut in
reliquum tempus omnes suspiciones vitet; praeterita se Diviciaco fratri
condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit, ut quae agat, quibuscum lo-
quatur, scire possit.

Eodem die ab exploratoribus certior factus hostes sub monte conse- 21
disse milia passuum ab ipsius castris octo, qualis esset natura montis et
qualis in circuitu ascensus, qui cognoscere⟨n⟩t, misit. renuntiatum est 2
facilem esse. de tertia vigilia Titum Labienum legatum pro praetore cum
duabus legionibus et iis ducibus, qui iter cognoverant, summum iugum
montis ascendere iubet; quid sui consilii sit, ostendit. ipse de quarta vi-

3 divitiaci β | r. α *om.* Mβ || 5 divitiaci β || 6 divitiacum β || 7 troaucillum αU traucillum T *corr. Ho.* || 9 communefacit A^1M^1 || 14 divitiacus β || 15 neque] nec ω *corr. Novák* || 17 adolescentiam Aβ || 23 ut β | *inde a* haec cum *incipit* B || 27 rephendit β || 28 quaeratur B^1T || 29 deviciaco (i *s.s.*) B^1 divitiaco β || 34 quales B^1U | cognosceret ω *corr. recc.* || 36 his ω *corr. ed. pr.* || 37 hostendit B^1

gilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit equitatumque
4 omnem ante se mittit. P. Considius, qui rei militaris peritissimus habe-
batur et in exercitu L. Sullae et postea in M. Crassi fuerat, cum explo-
ratoribus praemittitur.

22 Prima luce, cum summus mons a [Lucio] Labieno teneretur, ipse ab
hostium castris non longius mille et quingentis passibus abesset neque,
ut postea ex captivis conperit, aut ipsius adventus aut Labieni cognitus
2 esset, Considius equo admisso ad eum accurrit, dicit montem, quem a
Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri: id se a Gallicis armis atque
3 insignibus cognovisse. Caesar suas copias in proximum collem subducit,
aciem instruit. Labienus, ut erat ei praeceptum a Caesare, ne proelium
committeret, nisi ipsius copiae prope hostium castra visae essent, ut un-
dique uno tempore in hostes impetus fieret, monte occupato nostros
4 ex⟨s⟩pectabat proelioque abstinebat. multo denique die per exploratores
Caesar cognovit et montem a suis teneri et Helvetios castra movisse et
Considium timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi renuntia-
5 visse. eo die, quo consuerat intervallo, hostes sequitur et milia passuum
tria ab eorum castris castra ponit.

23 Postridie eius diei, quod omnino biduum supererat, cum exercitui
frumentum metiri oporteret, et quod a Bibracte, oppido Haeduorum
longe maximo et copiosissimo, non amplius milibus passuum XVIII aberat,
rei frumentariae prospiciendum existimavit. iter ab Helvetiis avertit ac
2 Bibracte ire contendit. ea res per fugitivos L. Aemilii, decurionis equitum
3 Gallorum, hostibus nuntiatur. Helvetii seu quod timore perterritos Ro-
manos discedere a se existimarent, eo magis quod pridie superioribus
locis occupatis proelium non commisissent, sive eo quod re frumentaria
intercludi posse confiderent, commutato consilio atque itinere converso
nostros a novissimo agmine insequi ac lacessere coeperunt.

24 Postquam id animum advertit, copias suas Caesar in proximum collem
2 subduxit equitatumque, qui sustineret hostium impetum, misit. ipse
interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quattuor ve-
3 teranarum, ita uti supra se ⟨. . .⟩. in summo iugo duas legiones, quas in
Gallia citeriore proxime conscripserat, et omnia auxilia conlocari ac totum
montem hominibus compleri et interea sarcinas in unum locum conferri
4 et eum ab iis, qui in superiore acie constiterant, muniri iussit. Helvetii
cum omnibus suis carris secuti inpedimenta in unum locum contulerunt,

2 P. *om.* **B** *β* || **5** Lucio *del. Nipp.* | labienio *α* || **7** comperit **A U** || **10** cognovosse **B^1** || **14** expectabat *ω* || **15** helvitios **A** || **17** consueverat **B** || **20** bibracto **T** baribracte **U** || **22** helvitiis *α* | ac *om.* **B^1** || **23** bibractae **B^1** || **24** nunciatur **B^1** | helvitii **A** || **26** prelium **B^1** | commississent **B^1** || **30** subducit *ω* *corr. Meus.* | missit **B^1** || **31** medie **B^1** | veteranorum *ω* *corr. Vict.* || **32** sed in *α* se in *β* *lacunam conieci* || **33** ceteriore **B^1** || **35** his *ω* *corr. Frig.* | helvitii **A** || **36** impedimenta **T**

ipsi confertissima acie reiecto nostro equitatu phalange facta sub primam 5
nostram aciem successerunt.

Caesar primum suo, deinde omnium ex conspectu remotis equis, ut **25**
aequato omnium periculo spem fugae tolleret, cohortatus suos proelium
commisit. milites e loco superiore pilis missis facile hostium phalangem 2
perfregerunt. ea disiecta gladiis destrictis in eos impetum fecerunt. Gallis 3
magno ad pugnam erat impedimento, quod pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis et conligatis, cum ferrum se inflexisset, neque
evellere neque sinistra impedita satis commode pugnare poterant, multi 4
ut diu iactato bra⟨c⟩chio praeoptarent scutum manu emittere et nudo corpore pugnare. tandem vulneribus defessi et pedem referre et, quod 5
mons suberat circiter mille passuum, eo se recipere coeperunt. capto 6
monte et succedentibus nostris Boi[i] et Tulingi, qui hominum milibus circiter XV agmen hostium claudebant et novissimis praesidio erant, ex itinere nostros latere aperto adgressi circumvenere. et id conspicati Helvetii, qui in montem sese receperant, rursus instare et proelium redintegrare coeperunt. Romani conversa signa bipertito intulerunt: prima et 7
secunda acies, ut victis ac summotis resisteret, tertia, ut venientes sustineret.

Ita ancipiti proelio diu atque acriter pugnatum est. diutius cum susti- **26**
nere nostrorum impetus non possent, alteri se, ut coeperant, in montem
receperunt, alteri ad impedimenta et carros suos se contulerunt. nam hoc 2
toto proelio, cum ab hora septima ad vesperum pugnatum sit, a[d]versum hostem videre nemo potuit. ad multam noctem etiam ad impedimen- 3
ta pugnatum est, propterea quod pro vallo carros obiecerant et e loco superiore in nostros venientes tela coiciebant et nonnulli inter carros
rotasque mataras ac tragulas subiciebant nostrosque vulnerabant. diu 4
cum esset pugnatum, impedimentis castrisque nostri potiti sunt. ibi
Orgetorigis filia atque unus e filiis captus est. ex eo proelio circiter 5
hominum milia CXXX superfuerunt eaque tota nocte continenter ierunt. nullam partem noctis itinere intermisso in fines Lingonum die quarto pervenerunt, cum et propter vulnera militum et propter sepulturam
occisorum nostri triduum morati eos sequi non potuissent. Caesar ad 6
Lingonas litteras nuntiosque misit, ne eos frumento neve alia re iuvarent:

1 nr̄o **B** || 2 nr̄am **B** || 5 missit **B**[1] || 7 erant **B**[1] || 8 tranfixis **B**[1]**T** | infli̅xisset *ω corr. ed. pr.* || 10 brachio *ω* | scuta e **A** scute **B**[1] || 13 succendentibus **B**[1] | nr̄is **B** | boii *ω* || 15 circumvenere et **ATU**[c] cirvenere ut **B**[1] circumvenire et **U**[1](**R**)**B**[c] | helvitii **A** || 22 recerunt **B**[1] || 23 adversum *ω corr.* **A**[c]**B**[c]**U**[c] || 25 abiecerant **B**[1] || 26 *inde ab* et nonnulli *incipit* **E** || 27 rotasquae mataros **E** | Nrosque **B** nostrasque **E** | *cum* vulnerabant *deficit* **E** || 28 nri **AU** N̊ **B** n̄ **T** || 29 filia **AB**[c1] filie **B**[1] filiae *β* || 31 noctes **B**[1] | linguonum (*in marg.* linguonis civitatis) **T** || 33 occissorum **B**[1] | nr̄i **A** N̊ **B** nisi *β* || 34 linguonas **T**

qui si iuvissent, se eodem loco quo Helvetios habiturum. ipse triduo
intermisso cum omnibus copiis eos sequi coepit.
27 Helvetii omnium rerum inopia adducti legatos de deditione ad eum
2 miserunt. qui cum eum in itinere convenissent seque ad pedes proiecissent
suppliciterque locuti flentes pacem petissent atque eos in eo loco, quo
3 tum essent, suum adventum ex⟨s⟩pectare iussisset, paruerunt. eo post-
quam Caesar pervenit, obsides, arma, servos, qui ad eos perfugissent,
4 poposcit. dum ea conquiruntur et conferuntur nocte intermissa, circiter
hominum milia sex eius pagi, qui Verbigenus appellatur, sive timore
perterriti, ne armis traditis supplicio adficerentur, sive spe salutis inducti,
quod in tanta multitudine dediticiorum suam fugam aut occultari aut
omnino ignorari posse existimarent, prima nocte e castris Helvetiorum
egressi ad Rhenum finesque Germanorum contenderunt.
28 Quod ubi Caesar resciit, quorum per fines ierant, his uti conquirerent
et reducerent, si sibi purgati esse vellent, imperavit. reductos in hostium
2 numero habuit, reliquos omnes obsidibus, armis, perfugis traditis in dedi-
3 tionem accepit. Helvetios, Tulingos, Latobicos in fines suos, unde erant
profecti, reverti iussit et, quod omnibus frugibus amissis domi nihil
erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit, ut iis frumenti co-
piam facerent; ipsos oppida vicosque, quos incenderant, restituere iussit.
4 id ea maxime ratione fecit, quod noluit eum locum, unde Helvetii disces-
serant, vacare, ne propter bonitatem agrorum Germani, qui trans Rhe-
num incolunt, suis finibus in Helvetiorum fines transirent et finitimi
5 Galliae provinciae Allobrogibusque essent. Boios petentibus Haeduis,
quod egregia virtute erant cogniti, ut in finibus suis collocarent, concessit.
quibus illi agros dederunt quosque postea in par[t]em iuris libertatisque
condicionem atque ipsi erant receperunt.
29 In castris Helvetiorum tabulae repertae sunt litteris Graecis confectae
et ad Caesarem relatae, quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat,
qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent, et item sepa-
2 ratim pueri, senes mulieresque. quarum omnium rerum summa erat capi-
tum Helvetiorum milia CC·LX·III, Tulingorum milia XXXVI, Latobicorum
XIIII, Rauracorum XXIII, Boiorum XXXII; ex his, qui arma ferre possent,
3 ad milia XCII. summa omnium fuerunt ad milia CCC·LX·VIII. eorum, qui

1 helvitios A | habitum B (ru *s.s.*) || 3 helvitii A || 4 misserunt B[1] || 5 subpliciterque B | pecem B[1] | atque] at B[1] || 6 tum *om.* B[1] *s. s.* B[c] | expectare Aβ exspectari B || 10 subplicio B[1] || 11 dediciorum B[1] deditionum T || 12 helvitiorum A || 13 gemaniorum B[1] || 14 iis A || 15 reductus B[1] || 17 tulingus B[1] | latobrigos ω latobicos B *marg.* (*v. l.*) || 18 fructibus α || 19 quo] qui B[1] | his ω *corr. ed. pr.* || 22 renum B[1] || 25 conlocarent A || 26 partem ω *corr. Ald.* || 27 conditionem T conditione B[1] U condicione AB[c] || 28 grecis B[1] β || 29 erant B[1] || 32 latobrigorum ω *cf. I 28, 3* || 34 XCII . . . ad milia *om.* T(V) *s. s.* T[c] | XCII T[c] *s. s.* U nonaginta duo α

domum redierunt, censu habito, ut Caesar imperaverat, repertus est
numerus milium C et X.
Bello Helvetiorum confecto totius fere Galliae legati principes civita- **30**
tum ad Caesarem gratulatum convenerunt: intellegere sese, tametsi pro 2
veteribus Helvetiorum iniuriis populi Romani ab his poenas bello repe-
tisset, tamen eam rem non minus ex usu terrae Galliae quam p. R. acci-
disse, propterea quod eo consilio florentissimis rebus domos suas Helvetii 3
reliquissent, uti toti Galliae bellum inferrent imperioque potirentur lo-
cumque domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia
op⟨p⟩ortunissimum ac fructuosissimum iudicassent, reliquasque civi-
tates stipendiarias haberent. petierunt, uti sibi concilium totius Galliae 4
in diem certam indicere idque Caesaris voluntate facere liceret; sese habere
quasdam res, quas ex communi consensu ab eo petere vellent. ea re per- 5
missa diem concilio constituerunt et iure iurando, nequis enuntiaret,
nisi quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt.
Eo concilio dimisso idem principes civitatum, qui ante ⟨ad⟩fuerant, ad **31**
Caesarem reverterunt petieruntque, uti sibi secreto in occulto de sua
omniumque salute cum eo agere liceret. ea re impetrata sese omnes flen- 2
tes Caesari ad pedes proiecerunt: non minus se id contendere et labo-
rare, ne ea, quae dixissent, enuntiarentur, quam uti ea, quae vellent, im-
petrarent, propterea quod, si enuntiatum esset, summum in cruciatum
se venturos viderent. locutus est pro his Diviciacus Haeduus: Galliae to- 3
tius factiones esse duas; harum alterius principatum tenere Haeduos,
alterius Arvernos. hi cum tantopere de potentatu inter se multos annos 4
contenderent, factum esse uti ab Arvernis Sequanisque Germani mercede
arcesserentur. horum primo circiter milia XV Rhenum transisse; postea- 5
quam agros et cultum et copias Gallorum homines feri ac barbari ad-
amassent, traductos plures; nunc esse in Gallia ad C et XX milium nume-
rum. cum his Haeduos eorumque clientes semel atque iterum armis 6
contendisse; magnam calamitatem pulsos accepisse, omnem nobilitatem,
omnem senatum, omnem equitatum amisisse. quibus proeliis calamitati- 7
busque fractos, qui et sua virtute et p. R. hospitio atque amicitia pluri-
mum ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare no-
bilissimos civitatis et iure iurando civitatem obstringere, sese neque ob-

1 domum **T** domo **BU** de domo **A** || 2 C et X **U** C et decem **ABT** || 3 ferre galiae $\mathbf{B}^1$ || 4 tametsi $\mathbf{AB}^1\mathbf{T}$ iam et si $\mathbf{B}^c\mathbf{U}$ || 5 p. r. **T** || 7 helvitii **A** || 12 caesaris voluntate facere α [**R**] caesaris facere voluntate **T** facere caesaris voluntate **U** || 16 fuerant ω *corr. Gertz* || 22 deviciacus α diviticus $\mathbf{T}^1$ divitiacus $\mathbf{T}^c\mathbf{UB}^c$ | haeduos $\mathbf{A}^1\mathbf{B}^1$ || 24 hii $\mathbf{B}^1$ || 25 avernis $\mathbf{B}^1$ | gemani $\mathbf{B}^1$ || 26 arcesseruntur **A** (*corr.* $\mathbf{A}^c$) accersirentur **T** accerserentur **U** || 28 nunc] nuc $\mathbf{B}^1$ | C et XX β centum et XX **B** centum et viginti **A** || 31 amississe $\mathbf{B}^1$

sides repetituros neque auxilium a p. R. imploraturos neque recusaturos,
8 quominus perpetuo sub illorum dicione atque imperio essent. unum se
esse ex omni civitate Haeduorum, qui adduci non potuerit, ut iuraret aut
9 liberos suos obsides daret. ob eam rem se ex civitate profugisse et Romam
ad senatum venisse auxilium postulatum, quod solus neque iure iurando
10 neque obsidibus teneretur. sed peius victoribus Sequanis quam Haeduis
victis accidisse, propterea quod Ariovistus, rex Germanorum, in eorum
finibus consedisset tertiamque partem agri Sequani, qui esset optimus
totius Galliae, occupavisset, et nunc de altera parte tertia Sequanos de-
cedere iuberet, propterea quod paucis mensibus ante Harudum milia
hominum XXIIII ad eum venissent, quibus locus ac sedes pararentur.
11 futurum esse paucis annis, uti omnes ex Galliae finibus pellerentur atque
omnes Germani Rhenum transirent. neque enim conferendum esse Galli-
cum cum Germanorum agro, neque hanc consuetudinem victus cum
12 illa comparandam. Ariovistum autem, ut semel Gallorum copias proelio
vicerit, quod proelium factum sit ad Magetobrigam, superbe et crudeliter
imperare, obsides nobilissimi cuiusque liberos poscere et in eos omnia
exempla cruciatusque edere, si qua res non ad nutum aut ad voluntatem
13 eius facta sit. hominem esse barbarum, iracundum, temerarium; non
14 posse eius imperia diutius sustinere. nisi quid in Caesare p.q. R. sit auxi-
lii, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Helvetii fecerint, ut domo
emigrent, aliud domicilium, alias sedes, remotas a Germanis, petant for-
15 tunamque, quaecumque accidat, experiantur. haec si enuntiata Ario-
visto sint, non dubitare quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint,
16 gravissimum supplicium sumat. Caesarem vel auctoritate sua atque exer-
citus vel recenti victoria vel nomine p. R. deterrere posse, ne maior multi-
tudo Germanorum Rhenum traducatur, Galliamque omnem ab Ariovisti
iniuria posse defendere.

32 Hac oratione ab Diviciaco habita omnes, qui aderant, magno fletu
2 auxilium a Caesare petere coeperunt. animadvertit Caesar unos ex omni-
bus Sequanos nihil earum rerum facere, quas ceteri facerent, sed tristes
capite demisso terram intueri. eius rei quae causa esset, miratus ex ipsis
3 quaesiit. nihil Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti permanere.
cum ab his saepius quaereret neque ullam omnino vocem exprimere pos-
4 set, idem Diviciacus Haeduus respondit: hoc esse miseriorem et gra-

1 auxilium *om.* **B** (*s. s.* **B**^{c1}, *postea erasum ?*) | inploraturos *α* || 2 ditione *β* | se *om.* **B**^{1} || 7 gemanorum **AB**^{1} || 10 paucis] pacis **B**^{1} || 15 ariovistus *β* || 16 magetobrige **A** magetobrie **BU**^{c} magetobriae **T** magetobrio **U**^{1} *corr. recc.* || 18 voluntem **B**^{1} || 20 sustinere **AB**^{1}**B**^{c2} *in marg.* *β* sustineri **B**^{c1} | nisi si **A**^{c}**B** || 24 sint]^{1} sunt **B**^{1}**U** *corr.* **B**^{c} || 26 populi romani **T** || 29 hac] ac **B**^{1} | deviciaco *α* divitiaco *β* | adherant **B**^{1} || 30 unus *ω* *corr. recc.* || 31 trites **B**^{1} || 33 permansere **A** (s *erasa*), **T** || 35 deviciacus **A** divitiacus **B**^{1} *β* diviciacus **B**^{c}

viorem fortunam Sequanorum quam reliquorum, quod soli ne in occulto
quidem queri neque auxilium implorare auderent absentisque Ariovisti
crudelitatem, velut si coram adesset, horrerent, propterea quod reliquis 5
tamen fugae facultas daretur, Sequanis vero, qui intra fines suos Ari-
ovistum recepissent, quorum oppida omnia in potestate eius essent, om-
nes cruciatus essent perferendi.

His rebus cognitis Caesar Gallorum animos verbis confirmavit pollici- 33
tusque est sibi eam rem curae futuram; magnam se habere spem et bene-
ficio suo et auctoritate adductum Ariovistum finem iniuriis facturum.
hac oratione habita concilium dimisit. et secundum ea multae res eum 2
hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam et suscipiendam putaret,
inprimis, quod Haeduos fratres consanguineosque saepenumero a senatu
appellatos in servitute atque in dicione videbat Germanorum teneri
eorumque obsides esse apud Ariovistum ac Sequanos intellegebat; quod
in tanto imperio p. R. turpissimum sibi et rei p. esse arbitrabatur. pau- 3
latim autem Germanos consuescere Rhenum transire et in Galliam ma-
gnam eorum multitudinem venire p. R. periculosum videbat, neque sibi 4
homines feros ac barbaros [ob]temperaturos existimabat, quin, cum om-
nem Galliam occupavissent, ut ante Cimbri Teutonique fecissent, in pro-
vinciam exirent atque inde in Italiam contenderent, praesertim cum Se-
quanos a provincia nostra Rhodanus divideret; quibus rebus quam ma-
turrime occurrendum putabat. ipse autem Ariovistus tantos sibi spiritus, 5
tantam arrogantiam sumpserat, ut ferendus non videretur.

Quamobrem placuit ei, ut ad Ariovistum legatos mitteret, qui ab eo 34
postularent, uti aliquem locum medium utriusque conloquio deligeret:
velle sese de re publica et summis utriusque rebus cum eo agere. ei le- 2
gationi Ariovistus respondit: si quid ipsi a Caesare opus esset, sese ad
eum venturum fuisse; si quid ille se velit, illum ad se venire oportere.
praeterea se neque sine exercitu in eas partes Galliae venire audere, quas 3
Caesar possideret, neque exercitum sine magno commeatu atque [e]mo-
limento in unum locum contrahere posse. sibi autem mirum videri, quid 4
in sua Gallia, quam bello vicisset, aut Caesari aut omnino p. R. negotii
esset.

His responsis ad Caesarem relatis iterum ad eum Caesar legatos cum 35
his mandatis mittit: quoniam tanto suo populique Romani beneficio 2
affectus, cum in consulatu suo rex atque amicus a senatu appellatus esset,

1 quod] quam B^1 || 2 quaeri B^1T || 3 velud B^1 || 4 tamen] tām B^1 tantum A*β* || 5 recipissent B^1 || 8 futurae B^1 || 10 hac] ac B^1 | concilius dimissit B^1 || 13 dicione A ditione B^1 deditione *β* || 15 rei p.] rei prae A || 17 videbat *om.* B^1 || 18 obtemperaturos BT optemperaturos AU *corr. recc.* || 19 cymbri *β* || 21 rodanus B^1 || 22 spiritus] sp̄s B || 30 emulomento *α* emolumento *β* *corr. Faernus* || 34 relatis] legatis *ω* *corr. recc.* || 36 adfectus B

hanc sibi populoque Romano gratiam referret, ut in conloquium venire
invitatus gravaretur neque de communi re di⟨s⟩cendum sibi et cogno-
3 scendum putaret, haec esse, quae ab eo postularet: primum, ne quam
multitudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam traduceret;
deinde obsides, quos haberet ab Haeduis, redderet Sequanisque permit-
teret, ut quos illi haberent, voluntate eius reddere illis liceret; neve Hae-
4 duos iniuria lacesseret neve his sociisque eorum bellum inferret. si id ita
fecisset, sibi populoque Romano perpetuam gratiam atque amicitiam
cum eo futuram; si non impetraret, sese, quoniam M. Messala M. Pisone
consulibus senatus censuisset, uti, quicumque Galliam provinciam obti-
neret, quod commodo rei p. facere posset, Haeduos ceterosque amicos
p. R. defenderet, se Haeduorum iniurias non neglecturum.
36 Ad haec Ariovistus respondit: ius esse belli, ut qui vicissent, iis quos
vicissent, quemadmodum vellent, imperarent; item p. R. victis non ad
2 alterius praescriptum, sed ad suum arbitrium imperare consuesse. si
ipse populo Romano non praescriberet, quemadmodum suo iure uteretur,
3 non oportere se a p. R. in suo iure impediri. Haeduos sibi, quoniam belli
fortunam temptassent et armis congressi ac superati essent, stipendiarios
4 esse factos. magnam Caesarem iniuriam facere, qui suo adventu vecti-
5 galia sibi deteriora faceret. Haeduis se obsides redditurum non esse neque
his neque eorum sociis iniuria bellum inlaturum, si in eo manerent, quod
convenisset, stipendiumque quotannis penderent. si id non fecissent,
6 longe his fraternum nomen p. R. afuturum. quod sibi Caesar denuntiaret
se Haeduorum iniurias non neglecturum, neminem secum sine sua per-
7 nicie contendisse. cum vellet, congrederetur: intellecturum quid invicti
Germani, exercitatissimi in armis, qui inter annos XIIII tectum non sub-
issent, virtute possent.
37 Haec eodem tempore Caesari mandata referebantur et legati ab Hae-
2 duis et a Treveris veniebant: Haedui questum, quod Harudes, qui nuper
in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur; sese ne obsi-
3 dibus quidem datis pacem Ariovisti redimere potuisse; Treveri autem,
pagos centum Sueborum ad ripas Rheni consedisse, qui Rhenum transire
4 conarentur; his praeesse Nasuam et Cimberium fratres. quibus rebus
Caesar vehementer commotus maturandum sibi existimavit, ne, si nova

1 pop. rom. **A** popq; rom. **B** popq. r. **T** po.q̄ romani **U** || 2 dicendum *ω* *corr. Faernus* || 8 popq. rom. *α***T** p.q.r. **U** || 9 messalla **B**[1] | l. pisone *ω* *corr. Gland.* || 10 optineret **B** *β* || 12 neclecturum **B**[1] || 13 his *ω* *corr. recc.* || 14 item] idē **B** idem **T** idest **AUB**[c] *marg.* *corr. ed. pr.* || 16 non] **N̄ B** || 17 inpediri **B** || 18 congresse **B**[1] | stipendiareos **B**[1] || 19 iniuriam caesarem facere **T** caesarem facere iniuriam **U** || 21 iniuriis *β* || 22 non] **N̄ B** || 24 perneciae **B**[1] || 26 intra **B**[c] || 28 heduis **B** || 29 treviris **BU**[1] | quaestum **B**[1] || 31 potuissent *β* | treviri **B**[c]**T**[c]**U** || 32 suevorum *ω* *corr. Mo.* || 33 cymberium *β*

manus Sueborum cum veteribus copiis Ariovisti sese coniunxisset, minus
facile resisti posset. itaque re frumentaria, quam celerrime potuit, com- 5
parata magnis itineribus ad Ariovistum contendit.
Cum tridui viam processisset, nuntiatum est ei Ariovistum cum suis **38**
omnibus copiis ad occupandum Vesontionem, quod est oppidum maxi-
mum Sequanorum, contendere triduique viam a suis finibus processisse.
id ne accideret, magnopere sibi praecavendum Caesar existimabat. nam- 2.3
que omnium rerum, quae ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido
[dif]facultas, idque natura loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum 4
bellum daret facultatem, propterea quod flumen [alduas] Dubis ut circino
circumductum paene totum oppidum cingit; reliquum spatium, quod est 5
non amplius pedum sescentorum, qua flumen intermittit, mons continet
magna altitudine, ita ut radices eius montis ex utraque parte ripae flu-
minis contingant. hunc murus circumdatus arcem efficit et cum oppido 6
coniungit. huc Caesar magnis nocturnis diurnisque itineribus contendit 7
occupatoque oppido ibi praesidium conlocat.
Dum paucos dies ad Vesontionem rei frumentariae commeatusque **39**
causa moratur, ex percontatione nostrorum vocibusque Gallorum ac mer-
catorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili vir-
tute atque exercitatione in armis esse praedicabant – saepenumero sese
cum his congressos ne vultum quidem atque aciem oculorum dicebant
ferre potuisse –, tantus subito timor omnem exercitum occupavit, ut
non mediocriter omnium mentes animosque perturbaret. hic primum 2
ortus est a tribunis militum, praefectis reliquisque, qui ex urbe amicitiae
causa Caesarem secuti non magnum in re militari usum habebant. quo- 3
rum alius alia causa inlata, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse
diceret, petebat ut eius voluntate discedere liceret. nonnulli pudore
adducti, ut timoris suspicionem vitarent, remanebant. hi neque vultum 4
fingere neque interdum lacrimas tenere poterant; abditi in tabernaculis
aut suum fatum querebantur aut cum familiaribus suis commune peri-
culum miserabantur. vulgo totis castris testamenta obsignabantur. ho- 5
rum vocibus ac timore paulatim etiam ii, qui magnum in castris usum

1 suevorum **ω** *corr. Mo.* | sese] esse **A^1** || **2** itaque *om.* **β** || **5** *inde a* Vesontionem *incipit* **E** || **6** *cum* Sequanorum *deficit* **E** | a *om.* **β** | processisse] profecisse **α** (*cf. l. 4*) || **7** acideret **B^1** || **9** difficultas **ω** *corr. ed. a. 1473* | *inde ab* idque *incipit* **E** || **10** darent **β** | quod] ad **E** | alduas **ω E** *del. Voss.* || **11** poene **AE** | spacium **E** || **11.12** non est **β** || **12** sexcentorum **A** DC **β** | intermittit . . . **13** altitudine *om.* **T^1** *suppl. intra lineas* || **13** ut] u **B^1** | eius *om.* **α E** *s. s.* **B^{c1}** | rip **B^1** ripe **E** || **14** opido **E** || **15** *cum* coniungit *deficit* **E** || **17** dum] cum **β** || **19** qui ingenti] quingenti **B^1** || **20** sepe **AB^1 β** || **24** a] ab **β** || **25** non magnum **B^{c1}** non magnum periculum miserabantur **B^1** periculum miserabantur quod non magnum **B^{c2}** *s. s.* magnum periculum miserabantur (misereabantur **A^1**) quod non magnum **A β** || **28** hii **B^1** || **30** quaerebantur **A** quaerebant **B^1** || **31** miserebantur **A^{1}T** | volgo **β** || **32** hi **ω** *corr. ed. pr.*

habebant, milites centurionesque quique equitatui praeerant, perturba-
6 bantur. qui se ex his minus timidos existimari volebant, non se hostem
vereri, sed angustias itineris et magnitudinem silvarum, quae intercede-
rent inter ipsos atque Ariovistum, aut rem frumentariam, ut satis com-
7 mode supportari posset, timere dicebant. nonnulli etiam Caesari nuntia-
bant, cum castra moveri ac signa ferri iussisset, non fore dicto audientes
milites neque propter timorem signa laturos.
40 Haec cum animadvertisset, convocato consilio omniumque ordinum
ad id consilium adhibitis centurionibus vehementer eos incusavit: pri-
mum, quod aut quam in partem aut quo consilio ducerentur, sibi quae-
2 rendum aut cogitandum putarent. Ariovistum se consule cupidissime po-
puli Romani amicitiam appetisse; cur hunc tam temere quisquam ab
3 officio discessurum iudicaret? sibi quidem persuaderi cognitis suis postu-
latis atque aequitate condicionum perspecta eum neque suam neque p. R.
4 gratiam repudiaturum. quodsi furore atque amentia inpulsus bellum
intulisset, quid tandem vererentur? aut cur de sua virtute aut de ipsius
5 diligentia desperarent? factum eius hostis periculum patrum nostrorum
memoria, cum Cimbris et Teutonis a Gaio Mario pulsis non minorem lau-
dem exercitus quam ipse imperator meritus videretur, factum etiam nu-
per in Italia servili tumultu, quos tamen aliquid usus ac disciplina, quam
6 a nobis accepissent, sublevarent. ex quo iudicari posse[t], quantum habe-
ret in se boni constantia, propterea quod, quos aliquamdiu inermes sine
7 causa timuissent, hos postea armatos ac victores superassent. denique
hos esse eosdem, quibuscum saepenumero Helvetii congressi non solum
in suis, sed etiam in illorum finibus plerumque superassent, qui tamen
8 pares esse nostro exercitui non potuerint. si quos adversum proelium et
fuga Gallorum commoveret, hos, si quaererent, reperire posse diuturni-
tate belli defatigatis Gallis Ariovistum, cum multos menses castris se ac
paludibus tenuisset neque sui potestatem fecisset, desperantes iam de
pugna et dispersos subito adortum magis ratione et consilio quam vir-
9 tute vicisse. cui rationi contra homines barbaros atque imperitos locus
10 fuisset, ⟨h⟩ac ne ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posse. qui
suum timorem in rei frumentariae simulationem angustiasque itineris

1 quique] ut quisque *α* || **3** et *om.* *α* || **3–4** inter eos atque ariovistum intercederent *β* || **5** nontiarant **A** nuntiarant **B** renuntiabant *β* *corr. recc.* || **8** concilio *β* || **11.12** populi r. **T** p. r. **U** || **12** adpetisse **A** || **14** condicionum] et conditione *β* | p. R.] populi *β* || **15** inpulsis **B**[1] impulsus **U** || **18** Gaio] c. *β* || **19** videbatur *ω* *corr. Gertz* || **20** italiam *β* | quam] quae *α* || **21** posset *ω* *corr. Vasc.* || **22** aliquandiu *β* | inermos **A**[1]**B**[1] || **23** vietores **B**[1] || **24** eosdem] eosdem germanos **T** germanos **U** | quibuscum] cum quibus *β* | sepe *β* || **25** suis sedibus *β* | illorum] suis *β* | superarint *α* || **27** hos] hoc *α* | quererent **A** *β* | repperiri *α* **U**[c] reperiri **U** repperire **T** *corr. recc.* || **28** defetigatis **A**[1]**B**[1] || **32** ac *ω* *corr. Ald.* || **33** simulatione *β* | itinerum *β*

conferrent, facere arroganter, cum aut de officio imperatoris desperare
aut praescribere viderentur. haec sibi esse curae; frumentum Sequanos, 11
Leucos, Lingones sumministrare iamque esse in agris frumenta matura;
de itinere ipsos brevi tempore iudicaturos. quod non fore dicto audientes 12
neque signa laturi dicantur, nihil se ea re commoveri; scire enim, quibus-
cumque exercitus dicto audiens non fuerit, aut male re gesta fortunam
defuisse aut aliquo facinore comperto avaritiam esse convictam. suam 13
innocentiam perpetua vita, felicitatem Helvetiorum bello esse perspec-
tam. itaque se, quod in longiorem diem conlaturus fuisset, repraesenta- 14
turum et proxima nocte de quarta vigilia castra moturum, ut quam
primum intellegere posset, utrum apud eos pudor atque officium an ti-
mor plus valeret. quodsi praeterea nemo sequatur, tamen se cum sola 15
decima legione iturum, de qua non dubitaret, sibique eam praetoriam
cohortem futuram. huic legioni Caesar et indulserat praecipue et propter
virtutem confidebat maxime.

Hac oratione habita mirum in modum conversae sunt omnium mentes 41
summaque alacritas et cupiditas belli gerendi inlata est, princepsque de- 2
cima legio per tribunos militum ei gratias egit, quod de se optimum iudi-
cium fecisset, seque esse ad bellum gerendum paratissimam confirmavit.
deinde reliquae legiones cum tribunis militum et primorum ordinum 3
centurionibus egerunt, uti per eos Caesari satis facerent; se neque um-
quam dubitasse neque timuisse neque de summa belli suum iudicium, sed
imperatoris esse existimavisse. eorum satisfactione accepta et itinere ex- 4
quisito per Diviciacum, quod ex aliis ei maximam fidem habebat, ut
milium amplius quinquaginta circuitu locis apertis exercitum duceret,
de quarta vigilia, ut dixerat, profectus est. septimo die, cum iter non in- 5
termitteret, ab exploratoribus certior factus est Ariovisti copias a nostris
milia passuum quattuor et viginti abesse.

Cognito Caesaris adventu Ariovistus legatos ad eum mittit: quod antea 42
de conloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniam propius accessisset
seque id sine periculo facere posse existimaret. non respuit condicionem 2
Caesar, iamque eum ad sanitatem reverti arbitrabatur, cum id, quod
antea petenti denegasset, ultro polliceretur, magnamque in spem venie- 3
bat pro suis tantis populique R. in eum beneficiis cognitis suis postulatis

1 conferret αT || **2** viderentur] auderent β || **3** lingonas U linguonas T | sub-ministrare β || **7** convictam] coniunctam ω *corr. ed. pr.* || **8** perpetua vitae felicitate αT perpetuam vitae felicitatem U *corr. Ricius* || **9** fuisset, repraesentaturum] esset, repraesentaturum esse β || **12** plus *om.* α || **13** decima] X U || **14** caesar legioni β | et[1] *om.* β | praecipuae α || **16** hac] ac B[1] || **17** inlata] innata ω *corr. J. Lange (1893)* | decima] X β || **20–21** cum tribunis ... centurionibus] per tribunos ... centuriones (*cf. l. 18*) β || **21** per eos *om.* α | nec α || **24** divitiacum β || **28** milibus ω *corr. Meu.* | quattuor et XX α IV et XX β || **29** adventu caesaris β || **31** existimare α | conditionem ω || **34** p. q. r. α

fore, uti pertinacia desisteret. dies conloquio dictus est ex eo die quintus.
4 interim saepe ultro citroque cum legati inter eos mitterentur, Ariovistus
postulavit, ne quem peditem ad conloquium Caesar adduceret: vereri se,
ne per insidias ab eo circumveniretur; uterque cum equitatu veniret;
5 alia ratione sese non esse venturum. Caesar, quod neque conloquium in-
terposita causa tolli volebat neque salutem suam Gallorum equitatui
committere audebat, commodissimum esse statuit omnibus equis Gallis
equitibus detractis legionarios eo milites legionis decimae, cui quod ma-
xime confidebat, imponere, ut praesidium quam amicissimum, siquid
6 opus facto esset, haberet. quod cum fieret, non inridicule quidam ex
militibus decimae legionis dixit: plus, quam pollicitus esset, Caesarem
facere: pollicitum se in cohortis praetoriae loco decimam legionem habi-
turum ad equum rescribere.

43 Planities erat magna et in ea tumulus terrenus satis grandis. hic locus
2 aequum fere spatium a castris utriusque aberat. eo, ut erat dictum, ad
conloquium venerunt. legionem Caesar, quam equis devexerat, passibus
ducentis ab eo tumulo constituit; item equites Ariovisti pari intervallo
3 constiterunt. Ariovistus, ex equis ut conloquerentur et praeter se denos
4 ad conloquium adducerent, postulavit. ubi eo ventum est, Caesar initio
orationis sua senatusque in eum beneficia commemoravit, quod rex ap-
pellatus esset a senatu, quod amicus, quod munera amplissime missa;
quam rem et paucis contigisse et a Romanis pro maximis hominum offi-
5 ciis consuesse tribui docebat; illum, cum neque aditum neque causam
postulandi iustam haberet, beneficio ac liberalitate sua ac senatus ea
6 praemia consecutum. docebat etiam quam veteres quamque iustae cau-
7 sae necessitudinis ipsis cum Haeduis intercederent, quae senatus con-
sulta quotiens quamque honorifica in eos facta essent, ut omni tempore
totius Galliae principatum Haedui tenuissent, prius etiam quam nostram
8 amicitiam appetissent. p. R. hanc esse consuetudinem, ut socios atque
amicos non modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore auc-
tiores velit esse; quod vero ad amicitiam p. R. adtulissent, id iis eripi
9 quis pati posset? postulavit deinde eadem, quae legatis in mandatis de-
derat: ne aut Haeduis aut eorum sociis bellum inferret, obsides redderet,

1 quintus] X U || 2 sepe β | cum legati ultro citroque β || 3 colloquium **B** || 5 se **U** *om.* **T** || 8 eo legionarios α | decimae] X β | quod] quam β || 9 inponere α || 11 decimae] X β || 12 facere] ei facere α | se in cohortis] esse in cohortis se β | X leg. β || 14 planicies α **U** || 15 aequo fere spatio α **T** | a] ab α | utriusque] ariovisti et caesaris α || 16 vexerat α || 17 CC β || 18 ut ex equis β || 19 ad] ut ad α | adduceret α | ubi] ut β || 20 commemoravit] praedicavit β || 21 amplissime] tam amplissima β || 22 a Romanis pro maximis] pro magnis α || 23 cum] quando β || 25 docebat] dicebat **T U** *marg.* referebat **U** || 26 senatus consulta] sc̄ **U** sicut **T** || 29 adpetissent **T** | populi romani β || 30 suis α | auctores **B**[1] auctos **B**[c1] || 31 attulissent **U** | his α (**R**) yis **T**[1] || 32 deinde *om.* α

si nullam partem Germanorum domum remittere posset, at ne quos amplius Rhenum transire pateretur.

Ariovistus ad postulata Caesaris pauca respondit, de suis virtutibus 44
multa praedicavit: transisse Rhenum sese non sua sponte, sed rogatum 2
et arcessitum a Gallis; non sine magna spe magnisque praemiis domum propinquosque reliquisse; sedes habere in Gallia ab ipsis concessas, obsides ipsorum voluntate datos; stipendium capere iure belli, quod victores victis inponere consuerint. non sese Gallis, sed Gallos sibi bellum 3
intulisse; omnes Galliae civitates ad se oppugnandum venisse ac contra se castra habuisse; eas omnes copias a se uno proelio pulsas ac superatas esse. si iterum experiri velint, se iterum paratum esse decertare; si pace 4
uti velint, iniquum esse de stipendio recusare, quod sua voluntate ad id tempus pependerint. amicitiam p. R. sibi ornamento et praesidio, non 5
detrimento esse oportere, idque se hac spe petisse. si per p. R. stipendium remittatur et dediticii subtrahantur, non minus libenter sese recusaturum p. R. amicitiam, quam adpetierit. quod multitudinem Germanorum in 6
Galliam traducat, id se sui muniendi, non Galliae oppugnandae causa facere. eius rei testimonium esse, quod nisi rogatus non venerit et quod bellum non intulerit, sed defenderit. se prius in Galliam venisse quam 7
p. R.; numquam ante hoc tempus exercitum p. R. Galliae provinciae finibus egressum. quid sibi vellet? cur in suas possessiones veniret? pro- 8
vinciam suam hanc esse Galliam, sicut illam nostram. ut ipsi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret, sic item nos esse iniquos, quod in suo iure se interpellaremus. quod a se Haeduos amicos appellatos 9
diceret, non se tam barbarum neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret neque bello Allobrogum proximo Haeduos Romanis auxilium tulisse, neque ipsos in his contentionibus, quas Haedui secum et cum Sequanis habuissent, auxilio p. R. usos esse. debere se suspicari simulata 10
Caesarem amicitia, quod exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi causa habere. qui nisi decedat atque exercitum deducat ex his regionibus, sese 11
illum non pro amico, sed pro hoste habiturum. quodsi eum interfecerit, 12
multis sese nobilibus principibusque p. R. gratum esse facturum – id se ab ipsis per eorum nuntios compertum habere –, quorum omnium gra-

4 Rhenum *om.* β | se **U** *om.* **T** || 5 accersitum ω || 8 imponere β || 9 expugnandum β || 10 omnis β | uno a se β | pulsas] fusas β || 11 vellent β | iterum² *om.* β | esse *om.* β || 11–12 pace uti velint] pacem mallent β || 13 dependerint β | populi romani **T** || 14 hac] ac **B**¹ ea **B**ᶜ | populum romanum **T** populum r. **U** || 15 libenter sese] se libenter β || 16 pop. rom. **T** pop. r. **U** | appetierit **U** || 17 inpugnandae α || 18 testimono **T** testimonio **T**ᶜ**U** || 20 pop. rom. **T** populum r. **U** | populi r. **U** || 21 finibus egressum] fines ingressum β || 22 esse hanc β | sicut] ut β || 24 a se *om.* α | Haeduos amicos appellatos] fratres haeduos appellatos α haeduos appellatos amicos **U** || 27 ipsis α**U** || 28 pop. rom. **T** || 31 pro² *om.* α || 32 sese] esse **A** se β | pop. rom. **T**

13 tiam atque amicitiam eius morte redimere posset. quodsi decessisset et
liberam possessionem Galliae sibi tradidisset, magno se illum praemio
remuneraturum et, quaecumque bella geri vellet, sine ullo eius labore et
periculo confecturum.

45 Multa a Caesare in eam sententiam dicta sunt, quare negotio desistere
non posset; neque suam neque p. R. consuetudinem pati, uti optime me-
ritos socios desereret, neque se iudicare Galliam potius esse Ariovisti
2 quam p. R. bello superatos esse Arvernos et Rutenos a[b] Quinto Fabio
Maximo, quibus p. R. ignovisset neque in provinciam redegisset neque
3 stipendium inposuisset. quodsi antiquissimum quodque tempus spec-
tari oporteret, p. R. iustissimum esse in Gallia imperium; si iudicium se-
natus observari oporteret, liberam debere esse Galliam, quam bello
victam suis legibus uti voluisset.

46 Dum haec in conloquio geruntur, Caesari nuntiatum est equites Ario-
visti propius tumulum accedere et ad nostros adequitare, lapides telaque
2 in nostros conicere. Caesar loquendi finem fecit seque ad suos recepit
3 suisque imperavit, ne quod omnino telum in hostes reicerent. nam etsi
sine ullo periculo legionis delectae cum equitatu proelium fore videbat,
tamen committendum non putabat, ut pulsis hostibus dici posset eos ab
4 se per fidem in conloquio circumventos. posteaquam in vulgus militum
elatum est, qua adrogantia in conloquio Ariovistus usus omni Gallia
Romanis interdixisset impetumque in nostros eius equites fecissent eaque
res conloquium ut diremisset, multo maior alacritas studiumque pugnandi
maius exercitui iniectum est.

47 Biduo post Ariovistus ad Caesarem legatos misit: velle se de iis rebus,
quae inter eos agi coeptae neque perfectae essent, agere cum eo; uti aut
iterum conloquio diem constitueret aut, si id minus vellet, e suis legatis
2 aliquem ad se mitteret. conloquendi Caesari causa visa non est, et eo
magis, quod pridie eius diei Germani retineri non pot⟨u⟩erant, quin in
3 nostros tela conicerent. legatum e suis sese magno cum periculo ad eum
4 missurum et hominibus feris obiecturum existimabat. commodissimum
visum est Gaium Valerium Procillum, Gai Valeri Caburi filium, summa
virtute et humanitate adulescentem, cuius pater a Gaio Valerio Flacco

1 discessisset α || **5** a] ab α || **6** posset] posset et α | pop. rom. T | ut β | merentes α || **8** pop. rom. T pop. r. U | ab ω *corr. ed. pr.* | Quinto] q. β || **9** pop. rom. T || **10** imposuisset U | antiquissimum] antiquissimum esse in gallia imperium β || **11** esse in Gallia imperium *om.* β || **15** ad *om.* β || **16** coicere β | facit α | recipit A || **18** periculo ullo β | cum] commissum cum β || **19** ab] a β || **21** arrogantia T || **23** ut *om.* β || **25** mittit α | his αT || **27** ex β || **29** poterant ω *corr. Lips.* || **29–30** tela in nostros β || **30** ex β || **32** Gaium *om.* β | Valerium] val. β | c. valeri β c̄. valerii A convaleri B || **33** adolescentem β | Gaio] c. β

civitate donatus erat, et propter fidem et propter linguae Gallicae scientiam, qua multa iam Ariovistus longinqua consuetudine utebatur, et quod in eo peccandi Germanis causa non esset, ad eum mittere et una
†M. Metium†, qui hospitio Ariovisti utebatur. his mandavit, ut, quae 5
diceret Ariovistus, cognoscerent et ad se referrent. quos cum apud se in 6
castris Ariovistus conspexisset, exercitu suo praesente conclamavit: quid ad se venirent? an speculandi causa? conantes dicere prohibuit et in catenas coniecit.

Eodem die castra promovit et milibus passuum sex a Caesaris castris 48
sub monte consedit. postridie eius diei praeter castra Caesaris suas co- 2
pias traduxit et milibus passuum duobus ultra eum castra fecit eo consilio, uti frumento commeatuque, qui ex Sequanis et Haeduis subpor-
taretur, Caesarem intercluderet. ex eo die dies continuos quinque Caesar 3
pro castris suas copias produxit et aciem instructam habuit, ut, si vellet
Ariovistus proelio contendere, ei potestas non deesset. Ariovistus his 4
omnibus diebus exercitum castris continuit, equestri proelio cotidie con-
tendit. genus hoc erat pugnae, quo se Germani exercuerant: equitum milia 5
erant sex, totidem numero pedites velocissimi ac fortissimi, quos ex omni copia singuli singulos suae salutis causa delegerant; cum his in proeliis
versabantur, ad eos se equites recipiebant; hi, si quid erat durius, concur- 6
rebant; si qui graviore vulnere accepto equo deciderat, circumsistebant;
si quo erat longius prodeundum aut celerius recipiendum, tanta erat 7
horum exercitatione celeritas, ut iubis equorum sublevati cursum adaequarent.

Ubi eum castris se tenere Caesar intellexit, ne diutius commeatu pro- 49
hiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani consederant, circiter passus sescentos ab his, castris idoneum locum delegit acieque triplici
instructa ad eum locum venit. primam et secundam aciem in armis esse, 2
tertiam castra munire iussit. is locus ab hoste circiter passus sescentos, 3
uti dictum est, aberat. eo circiter hominum numero sedecim milia expedita cum omni equitatu Ariovistus misit, quae copiae nostros terrerent et
munitione prohiberent. nihilo setius Caesar, ut ante constituerat, duas 4
acies hostem propulsare, tertiam opus perficere iussit. munitis castris 5

1–3 et propter fidem ... utebatur, et quod] quorum amicitia iam ariovistus (ariovistus iam **T**) longinqua consuetudine utebatur et propter fidem et propter linguae gallicae scientiam et quod β   quorum amicitia ... utebatur *del.* **T**[c]   *post* scientiam *suppl.* **T**[c] *marg.* quam multa iam ariovistus longinqua consuetudine utebatur || 3 una *om.* α || 4 marium titium α   mettium **T**   m. mettium **B**[c]   m. metium **U** | usus erat β || 5 apud se *om.* β || 7 conantis β || 9 sex] VI β || 10 posttridie β || 12 qui] quod β | supportaretur **B** || 13 quinque] V β || 19 salutis suae β || 21 siqua **A**[1]   siquid **T**[1] || 23 celeritas horum exercitatione β || 25 sese β || 27 sexcentos **A**   DC β || 28 esse] sese tenere β || 29 is] hic α | sexcentos **A**   DC β (*cf. l.* 27) || 30 numero *om.* β | sedecim] XVI β || 31 perterrerent β

duas legiones ibi reliquit et partem auxiliorum, quattuor reliquas legi-
ones in castra maiora reduxit.
50 Proximo die instituto suo Caesar ex castris utrisque copias suas eduxit
paulumque a maioribus castris progressus aciem instruxit hostibusque
2 pugnandi potestatem fecit. ubi ne tum quidem eos prodire intellexit,
circiter meridiem exercitum in castra reduxit. tum demum Ariovistus
3 partem suarum copiarum, quae castra minora oppugnaret, misit. acriter
utrimque usque ad vesperum pugnatum est. solis occasu suas copias
4 Ariovistus multis et inlatis et acceptis vulneribus in castra reduxit. cum
ex captivis quaereret Caesar, quamobrem Ariovistus proelio non decer-
taret, hanc reperiebat causam, quod apud Germanos ea consuetudo esset,
ut matres familiae eorum sortibus vaticinationibusque declararent, utrum
5 proelium committi ex usu esset necne; eas ita dicere: non esse fas Germa-
nos superare, si ante novam lunam proelio contendissent.
51 Postridie eius diei Caesar praesidio utrisque castris, quod satis esse
visum est, reliquit, alarios omnes in conspectu hostium pro castris mino-
ribus constituit, quo⟨d⟩ minus multitudine militum legionariorum pro
hostium numero valebat, ut ad speciem alariis uteretur. ipse triplici
2 instructa acie usque ad castra hostium accessit. tum demum necessario
Germani suas copias castris eduxerunt generatimque constituerunt pari-
busque intervallis Harudes, Marcomanos, Tribocos, Vangiones, Neme-
tes, Eudusios, Suebos omnemque aciem suam r⟨a⟩edis et carris circum-
3 dederunt, ne qua spes in fuga relinqueretur. eo mulieres imposuerunt,
quae ad proelium proficiscentes milites passis manibus flentes implora-
bant, ne se in servitutem Romanis traderent.
52 Caesar singulis legionibus singulos legatos et quaestorem praefecit, uti
2 eos testes suae quisque virtutis haberet. ipse a dextro cornu, quod eam
partem minime firmam hostium esse animadverterat, proelium commisit.
3 ita nostri acriter in hostes signo dato impetum fecerunt, itaque hostes
repente celeriterque procurrerunt, ut spatium pila in hostes coiciendi non
4 daretur. relictis pilis comminus gladiis pugnatum est. at Germani cele-
riter ex consuetudine sua phalange facta impetus gladiorum exceperunt.
5 reperti sunt complures nostri milites, qui in phalangem insilirent et scuta

1 ibi legiones α | reliquid **BT** | legiones[2] *om.* α || 3 e α || 4 castris *om.* β | hostibus α || 7 quae] ut β | oppugnarent (obp- **T**) β || 9 et[1] *om.* β || 11 repperiebat **BT** | causam reperiebat β | ea *om.* β || 12 vaticinationibusque] et vaticinationibus β || 14 novam] nonam β || 15 praesidium α || 16 omnis halarios **A** omnis alarios **B** || 17 quo ω *corr. Man.* || 19 demum] vero β || 20 instituerunt β | paribus α || 21 arudes marcomannos β | triboces α || 22 sedusios ω *corr. Zeuss* | suevos β | redis α**T** rhedis **U** || 24 ad] in α | milites *om.* α || 26 ut β || 27 testis α || 27.28 partem eam β || 28 animum (animo **T**) adverterat β || 29 in hostes acriter β || 30 in hostes pila β | coniciendi α || 31 reiectis α || 33 conplures α | milites *om.* β | phalangas α phalangam β *corr.* **R** | et *om.* β

manibus revellerent et desuper vulnerarent. cum hostium acies a sinistro 6
cornu pulsa atque in fugam coniecta esset, a dextro cornu vehementer
multitudine suorum nostram aciem premebant. id cum animadvertisset 7
Publius Crassus adulescens qui equitatui praeerat, quod expeditior erat
quam ii, qui inter aciem versabantur, tertiam aciem laborantibus nostris
subsidio misit.

Ita proelium restitutum est, atque omnes hostes terga verterunt neque **53**
prius fugere destiterunt, quam ad flumen Rhenum milia passuum ex eo
loco circiter quinquaginta pervenerunt. ibi perpauci aut viribus con- 2
fisi tranare contenderunt aut lintribus inventis sibi salutem reppererunt.
in his fuit Ariovistus, qui naviculam deligatam ad ripam nactus ea pro- 3
fugit; reliquos omnes equitatu consecuti nostri interfecerunt. duae 4
fuerunt Ariovisti uxores, una Sueba natione, quam domo secum duxerat,
altera Norica regis Voccionis soror, quam in Gallia duxerat a fratre mis-
sam: utraque in ea fuga periit; duae filiae: harum altera occisa, altera
capta est. Gaius Valerius Procillus, cum a custodibus in fuga trinis catenis 5
vinctus traheretur, in ipsum Caesarem hostes equitatu insequentem inci-
dit. quae quidem res Caesari non minorem quam ipsa victoria voluptatem 6
attulit, quod hominem honestissimum provinciae Galliae, suum famili-
arem et hospitem, ereptum ex manibus hostium sibi restitutum videbat
neque eius calamitate de tanta voluptate et gratulatione quicquam for-
tuna deminuerat. is se praesente de se ter sortibus consultum dicebat, 7
utrum igni statim necaretur an in aliud tempus reservaretur; sortium
beneficio se esse incolumem. item †Marcus Metius† repertus et ad 8
eum reductus est.

Hoc proelio trans Rhenum nuntiato Suebi, qui ad ripas Rheni venerant, **54**
domum reverti coeperunt. quos ubi, qui proximi Rhenum incolunt, per-
territos senserunt, insecuti magnum ex his numerum occiderunt. Caesar 2
una aestate duobus maximis bellis confectis maturius paulo, quam tem-
pus anni postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit. hibernis 3
Labienum praeposuit, ipse in citeriorem Galliam ad conventus agendos
profectus est.

1 a *om.* β || 2 coniecta] conversa α || 4 Publius] p. β | adolescens β || 5 hi ω *corr. ed. pr.* | intra β | aciem^2] partem β || 7 nec β || 9 quinquaginta] quinque α V β quinquaginta *Oros. 6, 7, 10* | pervenerint α pervenerent T^1 pervenirent T^c || 10 tranatare T transnatare U | aut lintribus . . . reppererunt *om.* T, *in marg. suppl.* T^c || 12 equitatu consecuti] consecuti equites β || 13 sueva ω | domo] a domo β | eduxerat β || 14 norici β | voctionis AT || 15 utraeque . . . perierunt α | harum] earum β || 16 Gaius] c. β | Procillus] valprocillus β (*cf. p. 22, 32*) || 17 hostis α hostium β | equitatum A β | persequentem α || 20 e α | viderat α || 22 diminuerat A^cB | is] hic β | ter sortibus] terroribus B^1 tergoribus B^cA || 24 incolomem B β | marcus metius α m. metius β || 26 suevi A β || 28 ex his magnum β

COMMENTARIORVM BELLI GALLICI
LIBER SECVNDVS

1 Cum esset Caesar in citeriore Gallia in hibernis, ita uti supra demon-
stravimus, crebri ad eum rumores adferebantur, litterisque item Labieni
certior fiebat omnes Belgas, quam tertiam esse Galliae partem dixera-
2 mus, contra p. R. coniurare obsidesque inter se dare. coniurandi has esse
causas: primum, quod vererentur, ne omni pacata Gallia ad eos exercitus
3 noster adduceretur; deinde, quod ab nonnullis Gallis sollicitarentur, par-
tim qui, ⟨ut⟩ Germanos diutius in Gallia versari noluerant, ita p. R.
exercitum hiemare atque inveterascere in Gallia moleste ferebant, par-
4 tim qui mobilitate et levitate animi novis imperiis studebant; ab non-
nullis etiam, quod in Gallia a potentioribus atque iis, qui ad conducendos
homines facultates habebant, vulgo regna occupabantur, qui minus facile
eam rem imperio nostro consequi poterant.
2 His nuntiis litterisque commotus Caesar duas legiones in citeriore Gal-
lia novas conscripsit et ineunte aestate, in ulteriorem Galliam qui deduce-
2 ret, Quintum Pedium legatum misit. ipse, cum primum pabuli copia esse
3 inciperet, ad exercitum venit. dat negotium Senonibus reliquisque Gallis,
qui finitimi Belgis erant, uti ea, quae apud eos gerantur, cognoscant seque
4 de his rebus certiorem faciant. hi constanter omnes nuntiaverunt manus
5 cogi, exercitum in unum locum conduci. tum vero dubitandum non
6 existimavit, quin ad eos XII. die proficisceretur. re frumentaria provisa
castra movet diebusque circiter XV ad fines Belgarum pervenit.
3 Eo cum de inproviso celeriusque omni⟨um⟩ opinione venisset, Remi,
qui proximi Galliae ex Belgis sunt, ad eum legatos [s]Iccium et Ande-
2 combogium primos civitatis miserunt, qui dicerent se suaque omnia in
fidem atque potestatem p. R. permittere, neque se cum reliquis Belgis
3 consensisse neque contra p. R. omnino coniurasse, paratosque esse et

1 supra *om.* β || 4 populum r. β || 7 ut *om.* ω, *suppl.* QS | noluerant] nollent β | populi r. T || 10 his ω || 12 imperio] in imperio B || 14 ineunte] inita α | ulteriorem] interiorem α || 15 Quintum] q. β || 19 exercitus T[c]U || 20 XII. die *om.* α | provisa] comparata α || 21 diebusque] et diebus β | XV] quindecim α || 22 omni ω *suppl. recc.* || 23 siccium ω (*cf. II 6, 4 et II 7, 1*) | andecumborium α U[1] andebrogium T U[c] *marg.*, *corr. Ho.* || 24 civitatis] civitatis suae β | qui dicerent *om.* β || 25 potestatem] in potestatem α | populi r. T | belgis reliquis α || 26 populum r. β | omnino *om.* α

obsides dare et imperata facere et oppidis recipere et frumento ceterisque
rebus iuvare; reliquos omnes Belgas in armis esse Germanosque, qui cis 4
Rhenum incolant, sese cum his coniunxisse, tantumque esse eorum om- 5
nium furorem, ut ne Suessiones quidem fratres consanguineosque suos,
qui eodem iure et isdem legibus utantur, unum imperium unumque ma-
gistratum cum ipsis habeant, deterrere potuerint, quin cum iis consen-
tirent.

Cum ab his quaereret, quae civitates quantaeque in armis essent et 4
quid in bello possent, sic reperiebat: plerosque Belgas esse ortos a Ger- 2
manis Rhenumque antiquitus traductos propter loci fertilitatem ibi
consedisse Gallosque, qui ea loca incolerent, expulisse solosque esse qui
patrum nostrorum memoria omni Gallia vexata Teutonos Cimbrosque
intra suos fines ingredi prohibuerint. qua ex re fieri, uti earum rerum me- 3
moria magnam sibi auctoritatem magnosque spiritus in re militari sume-
rent. de numero eorum omnia se habere explorata Remi dicebant, 4
propterea quod propinquitatibus affinitatibusque coniuncti, quantam
quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum polli-
citus sit, cognoverint. plurimum inter eos Bellovacos et virtute et auctori- 5
tate et hominum numero valere: hos posse conficere armata milia cen-
tum, pollicitos ex eo numero electa milia sexaginta totiusque belli im-
perium sibi postulare. Suessiones suos esse finitimos; fines latissimos 6
feracissimosque agros possidere. apud eos fuisse regem nostra etiam me- 7
moria Diviciacum, totius Galliae potentissimum, qui cum magnae partis
harum regionum, tum etiam Britanniae imperium obtinuerit; nunc esse
regem Galbam; ad hunc propter iustitiam prudentiamque summam to-
tius belli omnium voluntate deferri; oppida habere numero XII, polliceri 8
milia armata quinquaginta; totidem Nervios, qui maxime feri inter ipsos
habeantur longissimeque absint; quindecim milia Atrebates, Ambianos 9
decem milia, Morinos XXV milia, Menapios VIIII milia, Caletes X milia,
Vel⟨i⟩ocasses et Viromanduos totidem, Atuatucos decem et novem milia;

2 omnis *β* ‖ **2–3** cis Rhenum incolant] ripas Rheni incolunt *β* ‖ **5** et isdem] eisdem *β* | imperium unumque *om.* *β* ‖ **6** ipsis] illis *β* | his *α*T ‖ **9** repperiebat *α*U | ab *α* ‖ **10** transductos *β* ‖ **11** expulissent A¹B¹ ‖ **13** fines suos *α* | prohibuissent *β* ‖ **16** adfinitatibusque *α* ‖ **18** sit cognoverint] esset cognoverant *β* | bellovagos *β* ‖ **19** hos] eos *β* ‖ **20** lecta *β* | milia *om.* *α* | sexaginta] LX *β* ‖ **21** fines *om.* *α* ‖ **23** deviciacum *α* devitiacum T divitiacum U ‖ **24** regionum (regionem T¹) harum *β* | optinuerit *ω* ‖ **25–26** summam totius belli] suam totius belli summam *α* ‖ **27** quinquaginta] L *β* ‖ **28** habebantur *β* | longissimoque *α* | quindecim milia] XV *β* ‖ **29** decem milia] X *β* | XXV milia] XXV *β* | VIIII milia] VII milia *α* VIIII T VIII U (*cf. Oros. 6, 7, 14*) | caletos *ω* (*cf. VII 75, 4*) | X milia] X *β* ‖ **30** velocasses *ω* *suppl. Glueck* | veromanduos *α*T veremanduos U *corr. Glueck* | catuatos *α* aduatucos T | decim et VIIII milia B XVIIII *β*

10 Condrusos, Eburones, Caerosos, Paemanos, qui uno nomine Germani
appellantur, arbitrari ad XL milia.

5 Caesar Remos cohortatus liberaliterque oratione prosecutus omnem
senatum ad se convenire principumque liberos obsides ad se adduci
2 iussit. quae omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. ipse Diviciacum
Haeduum magnopere cohortatus docet, quanto opere reip. communisque
salutis intersit manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine uno
3 tempore confligendum sit. id fieri posse, si suas copias Haedui in fines
Bellovacorum introduxerint et eorum agros populari coeperint. his man-
4 datis eum a se dimittit. postquam omnes Belgarum copias in unum
locum coactas ad se venire [vidit] neque iam longe abesse ab iis, quos
miserat, exploratoribus et ab Remis cognovit, flumen Axonam, quod est
in extremis Remorum finibus, exercitum traducere maturavit atque ibi
5 castra posuit. quae res et latus unum castrorum ripis fluminis muniebat
et post eum, quae erant tuta ab hostibus, reddebat, et commeatus ab
Remis reliquisque civitatibus, ut sine periculo ad eum portari possent,
6 efficiebat. in eo flumine pons erat. ibi praesidium ponit et in altera parte
fluminis Quintum Titurium Sabinum legatum cum sex cohortibus re-
linquit; castra in altitudine⟨m⟩ pedum XII vallo fossaque duode XX pe-
dum muniri iubet.

6 Ab his castris oppidum Remorum nomine Bibrax aberat milia passuum
octo. id ex itinere magno impetu Belgae oppugnare coeperunt. aegre eo
2 die sustentatum est. Gallorum eadem atque Belgarum oppugnatio est
haec: ubi circumiecta multitudine hominum totis moenibus undique in
murum lapides iaci coepti sunt murusque defensoribus nudatus est,
3 testudine facta portas succendunt murumque subruunt. quod tum facile
fiebat. nam cum tanta multitudo lapides ac tela coicerent, in muro con-
4 sistendi potestas erat nulli. cum finem oppugnandi nox fecisset, Iccius
Remus, summa nobilitate et gratia inter suos, qui tum oppido prae-
fuerat, unus ex iis, qui legati de pace ad Caesarem venerant, nuntios ad
eum mittit, nisi subsidium sibi submittatur, sese diutius sustinere non
posse.

7 Eo de media nocte Caesar isdem ducibus usus, qui nuntii ab Iccio

1 condroosos A condruosos B | caeroesos *α* cerosos T | cemanos T caemanos U || 2 XL milia] $\overline{XL}$ *β* || 5 divitiacum *β* || 6 magno opere U | rei pre B rei publicae U || 9 bellobacorum *α* bellovagorum *β* (*cf. II 4, 5*) || 10 a] ad A ab B | omnis *β* || 11 vidit *ω* *del. Vasc.* | his *ω* *corr. ed. pr.* || 15 erant] essent *α* || 16 posset *α* || 18 Quintum *om. β* | legatum] leg̅. A | reliquit *β* || 19 altitudine *ω* *corr. Ald.* | duodeviginti T || 20 munire B *β* || 21 his] ipsis *β* || 22 octo] VIII *β* || 24 haec] ac A at *β* || 27 nam cum] namque *β* | coicerent] coicebant ut T coicibant ut U || 28 potestas erat nulli] nulla potestas esset T potestas esset nulli U | Iccius] iaius T[1] || 30 unum *ω* *corr. Flod.* | his *α* T | nuntium *ω* *corr. Ald.* || 31 submittatur] mittatur *β* || 33 hisdem *α* | icco *α* iaio T ictio U

venerant, Numidas et Cretas sagittarios et funditores Balearesque sub-
sidio oppidanis mittit. quorum adventu et Remis cum spe defensionis 2
studium propugnandi accessit et hostibus eadem de causa spes potiendi
oppidi discessit. itaque paulisper apud oppidum morati agrosque Remo- 3
rum depopulati omnibus vicis aedificiisque, quo adire potuerant, incensis
ad castra Caesaris omnibus copiis contenderunt et a milibus passuum mi-
nus duobus castra posuerunt. quae castra, ut fumo atque ignibus signi- 4
ficabatur, amplius milibus passuum octo in latitudinem patebant.

Caesar primo et propter multitudinem hostium et propter eximiam **8**
opinionem virtutis proelio supersedere statuit. cotidie tamen equestribus 2
proeliis, quid hostis virtute posset et quid nostri auderent, periclitabatur.
ubi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem 3
instruendam natura op⟨p⟩ortuno atque idoneo, quod is collis, ubi castra
posita erant, paululum ex planitie editus tantum adversus in latitudinem
patebat, quantum loci acies instructa tenere poterat, atque ex utraque
parte lateris deiectus habebat et in fronte[m] leniter fastigatus paulatim
ad planitiem redibat, ab utroque latere eius collis transversam fossam 4
duxit circiter passuum quadringentorum et ad extremas fossas castella
constituit ibique tormenta conlocavit, ne, cum aciem instruxisset, hostes,
quod tantum multitudine poterant, ab lateribus pugnantes suos circum-
venire possent. hoc facto duabus legionibus, quas proxime conscripserat, 5
in castris relictis, ut, si quo opus esset subsidio, duci possent, reliquas sex
legiones pro castris in acie constituit. hostes item suas copias ex castris
eductas instruxerant.

Palus erat non magna inter nostrum atque hostium exercitum. hanc **9**
si nostri transirent, hostes ex⟨s⟩pectabant. nostri autem, si ab illis in-
itium transeundi fieret, ut impeditos adgrederentur, parati in armis erant.
interim proelio equestri inter duas acies contendebatur. ubi neutri trans- 2
eundi initium faciunt, secundiore equitum proelio nostris Caesar suos in
castra reduxit. hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam conten- 3
derunt, quod esse post nostra castra demonstratum est. ibi vadis repertis 4
partem suarum copiarum transducere conati sunt eo consilio, ut, si
possent, castellum, cui praeerat Quintus Titurius legatus, expugnarent 5
pontemque interscinderent, si minus potuissent, agros Remorum popu-

1 baleasres A[1] baleares A[c]B || 3 potiundi ω *corr. recc.* (B[c]) || 5 quo] quos α | poterant β || 6 ab αT || 7 fumo] ex fumo β || 8 octo] VIII β || 11 periclitabatur] sollicitationibus exquirebat β || 13 oportuno ω || 15 tenere] occupare α || 16 in frontem α frontem β *corr.* QR[c] | fastigatus] castigatus castratus α castigatus β *corr. Ald.* || 17 planiciem αT | rediebat A[1]B || 18 obduxit α | quadringentorum] CCCC β || 19 collocavit β || 22 sex] VI β || 23 item] item et β || 26 nostri] nonri (*ex* nri ?) A | expectabant ω || 32 copiarum suarum β | traducere α || 33 Quintus] q. β

larentur, qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant, commeatuque nostros prohiberent.

10 ⟨Caesar⟩ certior factus ab Titurio omnem equitatum et levis armatu-
rae Numidas, funditores sagittariosque pontem traducit atque ad eos
2 contendit. acriter in eo loco pugnatum est. hostes impeditos nostri in
3 flumine adgressi magnum eorum numerum occiderunt. per eorum cor-
pora reliquos audacissime transire conantes multitudine telorum rep-
pulerunt, primosque, qui transierant, equitatu circumventos inter-
4 fecerunt. hostes ubi et de expugnando oppido et de flumine transeundo
spem se fefellisse intellexerunt neque nostros in locum iniquiorem pro-
gredi pugnandi causa viderunt atque ipsos res frumentaria deficere coepit,
concilio convocato constituerunt optimum esse domum suam quemque
reverti et quorum in fines primum Romani exercitum introduxissent, ad
eos defendendos undique convenire[nt], ut potius in suis quam in alienis
5 finibus decertarent et domesticis copiis rei frumentariae uterentur. ad
eam sententiam cum reliquis causis haec quoque ratio eos deduxit, quod
Diviciacum atque Haeduos finibus Bellovacorum adpropinquare cogno-
verant. his persuaderi, ut diutius morarentur neque suis auxilium fer-
rent, non poterat.

11 Ea re constituta secunda vigilia magno cum strepitu ac tumultu
castris egressi nullo certo ordine neque imperio, cum sibi quisque pri-
mum itineris locum peteret et domum pervenire properaret, fecerunt, ut
2 consimilis fugae profectio videretur. hac re statim Caesar per speculato-
res cognita insidias veritus, quod, qua de causa discederent, nondum
3 perspexerat, exercitum equitatumque castris continuit. prima luce con-
firmata re ab exploratoribus omnem equitatum, qui novissimum agmen
moraretur, praemisit eique Quintum Pedium et Lucium Aurunculeium
Cottam legatos praefecit. Titum Labienum legatum cum legionibus tri-
4 bus subsequi iussit. hi novissimos adorti et multa milia passuum prosecuti
magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt, cum ab extremo
agmine, ad quos ventum erat, consisterent fortiterque impetum nostro-
5 rum militum sustinerent, priores quod abesse a periculo viderentur neque
ulla necessitate neque imperio continerentur, exaudito clamore pertur-
6 batis ordinibus omnes in fuga sibi praesidium ponerent. ita sine ullo
periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit
diei spatium, sub occasumque solis sequi destiterunt seque in castra, ut
erat imperatum, receperunt.

3 Caesar *om.* ω *add.* N^{c} || 8 primosque] primos α || 12 consilio ω *corr.* LV || 14 convenirent ω *corr. Steph.* || 17 divitiacum β | atque] quoque atque β | bellovagorum β || 27 eique] his α | Quintum] q. U *om.* T | Lucium] l. U *om.* T || 28 Titum *om.* β || 35 interfecere TU^{c} interficere U^{1} || 36 occasu β | sequi *om.* α

Post[t]ridie eius diei Caesar, priusquam se hostes ex terrore ac fuga 12
reciperent, in fines Suessionum, qui proximi Remis erant, exercitum duxit
et magno itinere confecto ad oppidum Noviodunum contendit. id ex iti- 2
nere oppugnare conatus, quod vacuum a defensoribus esse audiebat,
propter latitudinem fossae murique altitudinem paucis defendentibus
expugnare non potuit. castris munitis vineas agere quaeque ad oppugnan- 3
dum usui erant comparare coepit. interim omnis ex fuga Suessionum 4
multitudo in oppidum proxima nocte convenit. celeriter vineis ad oppi- 5
dum actis, aggere iacto turribusque constitutis, magnitudine operum,
quae neque viderant ante Galli neque audierant, et celeritate Romano-
rum permoti legatos ad Caesarem de deditione mittunt et petentibus Re-
mis, ut conservarentur, impetrant.

Caesar obsidibus acceptis primis civitatis atque ipsius Galbae regis 13
duobus filiis armisque omnibus ex oppido traditis in deditionem Sues-
siones accepit exercitumque in Bellovacos ducit. qui cum se suaque omnia 2
in oppidum Bratuspantium contulissent atque ab eo oppido Caesar cum
exercitu circiter milia passuum quinque abesset, omnes maiores natu
ex oppido egressi manus ad Caesarem tendere et voce significare coepe-
runt sese in eius fidem ac potestatem venire neque contra p. R. armis
contendere. item, cum ad oppidum accessisset castraque ibi poneret, 3
pueri mulieresque ex muro passis manibus suo more pacem ab Romanis
petierunt.

Pro his Diviciacus – nam post discessum Belgarum dimissis Hae- 14
duorum copiis ad eum reverterat – facit verba: Bellovacos omni tem- 2
pore in fide atque amicitia civitatis Haeduae fuisse; inpulsos ab suis 3
principibus, qui dicerent Haeduos a Caesare in servitutem redactos omnes
indignitates contumeliasque perferre, et ab Haeduis defecisse et p. R.
bellum intulisse. qui eius consilii principes fuissent, quod intellegerent, 4
quantam calamitatem civitati intulissent, in Britanniam profugisse.
petere non solum Bellovacos, sed etiam pro iis Haeduos, ut sua clemen- 5
tia ac mansuetudine in eos utatur. quod si fecerit, Haeduorum auctori- 6
tatem apud omnes Belgas amplificaturum, quorum auxiliis atque opibus,
si qua bella inciderint, sustentare consuerint.

Caesar honoris Diviciaci atque Haeduorum causa sese eos in fidem 15
recepturum et conservaturum dixit et, quod erat civitas magna inter Bel-
gas auctoritate atque hominum multitudine praestabat, sescentos obsi-

1 posttridie ω | hostes se β | terrore] pavore β || 4 a] ab α ex T a T^{c1} U || 7 conparare α || 15 bellovagos β || 17 milibus T mil U *om.* α | quinque] V β || 19 nec β | populum rom. T || 23 divitiacus B β || 24 bellovagos β || 25 haeduae (haedue U) civitatis β || 26 a Caesare] ad caesarem α | omnes redactos β || 27 populo r. T || 28 eius] huius β || 30 bellovagos β | his A β | sua *om.* β || 34 divitiaci B β || 35 et^2 *om.* α || 36 hominum] omnes β | sescentos] DC β

2 des poposcit. his traditis omnibusque armis ex oppido conlatis ab eo
loco in fines Ambianorum pervenit, qui se suaque omnia sine mora de-
3 diderunt. eorum fines Nervii attingebant. quorum de natura moribusque
4 Caesar cum quaereret, sic reperiebat: nullum esse aditum ad eos merca-
toribus; nihil pati vini reliquarumque rerum ad luxuriam pertinentium
inferri, quod iis rebus relanguescere animos eorum virtutemque remitti
5 existimarent; esse homines feros magn⟨a⟩eque virtutis; increpitare
atque incusare reliquos Belgas, qui se p. R. dedidissent patriamque
6 virtutem proiecissent; confirmare sese neque legatos missuros neque ul-
lam condicionem pacis accepturos.

16 Cum per eorum fines triduo iter fecisset, inveniebat ex captivis Sabim
2 flumen a castris suis non amplius milibus passuum x abesse; trans id
flumen omnes Nervios consedisse adventumque ibi Romanorum ex⟨s⟩pec-
3 tare una cum Atrebatibus et Viromanduis, finitimis suis — nam his utris-
4 que persuaserant, uti eandem belli fortunam experirentur —; ex⟨s⟩pec-
5 tari etiam ab iis Atuatucorum copias atque esse in itinere; mulieres qui-
que per aetatem ad pugnam inutiles esse viderentur, in eum locum con-
iecisse, quo propter paludes exercitui aditus non esset.

17 His rebus cognitis exploratores centurionesque praemittit, qui locum
2 castris idoneum deligant. cum ex dediticiis Belgis reliquisque Gallis
complures Caesarem secuti una iter facerent, quidam ex his, ut postea ex captivis cognitum est, eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta nocte ad Nervios pervenerunt atque his demonstrarunt inter singulas legiones inpedimentorum magnum numerum intercedere neque esse quicquam negotii, cum prima legio in castra venisset reliquaeque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis
3 adoriri; qua pulsa inpedimentisque direptis futurum, ut reliquae contra
4 consistere non auderent. adiuvabat etiam eorum consilium, qui rem deferebant, quod Nervii antiquitus, cum equitatu nihil possent — neque enim ad hoc tempus ei rei student, sed quicquid possunt, pedestribus valent copiis —, quo facilius finitimorum equitatum, si praedandi causa

1 omnibusque] et β || 2 ambionorum α || 4 Caesar *om.* β | quereret Aβ | repperiebat αT | aditum esse α | eos] os T^1 hos T^{c}U || 5 ad luxuriam pertinentium *om.* α || 6 iis] his β | virtutemque remitti] et remitti virtutem α || 7 magneque α magne β *corr.* M || 8 dedissent αU^1 dededissent T *corr.* U^c | patriamque] et patriam β || 9 se T || 11 triduum α | captivis eorum β | Sabim] sabini T sabin U || 12 ab α | mił. AU milia B mille T *corr. Meu.* || 13 romanorum ibi T | expectare ω || 14 atribatis α | veromanduis α || 15 expectari α expectare β || 16 his ω *corr. ed. pr.* | aduatucorum α || 17 esse *om.* α || 18 paludis α || 20 idoneum castris α || 21 conplures α | iis BU || 25 primum β || 27 inpedimentisque U || 28 adiuvabant α || 29 differebant AB^{c}T differebat B | *inde a* Nervii *incipit* E | cum *om.* αE | aequitatu E || 30 rei] regi E | possent E || 31 capiis E | finitumorum β | aequitatum E

ad eos venissent, impedirent, teneris arboribus incisis atque inflexis cre-
brisque in latitudinem ramis et rubis sentibusque interiectis effecerant,
ut instar muri hae saepes munimentum praeberent, quo non modo non
intrari, sed ne perspici quidem posset. his rebus cum iter agminis nostri 5
impediretur, non omittendum sibi consilium Nervii existimaverunt.

Loci natura erat haec, quem locum nostri castris delegerant: collis ab 18
summo aequaliter declivis ad flumen Sabim, quod supra nominavimus,
vergebat. ab eo flumine pari acclivitate collis nascebatur adversus huic 2
et contrarius, passus circiter ducentos, infimus apertus, ab superiore parte
silvestris, ut non facile introrsus perspici posset. intra eas silvas hostes in 3
occulto sese continebant. in aperto loco secundum flumen paucae sta-
tiones equitum videbantur. fluminis erat altitudo pedum circiter trium.

Caesar equitatu praemisso subsequebatur omnibus copiis. sed ratio 19
ordoque agminis aliter se habebat ac Belgae ad Nervios detulerant. nam 2
quod hosti[s] adpropinquabat, consuetudine sua Caesar sex legiones ex-
peditas ducebat; post eas totius exercitus impedimenta conlocarat; inde 3
duae legiones, quae proxime conscriptae erant, totum agmen claudebant
praesidioque impedimentis erant. equites nostri cum funditoribus sagit- 4
tariisque flumen transgressi cum hostium equitatu proelium com-
miserunt. cum se illi identidem in silvas ad suos reciperent ac rursus ex 5
silva in nostros impetum facerent neque nostri longius, quam quem ad
finem prospectus ac loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent,
interim legiones sex, quae primae venerant, opere dimenso castra munire
coeperunt. ubi prima impedimenta nostri exercitus ab iis, qui in silva 6
abditi latebant, visa sunt, quod tempus inter eos committendi proelii
convenerat, ita ut intra silvas aciem ordinesque constituerant atque ipsi
sese confirmaverant, subito omnibus copiis provolaverunt impetumque in
nostros equites fecerunt. his facile pulsis ac proturbatis incredibili celeri- 7
tate ad flumen decucurrerunt, ut paene uno tempore et ad silvas et in
flumine et iam in manibus nostris hostes viderentur. eadem autem celeri- 8
tate adverso colle ad nostra castra atque eos, qui in opere occupati erant,
contenderunt.

Caesari omnia uno tempore erant agenda: vexillum proponendum, quod 20
erat insigne, cum ad arma concurri oporteret, signum tuba dandum, ab

1 inpedirent βE | adque E | inflexis crebrisque *om.* α || 2 ramis] ramis enatis αE | rubisentibusquae E || 3 hae sepes Aβ hespes E | munimentis αEU || 4 possit αE | *cum* possit *deficit* E || 5 sibi *om.* α | extimaverunt α || 8 adclivitate α declivitate β || 9 ducentos] CC β | a β || 10 possit α || 12 circiter pedum β || 15 quod] quoad β | hostis αT[c]U[c] hostes β *corr. Faernus* | sex] VI β || 16 collocarat β || 21 silva] leva T laeva U || 22 prospectus] porrecta ω *corr. Schlee* || 23 sex *om.* β | primae] *ante* β | dimenso] dimisso β || 24 his Aβ | silvis α || 26 convenerant BU[1] | ita *ante* constituerant *posuit* α || 27 se β || 28 perturbatis β || 29 et[1] *om.* β || 30 iam *om.* β || 33 Caesari] caesari autem A

opere revocandi milites, qui paulo longius aggeris petendi causa proces-
serant, arcessendi, acies instruenda, milites cohortandi, signum dandum.
2 quarum rerum magnam partem temporis brevitas et incursus hostium
3 impediebat. his difficultatibus duae res erant subsidio, scientia atque
usus militum, quod superioribus proeliis exercitati, quid fieri oporteret,
non minus commode ipsi sibi praescribere quam ab aliis doceri poterant,
et quod ab opere singulisque legionibus singulos legatos Caesar discedere
4 nisi munitis castris vetuerat. hi propter propinquitatem et celeritatem
hostium nihil iam Caesaris imperium exspectabant, sed per se, quae vide-
bantur, administrabant.

21 Caesar necessariis rebus imperatis ad cohortandos milites, quam in
2 partem fors obtulit, decucurrit et ad legionem decimam devenit. milites
non longiore oratione est cohortatus, quam uti suae pristinae virtutis
memoriam retinerent neu perturbarentur animo hostiumque impetum
3 fortiter sustinerent. quod non longius hostes aberant quam quo telum
4 adigi posset, proelii committendi signum dedit. atque in alteram partem
5 item cohortandi causa profectus pugnantibus occurrit. temporis tanta
fuit exiguitas hostiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut non
modo ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas indu[c]endas scu-
6 tisque tegimenta detrahenda tempus defuerit. quam quisque ab opere in
partem casu devenit quaeque prima signa conspexit, ad haec constitit,
ne in quaerendis suis pugnandi tempus dimitteret.

22 Instructo exercitu magis ut loci natura deiectusque collis et necessitas
temporis, quam ut rei militaris ratio atque ordo postulabat, cum diversis
legionibus aliae alia in parte hostibus resisterent saepibusque densissimis,
ut ante demonstravimus, interiectis prospectus impediretur, neque certa
subsidia conlocari neque, quid in quaque parte opus esset, provideri neque
2 ab uno omnia imperia administrari poterant. itaque in tanta rerum in-
iquitate fortunae quoque eventus varii sequebantur.

23 Legionis nonae et decimae milites, ut in sinistra parte aciei constite-
rant, pilis emissis cursu ac lassitudine exanimatos vulneribusque confec-
tos Atrebates – nam iis ea pars obvenerat – celeriter ex loco superiore
in flumen conpulerunt et transire conantes insecuti gladiis magnam par-
2 tem eorum impeditam interfecerunt. ipsi transire flumen non dubitave-

2 instruenda acies *β* || 3 temporum *β* | incursus] successus *α* || 6 sibi] sibi magis *β* || 8 celeritatem et propinquitatem *β* || 9 expectabant **B** spectabant *β* || 12 optulit *ω* | decurrit *β* | decumam **A U**[c] || 13 est *om.* *α* || 16 adici *α* abici *β* *corr. Ciacc.* || 19 adcommodanda *α* | inducendas *ω* *corr.* **M**[c] || 20 detrahenda] detrudenda **A** detruenda **B** | quisque] quisquam *β* || 21 signa prima *β* || 22 in quaerendis suis] inquirendo suos *β* | tempus pugnandi *β* || 23 delectusque *ω* *corr.* **N** || 30 VIIII et X *β* | acie *α* **T** || 31 vulneribus *β* || 32 his **A** || 33 compulerunt *β*

runt et in locum iniquum progressi rursus resistentes hostes redintegrato
proelio in fugam dederunt. item alia in parte diversae duae legiones unde- 3
cima et octava, profligatis Viromanduis, quibuscum erant congressi, ex
loco superiore in ipsis fluminis ripis proeliabantur. at totis fere castris a 4
fronte et a sinistra parte nudatis, cum in dextro cornu legio duodecima
et non magno ab ea intervallo septima constitisset, omnes Nervii con-
fertissimo agmine duce Boduognato, qui summam imperii tenebat, ad
eum locum contenderunt. quorum pars aperto latere legiones circum- 5
venire, pars summum castrorum locum petere coepit.

Eodem tempore equites nostri levisque armaturae pedites, qui cum 24
iis una fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, cum se in
castra reciperent, adversis hostibus occurrebant ac rursus aliam in par-
tem fugam petebant, et calones, qui ab decumana porta ac summo iugo 2
collis nostros victores flumen transisse conspexerant, praedandi causa
egressi, cum respexissent et hostes in nostris castris versari vidissent,
praecipites fugae sese mandabant. simul eorum, qui cum impedimentis 3
veniebant, clamor fremitusque oriebatur, aliique aliam in partem perter-
riti ferebantur. quibus omnibus rebus permoti equites Treveri, quorum 4
inter Gallos opinio est virtutis singularis, qui auxilii causa a civitate missi
ad Caesarem venerant, cum multitudine hostium castra nostra compleri,
legiones premi et paene circumventas teneri, calones, equites, funditores,
Numidas diversos dissipatosque in omnes partes fugere vidissent, despera-
tis nostris rebus domum contenderunt; Romanos pulsos superatosque, 5
castris impedimentisque eorum hostes potitos civitati renuntiaverunt.

Caesar ab decimae legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus, 25
ubi suos urgeri signisque in unum locum conlatis duodecimae legionis
confertos milites sibi ipsos ad pugnam esse impedimento vidit, quartae
cohortis omnibus centurionibus occisis signiferoque interfecto signo
amisso, reliquarum cohortium omnibus fere centurionibus aut vulneratis
aut occisis, in his primipilo P. Sextio Baculo fortissimo viro multis
gravibusque vulneribus confecto, ut iam se sustinere non posset, reliquos
esse tardiores et nonnullos a novissimis deserto⟨re⟩s proelio excedere ac
tela vitare, hostes neque a fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere
et ab utroque latere instare et rem esse in angusto vidit neque ullum esse

1 resistentes] regressos ac resistentes β || 2 dederunt] coiecerunt α || 2–3 XI et VIII β || 4 at totis] attonitis **A** adtonitis **B** | castris *post* nudatis *posuit* α || 5 a] ab α | cum] quo α | XII β || 6 ab ea] ab **U** *om.* **T** | VII β || 10 nostri] **N**ⁱ**B** || 11 his **A**ᶜ β || 13 ab *om.* α | ac] et β || 14 transire β || 17 alique **T** aliqui **U** || 18 treviri β || 19 virtutis opinio est α | a] ab α || 19–20 ad caesarem missi α || 20 compleri nostras α || 23 rebus *om.* β || 25 decimae] X β || 26 collatis β | duodecumae **B** XII β || 28 signifero β || 30 primopilo β | Baculo] pactio β || 32 ab α | desertos (deserto **A**) ω *corr. Herzog* || 33 hostis α | a *om.* β || 34 esse[1] *om.* β

2 subsidium, quod summitti posset: scuto ab novissimis uni militi detracto,
quod ipse eo sine scuto venerat, in primam aciem processit centurioni-
busque nominatim appellatis reliquos cohortatus milites signa inferre et
3 manipulos laxare iussit, quo facilius gladiis uti possent. cuius adventu
spe inlata militibus ac redintegrato animo, cum pro se quisque in con-
spectu imperatoris etiam in extremis suis rebus operam navare cupe-
ret, paulum hostium impetus tardatus est.
26 Caesar cum septimam legionem, quae iuxta constiterat, item urgeri
ab hoste vidisset, tribunos militum monuit, ut paulatim sese legiones
2 coniungerent et conversa signa in hostes inferrent. quo facto cum alius
alii subsidium ferret neque timerent, ne aversi ab hoste circumveniren-
3 tur, audacius resistere ac fortius pugnare coeperunt. interim milites le-
gionum duarum, quae in novissimo agmine praesidio impedimentis
fuerant, proelio nuntiato cursu incitato in summo colle ab hostibus con-
4 spiciebantur, et Titus Labienus castris hostium potitus et ex loco su-
periore, quae res in nostris castris gererentur, conspicatus decimam le-
5 gionem subsidio nostris misit. qui cum ex equitum et calonum fuga, quo
in loco res esset quantoque in periculo et castra et legiones et imperator
versaretur, cognovissent, nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt.
27 Horum adventu tanta rerum commutatio est facta, ut nostri, etiam
2 qui vulneribus confecti procubuissent, scutis innixi proelium redintegra-
rent, calones perterritos hostes conspicati etiam inermes armatis occurre-
rent, equites vero, ut turpitudinem fugae virtute delerent, omnibus in
3 locis pugnando se legionariis militibus praeferrent. at hostes etiam in ex-
trema spe salutis tantam virtutem praestiterunt, ut, cum primi eorum
cecidissent, proximi iacentibus insisterent atque ex eorum corporibus
4 pugnarent, his deiectis et coacervatis cadaveribus, qui superessent, ut ex
5 tumulo tela in nostros coicerent pilaque intercepta remitterent: ut non
nequiquam tantae virtutis homines iudicari debere[n]t ausos esse transire
latissimum flumen, ascendere altissimas ripas, subire iniquissimum lo-
cum; quae facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat.
28 Hoc proelio facto et prope ad internecionem gente ac nomine Nervio-
rum redacto maiores natu, quos una cum pueris mulieri busquein aestuaria
ac paludes coniectos dixeramus, hac pugna nuntiata cum victoribus nihil
2 impeditum, victis nihil tutum arbitrarentur, omnium, qui supererant,

4 cuius] huius *β* || 6 in *om.* *α* | cuperent *β* || 8 VII *β* || 9 tribunos militum] TR MIŁ *α* || 10–11 alius ... ferret] aliis ... ferrent *β* || 11 adversi *β* || 15 t. labienus T labienus U || 16 castris nostris *β* | X *β* || 22 calones] tum calones *α* | occurrerunt *α* || 24 pugnando] pugnant quo *α* pugnae *β* *corr. Weissenborn* || 26 cecidissent *om.* *β* *suppl.* T^{c1} || 27 coacerbatis *α* || 28 conicerent *α* | pilaque] et pila *α* || 29 deberent *ω* *corr.* B^{c} | ausos esse] aut si quod essent (esset T^{1}) *β* || 31 magnitudine *β* || 34 coniectos] collectos *ω* *corr. Gland. cf. II 16, 5* | hac] ac *α*

consensu legatos ad Caesarem miserunt seque ei dediderunt et in comme-
moranda civitatis calamitate ex sescentis ad tres senatores, ex hominum
milibus LX vix ad quingentos, qui arma ferre possent, sese redactos esse
dixerunt. quos Caesar, ut in miseros ac supplices usus misericordia videre- 3
tur, diligentissime conservavit suisque finibus atque oppidis uti iussit et
finitimis imperavit, ut ab iniuria et maleficio se suosque prohiberent.

Atuatuci, de quibus supra diximus, cum omnibus copiis auxilio Nerviis 29
venirent, hac pugna nuntiata ex itinere domum reverterunt. cunctis 2
oppidis castellisque desertis sua omnia in unum oppidum egregie natura
munitum contulerunt. quod cum ex omnibus in circuitu partibus altissi- 3
mas rupes deiectusque haberet, una ex parte leniter acclivis aditus in
latitudinem non amplius ducentorum pedum relinquebatur. quem locum
duplici altissimo muro munierant. tum magni ponderis saxa et praeacutas
trabes in muro conlocabant. ipsi erant ex Cimbris Teutonisque prognati, 4
qui cum iter in provinciam nostram atque Italiam facerent, iis impedi-
mentis, quae secum agere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum
depositis custodiam ex suis ac praesidio sex milia hominum una reli-
querunt. hi[i] post eorum obitum multos annos a finitimis exagitati, cum 5
alias bellum inferrent, alias inlatum defenderent, consensu eorum omnium
pace facta hunc sibi domicilio locum delegerunt.

Ac primo adventu exercitus nostri crebras ex oppido excursiones facie- 30
bant parvulisque proeliis cum nostris contendebant; postea vallo pedum 2
XII in circuitu quindecim milium crebrisque castellis circummuniti oppido
sese continebant. ubi vineis actis aggere exstructo turrim procul constitui 3
viderunt, primum inridere ex muro atque increpitare vocibus, quod tanta
machinatio a tanto spatio institueretur: quibusnam manibus aut quibus 4
viribus praesertim homines tantulae staturae — nam plerumque om-
nibus Gallis prae magnitudine corporum suorum brevitas nostra contemp-
tui est — tanti oneris turrim in muro sese conlocare confiderent?

Ubi vero moveri et adpropinquare moenibus viderunt, nova atque in- 31
usitata specie commoti legatos ad Caesarem de pace miserunt, qui ad
hunc modum locuti: non se existimare Romanos sine ope divina bellum 2
gerere, qui tantae altitudinis machinationes tanta celeritate promovere

1 dederunt T^1U^1 || 2 sexcentis] DC *β* || 3 milibus] mił. *β* | quingentos] D *β* || 7 diximus] scripsimus *α* || 8 hac] ac *α* || 11 deiectusque] despectusque *ω* *corr. Jur.* | adclivis *α* U | additus *β* || 12 latitudinem] altitudinem A altitudine B | ducentorum pedum] pedum $\overline{CC}$ *β* || 13 munierunt *β* || 14 collocaverunt T conlocarunt U || 15 in] per *β* | his AT^c hiis T^1(?) || 17 custodiae T custodie U | praesidium *α* | sex milia] VI mił. T $\overline{VI}$ U || 22 pedum] p. *β* || 23 XII *om.* *α* | quindecim milium] $\overline{XV}$ *β* | crebris *β* || 24 se A | extructo B*β* | turrem *β* || 26 ab *α* | instrueretur *α* || 27 homines praesertim *β* || 29 turrem *β* | muros *α* || 30 moenibus] muris *β* || 32 se *om.* *α* | divina] deorum *β*

3 et ex propinquitate pugnare possent, se suaque omnia eorum potestati
4 permittere dixerunt. unum petere ac deprecari: si forte pro sua clemen-
tia ac mansuetudine, quam ipsi ab aliis audirent, statuisset Atuatucos
5 esse conservandos, ne se armis despoliaret. sibi omnes fere finitimos esse
inimicos ac suae virtuti invidere, a quibus se defendere traditis armis non
6 possent. sibi praestare, si in eum casum deducerentur, quamvis fortunam
a p. R. pati, quam ab iis per cruciatus interfici, inter quos dominari
consuessent.

32 Quibus ad haec Caesar respondit: se magis consuetudine sua quam me-
rito eorum civitatem conservaturum, si, priusquam murum aries atti-
gisset, se dedidissent; sed deditionis nullam esse condicionem nisi armis
2 traditis. se id, quod in Nerviis fecisset, facturum finitumisque imperatu-
3 rum, ne quam dediticiis p. R. iniuriam inferrent. re nuntiata ad suos
4 illi se, quae imperarentur, facere dixerunt. armorum magna multitudine
de muro in fossam, quae erat ante oppidum, iacta, sic ut prope summam
muri aggerisque altitudinem acervi armorum adaequarent, et tamen cir-
citer parte tertia, ut postea compertum est, celata atque in oppido re-
tenta, portis patefactis eo die pace sunt usi.

33 Sub vesperum Caesar portas claudi militesque ex oppido exire iussit,
2 ne quam noctu oppidani a militibus iniuriam acciperent. illi ante inito ut
intellectum est consilio, quod deditione facta nostros praesidia deductu-
ros aut denique indiligentius servaturos crediderant, partim cum iis,
quae retinuerant et celaverant, armis, partim scutis ex cortice factis aut
viminibus intextis, quae subito, ut temporis exiguitas postulabat, pelli-
bus induxerant, tertia vigilia, qua minime arduus ad nostras munitiones
ascensus videbatur, omnibus copiis repente ex oppido eruptionem fece-
3 runt. celeriter, ut ante Caesar imperaverat, ignibus significatione facta
4 ex proximis castellis eo concursum est, pugnatumque ab hostibus ita
acriter est, ut a viris fortibus in extrema spe salutis iniquo loco contra
eos, qui ex vallo turribusque tela iacerent, pugnari debuit, cum in una
5 virtute omnis spes consisteret. occisis ad hominum milibus quattuor re-
6 liqui in oppidum reiecti sunt. postridie eius diei refractis portis, cum iam
defenderet nemo, atque intromissis militibus nostris sectionem eius oppidi
7 universam Caesar vendidit. ab iis, qui emerant, capitum numerus ad eum
relatus est milium quinquaginta trium.

1 et ex propinquitate pugnare *om.* α || 3 aduatucos α || 7 quam . . . dominari *om.* A | iis] his **B**(**Q**) aliis **T** | cruciatum α || 9 Quibus *om.* α || 12 nervios β || 13 pop. r. β || 14 illi se *om.* α || 15 summa α || 16 aequarent β || 17 compertum] perspectum α || 18 eo] ea β || 19 vespere β || 20 ab α || 21 deducturos] non inducturos β || 22 indiligentius] indulgentius β | his α**T** hiis **U** *corr. Vasc.* || 24 quae] que β || 26 repentino α || 27 imperarat α || 30 ex *om.* β || 31 spes] spes (spe A[1]) salutis α | mil. IIII β || 32 posttridie **B U** || 33 inmissis β || 34 his ω *corr. ed. pr.* || 35 mil. **T** mille **U** | LIII β

Eodem tempore a Publio Crasso, quem cum legione una miserat ad 34
Venetos, V⟨e⟩nellos, Osismos, Coriosolitas, Essuvios, Aulercos, R[h]e-
dones, quae sunt maritimae civitates Oceanumque attingunt, certior
factus est omnes eas civitates in dicionem potestatemque p. R. esse re-
dactas. 35
His rebus gestis omni Gallia pacata tanta huius belli ad barbaros opi-
nio perlata est, uti ab iis nationibus, quae trans Rhenum incolerent, le-
gati ad Caesarem mitterentur, qui se obsides daturas, imperata facturas 2
pollicerentur. quas legationes Caesar, quod in Italiam Illyricumque 3
properabat, initio proximae aestatis ad se reverti iussit. ipse in Carnutes,
Andes, Turonos, quaeque civitates propinquae his locis erant, ubi bellum 4
gesserat, legionibus in hiberna deductis in Italiam profectus est. ob easque
res ex litteris Caesaris dies quindecim supplicatio decreta est, quod ante
id tempus accidit nulli.

1 Publio] p. **β** || 2 unellos **ω** *emend. Glueck* | coriosolitos **U** curiosolitas **B** | sesuvios **α U** estivos **T** *corr. Klotz* (*cf. V 24, 2*) | rhedones **ω** *corr.* **R** || 4 deditionem **α** ditionem **β** | redactas esse **β** || 5 oppinio **α** || 6 his **ω** *corr. ed. pr.* || 7 mitterentur *ante* legati *posuit* **α** | qui] quae **β** || 8 illiricumque **A β** || 9 initio proximae aestatis] inita proxima aestate **α** || 10 turones **ω** *corr. Ditt.* | quaeque] -que quae **BT** || 11 hibernacula **α** || 12 XV **β**

COMMENTARIORVM BELLI GALLICI
LIBER TERTIVS

1 Cum in Italiam proficisceretur Caesar, Servium Galbam cum legione
XII. et parte equitatus in Nantuates, Veragros Sedunosque misit, qui a
finibus Allobrogum et lacu Lemanno et flumine Rhodano ad summas Al-
2 pes pertinent. causa mittendi fuit, quod iter per Alpes, quo magno cum
periculo magnisque cum portoriis mercatores ire consuerant, patefieri
3 volebat. huic permisit, si opus esse arbitraretur, uti in his locis legionem
4 hiemandi causa conlocaret. Galba secundis aliquot proeliis factis castel-
lisque compluribus eorum expugnatis, missis ad eum undique legatis
obsidibusque datis et pace facta constituit cohortes duas in ⟨N⟩an-
tuatibus conlocare et ipse cum reliquis eius legionis cohortibus in vico
5 Veragrorum, qui appellatur Octodurus, hiemare. qui vicus positus in
valle, non magna adiecta planitie, altissimis montibus undique contine-
6 tur. cum hic in duas partes flumine divideretur, alteram partem eius vici
Gallis ad hiemandum concessit, alteram vacuam ab illis relictam cohorti-
bus attribuit. eum locum vallo fossaque munivit.

2 Cum dies hibernorum complures transissent et frumentum eo compor-
tari iussisset, subito per exploratores certior factus est ex ea parte vici,
quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse montesque, qui im-
2 penderent, a maxima multitudine Sedunorum et Veragrorum teneri. id
aliquot de causis acciderat, ut subito Galli belli renovandi legionisque
3 opprimendae consilium caperent: primum quod legionem neque eam
plenissimam detractis cohortibus duabus et compluribus singillatim, qui
commeatus petendi causa missi erant, absentibus, propter paucitatem
4 despiciebant; tum etiam quod propter iniquitatem loci, cum ipsi ex mon-
tibus in vallem decurrerent et tela conicerent, ne primum quidem im-
5 petum suum posse sustineri existimabant. accedebat, quod suos ab se
liberos abstractos obsidum nomine dolebant et Romanos non solum iti-
nerum causa, sed etiam perpetuae possessionis culmina Alpium occupare

2 *inde ab* nantuatis *incipit* **E** | antuatis **A** β nantuatis **BE** | *cum* misit *deficit* **E** || 5 cum *om.* β | consueverant **T** || 8 conpluribus α || 9 cohortis β | antuatibus ω *corr.* **S** (*cf. l. 2*) || 11 octodorus β || 13 hic] hinc α**T** | flumen α || 14 hiemandum] gemandum **B**[1] | illis] his α || 16 conplures α | et frumentum] frumentumque α | conportari α**T** || 21 eam] tam α || 23 absentibus *om.* α || 24 quod *om.* β || 25–26 posse impetum suum α

conari et ea loca finitimae provinciae adiungere sibi persuasum habebant.

His nuntiis acceptis Galba, cum neque opus hibernorum munitionesque 3
plene essent perfectae neque de frumento reliquoque commeatu satis
esset provisum, quod deditione facta obsidibusque acceptis nihil de bello
timendum existimaverat, consilio celeriter convocato sententias exquirere coepit. quo in consilio, cum tantum repentini periculi praeter opi- 2
nionem accidisset ac iam omnia fere superiora loca multitudine armatorum completa conspicerentur neque subsidio veniri neque commeatus
supportari interclusis itineribus possent, prope iam desperata salute 3
nonnullae eiusmodi sententiae dicebantur, ut impedimentis relictis eruptione facta isdem itineribus, quibus eo pervenissent, ad salutem contenderent. maiori tamen parti placuit hoc reservato ad extremum consilio 4
interim rei eventum experiri et castra defendere.

Brevi spatio interiecto, vix ut iis rebus, quas constituissent, conlocan- 4
dis atque administrandis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus
signo dato decurrere, lapides gaesaque in vallum conicere. nostri primo 2
integris viribus fortiter repugnare neque ullum frustra telum ex loco
superiore mittere, ut quaeque pars castrorum nudata defensoribus premi
videbatur, eo occurrere et auxilium ferre, sed hoc superari, quod diutur- 3
nitate pugnae hostes defessi proelio excedebant, alii integris viribus succedebant; quarum rerum a nostris propter paucitatem fieri nihil poterat, 4
ac non modo defesso ex pugna excedendi, sed ne saucio quidem eius loci,
ubi constiterat, relinquendi ac sui recipiendi facultas dabatur.

Cum iam amplius horis sex continenter pugnaretur ac non solum vires, 5
sed etiam tela nostros deficerent atque hostes acrius instarent languidioribusque nostris vallum scindere et fossas complere coepissent resque
esset iam ad extremum perducta casum, Publius Sextius Baculus, primi 2
pili centurio, quem Nervico proelio compluribus confectum vulneribus
diximus, et item Gaius Volusenus, tribunus militum, vir et consilii magni
et virtutis, ad Galbam adcurrunt atque unam esse spem salutis docent,
si eruptione facta extremum auxilium experirentur. itaque convocatis 3
centurionibus celeriter milites certiores facit, paulisper intermitterent
proelium ac tantummodo tela missa exciperent seque ex labore reficerent,
post dato signo ex castris erumperent atque omnem spem salutis in virtute ponerent.

3 opus] tempus *β* || 4 plenae *α* || 6 consilio] concilio *β* || 7 consilio] concilio *β* | tantum] in tantum **B** || 9 conpleta *α* || 11 huiusmodi *α* || 12 hisdem *α* || 13 servato *β* || 14 et] ac **U** *om.* **A** || 15 iis] his **T** *om.* *α* || 16 ministrandis *β* || 17 lapides] in pedes *β* | caesaque *α* gesaque **T** | coicere *β* || 18 propugnare *β* || 19 ut quaeque] et quaecumque *β* || 25 sex horis *β* || 26 nostris *ω* *corr. Heins.* || 28 Publius] p. *β* || 30 Gaius] c. *β* | tr. mil. **A** tr. ml. **B** trib. mil. *β* || 31 occurrunt *β* | esse *om.* *β* || 35 e *β*

6 Quod iussi sunt, faciunt ac subito omnibus portis eruptione facta ne-
que cognoscendi, quid fieret, neque sui colligendi hostibus facultatem
2 relinquunt. ita commutata fortuna eos, qui in spem potiendorum castro-
rum venerant, undique circumventos intercipiunt et ex hominum milibus
amplius XXX, quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat,
plus tertia parte interfecta reliquos perterritos in fugam coniciunt ac ne
3 in locis quidem superioribus consistere patiuntur. sic omnibus hostium
4 copiis fusis armisque exutis se in castra munitionesque suas recipiunt. quo
proelio facto, quod saepius fortunam temptare Galba nolebat atque alio
sese in hiberna consilio venisse meminerat, aliis occurrisse rebus videbat,
maxime frumenti commeatusque inopia permotus postero die omnibus
5 eius vici aedificiis incensis in provinciam reverti contendit ac nullo hoste
prohibente aut iter demorante incolumem legionem in ⟨N⟩antuates, inde
in Allobroges perduxit ibique hiemavit.

7 His rebus gestis cum omnibus de causis Caesar pacatam Galliam
existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Se-
dunis, atque inita hieme in Illyricum profectus esset, quod eas quoque
nationes adire et regiones cognoscere volebat, subitum bellum in Gallia
2 coortum est. eius belli haec fuit causa: Publius Crassus adulescens cum
3 legione septima proximus mare [oceanum] in Andibus hiemabat. is, quod
in his locis inopia frumenti erat, praefectos tribunosque militum complu-
res in finitimas civitates frumenti commeatusque petendi causa dimisit.
4 quo in numero est Titus Terrasidius missus in Essuvios, Marcus Trebius
Gallus in Coriosolitas, Quintus Velanius cum Tito Sillio in Venetos.

8 Huius est civitatis longe amplissima auctoritas omnis orae maritimae
regionum earum, quod et naves habent Veneti plurimas, quibus in Bri-
tanniam navigare consuerunt, et scientia atque usu rerum nauticarum
ceteros antecedunt et in magno impetu maris atque aperto paucis por-
tibus interiectis, quos tenent ipsi, omnes fere, qui eo mari uti consuerunt,
2 habent vectigales. ab his fit initium retinendi Sillii atque Velanii et si
quos intercipere potuerunt, quod per eos suos se obsides, quos Crasso
3 dedissent, recuperaturos existimabant. horum auctoritate finitimi ad-
ducti, ut sunt Gallorum subita et repentina consilia, eadem de causa Tre-

3 ita] itaque β | potiundorum α || **4** intercipiunt] interficiunt ω *corr. J. Lange* || **8** in castra munitionesque] intra munitiones β || **9** sepius A β || **10** se α | viderat ω *corr. Faernus* || **11** commeatus β || **13** antuatis (antuantis T^{1}) ω (*cf. III 1, 1*) || **17** inita] ita inita α | in *om.* A β | illiricum A β || **19** Publius] p. β | adolescens β || **20** VII β | oceanum ω *del. O. Seel* | in] qui in β | hiemarat A(?) β hiemerat B *corr. Ald.* || **21** conplures α || **22** commeatusque petendi *om.* α || **23** Titus] t. β | esubios α unellos T unellos sesuvios U *corr. Klotz* (*cf. II 34*) | Marcus] m. U *om.* T || **24** curiosolitas α | Quintus] q. β | Tito] t. β || **27** rerum *om.* α || **28** ceteros] reliquos α || **29** eo] eodem β || **30** vellanii B velani T || **30–31** et si quos intercipere potuerunt *om.* α || **32** reciperaturos α U

bium Terrasidiumque retinent et celeriter missis legatis per suos principes
inter se coniurant nihil nisi communi consilio acturos eundemque omnes
fortunae exitum esse laturos, reliquasque civitates sollicitant, ut in ea 4
libertate, quam a maioribus acceperint, permanere quam Romanorum
servitutem perferre malint. omni ora maritima celeriter ad suam senten- 5
tiam perducta communem legationem ad Publium Crassum mittunt, si
velit suos recuperare, obsides sibi remittat.

Quibus de rebus Caesar a Crasso certior factus, quod ipse aberat lon- 9
gius, naves interim longas aedificari in flumine Ligeri, quod influit in
Oceanum, remiges ex provincia institui, nautas gubernatoresque compa-
rari iubet. his rebus celeriter administratis ipse, cum primum per anni 2
tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti reliquaeque item civitates 3
cognito Caesaris adventu †certiores facti†, simul quod, quantum in se
facinus admisissent, intellegebant – legatos, quod nomen apud omnes
nationes sanctum inviolatumque semper fuisset, retentos ab se et in vin-
cula coniectos –, pro magnitudine periculi bellum parare et maxime ea,
quae ad usum navium pertinent, providere instituunt, hoc maiore spe,
quod multum natura loci confidebant. pedestria esse itinera concisa 4
aestuariis, navigationem impeditam propter inscientiam locorum pau-
citatemque portuum sciebant; neque nostros exercitus propter inopiam 5
frumenti diutius apud se morari posse confidebant; ac iam ut omnia 6
contra opinionem acciderent, tamen se plurimum navibus posse, [quam]
Romanos neque ullam facultatem habere navium neque eorum locorum,
ubi bellum gesturi essent, vada, portus, insulas novisse; ac longe aliam 7
esse navigationem in concluso mari atque in vastissimo Oceano perspi-
ciebant. his initis consiliis oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida 8
comportant, naves in Venetiam, ubi Caesarem primum esse bellum 9
gesturum constabat, quam plurimas possunt, cogunt. socios sibi ad id 10
bellum Osismos Lexovios Namnetes Ambiliatos Morinos Diablintes
Menapios adsciscunt. auxilia ex Britannia, quae contra eas regiones
posita est, arcessunt.

Erant hae difficultates belli gerendi, quas supra ostendimus. sed tamen **10**
multa Caesarem ad id bellum incitabant: iniuria retentorum equitum 2
Romanorum, rebellio facta post deditionem, defectio datis obsidibus, tot

2 omnis *ω* *corr. Meu.* || **4** acceperant *α* || **5** mallent *α* || **6** Publium] p. *β* || **7** recuperare] recipere **B** *om.* **A** | sibi *om. β* || **8** ab *α* || **9** ligere *α* ligeris **T** | in^2 *om. β* || **10** instituit *β* || **14** apud] ad *α* || **15** vincla **BU** || **20.21** frumenti inopiam *α* || **22** acciderant *α* accederent *β* *corr.* QT^c | quam *ω* *del. ed. pr.* || **24** nosse *β* || **25** concluso] concluso vastissimo **T** | vastissimo **AU** *marg.* vastissimo atque apertissimo **B** apertissimo *β* | respiciebant *β* || **27** conportant *α* | esse *om. β* || **28** constabant B^1 | quam] quon B^1 || **29** lexobios *α* | ambianos *β* | diablintres *α* diablindes **T** || **30–31** auxilia ... arcessunt *om. β* || **32** hae] heae **B** he **U** || **32–33** multa caesarem tamen *α* || **33** iniuriae *α* || **34** Romanorum] r. *β*

civitatum coniuratio, in primis ne hac parte neglecta reliquae nationes
3 sibi idem licere arbitrarentur. itaque cum intellegeret omnes fere Gallos
novis rebus studere et ad bellum mobiliter celeriterque excitari, omnes
autem homines natura libertati studere et condicionem servitutis odisse,
priusquam plures civitates conspirarent, partiendum sibi ac latius distri-
buendum exercitum putavit.

11 Itaque Titum Labienum legatum in Treveros, qui proximi flumini
2 Rheno sunt, cum equitatu mittit. huic mandat, Remos reliquosque Bel-
gas adeat atque in officio contineat Germanosque, qui auxilio a Gallis
arcessiti dicebantur, si per vim navibus flumen transire conentur, prohi-
3 beat. Publium Crassum cum cohortibus legionariis XII et magno numero
equitatus in Aquitaniam proficisci iubet, ne ex his nationibus auxilia in
4 Galliam mittantur ac tantae nationes coniungantur. Quintum Titurium
Sabinum legatum cum legionibus tribus in V⟨e⟩nellos, Coriosolitas Le-
5 xoviosque mittit, qui eam manum distinendam curet. Decimum Brutum
adulescentem classi Gallicisque navibus, quas ex Pictonibus et Santonis
reliquisque pacatis regionibus convenire iusserat, praeficit et, cum pri-
mum posset, in Venetos proficisci iubet. ipse eo pedestribus copiis con-
tendit.

12 Erant eiusmodi fere situs oppidorum, ut posita in extremis lingulis
promunturiisque neque pedibus aditum haberent, cum ex alto se aestus
incitavisset, quod bis accidit semper horarum XII spatio, neque navibus,
2 quod rursus minuente aestu naves in vadis adflictarentur. ita utraque re
3 oppidorum oppugnatio impediebatur. ac si quando magnitudine operis
forte superati extruso mari aggere ac molibus atque his oppidi moenibus
adaequatis suis fortunis desperare coeperant, magno numero navium
adpulso, cuius rei summam facultatem habebant, omnia sua deportabant
4 seque in proxima oppida recipiebant. ibi se rursus isdem loci op⟨p⟩ortu-
5 nitatibus defendebant. haec eo facilius magnam partem aestatis faci-
ebant, quod nostrae naves tempestatibus detinebantur summaque erat
vasto atque aperto mari, magnis aestibus, raris ac prope nullis portibus
difficultas navigandi.

13 Namque ipsorum naves ad hunc modum factae armataeque erant:
carinae aliquanto planiores quam nostrarum navium, quo facilius vada
2 ac decessum aestus excipere possent; prorae admodum erectae atque

1 civitatum] civium *β* || 4 libertati studere] libertatis studiose incitari *β* | conditionem *ω* || 7 Titum] t. U *om.* T | flumini *om.* *β* || 9 a Gallis] ab bellis A ab belgis B gallis T || 11 Publium *om.* *β* | XII] duodecim B || 12 ex his] exiguis T^1 ex eis U^1 ex iis U^c || 13 Quintum] q. *β* || 14 unellos *ω* *corr. Glueck* | coriosolites *α* | lexobiosque *α* || 15 Decimum] d. *β* || 16 adolescentem *β* | Pictonibus] pedonibus *ω* *corr.* $A^cB^cT^c$ || 17 praefecit *β* || 25 mari] pro mari T maris U^1 | his] isdem *β* || 26 desperare fortunis suis *β* || 27 sua deportabant omnia *α* || 28 loci oportunitatibus *β* oportunitatibus loci *α* || 30 detenebantur *α*

item puppes, ad magnitudinem fluctuum tempestatumque accommoda-
tae; naves totae factae ex robore ad quamvis vim et contumeliam per- 3
ferendam; transtra ex pedalibus in altitudinem trabibus confixa clavis 4
ferreis digiti pollicis crassitudine; ancorae pro funibus ferreis catenis 5
revinctae; pelles pro velis alutaeque tenuiter confectae, [hae] sive propter 6
inopiam lini atque eius usus inscientiam, sive eo – quod est magis veri
simile – quod tantas tempestates Oceani tantosque impetus ventorum
sustineri ac tanta onera navium regi velis non satis commode posse ar-
bitrabantur. cum his navibus nostrae classi eiusmodi congressus erat, ut 7
una celeritate et pulsu remorum praestaret, reliqua pro loci natura, pro
vi tempestatum illis essent aptiora et accommodatiora. neque enim iis 8
nostrae rostro nocere poterant – tanta in iis erat firmitudo –, neque
propter altitudinem facile telum adigebatur, et eadem de causa minus
commode [s]copulis continebantur. accedebat, ut, cum se vento dedis- 9
sent, et tempestatem ferrent facilius et in vadis consisterent tutius et ab
aestu reiectae nihil saxa et cotes timerent; quarum rerum omnium no-
stris navibus casus erant extimescendi.

Compluribus expugnatis oppidis Caesar ubi intellexit frustra tantum 14
laborem sumi neque hostium fugam captis oppidis reprimi neque iis
noceri posse, statuit exspectandam classem. quae ubi convenit ac primum 2
ab hostibus visa est, circiter CCXX naves eorum paratissimae atque omni
genere armorum ornatissimae profectae ex portu nostris adversae con-
stiterunt. neque satis Bruto, qui classi praeerat, vel tribunis militum 3
centurionibusque, quibus singulae naves erant attributae, constabat, quid
agerent aut quam rationem pugnae insisterent. rostro enim noceri non 4
posse cognoverant. turribus autem excitatis tamen has altitudo puppium
ex barbaris navibus superabat, ut neque ex inferiore loco satis commode
tela adigi possent et missa a Gallis gravius acciderent. una erat magno 5
usui res praeparata a⟨b⟩ nostris, falces praeacutae insertae adfixaeque
longuri⟨i⟩s, non absimili forma muralium falcium. his cum funes, qui 6
antemnas ad malos destinabant, comprehensi adductique erant, navigio

1 adcommodatae α || 3 ex *om.* α || 4 anchorae **T** anchore **U** || 5 veli saluteque (salutecque **B**) α velis aluteque β | hae ω *del. ed. pr.* || 6 lini inopiam α | inscientia β | eo *om.* β || 8 sustinere α | posse *om.* β || 9 erat] esset erat β || 10 remorum] remorum incitatione β || 11 his α hiis **T** || 12 his ω *corr. recc.* || 13 adigebatur] adiciebatur α **T**^{c} adiebatur **T**^{1} || 14 scopulis **A** β scopolis **B** *corr. recc.* | se] se saevire ventus coepisset α || 15 et^{1} *om.* β || 16 reiectae] rei relictae α relictae β *corr. Heins.* (*ex v. l.* α) | cautes α || 17 erat α **T** | extimescendus **A** extimiscendus **B** || 19 his β || 20 expectandam **B** β || 21 ducentas XX α || 22 e portu profectae β || 23 trib. mil. β || 27 inferiore] superiore β | satis commode *om.* β || 28 adici ω *corr. Madv.* | ab α | *inde ab* una *incipit* **E** || 29 a ω **E** | inserte **E** || 30 longuris ω **E** *corr. ed. pr.* | moralium **BE** | falcium] fulcium **E** || 31 antempnas **E**^{1} | distinebant α **E U** | conpraehensi α **E** | adductiquae **E**

7 remis incitato praerumpebantur. quibus abscisis antemnae necessario
concidebant, ut, cum omnis Gallicis navibus spes in velis armamentisque
8 consisteret, his ereptis omnis usus navium uno tempore eriperetur. reli-
quum erat certamen positum in virtute, qua nostri milites facile supera-
bant, atque eo magis, quod in conspectu Caesaris atque omnis exercitus
9 res gerebatur, ut nullum paulo fortius factum latere posset. omnes enim
colles ac loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab
exercitu tenebantur.

15 Deiectis, ut diximus, antemnis, cum singulas binae ac ternae naves
circumsisterent, milites summa vi transcendere in hostium naves con-
2 tendebant. quod postquam barbari fieri animadverterunt, expugnatis
compluribus navibus, cum ei rei nullum reperiretur auxilium, fuga salu-
3 tem petere contendebant. ac iam conversis in eam partem navibus, quo
ventus ferebat, tanta subito malacia ac tranquillitas ex⟨s⟩titit, ut se ex
4 loco movere non possent. quae quidem res ad negotium conficiendum
5 maximae fuit op⟨p⟩ortunitati. nam singulas nostri consectati expugna-
verunt, ut perpaucae ex omni numero noctis interventu ad terram per-
venirent, cum ab hora fere quarta usque ad solis occasum pugnaretur.

16 Quo proelio bellum Venetorum totiusque orae maritimae confectum
2 est. nam cum omnis iuventus, omnes etiam gravioris aetatis, in quibus
aliquid consilii aut dignitatis fuit, eo convenerant, tum navium, quod
3 ubique fuerat, unum in locum coegerant. quibus amissis reliqui neque,
quo se reciperent neque quemadmodum oppida defenderent, habebant.
4 itaque se suaque omnia Caesari dediderunt. in quos eo gravius Caesar
vindicandum statuit, quo diligentius in reliquum tempus a barbaris ius
legatorum conservaretur. itaque omni senatu necato reliquos sub corona
vendidit.

17 Dum haec in Venetis geruntur, Quintus Titurius Sabinus cum iis copiis,
2 quas a Caesare acceperat, in fines V⟨e⟩nellorum pervenit. his praeerat
Viridovix ac summam imperii tenebat earum omnium civitatum, quae
3 defecerant, ex quibus exercitum [magnasque copias] coegerat; atque his
paucis diebus Aulerci Eburovices Lexoviique senatu suo interfecto, quod
auctores belli esse nolebant, portas clauserunt seseque cum Viridovice

1 prorumpebantur *β* | praerumpebantur *def.* E | abscisis] praecisis *β* || 4 nostri] nisi B[1] (*ex* N?) || 9 disiectis *α* U || 10 circumsisterent] circumsteterant *α* || 11 fieri barbari *β* || 12 conpluribus *α* | repperiretur *α* T U[c] || 13 contenderunt *α* | *inde ab* ac iam *incipit* E | quo] in quam *β* || 14 malatia A malitia E malicia T | ac] et *β* | extitit *ω* E || 15 commovere *α* conmovere E | *cum* possent *deficit* E || 16 maxime A *β* | oportuna *α* oportunitati *β* | nostri] nisi B[1] (*ex* N?) || 17 pervenerint *α* || 18 quarta] IIII *β* || 20 omnes] omnis *β* || 22 in unum *α* || 24 se suaque] sua *β* | dedirunt B dederunt T || 28 Quintus] q. *β* | his *β* || 29 unellorum *ω* *corr. Glueck* | iis *α* || 31 magnasque copias *ω* *del. Mo.* (*v. l.*) | iis *α* || 32 aulurci *β* || 33 seque *α*

coniunxerunt. magnaque praeterea multitudo undique ex Gallia perdito- 4
rum hominum latronumque convenerat, quos spes praedandi studium-
que bellandi ab agri cultura et cotidiano labore revocabat. Sabinus ido- 5
neo rebus omnibus loco castris sese tenebat, cum Viridovix contra eum
duorum milium spatio consedisset cotidieque productis copiis pugnandi
potestatem faceret, ut iam non solum hostibus in contemptionem Sabi-
nus veniret, sed etiam nostrorum militum vocibus nonnihil carperetur;
tantamque opinionem timoris praebuit, ut iam ad vallum castrorum 6
hostes accedere auderent. id ea de causa faciebat, quod cum tanta multi- 7
tudine hostium, praesertim eo absente qui summam imperii teneret, nisi
aequo loco aut opportunitate aliqua data legato dimicandum non existi-
mabat.

Hac confirmata opinione timoris idoneum quendam hominem et calli- **18**
dum delegit Gallum ex iis, quos auxilii causa secum habebat. huic magnis 2
praemiis pollicitationibusque persuadet, uti ad hostes transeat, et, quid
fieri velit, edocet. qui ubi pro perfuga ad eos venit, timorem Romano- 3
rum proponit, quibus angustiis ipse Caesar a Venetis prematur, docet,
neque longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clam ex castris exer- 4
citum educat et ad Caesarem auxilii ferendi causa proficiscatur. quod 5
ubi auditum est, conclamant omnes occasionem negotii bene gerendi
amittendam non esse, ad castra iri oportere. multae res ad hoc consilium 6
Gallos hortabantur: superiorum dierum Sabini cunctatio, perfugae con-
firmatio, inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab iis erat provisum,
spes Venetici belli, et quod fere libenter homines id, quod volunt, credunt.
his rebus adducti non prius Viridovicem reliquosque duces ex concilio 7
dimittunt, quam ab his sit concessum, arma uti capiant et ad castra
contendant. qua re concessa laeti, ut explorata victoria, sarmentis virgul- 8
tisque collectis, quibus fossas Romanorum compleant, ad castra pergunt.

Locus erat castrorum editus et paulatim ab imo adclivis circiter passus **19**
mille. huc magno cursu contenderunt, ut quam minimum spatii ad se
colligendos armandosque Romanis daretur, exanimatique pervenerunt.
Sabinus suos hortatus cupientibus signum dat. impeditis hostibus prop- 2
ter ea, quae ferebant, onera subito duabus portis eruptionem fieri iubet.
factum est op⟨p⟩ortunitate loci, hostium inscientia ac defatigatione, vir- 3
tute militum et superiorum pugnarum exercitatione, ut ne unum quidem

4 omnibus rebus *α* | sese tenebat] se retinebat **A** se tenebat *β* || **5** duum *α* || **6** contemptum *β* || **11** oportunitate **A***β* || **13** hac] ac *α* || **14** dilegit **B** dirigit **U** | his *ω* *corr. ed. pr.* || **16** pro *om.* *β* || **17** prematur] p̄mebatur *β* || **23** his *ω* *corr. ed. pr.* || **25** non prius . . . duces *om.* **T**[1] *suppl.* **T**[c] | uridovicem **U** | concilio] consilio *β* || **26** arma uti capiant] ut copiam faciant *β* || **29** acclivis **T** || **31** armandosque *om.* *β* || **33** quae] quod *β* || **34** oportunitate *ω* | defectigatione **A** defetigatione **B**

4 nostrorum impetum ferrent ac statim terga verterent. quos inpeditos
integris viribus milites nostri consecuti magnum numerum eorum occide-
runt. reliquos equites consectati paucos, qui ex fuga evaserant, relique-
5 runt. sic uno tempore et de navali pugna Sabinus et de Sabini victoria
Caesar est certior factus, civitatesque omnes se statim Titurio dediderunt.
6 nam ut ad bella suscipienda Gallorum alacer ac promptus est animus, sic
mollis ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est.

20 Eodem fere tempore Publius Crassus, cum in Aquitaniam pervenisset,
quae pars ut ante dictum est et regionum latitudine et multitudine ho-
minum ex tertia parte Galliae est aestimanda, cum intellegeret in iis
locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante annis Lucius Valerius Prae-
coninus legatus exercitu pulso interfectus esset atque unde Lucius Man-
lius proconsul impedimentis amissis profugisset, non mediocrem sibi
2 diligentiam adhibendam intellegebat. itaque re frumentaria provisa,
auxiliis equitatuque comparato, multis praeterea viris fortibus Tolosa,
Carcasone et Narbon[a]e – quae sunt civitates Galliae provinciae finiti-
mae [ex] his regionibus – nominatim evocatis in Sotiatium fines exercitum
3 introduxit. cuius adventu cognito Sotiates magnis copiis coactis equi-
tatuque, quo plurimum valebant, in itinere agmen nostrum adorti pri-
4 mum equestre proelium commiserunt, deinde equitatu suo pulso atque
insequentibus nostris subito pedestres copias, quas in convalle in insidiis
conlocaverant, ostenderunt. hi nostros disiectos adorti proelium reno-
varunt.

21 Pugnatum est diu atque acriter, cum Sotiates superioribus victoriis
freti in sua virtute totius Aquitaniae salutem positam putarent, nostri
autem, quid sine imperatore et sine reliquis legionibus adulescentulo
duce efficere possent, perspici cuperent. tan⟨d⟩em confecti vulneribus
2 hostes terga verterunt. quorum magno numero interfecto Crassus ex
itinere oppidum Sotiatium oppugnare coepit. quibus fortiter resistentibus
3 vineas turresque egit. illi alias eruptione temptata, alias cuniculis ad ag-
gerem vineasque actis – cuius rei sunt longe peritissimi Aquitani,
propterea quod multis locis apud eos aerariae secturaeque sunt –, ubi
diligentia nostrorum nihil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad

1 ac] et *β* | inpeditos *om. β* || 2 nostri] nisi B^1 (*ex* $\overset{i}{N}$*?*) || 3 consectati] eorum consectati T U^c eorum consecuti U^1 || 5 est *om. α* || 7 ferendas *β* || 8 fere *om. β* | Publius] p. *β* || 10 gallia *α* | his AB^c hiis B^1 illis *β* *corr. ed. pr.* || 11 Lucius] l. *β* | Praeconinus] p. coninus *β* || 12 leg. *β* | Lucius] l. *β* | mallius *α* manilius U || 14 itaque] ita *β* || 15 conparato *α* | tolosae A || 16 Carcasone *om. α* | narbonae *α* narbona *β* || 17 ex *ω* *del. Ciacc.* | sontiatum *α* sociacium T sociatium U || 18 sontiates *α*T || 19 quo] quod *β* | in *om. β* | nostrorum *β* || 21 pedestris *β* || 22 hi] iis A ii B || 24 sontiates *α* sociates *β* || 25 nostri] $\overset{i}{N}$ B^1 *in ras.* nostris U || 26 quid] quod *β* | adolescentulo *β* || 27 tamen *ω* *corr.* V^c (*?*) || 28 vertere *α* || 29 sontiatum *α* sosatium *β* (*cf. III 20, 2*)

Crassum mittunt seque in deditionem ut recipiat petunt. qua re im-
petrata arma tradere iussi faciunt.

Atque in ea re omnium nostrorum intentis animis alia ex parte oppidi 22
Adiatuanus, qui summam imperii tenebat, cum DC devotis, quos illi sol-
durios appellant, quorum haec est condicio, ut omnibus in vita commodis 2
una cum iis fruantur, quorum se amicitiae dediderint, si quid his per vim
accidat, aut eundem casum una ferant aut sibi mortem consciscant; ne- 3
que adhuc hominum memoria repertus est quisquam, qui eo interfecto,
cuius se amicitiae devovisset, mortem recusaret — cum his Adiatuanus 4
eruptionem facere conatus clamore ab ea parte munitionis sublato cum
ad arma milites concurrissent vehementerque ibi pugnatum esset, repul-
sus in oppidum tamen, uti eadem deditionis condicione uteretur, a Crasso
impetravit.

Armis obsidibusque acceptis Crassus in fines Vocatium et Tarusatium 23
profectus est. tum vero barbari commoti, quod oppidum et natura loci 2
et manu munitum paucis diebus, quibus eo ventum erat, expugnatum
cognoverant, legatos quoque versus dimittere, coniurare, obsides inter
se dare, copias parare coeperunt. mittuntur etiam ad eas civitates legati, 3
quae sunt citerioris Hispaniae finitimae Aquitaniae. inde auxilia duces-
que arcessuntur. quorum adventu magna cum alacritate et magna cum 4
hominum multitudine bellum gerere conantur. duces vero ii deliguntur, 5
qui una cum Quinto Sertorio omnes annos fuerant summamque scientiam
rei militaris habere existimabantur. hi consuetudine p. R. loca capere, 6
castra munire, commeatibus nostros intercludere instituunt. quod ubi 7
Crassus animadvertit suas copias propter exiguitatem non facile diduci,
hostem et vagari et vias obsidere et castris satis praesidii relinquere, ob
eam causam minus commode frumentum commeatumque sibi supportari,
in dies hostium numerum augeri, non cunctandum existimavit, quin
pugna decertaret. hac re ad consilium delata, ubi omnes idem sentire 8
intellexit, posterum diem pugnae constituit.

Prima luce productis omnibus copiis, duplici acie instituta, auxiliis 24
in mediam aciem coniectis, quid hostes consilii caperent, ex⟨s⟩pectabat.
illi etsi propter multitudinem et veterem belli gloriam paucitatemque 2

4 adiatunnus **A** adiatonnus **B** adcatuannus **TU**^{c} adsatuannus **U**^{1} *corr. Meu.* | *inde a* cum DC *incipit* **E** || 5 conditio *ω***E** | uti **U** || 6 iis] his *ω***E** *corr. Nipp.* | fruantur] feruantur **E** | se] est **E** | si quid his] si quid diis **A** siqui diss **B**^{1} si quid, iis **B**^{c} si quid is **E** || 7 mortem] mori *α***E** || 9 *cum* recusaret *deficit* **E** | adiatunnus *α* adcatuannus *β* *corr. Meu.* || 10 munitionis] eruptionis *β* || 12 conditione **B***β* | ab *α* || 14 vocatirum *α***U** votium **T** *corr.* **V**^{c} (*cf. c. 27*) || 17 versum *α* versos **T** || 19 finitumae *α* || 20 alacritate] auctoritate *ω* *corr. J. Lange* || 21 hi **B***β* || 22 Quinto] q. *β* || 23 hi] ii **B** || 25 deduci *ω* *corr. ed. Junt. a. 1508* || 27 subportari *β* || 29 hac] ac *α* | concilium *β* || 32 coniectis] collectis *α* conlectis **U** | expectabat *ω*

nostrorum se tuto dimicaturos existimabant, tamen tutius esse arbitra-
bantur obsessis viis commeatu intercluso sine ullo vulnere victoria potiri,
3 et si propter inopiam rei frumentariae Romani sese recipere coepissent,
impeditos in agmine et sub sarcinis infirmiore animo adoriri cogitabant.
4 hoc consilio probato ab ducibus productis Romanorum copiis sese castris
5 tenebant. hac re perspecta Crassus, cum sua cunctatione atque opinione
tim[idi]oris hostes nostros milites alacriores ad pugnandum effecissent
atque omnium voces audirentur exspectari diutius non oportere, quin
ad castra iretur, cohortatus suos omnibus cupientibus ad hostium castra
contendit.

25 Ibi cum alii fossas complerent, alii multis telis coniectis defensores
vallo munitionibusque depellerent, auxiliaresque, quibus ad pugnam non
multum Crassus confidebat, lapidibus telisque subministrandis et ad
aggerem caespitibus comportandis speciem atque opinionem pugnantium
praeberent, cum item ab hostibus constanter ac non timide pugnaretur
2 telaque ex loco superiore missa non frustra acciderent, equites circumitis
hostium castris Crasso renuntiaverunt non eadem esse diligentia ab de-
cumana porta castra munita facilemque aditum habere.

26 Crassus equitum praefectos cohortatus, ut magnis praemiis pollici-
2 tationibusque suos excitarent, quid fieri vellet, ostendit. illi, ut erat im-
peratum, eductis iis cohortibus, quae praesidio castris relictae integrae
ab labore erant, et longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris
conspici possent, omnium oculis mentibusque ad pugnam intentis cele-
3 riter ad eas, quas diximus, munitiones pervenerunt atque his prorutis
prius in hostium castris constiterunt, quam plane ab his videri aut, quid
4 rei gereretur, cognosci posset. tum vero clamore ab ea parte audito nostri
redintegratis viribus, quod plerumque in spe victoriae accidere consuevit,
5 acrius inpugnare coeperunt. hostes undique circumventi desperatis omni-
bus rebus se per munitiones deicere et fuga salutem petere intenderunt.
6 quos equitatus apertissimis campis consectatus ex numero milium L, quae
ex Aquitania Cantabrisque convenisse constabat, vix quarta parte relicta
multa nocte se in castra recepit.

27 Hac audita pugna maxima pars Aquitaniae sese Crasso dedidit obsi-

1 tutius] totius *α* || 2 ullo *om. β* || 3 sese] se *β* || 4 infirmiore] inferiore *β* || 5 a *β* || 6 hac] ac **B** || 7 timidioris *ω* *corr. Steph.* | efficissent *α* effecisset *β* *corr.* **A**[c] || 8 expectari **B** *β* || 11 ibi] ubi *β* | alii[1] *om. β* || 13 ad *om. β* || 14 cespitibus **A** *β* | conportandis *α* **U** || 16 accidenent] accedere *α* || 17 renuntiarunt **T** renunciarunt **U** || 20 velit **A** (**B**[c]) vellit **B**[1] || 21 iis] IIII *β* | relictae . . . 22 castris *om.* **T**, *suppl.* **T**[c] *in marg.* | integrae] interritae *ω* *corr.* (integre) **V** || 22 a **U** | ex *om. β* || 24 proruptis (prorumptis **B**[1]) *ω* *corr. Faernus* || 25 iis *α* || 26 nostri] nihil (*ex* $\overset{i}{N}$?) **AB**[1] || 30 milium L numero *α* numero mil. L *β* || 32 recipit *α* || 33 hac] ac **B**

desque ultro misit. quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Ptianii,
Vocates, Tarusates, Elusates, Gates, Ausci, Garunni, Sibulates, Coco-
sates. paucae ultimae nationes anni tempore confisae, quod hiems sub- 2
erat, id facere neglexerunt.

Eodem fere tempore Caesar, etsi prope exacta iam aestas erat, tamen 28
quod omni Gallia pacata Morini Menapiique supererant, qui in armis
essent neque ad eum umquam legatos de pace misissent, arbitratus id
bellum celeriter confici posse, eo exercitum duxit. qui longe alia ratione
ac reliqui Galli bellum gerere instituerunt. nam quod intellegebant maxi- 2
mas nationes, quae proelio contendissent, pulsas superatasque esse con-
tinentesque silvas ac paludes habebant, eo se suaque omnia contulerunt.
ad quarum initium silvarum cum Caesar pervenisset castraque munire 3
instituisset neque hostis interim visus esset, dispersis in opere nostris
subito ex omnibus partibus silvae evolaverunt et in nostros impetum
fecerunt. nostri celeriter arma ceperunt eosque in silvas reppulerunt et 4
compluribus interfectis longius impeditioribus locis secuti paucos ex suis
deperdiderunt.

Reliquis deinceps diebus Caesar silvas caedere instituit, et ne quis 29
inermibus inprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset,
omnem eam materiam, quae erat caesa, conversam ad hostem conlocabat
et pro vallo ad utrumque latus exstruebat. incredibili celeritate magno 2
spatio paucis diebus confecto, cum iam pecus atque extrema impedimenta
a nostris tenerentur, ipsi densiores silvas peterent, eiusmodi tempestates
sunt consecutae, uti opus necessario intermitteretur et continuatione im-
brium diutius sub pellibus milites contineri non possent. itaque vastatis 3
omnibus eorum agris, vicis aedificiisque incensis Caesar exercitum reduxit
et in Aulercis Lexoviis reliquisque item civitatibus, quae proxime bellum
fecerant, in hibernis conlocavit.

1 misit] obtulit *β* | trabelli **T**[1] *corr.* **T**[c] | Bigerriones] berones **T**[1] *corr.* **T**[c] | Ptianii] sani(va) **T** pthiani **U** || **2** (-va) catesta rusates **T** | flustates *α* **U** *om.* **T** *corr. Ciacc.* | Gates *om.* **T** | Ausci] aut (sci-) **T** | Garunni *om.* **T** | sibuzates **A** sibutzates **B** (sci)si bulates **T** sibusates **U** || **4** id] hoc *α* || **5** caesar tempore *β* || **6** menapique **A***β* || **7** mississent *α* || **8** confici celeriter **T** confici **U** | adduxit *α* || **9** gerere] agere *β* | instituerunt] coeperunt *α* | nam *om.* *β* || **11** paludes] paludes quas *β* || **12** caesar cum *β* || **15** nostri] nihil **B**[1] (*ex* N?) | ceperunt] coeperunt **BT** | silva **A** silvam **U** || **16** conpluribus *α* | inpeditioribus *α* || **18** diebus *om.* *β* | caedere] cedere **A***β* || **21** extruebat **B***β* || **22** inpedimenta *α* || **23** ab *α* || **23.24** sunt tempestates *α* || **24** uti *α* || **25** suppellibus **BT** || **26** Caesar *om.* *β* | perduxit *α* || **27** lexobiisque reliquis *α* lexoviisque reliquis *β* *corr. R. Menge* | proxime] maxime **A** maximae **B** || **28** collocavit *β*

COMMENTARIORVM BELLI GALLICI
LIBER QVARTVS

1 Ea quae secuta est hieme, qui fuit annus Gn⟨a⟩eo Pompeio Marco
Crasso consulibus, Usipetes Germani et item Tenctheri magna multitu-
dine hominum flumen Rhenum transierunt non longe a mari, quo Rhe-
2 nus influit. causa transeundi fuit, quod a Suebis complures annos exagi-
tati bello premebantur et agri cultura prohibebantur.
3 Sueborum gens est longe maxima et bellicosissima Germanorum om-
4 nium. hi centum pagos habere dicuntur, ex quibus quotannis singula
milia armatorum bellandi causa suis ex finibus educunt. reliqui, qui
5 domi manserunt, se atque illos alunt. hi rursus invicem anno post in
6 armis sunt, illi domi remanent. sic neque agri cultura nec ratio atque usus
7 belli intermittitur. sed privati ac separati agri apud eos nihil est, neque
8 longius anno remanere uno in loco colendi causa licet. neque multum
frumento, sed maximam partem lacte atque pecore vivunt multumque
9 sunt in venationibus. quae res et cibi genere et cotidiana exercitatione et
libertate vitae, quod a pueris nullo officio aut disciplina adsuefacti nihil
omnino contra voluntatem faciunt, et vires alit et inmani corporum magni-
10 tudine homines efficit. atque in eam se consuetudinem adduxerunt, ut
locis frigidissimis neque vestitus praeter pelles habeant quicquam, qua-
rum propter exiguitatem magna est corporis pars aperta, et laventur in
fluminibus.
2 Mercatoribus est aditus magis eo, ut, quae bello ceperint, quibus ven-
2 dant, habeant, quam quo ullam rem ad se inportari desiderent. quin etiam
iumentis, quibus maxime Galli delectantur quaeque inpenso parant pre-

1 gneo *α* *om.* *β* | Marco] et *β* || 2 et *om.* *β* | tanctheri **B** tenchete **T** tencheteri **U** || 3 quo] cui *β* || 4 ab *α* | suevis *ω* | conplures *α* compluris *β* || 6 *inde a* suevorum *incipit* **E** | suevorum **AB**^{c}**E***β* sivevorum **B**^{1} | bellicossissima **E** | omnium] hominum **E**^{1} *corr.* **E**^{c} || 7 habere] ha **E** (*finis lineae*) | qđannis **BE** || 8 causa] ex causa **BEA**^{c} *om.* **A**^{1} | suis *om.* *α***E** || 9 remanserint **T** remanserunt **U** || 11 eos] nos **E**^{1} *corr.* **E**^{c} || 12 incolendi *α***E** || 13 peccore **AE** | multumquae **E** || 14 et^{2}] a **E** || 16 voluntate **E** | faciant *ω***E** *corr. Morus* | immani **U** || 17 efficit] facit **T** efficiat **U** | tonsuetudinem **E**^{1} *corr.* **E**^{c} | abduxerunt **BE** || 18 frigidsimis **E**^{1} *corr.* **E**^{c} | pellis *ω***E** | haberent *ω***E** *corr. recc.* | quicquam *om.* *β* || 19 est] et **E** | lavantur *ω***E** *corr. Ber.* || 21 eo magis *β* | ceperint] coeperint **AE** || 22 importari **U** | desiderant **E** || 23 gallia delectatur *β* | inpenso] inmenso **T** immenso **U**

tio, Germani importatis non utuntur, sed, quae sunt apud eos nata, parva
atque deformia, haec cotidiana exercitatione, summi ut sint laboris,
efficiunt. equestribus proeliis saepe ex equis desiliunt ac pedibus proelian- 3
tur, equosque eodem remanere vestigio adsuefaciunt, ad quos se celeriter,
cum usus est, recipiunt. neque eorum moribus turpius quicquam aut iner- 4
tius habetur quam ephippiis uti. itaque ad quemvis numerum ephippi- 5
atorum equitum quamvis pauci adire audent. vinum ad se omnino in-
portari non patiuntur, quod ea re ad laborem ferendum remollescere ho-
mines atque effeminari arbitrantur.

Publice maximam putant esse laudem quam latissime a suis finibus **3**
vacare agros. hac re significari magnum numerum civitatum suam vim
sustinere non potuisse. itaque una ex parte a Suebis circiter milia pas- 2
suum sescenta agri vacare dicuntur. ad alteram partem succedunt Ubii, 3
quorum fuit civitas ampla atque florens, ut est captus Germanorum. et
paulo sunt quam eiusdem generis ceteri humaniores, propterea quod
Rhenum attingunt multumque ad eos mercatores ventitant et ipsi prop-
ter propinquitatem [quod] Gallicis sunt moribus adsuefacti. hos cum 4
Suebi multis saepe bellis experti propter amplitudinem gravitatemque
civitatis finibus expellere non potuissent, tamen vectigales sibi fecerunt
ac multo humiliores infirmioresque redegerunt.

In eadem causa fuerunt Usipetes et Tenctheri, quos supra diximus. qui **4**
complures annos Sueborum vim sustinuerunt, ad extremum tamen agris
expulsi et multis locis Germaniae triennium vagati ad Rhenum pervene-
runt. quas regiones Menapii incolebant. hi ad utramque ripam fluminis 2
agros, aedificia vicosque habebant. sed tantae multitudinis adventu per- 3
territi ex iis aedificiis, quae trans flumen habuerant, demigraverunt et
cis Rhenum dispositis praesidiis Germanos transire prohibebant. illi 4
omnia experti cum neque vi contendere propter inopiam navium neque
clam transire propter custodias Menapiorum possent, reverti se in suas 5
sedes regionesque simulaverunt et tridui viam progressi rursus reverte-
runt atque omni hoc itinere una nocte equitatu confecto inscios inopi-
nantesque Menapios oppresserunt, qui de Germanorum discessu per ex- 6

1 importatis] inportatis his **αE** | parva] prava **αE** || **4** adsuefecerunt **αE** | se celeriter] sceleriter **E** || **5** est] poscit **β** | inertius] incercius **T** incertius **U** || **6** etphiapiis **A^{1}B^{1}E** ephiapiis **A^{c}B^c** | ephiappiatorum **αE** ephippiorum **β** || **7** audent] audient **E** | omnino ad se **β** | importari **U** || **8** patiuntur] sinunt **αE** || **11** vacari **B^{1}E** vagari **B^{c}β** | agros *om.* **β** | hac] ac **BE** | civitatium **A** civitatem **β** || **12** posse **αE** | suevis **αE** suis **β** || **13** sexcenta **A** C **β** | Ubii] ubi **E** || **15** sunt quam] quam sunt **ωE** *corr. Sloman* | ceteri] et ceteris **ωE** *corr. Sloman* || **16** renum adtingunt **E** | multique **β** || **17** quod **ωE** *del. Vasc.* || **18** suevi **αET** | gravitatemquae **B^{1}E** || **20** redigerunt **E** || **21** Usipetes *om.* **E** | et tenchteri **BE** eptem theri **T** et tentheri **U** || **22** cum plures **αE** | suevorum **ωE** || **23** renum **AE** || **24** hi] et **αE** hii **T** || **25** agro **E** | *cum* habebant *deficit* **E** | adventu] aditu **α** || **26** his **ω** *corr. Vasc.*

ploratores certiores facti sine metu trans Rhenum in suos vicos remigra-
7 verant. his interfectis navibusque eorum occupatis, priusquam ea pars
Menapiorum, quae citra Rhenum erat, certior fieret, flumen transierunt
atque omnibus eorum aedificiis occupatis reliquam partem hiemis se
eorum copiis aluerunt.
5 His de rebus Caesar certior factus et infirmitatem Gallorum veritus,
quod sunt in consiliis capiendis mobiles et novis plerumque rebus stu-
2 dent, nihil his committendum existimavit. est enim hoc Gallicae consue-
tudinis, uti et viatores etiam invitos consistere cogant et, quid quisque
eorum de quaque re audierit aut cognoverit, quaerant et mercatores in
oppidis vulgus circumsistat, quibusque ex regionibus veniant quasque
3 ibi res cognoverint, pronuntiare cogat. his rebus atque auditionibus per-
moti de summis saepe rebus consilia ineunt, quorum eos in vestigio pae-
nitere necesse est, cum incertis rumoribus serviant et plerique ad volun-
tatem eorum ficta respondeant.
6 Qua consuetudine cognita Caesar, ne graviori bello occurreret, ma-
2 turius, quam consuerat, ad exercitum proficiscitur. eo cum venisset, ea,
3 quae fore suspicatus erat, facta cognovit: missas legationes ab nonnullis
civitatibus ad Germanos invitatosque eos, uti ab Rheno discederent,
4 omniaque, quae postulassent, a se fore parata. qua spe adducti Germani
latius iam vagabantur et in fines Eburonum et Condrusorum, qui sunt
5 Treverorum clientes, pervenerant. principibus Galliae evocatis Caesar ea,
quae cognoverat, dissimulanda sibi existimavit eorumque animis per-
mulsis et confirmatis equitatuque imperato bellum cum Germanis gerere
constituit.
7 Re frumentaria comparata equitibusque delectis iter in ea loca facere
2 coepit, quibus in locis esse Germanos audiebat. a quibus cum paucorum
3 dierum iter abesset, legati ab his venerunt. quorum haec fuit oratio: Ger-
manos neque priores p. R. bellum inferre neque tamen recusare, si la-
cessantur, quin armis contendant, quod Germanorum consuetudo haec
sit a maioribus tradita, quicumque bellum inferant, resistere neque depre-
4 cari. haec tamen dicere: venisse invitos, eiectos domo; si suam gratiam
Romani velint, posse iis utiles esse amicos; vel sibi agros adtribuant, vel
patiantur tenere eos, quos armis possederint; sese unis Suebis conce-

1 remigraverunt *β* || **3** erat] qui in suis sedibus erat (erant **T**) *β* || **9** ut *β* | quid] quod *ω* *corr. Aim.* || **12** cogat et *β* cogant *α* | rebus] rumoribus *β* || **13** rebus sepe *β* || **14** rumoribus] moribus *α* || **17** consueverat **T** || **18** a *β* || **20** omnia quaeque *ω* *corr. Ald.* | ab *α* || **21** iam *om.* *α* | *inde a* fines *inciqit* **E** (*signo posito*) | finibus eburorum *β* || **21–22** et Condrusorum qui sunt Treverorum *om.* **T** | condrusonum *α***E** || **22** trebirorum **U** | clientes] dicentes **E** (*qui hoc loco deficit*) | pervenerunt *β* | vocatis *α* || **27** germanos esse *β* || **29** populo r. **T** || **30** haec *om.* **A** || **33** eis *β* || **34** eos tenere *α* | Suevi quibus nedi qui **E** *marg.* | suevis *α***T** suevi **E** *marg.*

dere; quibus ne di quidem inmortales pares esse possint; reliquum quidem
in terris esse nemimem, quem non superare possint.
Ad haec Caesar, quae visum est, respondit; sed exitus fuit orationis: 8
sibi nullam cum iis amicitiam esse posse, si in Gallia remanerent; neque 2
verum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos occupare, neque
ullos in Gallia vacare agros, qui dari tantae praesertim multitudini sine
iniuria possint; sed licere, si velint, in Ubiorum finibus considere, quorum 3
sint legati apud se et de Sueborum iniuriis querantur et a se auxilium
petant; hoc se ab Ubiis impetraturum.
Legati haec se ad suos relaturos dixerunt et re deliberata post diem 9
tertium ad Caesarem reversuros. interea ne propius se castra moveret, 2
petiverunt. ne id quidem Caesar ab se impetrari posse dixit. cognoverat 3
enim magnam partem equitatus ab iis aliquot diebus ante praedandi
frumentandique causa ad Ambivaritos trans Mosam missam; hos ex-
⟨s⟩pectari equites atque eius rei causa moram interponi arbitrabatur.
Mosa profluit ex monte Vosego, qui est in finibus Lingonum, et parte 10
quadam ex Rheno recepta, quae appellatur Vacalus insulamque efficit
Batavorum, in Oceanum influit; neque longius ab Oceano milibus pas- 2
suum LXXX *in Rhenum influit.* Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui 3
Alpes incolunt, et longo spatio per fines Nantuatium, Helvetiorum, Se-
quanorum, Mediomatricorum, Tribocorum, Treverorum citatus fertur,
et ubi Oceano adpropinquavit, in plures diffluit partes multis ingenti- 4
busque insulis effectis, quarum pars magna a feris barbarisque nationi-
bus incolitur, ex quibus sunt, qui piscibus atque ovis avium vivere 5
existimantur, multisque capitibus in Oceanum influit.
Caesar cum ab hoste non amplius passuum XII milibus abesset, ut erat 11
constitutum, ad eum legati revertuntur. qui in itinere congressi magno-
pere, ne longius progrederetur, orabant. cum id non impetrassent, petebant, 2
uti ad eos equites, qui agmen antecessissent, praemitteret eosque pugna
prohiberet sibique uti potestatem faceret in Ubios legatos mittendi. quo- 3
rum si principes ac senatus sibi iureiurando fidem fecisset, ea condicione,
quae a Caesare ferretur, se usuros ostendebant: ad has res conficiendas

1 ne dii αT nec li U nedi E *marg.* (R) | immortales U || **3** quae visum est caesar α || **4** his α is T || **8** suevorum αT | quaerantur α || **9** se ab Ubiis] suebis α | impetraturum] imperaturum αT || **12** petierunt α | a β | impetrari] imperari A imperare B impetrare U || **13** his ω *corr. Aldus nepos* || **14** expectari ω || **16** *inde a* Mosa *incipit* E (*signo posito*) | linguonum β || **17** insulamquae α insulamq; E || **18** vatavorum α || **19** hrenum E || **20** Nantuatium] nemetum T nantuantium B namnetum U || **21** mediomatricum αE | tribucorum αE *om.* β (*cf. I 51, 2*) | trevirorum β || **22** oceanum β | appropinqua T[1] appropinquat T[c] adpropinquat U | defluit αE || **24** e β | atque] atque qui β || **25** *cum* influit *deficit* E (*signo posito*) || **28** progrederetur] procederet β || **30** ut α || **31** conditione Bβ

4 sibi tridui spatium daret. haec omnia Caesar eodem illo pertinere arbitra-
batur, ut tridui mora interposita equites eorum, qui abessent, reverteren-
tur; tamen sese non longius milibus passuum quattuor aquationis causa
5 processurum eo die dixit, huc postero die quam frequentissimi conveni-
6 rent, ut de eorum postulatis cognosceret. interim ad praefectos, qui cum
omni equitatu antecesserant, mittit, qui nuntiarent, ne hostes proelio
lacesserent, et si ipsi lacesserentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu
propius accessisset.

12 At hostes ubi primum nostros equites conspexerunt, quorum erat v
milium numerus, cum ipsi non amplius octingentos equites haberent,
quod ii, qui frumentandi causa erant trans Mosam profecti, nondum red-
ierant, nihil timentibus nostris, quod legati eorum paulo ante a Caesare
discesserant atque is dies indutiis erat ab his petitus, impetu facto cele-
2 riter nostros perturbaverunt. rursus his resistentibus consuetudine sua
ad pedes desiluerunt subfossisque equis compluribusque nostris de-
iectis reliquos in fugam coniecerunt atque ita perterritos egerunt, ut non
3 prius fuga desisterent, quam in conspectum agminis nostri venissent. in
4 eo proelio ex equitibus nostris interficiuntur quattuor et septuaginta, in
his vir fortissimus Piso Aquitanus amplissimo genere natus, cuius avus
5 in civitate sua regnum obtinuerat, amicus a senatu nostro appellatus. hic
cum fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, illum ex periculo eri-
6 puit, ipse equo vulnerato deiectus, quoad potuit, fortissime restitit. cum
circumventus multis vulneribus acceptis cecidisset atque id frater, qui
iam proelio excesserat, procul animum advertisset, incitato equo se hosti-
bus obtulit atque interfectus est.

13 Hoc facto proelio Caesar neque iam sibi legatos audiendos neque condi-
ciones accipiendas arbitrabatur ab iis, qui per dolum atque insidias petita
2 pace ultro bellum intulissent; exspectare vero, dum hostium copiae
augerentur equitatusque reverteretur, summae dementiae esse iudicabat
3 et cognita Gallorum infirmitate, quantum iam apud eos hostes uno proelio
auctoritatis essent consecuti, sentiebat. quibus ad consilia capienda nihil
4 spatii dandum existimabat. his constitutis rebus et consilio cum legatis
et quaestore communicato, ne quem diem pugnae praetermitteret,
opportunissime res accidit, quod postridie eius diei mane eadem

3 quattuor] IIII β || 9.10 V milium] $\overline{V}$ α U V mil. T || 10 octingentos] CCCC T^1 ∞ CCC U || 11 ii] i T hi T^cU | erant] ierant α | profecti *om.* α || 13 hiis] Aβ | iis β eis T^c || 14 his *om.* α hiis T iis U *corr.* V | sua consuetudine β || 15 subfossis α suffossisque β | conpluribusque α || 16 coiecerunt AU cōiecerunt B coegerunt T || 17 conspectu β | nostri] nim B^1 (*ex* nī?) || 18 quattuor et LXX α IIII et LXX U LXX · IIII T || 19 iis α hiis TU^c || 20 ab α | nostro] non B^1 (*ex* nō?) || 21 ex *om.* β || 23 cecidisset] decidisset β || 24 animadvertisset α || 25 optulit ω | est interfectus β || 27 his Aβ || 28 expectare A^cBβ || 33 questore β || 34 oportunissima β | posteridie A posttridie β

et perfidia et simulatione usi Germani frequentes omnibus principibus
maioribusque natu adhibitis ad eum in castra venerunt, simul, ut diceba- 5
tur, sui purgandi causa, quod contra atque esset dictum et ipsi petis-
sent, proelium pridie commisissent, simul ut, si quid possent, de indutiis
fallendo impetrarent. quos sibi Caesar oblatos gavisus, illos retineri 6
iussit, ipse omnes copias castris eduxit equitatumque, quod recenti
proelio perterritum esse existimabat, agmen subsequi iussit.

Acie triplici instituta et celeriter octo milium itinere confecto prius **14**
ad hostium castra pervenit, quam, quid ageretur, Germani sentire pos-
sent. qui omnibus rebus subito perterriti et celeritate adventus nostri et 2
discessu suorum neque consilii habendi neque arma capiendi spatio dato
pertur⟨ba⟩bantur, copiasne adversus hostem ducere an castra defendere
an fuga salutem petere praestaret. quorum timor cum fremitu et concursu 3
significaretur, milites nostri pristini diei perfidia incitati in castra in-
ruperunt. quo loco qui celeriter arma capere potuerunt, paulisper nostris 4
restiterunt atque inter carros impedimentaque proelium commiserunt.
at reliqua multitudo puerorum mulierumque – nam cum omnibus suis 5
domo excesserant Rhenumque transierant – passim fugere coepit. ad
quos consectandos Caesar equitatum misit.

Germani post tergum clamore audito cum suos interfici viderent, armis **15**
abiectis signisque militaribus relictis se ex castris eiecerunt et, cum ad 2
confluentem Mosae et Rheni pervenissent, reliqua fuga desperata
magno numero interfecto reliqui se in flumen praecipitaverunt atque ibi
timore, lassitudine, vi fluminis oppressi perierunt. nostri ad unum omnes 3
incolumes perpaucis vulneratis ex tanti belli timore, cum hostium nu-
merus capitum CCCCXXX milium fuisset, se in castra receperunt. Caesar 4
iis, quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit. illi supplicia 5
cruciatusque Gallorum veriti, quorum agros vexaverant, remanere se
apud eum velle dixerunt. his Caesar libertatem concessit.

Germanico bello confecto multis de causis Caesar statuit sibi Rhenum **16**
esse transeundum. quarum illa fuit iustissima quod, cum videret Germa-
nos tam facile impelli, ut in Galliam venirent, suis quoque rebus eos ti-
mere voluit, cum intellegerent et posse et audere p. R. exercitum Rhe-
num transire. accessit etiam, quod illa pars equitatus Usipetum et Tenc- 2
therorum, quam supra commemoravi, praedandi frumentandique causa
Mosam transisse neque proelio interfuisse, post fugam suorum se trans
Rhenum in fines Sugambrorum receperat seque cum his coniunxerat. ad 3

1 et perfidia et simulatione] simulatione et perfidie **T** et simulatione et perfidia **U** | germani usi *β* || **3** purgandi sui *β* || **4** induciis *ω* || **5** gavisus] gravius *α* || **6** omnis *β* || **8** VIII *β* || **9** possent sentire *β* || **12** perturbantur *ω* *corr. Ald.* | educere *β* || **15** quo loco] quorum *β* || **17** nam] namque *β* || **20** postergum **B** posterga *β* || **21** ex *om.* **T**[1] *s. s.* **T**[c] e **U** || **27** his *ω* *corr. ed. pr.* || **32** ut] quod *β* || **34** tencterorum **B** || **36** proelio] in p̄lio *β* || **37** iis *α* hiis **T**

quos cum Caesar nuntios misisset, qui postularent eos, qui sibi Galliaeque
4 bellum intulissent, sibi dederent, responderunt: p. R. imperium Rhenum
finire; si se invito Germanos in Galliam transire non aequum existimaret,
cur sui quicquam esse imperii aut potestatis trans Rhenum postularet?
5 Ubii autem, qui uni ex Transrhenanis ad Caesarem legatos miserant,
amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabant, ut sibi auxi-
6 lium ferret, quod graviter ab Suebis premerentur; vel si id facere occu-
pationibus rei publicae prohiberetur, exercitum modo Rhenum trans-
7 portaret; id sibi auxilium spemque reliqui temporis satis futurum. tan-
tum esse nomen atque opinionem exercitus Romani Ariovisto pulso et
hoc novissimo proelio facto etiam ad ultimas Germanorum nationes,
8 uti opinione et amicitia p. R. tuti esse possint. navium magnam copiam
ad transportandum exercitum pollicebantur.

17 Caesar his de causis, quas commemoravi, Rhenum transire decreverat.
sed navibus transire neque satis tutum esse arbitrabatur neque suae
2 neque p. R. dignitatis esse statuebat. itaque etsi summa difficultas fa-
ciendi pontis proponebatur propter latitudinem rapiditatem altitudinem-
que fluminis, tamen id sibi contendendum aut aliter non traducendum
3 exercitum existimabat. rationem pontis hanc instituit: tigna bina ses-
quipedalia paulum ab imo praeacuta dimensa ad altitudinem fluminis
4 intervallo pedum duorum inter se iungebat. haec cum machinationibus
inmissa in flumen defixerat festuculisque adegerat, non sublicae modo
derecte ad perpendiculum, sed prone ac fastigate, ut secundum naturam
5 fluminis procumberent, his item contraria duo ad eundem modum iuncta
intervallo pedum quadragenum ab inferiore parte contra vim atque im-
6 petum fluminis conversa statuebat. haec utraque insuper bipedalibus
trabibus immissis, quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis
7 utrimque fibulis ab extrema parte distinebantur. quibus disclusis atque
in contrariam partem revinctis tanta erat operis firmitudo atque ea re-
rum natura, ut, quo maior vis aquae se incitavisset, hoc artius inligata
8 tenerentur. haec derecta materia iniecta contexebantur et longuriis
9 cratibusque consternebantur. ac nihilo setius sublicae et ad inferiorem
partem fluminis oblique agebantur, quae pro anteride subiectae et cum

5 legatos *om.* β || 7 suevis ω || 8 rei publicae] p. r. α rei p. β || 10 nomen] nomen apud eos β | exercitus Romani] eius exercitus α | ariovixto α || 12 ut β || 14 transire] transire se β || 16 faciundi β || 19 *inde a* rationem *incipit* E (*signo posito*) | tingia E[1] | bima E | sesquipealia B res quippe alia E || 20 paulum] palum A paululum E || 21 achinationibus B[1] E || 22 in flumen] di flumen E in flumine β | difixerat α E | fistucisque α sistucisque E || 23 derectae α directe EU | pronae α | fastigatae AE || 24 diiuncta β || 25 quadragenum] XL β | infere partem E || 29 erit E | formitudo E (M[1]) || 30 ligata β || 31 terentur E | materiae T materie U | et] ac α E | longuris E β || 32 ad nihilos et ius publicae E || 33 anteride] ariete ω E *corr. R. Harder*

omni opere coniunctae vim fluminis exciperent, et aliae item supra pon- 10
tem mediocri spatio, ut si arborum trunci sive trabes deiciendi operis
causa essent a barbaris missae, his defensoribus earum rerum vis minue-
retur neu ponti nocerent.

Diebus decem, quibus materia coepta erat comportari, omni opere **18**
effecto exercitus traducitur. Caesar ad utramque partem pontis firmo 2
praesidio relicto in fines Sugambrorum contendit. interim a compluribus 3
civitatibus ad eum legati veniunt. quibus pacem atque amicitiam peten-
tibus liberaliter respondet obsidesque ad se adduci iubet. at Sugambri ex 4
eo tempore, quo pons institui coeptus est, fuga comparata hortantibus iis,
quos ex Tenctheris atque Usipetibus apud se habebant, finibus suis ex-
cesserant suaque omnia exportaverant seque in solitudinem ac silvas
abdiderant.

Caesar paucos dies in eorum finibus moratus omnibus vicis aedifi- **19**
ciisque incensis frumentisque succisis se in fines Ubiorum recepit atque
his auxilium suum pollicitus, si a Suebis premerentur, haec ab iis cogno-
vit: Suebos posteaquam per exploratores pontem fieri comperissent, more 2
suo concilio habito nuntios in omnes partes dimisisse, uti de oppidis de-
migrarent, liberos, uxores suaque omnia in silvis deponerent atque omnes,
qui arma ferre possent, unum in locum convenirent; hunc esse delectum 3
medium fere regionum earum, quas Suebi obtinerent. hic Romanorum
adventum ex⟨s⟩pectare atque ibi decertare constituisse. quod ubi Cae- 4
sar comperit, omnibus iis rebus confectis, quarum rerum causa traducere
exercitum constituerat, ut Germanis metum iniceret, ut Sugambros
ulcisceretur, ut Ubios obsidione liberaret, diebus omnino decem et octo
trans Rhenum consumptis, satis et ad laudem et ad utilitatem profectum
arbitratus se in Galliam recepit pontemque rescidit.

Exigua parte aestatis reliqua Caesar, etsi in his locis, quod omnis Gal- **20**
lia ad septentriones vergit, maturae sunt hiemes, tamen in Britanniam
proficisci contendit, quod omnibus fere bellis Gallicis hostibus nostris inde
subministrata auxilia intellegebat et, si tempus anni ad bellum gerendum 2
deficeret, tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, si modo insulam adis-
set, genus hominum perspexisset, loca, portus, aditus cognovisset. quae

1 coniuncta E || 2 trabes] naves ω E *corr. R. Schn.* || 3 causa *om.* α | missae] mufae E | *cum* minueretur *deficit* E (*signo posito*) || 5 X β | conportari α | opere] ponte β || 7 sigambrorum A sygambrorum B | intendit β || 9 respondit α | at *om.* α ut T | sigambri α || 10 conparata α | his β || 11 tencteris AT thencteris B tencheris U (*cf. IV 4, 1*) | atque] et β || 15 succisis] succensis ω *corr.* N^{c} || 16 his] iis α | ab suebis α | premerentur ... 17 Suebos *om.* T^{1} *suppl.* T^{c} *in marg.* | his U || 18 dimisse $A^{1}B^{1}$, *corr.* $A^{c}B^{c}$ dimissis U || 21 suevi optinerent ω || 22 expectare ω || 23 iis rebus] rebus his α his rebus β *corr. Meu.* || 23.24 exercitum traducere β || 25 XVIII β || 26 perfectum A β || 30 contendit proficisci β | gallicis bellis α || 32 defecerat β | usui sibi β | adisset] adisset et α

3 omnia fere Gallis erant incognita. neque enim temere praeter mercatores
illo adiit quisquam, neque iis ipsis quicquam praeter oram maritimam at-
4 que eas regiones, quae sunt contra Gallias, notum est. itaque evocatis ad
se undique mercatoribus, neque quanta esset insulae magnitudo neque
quae aut quantae nationes incolerent neque quem usum belli haberent
aut quibus institutis uterentur neque qui essent ad maiorem navium
multitudinem idonei portus, reperire poterat.

21 Ad haec cognoscenda, priusquam periculum faceret, idoneum esse
2 arbitratus Gaium Volusenum cum longa nave praemittit. huic mandat,
3 uti exploratis omnibus rebus ad se quam primum revertatur. ipse cum
omnibus copiis in Morinos proficiscitur, quod inde erat brevissimus in
4 Britanniam traiectus. huc naves undique ex finitimis regionibus et, quam
superiore aestate ad Veneticum bellum fecerat classem, iubet convenire.
5 interim consilio eius cognito et per mercatores perlato ad Britannos a
compluribus eius insulae civitatibus ad eum legati veniunt, qui polli-
6 ceantur obsides dare atque imperio p. R. obtemperare. quibus auditis
liberaliter pollicitus hortatusque, ut in ea sententia permanerent, eos
7 domum remittit et cum iis una Commium, quem ipse Atrebatibus su-
peratis regem ibi constituerat, cuius et virtutem et consilium probabat,
et quem sibi fidelem esse arbitrabatur, cuiusque auctoritas in his regio-
8 nibus magni habebatur, mittit. huic imperat, quas possit, adeat civitates
horteturque, ut p. R. fidem sequantur, seque celeriter eo venturum
9 nuntiet. Volusenus perspectis regionibus omnibus, quantum ei facultatis
dari potuit, qui navi egredi ac se barbaris committere non auderet, quinto
die ad Caesarem revertitur, quaeque ibi perspexisset, renuntiat.

22 Dum in his locis Caesar navium parandarum causa moratur, ex magna
parte Morinorum ad eum legati venerunt, qui se de superioris temporis
consilio excusarent, quod homines barbari et nostrae consuetudinis im-
periti bellum p. R. fecissent, seque ea, quae imperasset, facturos polli-
2 cerentur. hoc sibi Caesar satis opportune accidisse arbitratus, quod neque
post tergum hostem relinquere volebat neque belli gerendi propter anni
tempus facultatem habebat neque has tantularum rerum occupationes
Britanniae anteponendas iudicabat, magnum iis numerum obsidum im-
3 perat. quibus adductis eos in fidem recipit. navibus circiter octoginta

2 illo adiit] adid ad illos **T** adiri ad illos **U** || 3 vocatis α || 6 maiorum ω *corr. recc.* || 6.7 navigium multitudines **T** navigium multitudinis **U**$\mathbf{T}^c$ || 7 repperiri **AT** reperiri **B** repperire **U** || 8 periclum **A**$\mathbf{B}^1$ || 9 Gaium] c. β | navi longa α || 10 ut α || 13 effecerat α || 15 conpluribus α | eius *om.* α | pollicerentur β || 18 his β || 22 hortaturque $\mathbf{B}^1$**T** | seque] sedque **A** se β | eo celeriter β || 23 omnibus *om.* β || 24 ex nave β | quinto] V β || 26 iis **B** || 29 pollicentur α || 30 hoc] haec β | caesar satis oportune **A** satis oportune (-nae **T**) caesar β || 31 postergum **BT** || 32 tantarum α || 33 brittaniae **A** britaniae **B** sibi britanniae (britt- **T**) β | his β || 34 quibus . . . recipit *om.* **U**(**R**) | recepit α | octingentis octingenta **A** octingentis octcginta **B** LXXX β

onerariis coactis, contractisque, quot satis esse ad duas transportandas
legiones existimabat, quicquid praeterea navium longarum habebat, id
quaestori, legatis praefectisque distribuit. huc accedebant XVIII onerariae 4
naves, quae ex eo loco a milibus passuum octo vento tenebantur, quomi-
nus in eundem portum venire possent; has equitibus tribuit. reliquum 5
exercitum Quinto Titurio Sabino et Lucio Aurunculeio Cottae legatis in
Menapios atque in eos pagos Morinorum, a quibus ad eum legati non
venerant, ducendum dedit; Publium Sulpicium Rufum legatum cum eo 6
praesidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere iussit.

His constitutis rebus nactus idoneam ad navigandum tempestatem **23**
tertia fere vigilia naves solvit equitesque in ulteriorem portum progredi
et naves conscendere et se sequi iussit. a quibus cum paulo tardius esset 2
administratum, ipse hora diei circiter quarta cum primis navibus Bri-
tanniam attigit atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias
armatas conspexit. cuius loci haec erat natura atque ita montium an- 3
gustiis mare continebatur, uti ex locis superioribus in litus telum adigi
posset. hunc ad egrediendum nequaquam idoneum locum arbitratus, 4
dum reliquae naves eo convenirent, ad horam nonam in ancoris ex⟨s⟩pec-
tavit. interim legatis tribunisque militum convocatis, et quae ex Voluseno 5
cognovisset et quae fieri vellet, ostendit monuitque, uti rei militaris
ratio maximeque ut maritimae res postularent, ut quae celerem atque
instabilem motum haberent, ad nutum et ad tempus omnes res ab iis
administrarentur. his dimissis et ventum et aestum uno tempore nactus 6
secundum dato signo et sublatis ancoris circiter milia passuum septem
ab eo loco progressus, aperto ac plano litore naves constituit.

At barbari consilio Romanorum cognito, praemisso equitatu et esse- **24**
dariis, quo plerumque genere in proeliis uti consuerunt, reliquis copiis
subsecuti nostros navibus egredi prohibebant. erat ob has causas summa 2
difficultas, quod naves propter magnitudinem nisi in alto constitui non
poterant, militibus autem ignotis locis, impeditis manibus, magno et
gravi onere armorum pressis simul et de navibus desiliendum et in flucti-
bus consistendum et cum hostibus erat pugnandum, cum illi aut ex arido 3
aut paulum in aquam progressi omnibus membris expeditis, notissimis

1 quod ω *corr. ed. pr.* ‖ 2 quicquid] quod α | id *om.* α ‖ 3 questoribus β | XVIII] VIII AU[1] ‖ 4 ab α | VIII β ‖ 5 distribuit α ‖ 6 Quinto *om.* β | Lucio *om.* β ‖ 7 ab α ‖ 8 deducendum β | Publium *om.* β ‖ 11 III β | naves *om.* α ‖ 13 circiter diei quarta α diei circiter IIII β ‖ 15 atque ita] adeo β | montibus angustis ω *corr.* **VR** ‖ 16 ut β ‖ 17 ad egrediendum] adgrediendum **T** aggrediendum **U** | locum nequaquam idoneum β ‖ 18 anchoris β | expectavit ω ‖ 19 mił. **T** militibus **U** | et *om.* β ‖ 20 cognosset α | ut α ‖ 21 maxime α | marituine res **AU** maritum aeres **B** maritime res **T** | quae] quam ω *corr. Lips.* ‖ 24 anchoris β | mił. pass. **T** mił. pas. **U** | VII β ‖ 25 aperto *om.* α ‖ 31 oppressis α | de *om.* β

4 locis audacter tela conicerent et equos insuefactos incitarent. quibus re-
bus nostri perterriti atque huius omnino generis pugnae imperiti non
eadem alacritate ac studio, quo in pedestribus uti proeliis consuerant,
utebantur.

25 Quod ubi Caesar animadvertit, naves longas, quarum et species erat
barbaris inusitatior et motus ad usum expeditior, paulum removeri ab
onerariis navibus et remis incitari et ad latus apertum hostium constitui
atque inde fundis, sagittis, tormentis hostes propelli ac summoveri iussit.
2 quae res magno usui nostris fuit. nam et navium figura et remorum motu
et inusitato genere tormentorum permoti barbari constiterunt ac paulum
3 modo pedem ret⟨t⟩ulerunt. at nostris militibus cunctantibus maxime
propter altitudinem maris, qui decimae legionis aquilam ferebat, ob-
testatus deos, ut ea res legioni feliciter eveniret, 'desilite' inquit 'commi-
litones, nisi vultis aquilam hostibus prodere; ego certe meum rei publicae
4 atque imperatori officium praestitero.' hoc cum voce magna dixisset, se
5 ex navi proiecit atque in hostes aquilam ferre coepit. tum nostri cohortati
inter se, ne tantum dedecus admitteretur, universi ex navi desiluerunt.
6 hos item ex proximis [primis] navibus cum conspexissent, subsecuti ho-
stibus adpropinquaverunt.

26 Pugnatum est ab utrisque acriter. nostri tamen, quod neque ordines
servare neque firmiter insistere neque signa subsequi poterant atque alius
alia ex navi quibuscumque signis occurrerat se adgregabat, magnopere
2 perturbabantur. hostes vero notis omnibus vadis, ubi ex litore aliquos
singulares ex navi egredientes conspexerant, incitatis equis impeditos
3 adoriebantur, plures paucos circumsistebant, alii ab latere aperto in
4 universos tela coniciebant. quod cum animadvertisset Caesar, scaphas
longarum navium, item speculatoria navigia militibus compleri iussit, et
5 quos laborantes conspexerat, his subsidia submittebat. nostri simul in
arido constiterunt, suis omnibus consecutis in hostes impetum fecerunt
atque eos in fugam dederunt, neque longius prosequi potuerunt, quod
equites cursum tenere atque insulam capere non potuerant. hoc unum
ad pristinam fortunam Caesari defuit.

27 Hostes proelio superati simulatque se ex fuga receperunt, statim ad
Caesarem legatos de pace miserunt; obsides daturos, quaeque imperasset,
2 sese facturos polliciti sunt. una cum his legatis Commius Atrebas venit,

1 coicerent β || 2 pugnae generis β || 5 animum advertit β | erat *om.* α || 9 et[2] *om.* β || 11 retulerunt AB[c] β | at] atque α || 12 X β | contestatus α obtestatur T || 13 commilitones] milites α || 14 rei p. β || 15–16 ex navi se β || 17 e navi desilierunt β || 18 primis ω *del. Hotm.* || 19 adpropinquarunt A adpropinquarent B || 22 e β | magno opere U || 23 perturbantur α | hostis A[1]T[1] | littore A β || 24 nave β || 26 coiciebant β | animum advertisset β || 31 potuerunt ω *corr. Lips.* || 35 sese facturos] facturos esse α | hiis T iis U

quem supra demonstraveram a Caesare in Britanniam praemissum. hunc 3
illi e navi egressum, cum ad eos oratoris modo Caesaris mandata deferret,
comprehenderant atque in vincula coniecerant. tum proelio facto remise- 4
runt et in petenda pace eius rei culpam in multitudinem contulerunt et
propter imprudentiam ut ignosceretur petiverunt. Caesar questus, quod, 5
cum ultro in continentem legatis missis pacem ab se petissent, bellum
sine causa intulissent, ignoscere imprudentiae dixit obsidesque impera-
vit. quorum illi partem statim dederunt, partem ex longinquioribus locis 6
arcessitam paucis post diebus sese daturos dixerunt. interea suos in agros 7
remigrare iusserunt, principesque undique convenire et se civitatesque
suas Caesari commendare coeperunt.

His rebus pace confirmata post diem quartum, quam est in Britanniam 28
ventum, naves XVIII, de quibus supra demonstratum est, quae equites
sustulerant, ex superiore portu leni vento solverunt. quae cum adpropin- 2
quarent Britanniae et ex castris viderentur, tanta tempestas subito
coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset, sed aliae eodem, unde
erant profectae, referrentur, aliae ad inferiorem partem insulae, quae
est propius solis occasum, magno [sui] cum periculo deicerentur. quae 3
tamen ancoris iactis cum fluctibus complerentur, necessario adversa
nocte in altum provectae continentem petiverunt.

Eadem nocte accidit, ut esset luna plena, qui dies maritimos aestus 29
maximos in Oceano efficere consuevit, nostrisque id erat incognitum. ita 2
uno tempore et longas naves, quibus Caesar exercitum transportandum
curaverat quasque in aridum subduxerat, aestus complebat, et onerarias,
quae ad ancoras erant deligatae, tempestas adflictabat, neque ulla nostris
facultas aut administrandi aut auxiliandi dabatur. compluribus navibus 3
fractis reliquae cum essent funibus, ancoris reliquisque armamentis
amissis ad navigandum inutiles, magna, id quod necesse erat accidere,
totius exercitus perturbatio facta est. neque enim naves erant aliae, qui- 4
bus reportari possent, et omnia deerant, quae ad reficiendas naves erant
usui, et, quod omnibus constabat hiemari in Gallia oportere, frumentum
in his locis in hiemem provisum non erat.

Quibus rebus cognitis principes Britanniae, qui post proelium ad ea, 30

2 perferret *β* || 3 conp̄henderant *α* comp̄henderet T^1 | vincla *β* || 4 et^1 *om. α* | coniecerunt *α* || 5 inprudentiam AT || 6 a *β* || 7 inprudentiae *α*T || 8 statim partem *β* || 9 accersitam *α* | post *om. α* | daturos] daturos esse *β* || 9–10 remigrare in agros *α* || 11 commendare coeperunt] commendarunt *β* || 16 coorta] cohorta AB^c quohorta B^1 orta T || 17 referentur *α* || 18 sui *ω* *del. Steph.* || 19 anchoris *β* || 20 petierunt *α* || 21 *inde a* luna plena *incipit* E (*signo posito*) || 22 oceno E | effcere E | *cum* consuevit *deficit* E (*signo posito*) || 24 compleverat *α* || 25 anchoras *β* || 26 cum pluribus *ω* || 27 cum *om. β* | anchoris *β* || 28 id *om. β* || 30–31 naves erant usui] eas usui sunt *β* || 31 hiemare *α* || 32 his in locis *α* || 33 proelium] p̄lium A p̄lium factum *β* || 33–p. 64, 1 ad ea quae iusserat Caesar facienda] ad caesarem *α*

quae iusserat Caesar, facienda convenerant, inter se conlocuti, cum et
equites et naves et frumentum Romanis deesse intellegerent et pauci-
tatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent, quae hoc erant
etiam angustiora, quod sine impedimentis Caesar legiones transporta-
2 verat, optimum factu esse duxerunt rebellione facta frumento commea-
tuque nostros prohibere et rem in hiemem producere, quod his superatis
aut reditu interclusis neminem postea belli inferendi causa in Britanniam
3 transiturum confidebant. itaque rursus coniuratione facta paulatim ex
castris discedere et suos clam ex agris deducere coeperunt.

31 At Caesar, etsi nondum eorum consilia cognoverat, tamen et ex eventu
navium suarum et ex eo, quod obsides dare intermiserant, fore id, quod
2 accidit, suspicabatur. itaque ad omnes casus subsidia comparabat. nam
et frumentum ex agris cotidie in castra conferebat et, quae gravissime
adflictae erant naves, earum materia atque aere ad reliquas reficiendas
utebatur et, quae ad eas res erant usui, ex continenti comparari iubebat.
3 itaque, cum summo studio a militibus administraretur, XII navibus
amissis, reliquis ut navigari commode posset, effecit.

32 Dum ea geruntur, legione ex consuetudine una frumentatum missa,
quae appellabatur septima, neque ulla ad id tempus belli suspicione inter-
posita, cum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra ven-
titaret, ii qui pro portis castrorum in statione erant, Caesari nuntiaverunt
pulverem maiorem, quam consuetudo ferret, in ea parte videri, quam in
2 partem legio iter fecisset. Caesar id, quod erat, suspicatus, aliquid novi
a barbaris initum consilii, cohortes, quae in stationibus erant, secum
in eam partem proficisci, ex reliquis duas in stationem succedere, reliquas
3 armari et confestim sese subsequi iussit. cum paulo longius a castris
processisset, suos ab hostibus premi atque aegre sustinere et conferta
4 legione ex omnibus partibus tela conici animadvertit. nam quod omni
ex reliquis partibus demesso frumento una pars erat reliqua, suspicati
5 hostes huc nostros esse venturos noctu in silvis delituerant. tum dispersos
depositis armis in metendo occupatos subito adorti paucis interfectis
reliquos incertis ordinibus perturbaverant, simul equitatu atque essedis
circumdederant.

33 Genus hoc est ex essedis pugnae: primo per omnes partes perequitant et tela coniciunt atque ipso terrore equorum et strepitu rotarum ordines plerumque perturbant, et cum se inter equitum turmas insinuaverunt, ex

1 et *om.* α || **5** factu] factum **BT** || **6** iis α**U** is **T** *corr.* **V** || **9** et] aut α || **14** erant afflictae β || **15** e β | comparari] conportari α || **17** navigare β || **19** VII β || **21** hi β | renuntiaverunt β || **23** iter fecisset] interfecisset α *corr.* A^cB^c | novum β || **25** duas ex reliquis β | succedere] cohortes succedere α || **26** se β || **28** animum advertit β || **29** pars una α || **31** ocupatos α || **32** *inde ab* equitatu *incipit* **E** (*signo posito*) || **33** circumdederunt **E** || **35** coniciunt *om.* **E** (*spatio relicto*) || **36** equites **E** | insinuaverint B^c**U**

essedis desiliunt et pedibus proeliantur. aurigae interim paulum ex proelio 2
excedunt atque ita currus conlocant, ut, si illi a multitudine hostium
premantur, expeditum ad suos receptum habeant. ita mobilitatem equi- 3
tum, stabilitatem peditum in proeliis praestant ac tantum usu cotidiano
et exercitatione efficiunt, uti in declivi ac praecipiti loco incitatos equos
sustinere et brevi moderari ac flectere et per temonem percurrere et in
iugo insistere et inde se in currus citissime recipere consuerint.

Quibus rebus perturbatis nostris novitate pugnae tempore o⟨p⟩or- **34**
tunissimo Caesar auxilium tulit. namque eius adventu hostes constite-
runt, nostri se ex timore receperunt. quo facto ad lacessendum hostem et 2
committendum proelium alienum esse tempus arbitratus suo se loco con-
tinuit et brevi tempore intermisso in castra legiones reduxit. dum haec 3
geruntur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui discesse-
runt. secutae sunt continuos dies complures tempestates, quae et nostros 4
in castris continerent et hostem a pugna prohiberent. interim barbari 5
nuntios in omnes partes dimiserunt paucitatemque nostrorum militum
suis praedicaverunt, et quanta praedae faciendae atque in perpetuum
sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstra-
verunt. his rebus celeriter magna multitudine peditatus equitatusque 6
coacta ad castra venerunt.

Caesar etsi idem, quod superioribus diebus acciderat, fore videbat, ut, **35**
si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent, tamen nactus equi-
tes circiter xxx, quos Commius Atrebas, de quo ante dictum est, secum
transportaverat, legiones in acie pro castris constituit. commisso proelio 2
diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt ac terga
verterunt. quos tanto spatio secuti, quantum cursu et viribus efficere 3
potuerunt, complures ex iis occiderunt, deinde omnibus longe lateque
aedificiis incensis se in castra receperunt.

Eodem die legati ab hostibus missi ad Caesarem de pace venerunt. his **36**
Caesar numerum obsidum, quem ante imperaverat, duplicavit eosque 2
in continentem adduci iussit, quod propinqua die aequinoctii infirmis na-
vibus hiemi navigationem subiciendam non existimabat. ipse idoneam 3
tempestatem nactus paulo post mediam noctem naves solvit. quae omnes
incolumes ad continentem pervenerunt. sed ex iis onerariae duae eos- 4
dem portus, quos reliquae, capere non potuerunt et paulo infra delatae
sunt.

1 pedites β | paulum] paulatim αE | e β || 2 curris conlocant E se collocant β || 3 ad suos] aduos E || 5 exercitatione] excitatione BE | uti in] uti ni E ut in β || 7 se inde αE | *cum* consuerint *deficit* E || 8 oportunissimo ω || 10 se *om.* T | ex timore se U | hostem et] et ad α || 14 conplures dies α || 21 ut] et α || 26 quanto β || 27 conplures α | his β || 28 in castra se β || 30 antea β || 33 nactus] nantus A nanctus B¹ || 34 ad] in β | sed ex iis] ex his β || 35 portus quos reliquae] duos quos reliqui portus A quos reliqui portus β

37 Quibus ex navibus cum essent expositi milites circiter trecenti atque
in castra contenderent, Morini, quos Caesar in Britanniam proficiscens
pacatos reliquerat, spe praedae adducti primo non ita magno suorum
numero circumsteterunt ac, si sese interfici nollent, arma ponere iusse-
2 runt. cum illi orbe facto sese defenderent, celeriter ad clamorem hominum
circiter milia sex convenerunt. qua re nuntiata Caesar omnem ex castris
3 equitatum suis auxilio misit. interim nostri milites impetum hostium
sustinuerunt atque amplius horis quattuor fortissime pugnaverunt et
4 paucis vulneribus acceptis complures ex iis occiderunt. postea vero, quam
equitatus noster in conspectum venit, hostes abiectis armis terga ver-
terunt magnusque eorum numerus est occisus.

38 Caesar postero die Titum Labienum legatum cum iis legionibus, quas
2 ex Britannia reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. qui
cum propter siccitatem paludum, quo se reciperent, non haberent, quo
perfugio superiore anno erant usi, omnes fere in potestatem Labieni vene-
3 runt. at Q. Titurius et Lucius Cotta legati, qui in Menapiorum fines le-
giones duxerant, omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis aedi-
ficiisque incensis, quod Menapii se omnes in densissimas silvas abdiderant,
4 se ad Caesarem receperunt. Caesar in Belgis omnium legionum hiberna
5 constituit. eo duae omnino civitates ex Britannia obsides miserunt. re-
liquae neglexerunt. his rebus gestis ex litteris Caesaris dierum viginti
supplicatio a senatu decreta est.

1 e β | CCC β || 4 si sese] se si β || 6 mil. β || 7 auxilium misit A misit auxilio β || 8 IIII β || 9 conplures α | his AB^{c}β is B^1 *corr. Oud.* || 12 Titum] t. β | his A *om.* β || 13 qui^2] et β || 14 siccitates α || 15 perfugio *om.* α | erant] perfuerant α | omnes fere *om.* β | pervenerunt α || 16 at Q.] atque AT at quem B | Lucius] l. β || 17 aedificiis α || 19 ad caesarem se β || 21 XX β

COMMENTARIORVM BELLI GALLICI
LIBER QVINTVS

Lucio Domitio Appio Claudio consulibus discedens ab hibernis Caesar 1
in Italiam, ut quotannis facere consuerat, legatis imperat, quos legioni-
bus praefecerat, uti, quam plurimas possent, hieme naves aedificandas
veteresque reficiendas curarent. earum modum formamque demonstrat. 2
ad celeritatem onerandi subductionisque paulo facit humiliores, quam
quibus in nostro mari uti consuevimus, atque id eo magis, quod propter
crebras commutationes aestuum minus magnos ibi fluctus fieri cogno-
verat, ad onera ac multitudinem iumentorum transportandam paulo
latiores, quam quibus in reliquis utimur maribus. has omnes actuarias 3
imperat fieri, quam ad rem multum humilitas adiuvat. ea, quae sunt usui 4
ad armandas naves, ex Hispania apportari iubet. ipse conventibus Galliae 5
citerioris peractis in Illyricum proficiscitur, quod a Pirustis finitimam par-
tem provinciae incursionibus vastari audiebat. eo cum venisset, civitati- 6
bus milites imperat certumque in locum convenire iubet. qua re nuntiata 7
Pirustae legatos ad eum mittunt, qui doceant nihil earum rerum publico
factum consilio, seseque paratos esse demonstrant omnibus rationibus
de iniuriis satisfacere. accepta oratione eorum Caesar obsides imperat 8
eosque ad certam diem adduci iubet; nisi ita fecerint, sese bello civitatem
persecuturum demonstrat. iis ad diem adductis, ut imperaverat, arbitros 9
inter civitates dat, qui litem aestiment poenamque constituant.

His confectis rebus conventibusque peractis in citeriorem Galliam re- 2
vertitur atque inde ad exercitum proficiscitur. eo cum venisset, circumitis 2
omnibus hibernis singulari militum studio in summa omnium rerum
inopia circiter sescentas eius generis, cuius supra demonstravimus, naves
et longas XXVIII invenit instructas neque multum abesse ab eo, quin pau-
cis diebus deduci possint. conlaudatis militibus atque iis, qui negotio 3
praefuerant, quid fieri velit, ostendit atque omnes ad portum Itium con-

1 Lucio *om.* α | Appio] ap. α | consulibus] cos. β || **2** consuerat α U *marg.* instituerat β || **4** curent β | demonstrat] monstravit β || **5** subductionesque ω *corr. Ciacc.* || **7** fluctus ibi β || **8** ac] ad α || **9** latiores] altiores β | utimur maribus] maribus uti adsueverant (assue- U) β || **10** ad quam rem β | adiuvabat β | usi sunt T usui sunt U || **11** adportari α T | ipse] ita β || **12** ylliricum A[1] illiricum β | piratis T pyratis U | finitumam α || **15** pyratae β || **16** rationibus *om.* β || **17** percepta oratione α accepta ratione β || **19** hiis T || **21** iis α || **22** circuitis α || **23** rerum omnium β || **24** sescentas] DC β (*in rasura* T) || **25** XXVIII] duo de XXX β || **26** hiis T || **27** omnis β

venire iubet, quo ex portu commodissimum in Britanniam traiectum esse
cognoverat, circiter milium passuum XXX transmissum a continenti. huic
4 rei, quod satis esse visum est, militum relinquit. ipse cum legionibus ex-
peditis quattuor et equitibus DCCC in fines Treverorum proficiscitur, quod
hi neque ad concilia veniebant neque imperio parebant Germanosque
Transrhenanos sollicitare dicebantur.

3 Haec civitas longe plurimum totius Galliae equitatu valet magnasque
2 habet copias peditum Rhenumque, ut supra demonstravimus, tangit. in
ea civitate duo de principatu inter se contendebant, Indutiomarus et
3 Cingetorix. ex quibus alter, simulatque de Caesaris legionumque adventu
cognitum est, ad eum venit, se suosque omnes in officio futuros neque ab
amicitia p. R. defecturos confirmavit, quaeque in Treveris gererentur,
4 ostendit. at Indutiomarus equitatum peditatumque cogere iisque, qui
per aetatem in armis esse non poterant, in silvam Arduennam abditis,
quae ingenti magnitudine per medios fines Treverorum a flumine Rheno
5 ad initium Remorum pertinet, bellum parare instituit. sed posteaquam
nonnulli principes ex ea civitate, et auctoritate Cingetorigis adducti et
adventu nostri exercitus perterriti, ad Caesarem venerunt et de suis pri-
vatis rebus ab eo petere coeperunt, quoniam civitati consulere non pos-
se<n>t, Indutiomarus veritus, ne ab omnibus desereretur, legatos ad Cae-
6 sarem mittit: sese idcirco ab suis discedere atque ad eum venire noluisse,
quo facilius civitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis discessu
7 plebs propter inprudentiam laberetur; itaque civitatem in sua potestate
esse seque, si Caesar permitteret, ad eum in castra venturum et suas civi-
tatisque fortunas eius fidei permissurum.

4 Caesar etsi intellegebat, qua de causa ea dicerentur quaeque eum res
ab instituto consilio deterreret, tamen, ne aestatem in Treveris consu-
mere cogeretur omnibus rebus ad Britannicum bellum comparatis, In-
2 dutiomarum ad se cum ducentis obsidibus venire iussit. his adductis, in
iis filio propinquisque eius omnibus, quos nominatim evocaverat, conso-
3 latus Indutiomarum hortatusque est, uti in officio maneret; nihilo tamen
setius principibus Treverorum ad se convocatis hos singillatim Cingetorigi
conciliavit, quod cum merito eius a se fieri intellegebat, tum magni
interesse arbitrabatur eius auctoritatem inter suos quam plurimum valere,

3 mil. pass. *β* || **4** reliquid AT reliquit U || **5** IIII *ω* | trevirorum *β* || **6** hii A || **10** induciomaris A^1 induciomarus A^cB || **11** e *α* || **12** futuros] futuros confirmat *β* || **13** populi r. *α* | treviris T || **14** induciomarus A | eisque *β* || **15** arduenínam AB^1 || **16** trevirorum *β* || **17** sed] et *β* || **18** auctoritate] familiaritate *α* || **19** privatim *α* || **20** posset *ω* *corr. recc.* || **21** Indutiomarus *om.* *α* | legatos] indutiomarus legatos *α* || **24** imprudentiam U || **24–25** esse civitatem in sua potestate *α* || **25** et *om.* *α* || **29** ad britannicum bellum rebus conparatis *α* || **30** CC *β* | iis *α*U || **31** hiis T | filiis *β* || **32** ut *β* | nihil *β* || **33** trevirorum *β* | hos] eos *β* || **34** ab *β* | tum] tamen *β*

cuius tam egregiam in se voluntatem perspexisset. id factum graviter 4
tulit Indutiomarus, suam gratiam inter suos minui, et qui iam ante in-
imico in nos animo fuisset, multo gravius hoc dolore exarsit.

His rebus constitutis Caesar ad portum Itium cum legionibus pervenit. 5
ibi cognoscit LX naves, quae in Meldis factae erant, tempestate reiectas 2
cursum tenere non potuisse atque eodem, unde erant profectae, rever-
tisse. reliquas paratas ad navigandum atque omnibus rebus instructas
invenit. eodem equitatus totius Galliae convenit numero milium quattuor 3
principesque ex omnibus civitatibus. ex quibus perpaucos, quorum in se 4
fidem perspexerat, relinquere in Gallia, reliquos obsidum loco secum
ducere decreverat, quod, cum ipse abesset, motum Galliae verebatur.

Erat una cum ceteris Dumnorix Haeduus, de quo a nobis antea dictum 6
est. hunc secum habere in primis constituerat, quod eum cupidum rerum
novarum, cupidum imperii, magni animi, magnae inter Gallos auctori-
tatis cognoverat. accedebat huc, quod iam in concilio Haeduorum Dum- 2
norix dixerat sibi a Caesare regnum civitatis deferri. quod dictum Hae-
dui graviter ferebant neque recusandi aut deprecandi causa legatos ad
Caesarem mittere audebant. id factum ex suis hospitibus Caesar cogno- 3
verat. ille omnibus primo precibus petere contendit, ut in Gallia relin-
queretur, partim quod insuetus navigandi mare timeret, partim quod
religionibus impediri sese diceret. posteaquam id obstinate sibi negari 4
vidit, omni spe impetrandi adempta, principes Galliae sollicitare, sevocare
singulos hortarique coepit, uti in continenti remanerent; metu territare: 5
non sine causa fieri, ut Gallia omni nobilitate spoliaretur; id esse consilium
Caesaris, ut, quos in conspectu Galliae interficere vereretur, hos omnes in
Britanniam traductos necaret; fidem reliquis interponere, ius iurandum 6
poscere, ut, quod esse ex usu Galliae intellexissent, communi consilio
administrarent. haec a compluribus ad Caesarem deferebantur.

Qua re cognita Caesar, quod tantum civitati Haeduae dignitatis tri- 7
buerat, coercendum atque deterrendum, quibuscumque rebus posset,
Dumnorigem statuebat; quod longius eius amentiam progredi videbat, 2
prospiciendum, ne quid sibi ac rei publicae nocere posset. itaque dies 3
circiter XXV in eo loco commoratus, quod c[h]orus ventus navigationem
impediebat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare con-
suevit, dabat operam, uti in officio Dumnorigem contineret, nihilo tamen
setius omnia eius consilia cognosceret. tandem idoneam nactus tempesta- 4

1 tam *om.* β || 1–2 tulit factum graviter α || 3 animo in nos β || 8 totius galliae equitatus β | mil. IIII β || 12 ante ab nobis α || 13 eum *om.* β || 15 iam *om.* α || 19 precibus primo β || 21 sese diceret impediri β || 22–23 sollicitare revocare singulos A singulos sollicitare revocare β || 23 ut β | metu territare *om.* β || 25 conspectum β || 28 conpluribus α || 29 tribuebat α || 32 perspiciendum α | rei p. β || 33 chorus ω *corr. Vasc.* || 34 his locis] iis α || 35 ut α || 36 cognoscere A β | nactus idoneam β

5 tem milites equitesque conscendere naves iubet. at omnium inpeditis
animis Dumnorix cum equitibus Haeduorum a castris insciente Caesare
6 domum discedere coepit. qua re nuntiata Caesar intermissa profectione
atque omnibus rebus postpositis magnam partem equitatus ad eum in-
7 sequendum mittit retrahique imperat; si vim faciat neque pareat, inter-
fici iubet, nihil eum se absente pro sano facturum arbitratus, qui prae-
8 sentis imperium neglexisset. ille autem revocatus resistere ac se manu
defendere suorumque fidem implorare coepit, saepe clamitans liberum se
9 liberaeque esse civitatis. illi, ut erat imperatum, circumsistunt hominem
atque interficiunt. at equites Haedui ad Caesarem omnes revertuntur.
8 His rebus gestis, Labieno in continenti cum tribus legionibus et
equitum milibus duobus relicto, ut portus tueretur et rei frumentariae
provideret, quaeque in Gallia gererentur cognosceret, consiliumque pro
2 tempore et pro re caperet, ipse cum quinque legionibus et pari numero
equitum, quem in continenti relinquebat, solis occasu naves solvit et
leni Africo provectus, media circiter nocte vento intermisso, cursum non
tenuit et longius delatus aestu orta luce sub sinistra Britanniam relictam
3 conspexit. tum rursus aestus commutationem secutus remis contendit,
ut eam partem insulae caperet, qua optimum esse egressum superiore
4 aestate cognoverat. qua in re admodum fuit militum virtus laudanda,
qui vectoriis gravibusque navigiis non intermisso remigandi labore lon-
5 garum navium cursum adaequarunt. accessum est ad Britanniam omni-
bus navibus meridiano fere tempore, neque in eo loco hostis est visus.
6 sed ut postea Caesar ex captivis cognovit, cum magnae manus eo con-
venissent, multitudine navium perterritae, quae cum annotinis priva-
tisque, quas sui quisque commodi fecerat, amplius octingentae uno erant
visae tempore, a litore discesserant ac se in superiora loca abdiderant.
9 Caesar exposito exercitu et loco castris idoneo capto, ubi ex captivis
cognovit, quo in loco hostium copiae consedissent, cohortibus decem ad
mare relictis et equitibus trecentis, qui praesidio navibus essent, de ter-
tia vigilia ad hostes contendit, eo minus veritus navibus, quod in litore
molli atque aperto deligatas ad ancoras relinquebat et praesidio navibus
2 Quintum Atrium praefecit. ipse noctu progressus milia passuum circiter
3 XII hostium copias conspicatus est. illi equitatu atque essedis ad flumen

1 in naves *α* || 1–2 animis impeditis *β* || 5 misit *β* | imperavit *β* || 6 eum] hunc *α* || 7 autem] enim *ω* *corr. recc.* || 9 civitatis esse *β* || 11 continente *α* | III *β* || 12 II *β* | re frumentaria *α* rei frumentarie T || 13 gererentur] fierent *β* || 14 V *β* || 15 reliquerat, ad solis occasum *α* || 18 aestu] est *β* || 22 adequarunt A adequaverint *β* adequaverunt T[c] || 24 cognovit] comperit *β* || 26 quisque commodi] commodi quisque causa *β* | octingentae] DCCCC T DCCC U | una *β* || 27 tempore] timore *β* || 29 X *β* || 30 CCC *β* | de *om.* *β* || 31 littore B *β* || 32 ancoram *α* anchoras *β* || 32.33 navibus Quintum] navibusque *β* || 33 mil. pass. *β* | circiter *om.* *β*

progressi ex loco superiore nostros prohibere et proelium committere
coeperunt. repulsi ab equitatu se in silvas abdiderunt, locum nacti egre- 4
gie et natura et opere munitum, quem domestici belli, ut videbatur, causa
iam ante praeparaverant; nam crebris arboribus succisis omnes introitus 5
erant praeclusi. ipsi ex silvis rari propugnabant nostrosque intra muni- 6
tiones ingredi prohibebant. at milites legionis septimae testudine facta 7
et aggere ad munitiones adiecto locum ceperunt eosque ex silvis expule-
runt paucis vulneribus acceptis. sed eos fugientes longius Caesar prosequi 8
vetuit, et quod loci naturam ignorabat, et quod magna parte diei con-
sumpta munitioni castrorum tempus relinqui volebat.

Postridie eius diei mane tripertito milites equitesque in expeditionem 10
misit, ut eos, qui fugerant, persequerentur. his aliquantum itineris pro- 2
gressis cum iam extremi essent in prospectu, equites a Quinto Atrio ad
Caesarem venerunt, qui nuntiarent superiore nocte maxima coorta tem-
pestate prope omnes naves adflictas atque in litus eiectas esse, quod ne-
que ancorae funesque subsisterent neque nautae gubernatoresque vim
tempestatis pati possent. itaque ex eo concursu navium magnum esse in- 3
commodum acceptum.

His rebus cognitis Caesar legiones equitatumque revocari atque in 11
itinere resistere iubet, ipse ad naves revertitur. eadem fere, quae ex nun- 2
tiis litterisque cognoverat, coram perspicit, sic ut amissis circiter XL na-
vibus reliquae tamen refici posse magno negotio viderentur. itaque ex 3
legionibus fabros deligit et ex continenti alios arcessi iubet. Labieno scri- 4
bit, ut quam plurimas possit iis legionibus, quae sint apud eum, naves
instituat. ipse, etsi res erat multae operae ac laboris, tamen commodissi- 5
mum esse statuit omnes naves subduci et cum castris una munitione
coniungi. in his rebus circiter dies X consumit, ne nocturnis quidem tem- 6
poribus ad laborem militum intermissis. subductis navibus castrisque 7
egregie munitis easdem copias quas ante praesidio navibus relinquit,
ipse eodem, unde redierat, proficiscitur. eo cum venisset, maiores iam 8
undique in eum locum copiae Britannorum convenerant summa imperii
bellique administrandi communi consilio permissa Cassivellauno, cuius
fines a maritimis civitatibus flumen dividit, quod appellatur Tamesis, a
mari circiter milia passuum LXXX. huic superiore tempore cum reliquis 9
civitatibus continentia bella intercesserant. sed nostro adventu permoti
Britanni hunc toti bello imperioque praefecerant.

3 videbantur B | causa ut videbatur β || 6 VII β || 7 et *om.* β || 11 posttridie T | milite α || 12 iis α hiis T || 13 a Quinto] a q. T atque U || 14 maxuma α | cohorta BT || 15 afflictas β | litore α || 16 anchorae TU[c] || 17 eo *om.* β || 19–20 in itinere resistere] itinere desistere β || 21 literis T litteris U | circiter *om.* β || 23 diligit T deligi U || 24 posset α | hiis T | sunt ω *corr. Morus* | navis TU[c] || 29 quae β | navibus] navibus fuerant β | reliquit AT reliquid B || 30 iam *om.* β || 32 casivellauno α

12 Britanniae pars interior ab iis incolitur, quos natos in insula ipsi me-
2 moria proditum dicunt, maritima pars ab iis, qui praedae ac belli infe-
rendi causa ex Belgio transierant — qui omnes fere iis nominibus civita-
tum appellantur, quibus orti ex civitatibus eo pervenerunt — et bello
3 inlato ibi remanserunt atque agros colere coeperunt. hominum est in-
finita multitudo creberrimaque aedificia fere Gallicis consimilia, pecorum
4 numerus ingens. utuntur aut aere aut nummo aureo aut taleis ferreis ad
5 certum pondus examinatis pro nummo. nascitur ibi plumbum album in
mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum, sed eius exigua est copia.
aere utuntur inportato. materia cuiusque generis ut in Gallia est praeter
6 fagum atque abietem. leporem et gallinam et anserem gustare fas non
putant. haec tamen alunt animi voluptatisque causa. loca sunt tempera-
tiora quam in Gallia remissioribus frigoribus.

13 Insula natura triquetra, cuius unum latus est contra Galliam. huius
lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quo fere omnes ex Gallia naves
adpelluntur, ad orientem solem, inferior ad meridiem spectat. hoc per-
2 tinet circiter milia passuum quingenta. alterum vergit ad Hispaniam
atque occidentem solem. qua ex parte est Hibernia insula, dimidio mi-
nor, ut existimatur, quam Britannia, sed pari spatio transmissus atque
3 ex Gallia est in Britanniam. in hoc medio cursu est insula, quae appella-
tur Mona. complures praeterea minores obiectae insulae existimantur.
de quibus insulis nonnulli scripserunt dies continuos XXX sub bruma⟨m⟩
4 esse noctem. nos nihil de eo percontationibus rep[p]eriebamus, nisi cer-
tis ex aqua mensuris breviores esse quam in continenti noctes videbamus.
5 huius est longitudo lateris, ut fert illorum opinio, septingentorum milium.
6 tertium est contra septentriones. cui parti nulla est obiecta terra, sed
eius angulus lateris maxime ad Germaniam spectat. hoc milia passuum
7 octingenta in longitudinem esse existimatur. ita omnis insula est in cir-
cuitu vicies centum milium passuum.

14 Ex iis omnibus longe sunt humanissimi, qui Cantium incolunt, quae
regio est maritima omnis, neque multum a Gallica differunt consuetudine.

1 interior *om.* **A** inferior **β** | his **β** || 2 arituma **A** maritum **B** | his **β** || 3 transierat $\mathbf{B}^1$ transierunt **β** | his **β** || 5 permanserunt **α** || 6 pecoris **β** || 7 numerus ingens] magnus numerus **α** | aureo] aereo **β** | taleis] aliis **α U** || 8 pro nummo *om.* **β** || 9 maritumis $\mathbf{A}^1$**T** marutimis **B** | eius *om.* **β** || 11 atque] et **β** || 12 voluntatisque **β** || 14 triquetra] utrique **α** triquadra **T** triquarta **U** triquatra $\mathbf{U}^c$(**R**) *corr.* **M** *marg.* (*manu rec.*) || 16 pertinet] locus tenet **T** latus tenet $\mathbf{T}^c$**U** || 17 quingenta] D **β** || 18 insula *om.* **α** || 20 e **β** || 21 conplures **α** | subiectae **α** || 22 bruma **ω** *corr. Faernus* || 23 percunctationibus **β** | repperiebamus **ω** *corr.* $\mathbf{M}^c$**VR** || 24 noctes quam in continenti **β** | videbamus *om.* **β** || 25 fert illorum] eorum fert **β** | DCC **β** || 26 septemtriones **β** || 27 ad *om.* **β** | hoc] huic **β** || 28 DCCC **β** | existumatur **α** arbitrantur **β** *corr.* $\mathbf{A}^c\mathbf{B}^c$ || 29 vicies *om.* **T** | c̄. mil. pass. **T** c̄. pass. **U** || 30 his **β** || 31 arituma **α T** | a *om.* **α**

interiores plerique frumenta non serunt, sed lacte et carne vivunt pellibus- 2
que sunt vestiti. omnes vero se Britanni vitro inficiunt, quod caeruleum
efficit colorem, atque hoc horribiliores sunt in pugna aspectu; capilloque 3
sunt promisso atque omni parte corporis rasa praeter caput et labrum
superius. uxores habent deni duodenique inter se communes et maxime 4
fratres cum fratribus parentesque cum liberis. sed qui sunt ex iis nati, 5
eorum habentur liberi, quo primum virgo quaeque deducta est.

Equites hostium essedariique acriter proelio cum equitatu nostro in **15**
itinere conflixerunt, ita tamen ut nostri omnibus partibus superiores
fuerint atque eos in silvas collesque compulerint. sed compluribus inter- 2
fectis cupidius insecuti nonnullos ex suis amiserunt. at illi intermisso 3
spatio, imprudentibus nostris atque occupatis in munitione castrorum,
subito se ex silvis eiecerunt impetuque in eos facto, qui erant in statione
pro castris collocati, acriter pugnaverunt, duabusque missis subsidio 4
cohortibus a Caesare, atque his primis legionum duarum, cum eae per-
exiguo intermisso loci spatio inter se constitissent, novo genere pugnae
perterritis nostris per medios audacissime perruperunt seque inde inco-
lumes receperunt. eo die Quintus Laberius Durus tribunus militum inter- 5
ficitur. illi pluribus submissis cohortibus repelluntur.

Toto hoc in genere pugnae cum sub oculis omnium ac pro castris **16**
dimicaretur, intellectum est nostros propter gravitatem armorum, quod
neque insequi cedentes possent neque ab signis discedere auderent, minus
aptos esse ad huius generis hostem, equites autem magno cum periculo 2
proelio dimicare, propterea quod illi etiam consulto plerumque cederent
et, cum paulum ab legionibus nostros removissent, ex essedis desilirent
et pedibus dispari proelio contenderent. equestris autem proelii ratio 3
et cedentibus et insequentibus par atque idem periculum inferebat. acce- 4
debat huc, ut numquam conferti, sed rari magnisque intervallis proeli-
arentur stationesque dispositas haberent atque alios alii deinceps excipe-
rent integrique et recentes defatigatis succederent.

Postero die procul a castris hostes in collibus constiterunt rarique se **17**
ostendere et lenius quam pridie nostros equites proelio lacessere coepe-
runt. sed meridie cum Caesar pabulandi causa tres legiones atque omnem 2
equitatum cum Gaio Trebonio legato misisset, repente ex omnibus par-

2 vitro] ultro *α* intro **T** || 3 horribiliores] (h)orridiores *α* || 4 atque] et *β* || 5 communes inter se *β* || 6 his *β* || 7 quo primum virgo quaeque deducta est] quibus primo virgines quaeque ductae sunt *β* || 9 ita *om.* *α* || 10 conpulerint *α* **T** | conpluribus *α* || 12 inprudentibus *α* **T** || 14 conlocati **U** || 15 iis *α* **U** hiis **T** | eae] haec **A** *β* hae **B** || 17 perterritis] pertemptis *α* | audacissume *α* || 18 Quintus] q. *β* | Laberius] labienus *β* | tr. mil. *ω* || 19 inmissis *β* || 21 armorum] armaturae *β* || 22 a *β* || 24 proelio *om.* *β* || 25 a **U** *om.* **T** || 29 alii *om.* *β* || 30 defetigatis *α* **U** defagatis (?) **T** *corr.* **A**[c]**V**[c]**R** || 32 lenius] lentius *β* || 33 III *β* || 34 Gaio] q. **T** c. **U** | partibus *om.* *α*

tibus ad pabulatores advolaverunt, sic uti ab signis legionibusque non
3 absisterent. nostri acriter in eos impetu facto reppulerunt neque finem
sequendi fecerunt, quo⟨a⟩d subsidio confisi equites, cum post se legiones
4 viderent, praecipites hostes egerunt magnoque eorum numero interfecto
neque sui colligendi neque consistendi aut ex essedis desiliendi facultatem
5 dederunt. ex hac fuga protinus, quae undique convenerant, auxilia dis-
cesserunt, neque post id tempus umquam summis nobiscum copiis hostes
contenderunt.
18 Caesar cognito consilio eorum ad flumen Tamesim in fines Cassivel-
launi exercitum duxit. quod flumen uno omnino loco pedibus atque hoc
2 aegre transiri potest. eo cum venisset, animum advertit ad alteram flu-
3 minis ripam magnas esse copias hostium instructas. ripa autem erat acu-
tis sudibus praefixisque munita, eiusdemque generis sub aqua defixae su-
4 des flumine tegebantur. his rebus cognitis a captivis perfugisque Caesar
5 praemisso equitatu confestim legiones subsequi iussit. sed ea celeritate
atque eo impetu milites ierunt, cum capite solo ex aqua extarent, ut
hostes impetum legionum atque equitum sustinere non possent ripasque
dimitterent ac se fugae mandarent.
19 Cassivellaunus, ut supra demonstravimus, omni deposita spe conten-
tionis, dimissis amplioribus copiis, milibus circiter quattuor essedariorum
relictis itinera nostra servabat paulumque ex via excedebat locisque im-
peditis ac silvestribus sese occultabat atque iis regionibus, quibus nos
iter facturos cognoverat, pecora atque homines ex agris in silvas com-
2 pellebat et, cum equitatus noster liberius praedandi vastandique causa
se in agros effunderet, omnes viis notis semitisque essedarios ex silvis
emittebat et magno cum periculo nostrorum equitum cum his confligebat
3 atque hoc metu latius vagari prohibebat. relinquebatur ut neque longius
ab agmine legionum discedi Caesar pateretur et tantum in agris vastan-
dis incendiisque faciendis hostibus noceretur, quantum labore atque iti-
nere legionarii milites efficere poterant.
20 Interim Trinovantes, prope firmissima earum regionum civitas – ex
qua Mandubracius adulescens Caesaris fidem secutus ad eum in conti-
nentem [Galliam] venerat, cuius pater [inianuvetitius] in ea civitate

3 quod **AU** quo **BT** *corr. recc.* | se *om.* α || **4** magno numero eorum β || **5** neque[2] ... desiliendi *om.* **A** | ex essedis] et ex equis **T** ex equis **U** || **9** *inde ab* ad flumen *incipit* **E** | tamesis **T** tamesin **T**[c]**U** ta **E** (*spatio relicto*) | in fines ... **10** duxit *om.* **E** | casivellauni α || **10** uno *om.* **E** || **11** *cum* transiri potest *deficit* **E** | animadvertit β || **13** defixae sub aqua β || **14** iis α | perfugis captivisque β || **16** eo *om.* β || **19** casuvellaunus α casivellaunus **T** | spe deposita β || **20** IIII β || **22** se β | hiis **T** || **23** conpellebat α || **24** vastandi praedandique β || **25** effunderet] eiecerat α | omnes] omnibus α omnis **U** | notis *om.* α || **26** iis α || **31** trinobantes α**T** | firmissuma α || **32** mandiubatius **T** mandrubratius **T**[c] mandrubacius **U** || **33** galliam ω *om.* **LN** inianuvetitius *om.* α**T** inlanovitus **B** *marg.* in ianuvetutus **V** *delenda, orta ex* in ea civitate

regnum obtinuerat interfectusque erat a Cassivellauno, ipse fuga mortem
vitaverat —, legatos ad Caesarem mittunt pollicenturque sese ei deditu- 2
ros atque imperata facturos. petunt ut Mandubracium ab iniuria Cassi- 3
vellauni defendat atque in civitatem mittat, qui praesit imperiumque ob-
tineat. his Caesar imperat obsides XL frumentumque exercitui Mandu- 4
braciumque ad eos mittit. illi imperata celeriter fecerunt, obsides ad
numerum frumentumque miserunt.

Trinovantibus defensis atque ab omni militum iniuria prohibitis Ce- 21
nimagni Segontiaci Ancalites Bibroci Cassi legationibus missis sese Cae-
sari dedunt. ab his cognoscit non longe ex eo loco oppidum Cassivellauni 2
abesse silvis paludibusque munitum, quo satis magnus hominum pe-
corisque numerus convenerit. oppidum autem Britanni vocant, cum sil- 3
vas impeditas vallo atque fossa munierunt, quo incursionis hostium vi-
tandae causa convenire consuerunt. eo proficiscitur cum legionibus. lo- 4
cum reperit egregie natura atque opere munitum. tamen hunc duabus
ex partibus oppugnare contendit. hostes paulisper morati militum nostro- 5
rum impetum non tulerunt seseque alia ex parte oppidi eiecerunt. ma- 6
gnus ibi numerus pecoris repertus multique in fuga sunt conprehensi at-
que interfecti.

Dum haec in his locis geruntur, Cassivellaunus ad Cantium, quod esse 22
ad mare supra demonstravimus, quibus regionibus quattuor reges prae-
erant, Cingetorix Carvilius Taximagulus Segovax, nuntios mittit atque
his imperat, uti coactis omnibus copiis castra navalia de inproviso adorian-
tur atque oppugnent. ii cum ad castra venissent, nostri eruptione facta 2
multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Lugotorige suos incolu-
mes reduxerunt. Cassivellaunus hoc proelio nuntiato, tot detrimentis 3
acceptis, vastatis finibus, maxime etiam permotus defectione civitatum,
legatos per Atrebatem Commium de deditione ad Caesarem mittit. Cae- 4
sar, cum constituisset hiemare in continenti propter repentinos Galliae
motus, neque multum aestatis superesset atque id facile extrahi posse
intellegeret, obsides imperat, et quid in annos singulos vectigalis p. R.
Britannia penderet constituit. interdicit atque imperat Cassivellauno, ne 5
Mandubracio neu Trinovantibus noceat.

1 casibellauno T cassibellauno U || 3 atque] et β | mandubratium A mandrubacium T mandrobacium U | cassibellauni U || 4 optineat α || 5 iis α hiis T | mandrubaciumque β || 7 frumentaque β || 8 Cenimagni . . . 9 Cassi *om.* T | cenimanni U || 9 bibrocicassi U || 10 iis α | *inde ab* oppidum *incipit* E (*signo posito*) || 12 Britanni *om.* E || 13 inpeditas AE || 13–14 (hosti)um vitandae causa *om.* E (*spatio relicto*) || 14 *cum* consuerunt *deficit* E (*spatio relicto*) || 15 repperit ω || 17 ex alia parte β || 18 comprehensi U || 20 dum] cum α | iis α | casivellaunus α || 21 IIII β || 23 iis α || 24 hii T hi U || 25 Lugotorige] cingetorige β || 26 casivellaunus B || 27 civitatium β || 29 statuisset β || 29–30 hiemare — motus] hiemem — motus agere β || 31 quid] quod α quot B^c || 32 casuvellauno α || 33 mandubragio B mandobracio U | trenovantibus α | noceat] bellum faciat β

23 Obsidibus acceptis exercitum reducit ad mare, naves invenit refectas.
2 his deductis, quod et captivorum magnum numerum habebat et non-
nullae tempestate deperierant naves, duobus commeatibus exercitum
3 reportare instituit. ac sic accidit, uti ex tanto navium numero tot navi-
gationibus neque hoc neque superiore anno ulla omnino navis, quae
4 milites portaret, desideraretur, at ex iis, quae inanes ex continenti ad
eum remitterentur — [et] prioris commeatus expositis militibus et quas
postea Labienus faciendas curaverat numero LX —, perpaucae locum
5 caperent, reliquae fere omnes reicerentur. quas cum aliquamdiu Caesar
frustra ex⟨s⟩pectasset, ne anni tempore a navigatione excluderetur,
6 quod aequinoctium suberat, necessario angustius milites conlocavit ac
summa tranquillitate consecuta secunda cum solvisset vigilia, prima
luce terram attigit omnesque incolumes naves perduxit.

24 Subductis navibus concilioque Gallorum Samarobrivae peracto, quod
eo anno frumentum in Gallia propter siccitates angustius provenerat,
coactus est aliter ac superioribus annis exercitum in hibernis conlocare
2 legionesque in plures civitates distribuere. ex quibus unam in Morinos
ducendam Gaio Fabio legato dedit, alteram in Nervios Quinto Ciceroni,
tertiam in Essu⟨vi⟩os Lucio Roscio; quartam in Remis cum Tito Labieno
3 in confinio Treverorum hiemare iussit. tres in Belgis conlocavit; his
M. Crassum quaestorem et Lucium Munatium Plancum et Gaium Tre-
4 bonium legatos praefecit. unam legionem, quam proxime trans Padum
conscripserat, et cohortes v in Eburones, quorum pars maxima est inter
Mosam ac Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis et Catu⟨v⟩olci erant, mi-
5 sit. his militibus Quintum Titurium Sabinum et Lucium Aurunculeium
6 Cottam legatos praeesse iussit. ad hunc modum distributis legionibus
7 facillime inopiae frumentariae sese mederi posse existimavit. atque harum
tamen omnium legionum hiberna praeter eam, quam Lucio Roscio in
pacatissimam et quietissimam partem ducendam dederat, milibus pas-
8 suum centum continebantur. ipse interea, quoad legiones conlocatas
munitaque hiberna cognovisset, in Gallia morari constituit.

25 Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius, cuius maiores in sua

2 iis *α* || 4 deportare constituit *β* | ut e *β* || 5 ulla] nulla *β* || 6 his *β* || 7 et[1] *ω* *del. Nicasius* || 8 lavienus *α* || 9 reicerentur] reficerentur *α* | aliquandiu *β* || 10 a *om. β* || 12 secunda] secunda inita *α* || 14 samarubrive *β* || 15 in *om. β* || 18 Gaio] c. *β* || 19 essuos *ω* *corr. Ho., cf. II 34 et III 7, 4* | Lucio] l. *β* | Tito] t. *β* || 20 treberorum *α* trevirorum **T** | tris in belgio collocavit *β* | iis *α* || 21 quaestorem] quintum *α* *om. β* *corr. recc.* | munacium **A** municium **B** | Gaium] c. *β* || 24 ac] et *β* | catuolci *ω* *corr. Gudius, cf. V 26, 1 et VI 31, 5* || 25 iis **A** hiis **T** | Quintum] q. **T** que **U** | Lucium] l. *β* || 26 praeesse] esse *β* || 27 facillume *α* | se *β* || 28 Lucio] l. *β* | ruscio **B** || 29 milibus] militibus **B** militibus milibus **U** || 30 centum] C *β* | conlocasset **T** colloquasset **U** || 32 tasgecius **A** asgetius **T** | cuius] huius *α*

civitate regnum obtinuerant. huic Caesar pro eius virtute atque in se 2
benevolentia, quod in omnibus bellis singulari eius opera fuerat usus, ma-
iorum locum restituerat. tertium iam hunc annum regnantem inimicis 3
iam multis palam ex civitate ⟨. . .⟩ et iis auctoribus eum interfecerunt.
defertur ea res ad Caesarem. ille veritus, quod ad plures pertinebat, ne 4
civitas eorum inpulsu deficeret, Lucium Plancum cum legione ex Belgio
celeriter in Carnutes proficisci iubet ibique hiemare, quorumque opera
cognoverit Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere.
interim ab omnibus legatis quaestoribusque, quibus legiones tradiderat, 5
certior factus est in hiberna perventum locumque hibernis esse munitum.

Diebus circiter quindecim, quibus in hiberna ventum est, initium re- 26
pentini tumultus ac defectionis ortum est ab Ambiorige et Catuvolco. qui 2
cum ad fines regni sui Sabino Cottaeque praesto fuissent frumentumque
in hiberna comportavissent, Indutiomari Treveri nuntiis inpulsi suos
concitaverunt subitoque oppressis lignatoribus magna manu ad castra
oppugnanda venerunt. cum celeriter nostri arma cepissent vallumque 3
ascendissent atque una ex parte Hispanis equitibus emissis equestri
proelio superiores fuissent, desperata re hostes suos ab oppugnatione
reduxerunt. tum suo more conclamaverunt, uti aliqui ex nostris ad con- 4
loquium prodiret: habere sese, quae de re communi dicere vellent, qui-
bus rebus controversias minui posse sperarent.

Mittitur ad eos conloquendi causa Gaius Arpinius eques Romanus, fa- 27
miliaris Quinti Titurii, et Quintus Iunius ex Hispania quidam, qui iam
ante missu Caesaris ad Ambiorigem ventitare consuerat. apud quos
Ambiorix ad hunc modum locutus est: sese pro Caesaris in se 2
beneficiis plurimum ei confiteri debere, quod eius opera stipendio li-
beratus esset, quod Atuatucis finitimis suis pendere consuesset, quodque
ei et filius et fratris filius a Caesare remissi essent, quos Atuatuci obsi-
dum numero missos apud se in servitute et catenis tenuissent. neque id, 3
quod fecerit de oppugnatione castrorum, aut iudicio aut voluntate sua
fecisse, sed coactu civitatis, suaque esse eiusmodi imperia, ut non minus
haberet iuris in se multitudo, quam ipse in multitudinem. civitati porro 4
hanc fuisse belli causam, quod repentinae Gallorum coniurationi resistere

1 optinuerant **AU** || 2 benivolentia *ω* || 3–4 inimicis iam multis palam] inimici palam multis *β* || 4 et iis *om. β* | eum *om. β* || 6 Lucium *om. β* || 8 cognoverat *α* | conprehensos *α* || 9 questoribusque *β* || 11 XV *β* || 12 catuvulco *α* patulco **T** patuulco **U** *cf. V 24, 4* || 13 frumentum *β* || 14 conportavissent *α* | treviri **T** trebiri **U** | impulsi **U** || 16 oppugnatum *α* || 17 missis *β* || 18 ab oppugnatione suos *β* || 19 ut *β* || 20 quae] quod *β* || 22 conloquendi causa *om. β* | Gaius] c. *β* | Arpinius] carpineius *α* | eq. r. *β* || 23 quinqueti titurii **B**[1] tituri *β* | q. iunius *β* || 24 consuerant **A**[c] consueverant *β* || 25 ad] in *β* || 27 aduatucis *α* | finitumis *α* || 28 et[1] *om. β* | ab *α* | missi **A***β* | aduatuci *α* || 30 fecerint *β* || 31 fecisse *om. β* || 33 repentine **B***β*

non potuerit. id se facile ex humilitate sua probare posse, quod non adeo
sit imperitus rerum, ut suis copiis populum Romanum superari posse
5 confidat. sed esse Galliae commune consilium: omnibus hibernis Caesaris
oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua legio alterae legioni subsidio
6 venire posset. non facile Gallos Gallis negare potuisse, praesertim cum de
7 recuperanda communi libertate consilium initum videretur. quibus
quoniam pro p[r]ietate satisfecerit, habere nunc se rationem officii pro
beneficiis Caesaris; monere, orare Titurium pro hospitio, ut suae ac mili-
8 tum saluti consulat. magnam manum Germanorum conductam Rhenum
9 transisse; hanc adfore biduo. ipsorum esse consilium, velintne prius,
quam finitimi sentiant, eductos ex hibernis milites aut ad Ciceronem aut
ad Labienum deducere, quorum alter milia passuum circiter quinquagin-
10 ta, alter paulo amplius ab iis absit. illud se polliceri et iure iurando con-
11 firmare, tutum se iter per suos fines daturum. quod cum faciat, et civi-
tati sese consulere, quod hibernis levetur, et Caesari pro eius meritis gra-
tiam referre. hac oratione habita discedit Ambiorix.

28 Arpinius et Iunius, quae audierant, ad legatos deferunt. illi repentina
re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur, tamen non neglegenda existi-
mabant maximeque hac re permovebantur, quod civitatem ignobilem
atque humilem Eburonum sua sponte p. R. bellum facere ausam vix
2 erat credendum. itaque ad consilium rem deferunt magnaque inter eos
3 existit controversia. Lucius Aurunculeius compluresque tribuni militum
et primorum ordinum centuriones nihil temere agendum neque ex hiber-
4 nis iniussu Caesaris discedendum existimabant; quantasvis ⟨Gallorum⟩,
magnas etiam copias Germanorum sustineri posse munitis hibernis doce-
bant; rem esse testimonio, quod primum hostium impetum multis ultro
5 vulneribus inlatis fortissime sustinuerint; re frumentaria non premi;
6 interea et ex proximis hibernis et a Caesare conventura subsidia; post-
remo quid esse levius aut turpius quam auctore hoste de summis rebus
capere consilium?

29 Contra ea Titurius sero facturos clamitabat, cum maiores manus
hostium adiunctis Germanis convenissent, aut cum aliquid calamitatis
in proximis hibernis esset acceptum. brevem consulendi esse occasionem.
2 Caesarem arbitrari profectum in Italiam; neque aliter Carnutes inter-
ficiendi Tasgetii consilium fuisse capturos, neque Eburones, si ille adesset,

2 populus romañ A p. r. BU populum r. T | superari] se superare β || 4 alteri β || 7 proprietate ω *corr.* U[c] || 11 finitumi α | aut[1] *om.* β || 12 mil. pass. β | quinquaginta] L U || 13 ab iis *om.* β || 14 se *om.* α | suos *om.* α || 17 arpineus α | audierunt α || 20 populo r. U || 22 existit controversia] controversia orta est T | Lucius] l. β | conpluresque α || 24 existumabant B docebant β | Gallorum *add.* *Sydow* || 28 proxumis α || 29 esset α || 34 italia β | carnotes B carnutas β | interficiundi ω *corr.* A[c] V[1] R[1] || 35 asgetii T tasgeti U | nec T ne U

tanta contemptione nostri ad castra venturos esse; non hostem auctorem, 3
sed rem spectare; subesse Rhenum; magno esse Germanis dolori Ario-
visti mortem et superiores nostras victorias; ardere Galliam tot contu- 4
meliis acceptis sub populi Romani imperium redactam superiore gloria
rei militaris ex⟨s⟩tincta. postremo quis hoc sibi persuaderet sine certa 5
spe Ambiorigem ad eius modi consilium descendisse? suam sententiam 6
in utramque partem esse tutam; si nihil esset durius, nullo cum periculo
ad proximam legionem perventuros; si Gallia omnis cum Germanis
consentiret, unam esse in celeritate positam salutem. Cottae quidem at- 7
que eorum, qui dissentirent, consilium quem haberet exitum? in quo si
praesens periculum non, at certe longinqua obsidione fames esset ti-
menda.

Hac in utramque partem disputatione habita, cum a Cotta primisque **30**
ordinibus acriter resisteretur, 'vincite' inquit 'si ita vultis' Sabinus et id
clariore voce, ut magna pars militum exaudiret; 'neque is sum' inquit 2
'qui gravissime ex vobis mortis periculo terrear: hi sapient; si gravius
quid acciderit, abs te rationem reposcent; qui, si per te liceat, perendino 3
die cum proximis hibernis coniuncti communem cum reliquis belli ca-
sum sustineant, non reiecti et relegati longe a ceteris aut ferro aut fame
intereant.'

Consurgitur ex consilio; comprehendunt utrumque et orant, ne sua **31**
dissensione et pertinacia rem in summum periculum deducant; facilem 2
esse rem, seu maneant seu proficiscantur, si modo unum omnes sentiant
ac probent; contra in dissensione nullam se salutem perspicere. res 3
disputatione ad mediam noctem perducitur. tandem dat Cotta permotus
manus, superat sententia Sabini. pronuntiatur prima luce ituros. consu- 4
mitur vigiliis reliqua pars noctis, cum sua quisque miles circumspiceret,
quid secum portare posset, quid ex instrumento hibernorum relinquere
cogeretur. omnia excogitantur, quare nec sine periculo maneatur et lan- 5
guore militum et vigiliis periculum augeatur. prima luce sic ex castris 6
proficiscuntur ut quibus esset persuasum non ab hoste, sed ab homine
amicissimo Ambiorige consilium datum, longissimo agmine maximisque
impedimentis.

At hostes, posteaquam ex nocturno fremitu vigiliisque de profectione **32**
eorum senserunt, conlocatis insidiis bipertito in silvis opportuno atque

1 contentione (*corr.* **B**^{c}) *α* cumtemptatione **T** cum contemptione **U** || **2** ariovixti **AB**^{c} || **4** populi Romani] proprium **T** pop. r. **U** | superiorem gloriam *β* || **5** extincta *α* extinctam *β* || **6** spe] re *α* || **7** utraque parte *α* | nihil esset] nil sit *β* || **9** consentiat *β* || **11** non praesens periculum *β* | longinqua] longa *β* | timenda] pertimescenda *β* || **13** utraque parte **A** utraque partem **B** || **14** inquid **BT** || **16** periculo] in periculo *β* || **19** ab *α* || **21** e *β* || **22** dissensionem *α* || **28** possit *β* || **29** nec] ne **T** || **33** inpedimentis *α* || **35** eorum] eius *β* | oportuno **A***β*

occulto loco a milibus passuum circiter duobus Romanorum adventum
2 ex⟨s⟩pectabant, et cum se maior pars agminis in magnam convallem
demisisset, ex utraque parte eius vallis subito se ostenderunt novissi-
mosque premere et primos prohibere ascensu atque iniquissimo nostris
loco proelium committere coeperunt.

33 Tum demum Titurius, ut qui nihil ante providisset, trepidare et con-
cursare cohortesque disponere, haec tamen ipsa timide atque ut eum
omnia deficere viderentur; quod plerumque iis accidere consuevit, qui
2 in ipso negotio consilium capere coguntur. at Cotta, qui cogitasset haec
posse in itinere accidere atque ob eam causam profectionis auctor non
fuisset, nulla in re communi saluti deerat, et in appellandis cohortandis-
3 que militibus imperatoris et in pugna militis officia praestabat. cum
propter longitudinem agminis minus facile omnia per se obire et quid
quoque loco faciendum esset providere possent, iusserunt pronuntiari,
4 ut impedimenta relinquerent atque in orbem consisterent. quod consilium
etsi in eiusmodi casu reprehendendum non est, tamen incommode accidit.
5 nam et nostris militibus spem minuit et hostes ad pugnam alacriores effe-
cit, quod non sine summo timore et desperatione id factum videbatur.
6 praeterea accidit — quod fieri necesse erat —, ut vulgo milites ab signis
discederent, quaeque quisque eorum carissima haberet, ab impedimentis
petere atque arripere properaret, clamore et fletu omnia complerentur.

34 At barbaris consilium non defuit. nam duces eorum tota acie pronun-
tiari iusserunt, nequis ab loco discederet; illorum esse praedam atque
illis reservari, quaecumque Romani reliquissent; proinde omnia in vic-
2 toria posita existimarent. erant et numero et virtute pugnandi pares.
nostri tametsi ab duce et a fortuna deserebantur, tamen omnem spem
salutis in virtute ponebant, et quotiens quaeque cohors procurrerat, ab
3 ea parte magnus numerus hostium cadebat. qua re animadversa Ambiorix
pronuntiari iubet, ut procul tela coniciant neu propius accedant, et quam
4 in partem Romani impetum fecerint, cedant; levitate armorum et coti-
diana exercitatione nihil his noceri posse; rursus se ad signa recipientes
insequantur.

35 Quo praecepto ab iis diligentissime observato, cum quaepiam cohors
ex orbe excesserat atque impetum fecerat, hostes velocissime refugie-

1 mil. pass. circiter duorum β || 2 expectabant ω | et *om.* β | maior *om.* β || 3 dimisisset **AT** dimississet **B** dimisset **U** *corr. Ber.* | se *om.* β || 4 nostrorum α || 6 ut *om.* α || 7 atque ut eum] utque ei β || 8 iis *om.* β || 9 cogitasset] cogitasse videretur β || 12 cum] quod β || 13 minus facile] non facile β minus facere α | per se omnia β || 14 providere] scire β | pronuntiare α**T** pronunciari **U** || 17 hostem ... alacriorem fecit β || 22 pronuntiare α || 24 illis reservare **B**[1] illi servari **T** illis servari **U** || 25 posita] posita esse β | et virtute et numero ω *corr. Steph.* || 26 tamenetsi β || 26.27 salutis spem β || 27 procurreret β || 29 coiciant β | neu] nec **T** ne **U** || 29.30 in quam β || 31 his] ex his β || 33 his β | quaepiam *om.* β -que piam **B**

bant. interim eam partem nudari necesse erat et ab latere aperto tela 2
recipere. rursus cum in eum locum, unde erant egressi, reverti coeperant, 3
et ab iis, qui cesserant, et ab iis, qui proximi steterant, circumvenieban-
tur. sin autem locum tenere vellent, nec virtuti locus relinquebatur neque 4
ab tanta multitudine coniecta tela conferti vitare poterant. tamen tot 5
incommodis conflictati multis vulneribus acceptis resistebant et magna
parte diei consumpta, cum a prima luce ad horam octavam pugnaretur,
nihil, quod ipsis esset indignum, committebant. tum Tito Balventio, qui 6
superiore anno primum pilum duxerat, viro forti et magnae auctoritatis,
utrumque femur tragula traicitur; Quintus Lucanius eiusdem ordinis, 7
fortissime pugnans, dum circumvento filio subvenit, interficitur. Lucius 8
Cotta legatus omnes cohortes ordinesque adhortans in adversum os
funda vulneratur.

His rebus permotus Quintus Titurius cum procul Ambiorigem suos co- **36**
hortantem conspexisset, interpretem suum Gnaeum Pompeium ad eum
mittit rogatum, ut sibi militibusque parcat. ille appellatus respondet: si 2
velit secum conloqui, licere; sperare a multitudine impetrari posse, quod
ad militum salutem pertineat; ipsi vero nihil nocitum iri inque eam rem
se suam fidem interponere. ille cum Cotta saucio communicat, si videatur, 3
pugna ut excedant et cum Ambiorige una conloquantur; sperare se ab eo
de sua ac militum salute impetrari posse. Cotta se ad armatum hostem
iturum negat atque in eo perseverat.

Sabinus, quos in praesentia tribunos militum circum se habebat, et **37**
primorum ordinum centuriones se sequi iubet, et cum propius Ambiori-
gem accessisset, iussus arma abicere imperatum facit suisque, ut idem
faciant, imperat. interim dum de condicionibus inter se agunt longior- 2
que consulto ab Ambiorige instituitur sermo, paulatim circumventus
interficitur. tum vero suo more victoriam conclamant atque ululatum 3
tollunt impetuque in nostros facto ordines perturbant. ibi Lucius Cotta 4
pugnans interficitur cum maxima parte militum. reliqui se in castra re-
cipiunt, unde erant egressi. ex quibus Lucius Petrosidius aquilifer, cum 5
magna multitudine hostium premeretur, aquilam intra vallum proiecit,
ipse pro castris fortissime pugnans occiditur. illi aegre ad noctem oppu- 6
gnationem sustinent. noctu ad unum omnes desperata salute se ipsi
interficiunt. pauci ex proelio elapsi incertis itineribus per silvas ad Titum 7

2 recipi *α* | cum] et cum *β* | progressi *β* || 3 his *β* | his *β* || 5 conferti vitare] a confertis vitari *β* | tot] tam multis *β* || 7 pugnassent *β* || 8 Balventio] ventio *β* || 9 deduxerat *β* || 10 Quintus] q. $\mathrm{T^c}$U et T || 11 fortissume *α* | Lucius] l. *β* || 12 in adversum os] adversus hos *β* || 14 Quintus] q. *β* || 15 gneum *α* cn. *β* || 18 nihil] non *β* | inque eam] in quam *β* || 20 se *om.* *α* || 22 perseverat] constitit *β* || 23 tr. mil. *α* || 26 conditionibus BT || 27 consulto] consulto sermo *β* | sermo *om.* *β* || 29 Lucius] l. *β* || 30 maxima] maximum a A maxuma B || 31 Lucius *om.* *β* || 33 pugnans fortissime *β* || 35 lapsi *α* | Titum] t. U *om.* T

Labienum legatum in hiberna perveniunt atque eum de rebus gestis cer-
tiorem faciunt.
38 Hac victoria sublatus Ambiorix statim cum equitatu in Atuatucos,
qui erant eius regno finitimi, proficiscitur. neque noctem neque diem
2 ⟨iter⟩ intermittit peditatumque se subsequi iubet. re demonstrata Atu-
atucisque concitatis postero die in Nervios pervenit hortaturque, ne sui
in perpetuum liberandi atque ulciscendi Romanos pro iis, quas accepe-
3 rint, iniuriis occasionem dimittant. interfectos esse legatos duos magnam-
4 que partem exercitus interisse demonstrat; nihil esse negotii subito op-
pressam legionem, quae cum Cicerone hiemet, interfici. se ad eam rem
profitetur adiutorem. facile hac oratione Nerviis persuadet.
39 Itaque confestim dimissis nuntiis ad Ceutrones, Grudios, Levacos,
Pleumoxios, Geidumnos, qui omnes sub eorum imperio sunt, quam maxi-
mas possunt manus cogunt et de inproviso ad Ciceronis hiberna advolant,
2 nondum ad eum fama de Titurii morte perlata. h[u]ic quoque accidit —
quod fuit necesse —, ut nonnulli milites, qui lignationis munitionisque
causa in silvas discessissent, repentino equitum adventu interciperentur.
3 his circumventis magna manu Eburones, Nervii, Atuatuci atque horum
omnium socii clientesque legionem oppugnare incipiunt. nostri celeriter
4 ad arma concurrunt, vallum conscendunt. aegre is dies sustentatur, quod
omnem spem hostes in celeritate ponebant atque hanc adepti victoriam
in perpetuum se fore victores confidebant.
40 Mittuntur ad Caesarem confestim a Cicerone litterae, magnis propo-
sitis praemiis, si pertulissent; obsessis omnibus viis missi intercipiuntur.
2 noctu ex materia, quam munitionis causa comportaverant, turres ad-
modum centum xx excitantur incredibili celeritate. quae deesse operi
3 videbantur, perficiuntur. hostes postero die multo maioribus coactis co-
4 piis castra oppugnant, fossam complent. a nostris (eadem ratione qua
5 pridie resistitur) hoc idem reliquis deinceps fit diebus. nulla pars nocturni
temporis ad laborem intermittitur. non aegris, non vulneratis facultas
6 quietis datur. quaecumque ad proximi diei oppugnationem opus sunt,
noctu comparantur. multae praeustae sudes, magnus muralium pilorum
numerus instituitur. turres contabulantur, pinnae loricaeque ex cratibus
7 attexuntur. ipse Cicero, cum tenuissima valetudine esset, ne nocturnum

3 hac] ac *α* | antuaticos *α* atuaticos T[1] || 4 finitumi **AT** || 5 iter *add. Jur.* | aduatucisque *α* || 7 his *ω* *corr. Man.* || 8 duo A[1]B[1] || 10 interfici] interfici posse *β* | ad eam rem se *β* || 13 sunt] continebantur *β* || 14 manus possunt *α* | cogant *β* | advolent T[c]U || 15 iturii T[1] tituri U | huic *ω* *corr. Hotm.* || 17 interciperentur] interficerentur *β* || 18 aduatuci *α* || 19 clientesque] et clientes *α* || 23 ab *α* || 25 ex] ea *β* | conportaverant *α* comportaverunt T conportaverunt U || 26 CXX *β* || 28 a nostris *om. α* || 29 resistitur] ab nostris resistitur *α* | fit deinceps *β* || 33 luricaeque *α*T luriceque U || 34 valitudine *ω*

quidem sibi tempus ad quietem relinquebat, ut ultro militum concursu
ac vocibus sibi parcere cogeretur.

Tum duces principesque Nerviorum, qui aliquem sermonis aditum 41
causamque amicitiae cum Cicerone habebant, conloqui sese velle dicunt.
facta potestate eadem, quae Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant: 2
omnem esse in armis Galliam; Germanos Rhenum transisse; Caesaris re- 3
liquorumque hiberna oppugnari. addunt etiam de Sabini morte; Am- 4
biorigem ostentant fidei faciendae causa. errare eos dicunt, si quicquam 5
ab iis praesidii sperent, qui suis rebus diffidant; sese tamen hoc esse in
Ciceronem populumque Romanum animo, ut nihil nisi hiberna recusent
atque hanc inveterascere consuetudinem nolint; licere illis per se inco- 6
lumibus ex hibernis discedere et, quascumque in partes velint, sine metu
proficisci. Cicero ad haec unum modo respondit: non esse consuetudinem 7
p. R. ullam accipere ab hoste armato condicionem; si ab armis discedere 8
velint, se adiutore utantur legatosque ad Caesarem mittant; sperare se
pro eius iustitia, quae petierint, impetraturos.

Ab hac spe repulsi Nervii vallo pedum X et fossa pedum XV hiberna 42
cingunt. haec et superiorum annorum consuetudine a nostris cognove- 2
rant et quosdam de exercitu nacti captivos ab his docebantur. sed nulla 3
ferramentorum copia, quae sunt ad hunc usum idonea, gladiis caespites
circumcidere, manibus sagulisque terram exhaurire cogebantur. qua qui- 4
dem ex re hominum multitudo cognosci potuit. nam minus horis tribus
milium pedum XV in circuitu munitionem perfecerunt reliquisque diebus 5
turres ad altitudinem valli, falces testudinesque, quas idem captivi
docuerant, parare ac facere coeperunt.

Septimo oppugnationis die maximo coorto vento ferventes fusili ex 43
argilla glandes fundis et iacula fervefacta in casas, quae more Gallico
stramentis erant tectae, iacere coeperunt. hae celeriter ignem com- 2
prehenderunt et venti magnitudine in omnem castrorum locum distu-
lerunt. hostes maximo clamore, sicuti parta iam atque explorata victoria, 3
turres testudinesque agere et scalis vallum ascendere coeperunt. ac 4
tanta militum virtus atque ea praesentia animi fuit, ut, cum undique

2 parcere sibi β || **3** tunc α || **6** galliam esse in armis β || **8** faciundae AB[c] facundae B[1] | quidquam α || **9** hiis A his B β *corr.* Q || **10** cicerone β | pop. r. T p. q. r. U || **11** inveterescere α | incolumibus per se α || **12** in *om.* α || **14** ullam *om.* α | conditionem ω || **15** se[2] *om.* α || **17** X] IX α (*cf. Oros. VI 10, 3*) | p. XV α T || **18** nostris] nobis α | cognoverunt β || **19** nacti] habebant α | iis α | nulla] nulla his T nulla is U || **20** sunt] esset α | cespites A caepistes B cespitem β || **21** sagulis β | cogebantur] videbantur α || **22** potuit cognosci β || **23** milium p. (pedum B[c]) XV in circuitum munitionem α X̄ (decem milium T) in circuitu munitionem pedum XV β | reliquis β || **24** altitudinem] latitudinem β || **26** cohorto α T || **27** fundis *om.* β | fervefacta iacula α || **28** h(a)ec β | conprehenderunt α || **29** locum castrorum α || **30** sicuti] insecuti quasi β || **32** undique] ubique α

flamma torrerentur maximaque telorum multitudine premerentur suaque
omnia impedimenta atque omnes fortunas conflagrare intellegerent, non
modo demigrandi causa de vallo decederet nemo, sed paene ne respiceret
5 quidem quisquam ac tum omnes acerrime fortissimeque pugnarent. hic
dies nostris longe gravissimus fuit. sed tamen hunc habuit eventum, ut
eo die maximus numerus hostium vulneraretur atque interficeretur, ut
se sub ipso vallo constipaverant recessumque primis ultimi non dabant.
6 paulum quidem intermissa flamma et quodam loco turri adacta et con-
tingente vallum, tertiae cohortis centuriones ex eo, quo stabant, loco
recesserunt suosque omnes removerunt, nutu vocibusque hostes, si
7 introire vellent, vocare coeperunt. quorum progredi ausus est nemo. tum
ex omni parte lapidibus coniectis deturbati turrisque succensa est.
44 Erant in ea legione fortissimi viri centuriones, qui primis ordinibus
2 adpropinquarent, Titus Pullo et Lucius Vorenus. hi perpetuas inter se
controversias habebant, uter alteri anteferretur, omnibusque annis de
3 loco summis simultatibus contendebant. ex his Pullo, cum acerrime ad
munitiones pugnaretur, 'quid dubitas' inquit 'Vorene? aut quem locum
probandae virtutis tuae ex⟨s⟩pectas? hic dies de nostris controversiis
4 iudicabit.' haec cum dixisset, procedit extra munitiones, quaeque hostium
5 pars confertissima est visa, eam inrumpit. ne Vorenus quidem sese vallo
6 continet, sed omnium veritus existimationem subsequitur. tum mediocri
spatio relicto Pullo pilum in hostes inmittit atque unum ex multitudine
procurrentem traicit. quo percusso exanimatoque hunc scutis protegunt
hostes, in illum universi tela coniciunt neque dant regrediendi facultatem.
7.8 transfigitur scutum Pulloni et verutum in balteo defigitur. avertit hic
casus vaginam et gladium educere conanti dextram moratur manum im-
9 peditumque hostes circumsistunt. succurrit inimicus illi Vorenus et labo-
10 ranti subvenit. ad hunc se confestim a Pullone omnis multitudo conver-
11 tit. illum veruto transfixum arbitrantur. gladio comminus rem gerit Vo-
12 renus atque uno interfecto reliquos paulum propellit. dum cupidius in-
13 stat, in locum deiectus inferiorem concidit. huic rursus circumvento sub-

4 acerrume α || 8 et contingente] contingentes β || 13 primis] iam primis β || 14 Titus] t. β | Lucius] l. β | hii T ii U || 15 uter alteri] quinam α || 16 locis α | acerrume α || 17 munitionem β | inquid AT || 18 probandae virtutis tuae] tuae pro laude virtutis α pro laude virtutis tuae β *corr. Ald.* | expectas β spectas α || 19 cum] dum α | extra] ex castris α || 19.20 hostium pars] parti hostium α || 20 eam *om.* α | sese] sese tum β || 21 tum *om.* β || 22 mittit β || 23 exanimatoque] et exanimato α || 24 hostes, in illum] in hostem α | tela universi α | cohiciunt T coiciunt U | progrediendi β || 25 transfigitur] transigitur B transfigit U | hic] huic α || 26 impeditum β || 28 *cum* convertit *deficit* B *folio amisso; in eius locum succedit* M || 29 veruto] vero α | transfixum arbitrantur] obscurantur occisum α | vorenus gladio rem (gladiatorem U) comminus gerit β || 31 inferiorem deiectus β || 31 – p. 85, 1 fert subsidium α

sidium fert Pullo, atque ambo incolumes compluribus interfectis summa
cum laude sese intra munitiones recipiunt. sic fortuna in contentione et 14
certamine utrumque versavit, ut alter alteri inimicus auxilio salutique
esset neque diiudicari posset, uter utri virtute anteferendus videretur.

Quanto erat in dies gravior atque asperior oppugnatio et maxime, quod 45
magna parte militum confecta vulneribus res ad paucitatem defensorum
pervenerat, tanto crebriores litterae nuntiique ad Caesarem mittebantur.
quorum pars deprehensa in conspectu nostrorum militum cum cruciatu
necabatur. erat unus intus Nervius nomine Vertico, loco natus honesto, 2
qui a prima obsidione ad Ciceronem perfugerat suamque ei fidem prae-
stiterat. hic servo spe libertatis magnisque persuadet praemiis, ut litte- 3
ras ad Caesarem deferat. has ille iaculo inligatas effert et Gallus inter 4
Gallos sine ulla suspicione versatus ad Caesarem pervenit. ab eo de peri- 5
culis Ciceronis legionisque cognoscitur.

Caesar acceptis litteris hora circiter undecima diei statim nuntium in 46
Bellovacos ad Marcum Crassum quaestorem mittit, cuius hiberna aberant
ab eo milia passuum XXV. iubet media nocte legionem proficisci celeri- 2
terque ad se venire. exit cum nuntio Crassus. alterum ad Gaium Fabium 3
legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, qua sibi iter
faciendum sciebat. scribit Labieno, si reip. commodo facere possit, cum 4
legione ad fines Nerviorum veniat. reliquam partem exercitus, quod
paulo aberat longius, non putat ex⟨s⟩pectandam. equites circiter qua-
dringentos ex proximis hibernis colligit.

Hora circiter tertia ab antecursoribus de Crassi adventu certior factus 47
eo die milia passuum XX progreditur. Crassum Samarobrivae praeficit 2
legionemque ei attribuit, quod ibi impedimenta exercitus, obsides civi-
tatum, litteras publicas frumentumque omne, quod eo tolerandae hiemis
causa devexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita mul- 3
tum moratus in itinere cum legione occurrit. Labienus interitu Sabini et 4
caede cohortium cognita, cum omnes ad eum Treverorum copiae venis-
sent, veritus ne, si ex hibernis fugae similem profectionem fecisset, ho-
stium impetum sustinere non posset, praesertim quos recenti victoria
efferri sciret, litteras Caesari remittit, quanto cum periculo legionem ex 5

1 conpluribus α cumpluribus **T** || 2 intra munitiones se β || 12 iaculo] in iaculo α | infert **T** adfert **T^cU** || 14 cognoscit β || 15 circiter hora XI β || 16 bellovagos β | Marcum] m. β | quaestorem *om.* β || 17 mil. pass. β || 18 Gaium] c. β || 19 atrebatum α || 20 sciebat *om.* α | facere posset α possit (posset **U**) facere β *corr. Ciacc.* || 22 expectandam α exercendam β | CCCC β || 23 colligit] cogit β || 24 III β | est factus β || 25 mil. pass. β | progreditur] procedit α | samarobrive **A**β | praeficit **A**(**S**)**U** praefecit **MT** || 26 ei attribuit] adtribuit α || 28 Fabius . . . 29 occurrit *om.* **A**(**Q^1**) *suppl.* **Q^c** *in marg.* || 29 currit **M** *corr.* **M^c** | et *om.* β || 30 cede **A**β | trevirorum β | convenissent β || 31 ne, si] ne α si β *corr. Oud.* | hostium] ut (h)ostium α || 33 dimittit α

hibernis educturus esset, rem gestam in Eburonibus perscribit, docet
omnes equitatus peditatusque copias Treverorum tria milia passuum
longe ab suis castris consedisse.
48 Caesar consilio eius probato, etsi opinione trium legionum deiectus ad
duas redierat, tamen unum communis salutis auxilium in celeritate po-
2 nebat. venit magnis itineribus in Nerviorum fines. ibi ex captivis cogno-
3 scit, quae apud Ciceronem gerantur quantoque in periculo res sit. tum
cuidam ex equitibus Gallis magnis praemiis persuadet, uti ad Ciceronem
4 epistulam deferat. hanc Graecis conscriptam litteris mittit, ne inter-
5 cepta epistula nostra ab hostibus consilia cognoscantur. si adire non
possit, monet, ut tragulam cum epistula ad ammentum deligata intra
6 munitiones castrorum abiciat. in litteris scribit se cum legionibus pro-
7 fectum celeriter adfore; hortatur, ut pristinam virtutem retineat. Gallus
8 periculum veritus, ut erat praeceptum, tragulam mittit. haec casu ad
turrim adhaesit neque a nostris biduo animadversa tertio die a quodam
9 milite conspicitur, dempta ad Ciceronem defertur. ille perlectam in con-
10 ventu militum recitat maximaque omnes laetitia adficit. tum fumi in-
cendiorum procul videbantur, quae res omnem dubitationem adventus
legionum expulit.
49 Galli re cognita per exploratores obsidionem relinquunt, ad Caesarem
2 omnibus copiis contendunt. haec erant armata[e] circiter milia LX. Ci-
cero data facultate Gallum ab eodem Verticone, quem supra demonstra-
vimus, repetit, qui litteras ad Caesarem deferat. hunc admonet, iter caute
3 diligenterque faciat. perscribit in litteris hostes ab se discessisse om-
4 nemque ad eum multitudinem convertisse. quibus litteris circiter media
nocte Caesar adlatis suos facit certiores eosque ad dimicandum animo
5 confirmat. postera die luce prima movet castra et circiter milia passuum
quattuor progressus trans vallem magnam et rivum multitudinem ho-
6 stium conspicatur. erat magni periculi res tantulis copiis iniquo loco di-
micare. tum, quoniam obsidione liberatum Ciceronem sciebat, aequo
7 animo remittendum de celeritate existimabat. consedit et, quam aequis-
simo loco potest, castra communit atque haec, etsi erant exigua per se,
vix hominum milium septem, praesertim nullis cum impedimentis, tamen
angustiis viarum, quam maxime potest, contrahit, eo consilio, ut in
8 summam contemptionem hostibus veniat. interim speculatoribus in

2 peditatus equitatusque **M** | trevirorum *β* | III mil. *β* || 3 a *β* || 5 communi salute *β* | ponebant *α* || 8 suadet *β* || 9 epistolam *α* **U** | grecis **A** *β* || 10 epistola *α* || 11 amentum *β* || 12 munitionem *α* | legione **U** legione esse **T** || 14 *inde a* periculum *incipit* **B** || 15 turrem *β* | adhesit **BU** | a[1]] ab *α* || 21 hae **BT** hec **U** | armatae *α* armate *β* *corr. Nipp.* | mil. LX *β* || 22 ab eodem Verticone] eundem verticonem *β* || 23 repetit] repperit *ω* *corr. recc.* | referat *β* || 25.26 mediam noctem *β* || 27 postero *β* || 27.28 mil. pass. IIII *β* || 28 magnam *om.* *α* || 29 tantulis] cum tantis *β* || 30 tunc *β* || 32 potest loco *β* || 33 mil. VII *β* | inpedimentis *α* || 35 contentionem *β*

omnes partes dimissis explorat, quo commodissime itinere valles transire
possit.

Eo die parvulis equestribus proeliis ad aquam factis utrique sese suo **50**
loco continent: Galli, quod ampliores copias, quae nondum convenerant, 2
ex⟨s⟩pectabant, Caesar, si forte timoris simulatione hostes in suum 3
locum elicere posset, ut citra vallem pro castris proelio contenderet;
si id efficere non posset, ut exploratis itineribus minore cum periculo
vallem rivumque transiret. prima luce hostium equitatus ad castra acce- 4
dit proeliumque cum nostris equitibus committit. Caesar consulto equi- 5
tes cedere seque in castra recipere iubet. simul ex omnibus partibus
castra altiore vallo muniri portasque obstrui atque in his admini-
strandis rebus quam maxime concursari et cum simulatione agi timoris
iubet.

Quibus omnibus rebus hostes invitati copias traducunt aciemque iniquo **51**
loco constituunt, nostris vero etiam de vallo deductis propius accedunt 2
et tela intra munitionem ex omnibus partibus coniciunt praeconibusque 3
circummissis pronuntiari iubent, seu quis Gallus seu Romanus velit ante
horam tertiam ad se transire, sine periculo licere. post id tempus non fore
potestatem. ac sic nostros contempserunt, ut obstructis in speciem portis 4
singulis ordinibus caespitum, quod ea non posse introrumpere vide-
bantur, alii vallum manu scindere, alii fossas complere inciperent. tum 5
Caesar omnibus portis eruptione facta equitatuque emisso celeriter hostes
in fugam dat, sic uti omnino pugnandi causa resisteret nemo, magnum-
que ex iis numerum occidit atque omnes armis exuit.

Longius prosequi veritus, quod silvae paludesque intercedebant — **52**
neque enim parvulo detrimento illorum locum relinqui videbat —, omni-
bus suis incolumibus eodem die ad Ciceronem pervenit. institutas turres, 2
testudines munitionesque hostium admiratur. legione producta cognoscit
non decimum quemque esse reliquum militem sine vulnere; ex his omni- 3
bus iudicat rebus, quanto cum periculo et quanta cum virtute res sint
administratae. Ciceronem pro eius merito legionemque conlaudat. cen- 4
turiones singillatim tribunosque militum appellat, quorum egregiam fuisse
virtutem testimonio Ciceronis cognoverat. de casu Sabini et Cottae cer-
tius ex captivis cognoscit. postero die contione habita rem gestam pro- 5
ponit, milites consolatur et confirmat: quod detrimentum culpa et te- 6

1 omnem partem β || 1–2 vallem transire posset β || 3 sese] se in β || 5 expectabant ω || 7 efficere] fieri β | minore cum] minore T a minore U || 11 munite T munire TᶜU || 14 transducunt β || 15 de] a T e TᶜU || 17 seu²] seu quis β || 20 cespitum ω | eas α || 22–23 dat hostes in fugam β || 23 ut β || 24 eis B his β || 25 veritus] noluit veritus β || 26 enim] etiam ω *corr. Ciacc.* | locum] locum eos β || 27 incolumibus] incolumibus copiis α || 28 producta legione β || 29 quemquam esse relictum β | iis α || 30 cum² *om.* β || 32.33 virtutem fuisse β

meritate legati sit acceptum, hoc aequiore animo ferundum docet, quod
beneficio deorum immortalium et virtute eorum expiato incommodo
neque hostibus diutina laetitia neque ipsis longior dolor relinquatur.
53 Interim ad Labienum per Remos incredibili celeritate de victoria Cae-
saris fama perfertur, ut cum ab hibernis Ciceronis milia passuum ab-
esset circiter LX eoque post horam nonam diei Caesar pervenisset, ante
mediam noctem ad portas castrorum clamor oriretur, quo clamore
2 significatio victoriae gratulatioque ab Remis Labieno fieret. hac fama ad
Treveros perlata Indutiomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare
3 decreverat, noctu profugit copiasque omnes in Treveros reducit. Caesar
Fabium cum legione in sua remittit hiberna, ipse cum tribus legionibus
circum Samarobrivam trinis hibernis hiemare constituit, et quod tanti
motus Galliae ex⟨s⟩titerant, totam hiemem ipse ad exercitum manere
4 decrevit. nam illo incommodo de Sabini morte perlato omnes fere Galliae
civitates de bello consultabant, nuntios legationesque in omnes partes
dimittebant, et quid reliqui consilii caperent atque unde initium belli
5 fieret, explorabant nocturnaque in locis desertis concilia habebant. neque
ullum fere totius hiemis tempus sine sollicitudine Caesaris intercessit,
6 quin aliquem de consiliis ac motu Gallorum nuntium acciperet. in his
ab Lucio Roscio quaestore, quem legioni tertiae decimae praefecerat,
certior factus est magnas Gallorum copias earum civitatum, quae
Ar⟨e⟩moricae appellantur, oppugnandi sui causa convenisse neque lon-
7 gius milibus passuum octo ab hibernis suis afuisse, sed nuntio allato de
victoria Caesaris discessisse, adeo ut fugae similis discessus videretur.
54 At Caesar principibus cuiusque civitatis ad se evocatis alias territando,
cum se scire, quae fierent, denuntiaret, alias cohortando magnam par-
2 tem Galliae in officio tenuit. tamen Senones, quae est civitas in primis
firma et magnae inter Gallos auctoritatis, Cavarinum, quem Caesar
apud eos regem constituerat, cuius frater Moritasgus adventu in Galliam
Caesaris cuiusque maiores regnum obtinuerant, interficere publico con-
silio conati, cum ille praesensisset ac profugisset, usque ad fines inse-
3 cuti regno domoque expulerunt et missis ad Caesarem satisfaciendi causa
legatis, cum is omnem ad se senatum venire iussisset, dicto audientes non

1 ferundum α || 2 inmortalium β || 3 laetatio α || 5–6 abesset circiter LX] LX abesset T XL abesset U || 7 oreretur α U^c(R) || 9 treviros β | induciomarus A || 10 treviros β || 11 cum sua legione remittit in hiberna α | tribus] VII β || 12 samarobrium α T samarobriuma U *corr.* M^c (*cf. V 24, 1*) | et *om.* β || 13 extiterant ω || 17 explorant β || 19 consiliis] conciliis β || 20 Lucio] l. β | quaestore] legato β | XIII β || 22 armoricae α armorice β *corr. Glueck* || 23 milium passuum α mil. pass. β *corr. Ber.* | fuisse β | adlato α || 25 vocatis β || 26 se scire quae fierent] sciret deficere β | alias cohortando denuntiaret α alias cohortando β *corr. Ald.* || 27 gallorum β || 31 ac profugisset] et profugisset U *om.* T || 33 is] his AT | ad se omnem β

fuerunt. tantum apud homines barbaros valuit esse aliquos repertos 4
principes belli inferendi tantamque omnibus voluntatis commutationem
attulit, ut praeter Haeduos et Remos – quos praecipuo semper honore
Caesar habuit, alteros pro vetere ac perpetua erga p. R. fide, alteros pro
recentibus Gallici belli officiis – nulla fere civitas fuerit non suspecta
nobis. idque adeo haud scio mirandumne sit cum conpluribus aliis de 5
causis, tum maxime, quod, qui virtute belli omnibus gentibus praefere-
bantur, tantum se eius opinionis deperdidisse, ut a p. R. imperia perfer-
rent, gravissime dolebant.

Treveri vero atque Indutiomarus totius hiemis nullum tempus inter- **55**
miserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent, civitates sollicitarent,
pecunias pollicerentur, magna parte exercitus nostri interfecta multo
minorem superesse dicerent partem. neque tamen ulli civitati Germano- 2
rum persuaderi potuit, ut Rhenum transiret, cum se bis expertos dice-
rent, Ariovisti bello et Tenctherorum transitu, non esse amplius fortu-
nam temptaturos. hac spe lapsus Indutiomarus nihilo minus copias 3
cogere, exercere, a finitimis equos parare, exsules damnatosque tota
Gallia magnis praemiis ad se adlicere coepit. ac tantam sibi iam his re- 4
bus in Gallia auctoritatem comparaverat, ut undique ad eum legationes
concurrerent, gratiam atque amicitiam publice privatimque peterent.

Ubi intellexit ultro ad se veniri, altera ex parte Senones Carnutesque **56**
conscientia facinoris instigari, altera Nervios Atuatucosque bellum Ro-
manis parare, neque sibi voluntariorum copias defore, si ex finibus suis
progredi coepisset, armatum concilium indicit. hoc more Gallorum est 2
initium belli. quo lege communi omnes puberes et armati convenire co-
guntur. qui ex iis novissimus venit, in conspectu multitudinis omnibus
cruciatibus adfectus necatur. in eo concilio Cingetorigem, alterius prin- 3
cipem factionis, generum suum, quem supra demonstravimus Caesaris
secutum fidem ab eo non discessisse, hostem iudicat bonaque eius publi-
cat. his rebus confectis in concilio pronuntiat arcessitum se a Senonibus 4
et Carnutibus aliisque compluribus Galliae civitatibus. huc iter facturum 5
per fines Remorum eorumque agros populaturum ac, priusquam id faciat,
castra Labieni oppugnaturum. quae fieri velit, praecipit.

Labienus, cum et loci natura et manu munitissimis castris sese teneret, **57**

2 inferendi belli α | omnium β | voluntatum A voluntatem B || **6** cum *om.* β | compluribus T || **7** qui] ei qui α || **10** treviri β | induciomarus A || **15** thinctherorum α tencherorum T tencterorum U || **16** induciomarus A || **17** finitumis α | exules α ||**18** hiis T iis U || **19** galliam β || **21** venire A^1T^1 || **22** instigare A β | aduatucosque α || **24** indixit β || **25** quo] quod β | et *om.* β | coguntur] consuerunt α || **26** his β | convenit α || **27** affectus α || **29** cessisse β | iudicat bonaque] iudicandum curat bona β || **31** conpluribus α | huc iter facturum] huc iturum α hunc iter facturum β || **32** fine A^1 finibus B^1 || **33** praecepit α || **34** minutissumis A^1 munitissumis A^{c1}B

de suo ac legionis periculo nihil timebat, ne quam occasionem rei bene
2 gerendae dimitteret, cogitabat. itaque a Cingetorige atque eius propin-
quis oratione Indutiomari cognita, quam in concilio habuerat, circum-
3 mittit ad finitimas civitates equitesque undique evocat. his certum diem
conveniendi dicit. interim prope cotidie cum omni equitatu Indutiomarus
sub castris eius vagabatur, alias ut situm castrorum cognosceret, alias
conloquendi aut territandi causa. equites plerumque omnes tela intra
4 vallum coniciebant. Labienus suos intra munitiones continebat timoris-
que opinionem, quibuscumque poterat rebus, augebat.
58 Cum maiore in dies contemptione Indutiomarus ad castra accederet,
nocte una intromissis equitibus omnium finitimarum civitatum, quos
arcessendos curaverat, tanta diligentia omnes suos custodiis intra castra
continuit, ut nulla ratione ea res enuntiari aut ad Treveros perferri
2 posset. interim ex consuetudine cotidiana Indutiomarus ad castra acce-
dit atque ibi magnam partem diei consumit. equites tela coniciunt et
3 magna cum contumelia verborum nostros ad pugnam evocant. nullo
ab nostris dato responso, ubi visum est, sub vesperum dispersi ac dissi-
4 pati discedunt. subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit.
praecipit atque interdicit, perterritis hostibus atque in fugam coniectis —
quod fore, sicut accidit, videbat — unum omnes petant Indutiomarum,
neu quis quem alium prius vulneret, quam illum interfectum viderit,
5 quod mora reliquorum spatium nactum illum effugere nolebat. magna
proponit iis, qui occiderint, praemia. summittit cohortes equitibus sub-
6 sidio. comprobat hominis consilium Fortuna, et cum unum omnes pe-
terent, in ipso fluminis vado deprehensus Indutiomarus interficitur ca-
putque eius refertur in castra. redeuntes equites, quos possunt, con-
7 sectantur atque occidunt. hac re cognita omnes Eburonum et Nervio-
rum, quae convenerant, copiae discedunt, pauloque habuit post id fac-
tum Caesar Galliam quietiorem.

3 induciomari AT | circummittit] nuntios mittit *α* || 4 finitumas *α* | certam *β* || 5 induciomarus A || 8 coiciebant *β* | munitionem *α* || 10 induciomarus A | adcederet *α* || 11 civitatium *β* || 12 accersendos *α* || 13 treviros *β* || 14 induciomarus A || 15 coiciunt *β* || 19 proterritis *α* || 20 peterent *α* | induciomarum A *om.* *β* || 21 quem alium] quem *α* quam alium *β* | videret B^{c} *β* || 23 his *α* hiis T | submittit T || 24 conprobat *α* || 25 dep̄hensus *α* deprensus *β* | induciomarus A || 29 quietiorem galliam *α*

COMMENTARIORVM BELLI GALLICI
LIBER SEXTVS

Multis de causis Caesar maiorem Galliae motum ex⟨s⟩pectans per 1
Marcum Silanum, Gaium Antistium Reginum, Titum Sextium legatos
dilectum habere instituit. simul ab Gnaeo Pompeio proconsule petit, 2
quoniam ipse ad urbem cum imperio rei p. causa remaneret, quos ex Cis-
alpina Gallia consul[is] sacramento rogavisset, ad signa convenire et ad
se proficisci iuberet, magni interesse etiam in reliquum tempus ad opi- 3
nionem Galliae existimans tantas videri Italiae facultates, ut, si quid
esset in bello detrimenti acceptum, non modo id brevi tempore sarciri,
sed etiam maioribus augeri copiis posset. quod cum Pompeius et rei p. 4
et amicitiae tribuisset, celeriter confecto per suos dilectu tribus ante ex-
actam hiemem et constitutis et adductis legionibus duplicatoque earum
cohortium numero, quas cum Quinto Titurio amiserat, et celeritate et
copiis docuit, quid p. R. disciplina atque opes possent.

Interfecto Indutiomaro, ut docuimus, ad eius propinquos a Treveris 2
imperium defertur. illi finitimos Germanos sollicitare et pecuniam polli-
ceri non desistunt. cum a proximis impetrare non possent, ulteriores 2
temptant. inventis nonnullis civitatibus iure iurando inter se confirmant
obsidibusque de pecunia cavent. Ambiorigem sibi societate et foedere
adiungunt. quibus rebus cognitis Caesar cum undique bellum parari 3
videret, Nervios, Atuatucos ac Menapios adiunctis Cisrhenanis omni-
bus Germanis esse in armis, Senones ad imperatum non venire et cum
Carnutibus finitimisque civitatibus consilia communicare, a Treveris
Germanos crebris legationibus sollicitari, maturius sibi de bello cogitan-
dum putavit.

Itaque nondum hieme confecta proximis quattuor coactis legionibus 3
de inproviso in fines Nerviorum contendit et, priusquam illi aut con- 2
venire aut profugere possent, magno pecoris atque hominum numero
capto atque ea praeda militibus concessa vastatisque agris in deditionem
venire atque obsides sibi dare coegit. eo celeriter confecto negotio rursus 3

1 expectans *ω* || **2** Marcum] m. *β* | Gaium] c. *β* | Titum] t. *β* || **3** dilectum] delatum T delectum U | gneo A negeo B cn. *β* || **4** remanebat *β* || **5** consulis *ω* *corr. Ciacc.* | rogasset *β* || **7** existumans *α* || **8** resarciri *α* || **9** adaugeri *β* | r.p. U || **10** delectu *β* || **12** Quinto] q. *β* | **14** induciomaro A | treviris *β* || **16** ab *α* || **20** ac *om.* *β* || **21** senonas *β* || **22** finitumisque *α* | a Treveris] ad treveros A ab treviris T abs treviris U || **25** IIII *β*

4 in hiberna legiones reduxit. concilio Galliae primo vere, uti instituerat,
indicto, cum reliqui praeter Senones, Carnutes Treverosque venissent,
initium belli ac defectionis hoc esse arbitratus, ut omnia postponere vi-
5 deretur, concilium Luteciam Parisiorum transfert. confines erant hi Se-
nonibus civitatemque patrum memoria coniunxerant, sed ab hoc con-
6 silio afuisse existimabantur. hac re pro suggestu pronuntiata eodem die
cum legionibus in Senones proficiscitur magnisque itineribus eo per-
venit.

4 Cognito eius adventu Acco, qui princeps eius consilii fuerat, iubet in
oppida multitudinem convenire. conantibus, priusquam id effici posset,
2 adesse Romanos nuntiatur. necessario sententia desistunt legatosque de-
precandi causa ad Caesarem mittunt. adeunt per Haeduos, quorum anti-
3 quitus erat in fide civitas. libenter Caesar petentibus Haeduis dat veniam
excusationemque accipit, quod aestivum tempus instantis belli, non quae-
4 stionis esse arbitrabatur. obsidibus imperatis centum hos Haeduis cu-
5 stodiendos tradit. eodem Carnutes legatos obsidesque mittunt usi de-
precatoribus Remis, quorum erant in clientela. eadem ferunt responsa.
6 peragit concilium Caesar equitesque imperat civitatibus.

5 Hac parte Galliae pacata totus et mente et animo in bellum Trevero-
2 rum et Ambiorigis insistit. Cavarinum cum equitatu Senonum secum pro-
ficisci iubet, ne quis aut ex huius iracundia aut ex eo, quod meruerat,
3 odio civitatis motus existat. his rebus constitutis, quod pro explorato
habebat Ambiorigem proelio non esse contenturum, reliqua eius consilia
4 animo circumspiciebat. erant Menapii propinqui Eburonum finibus, per-
petuis paludibus silvisque muniti, qui uni ex Gallia de pace ad Caesarem
legatos numquam miserant. cum his esse hospitium Ambiorigi sciebat;
5 item per Treveros venisse Germanis in amicitiam cognoverat. haec prius
illi detrahenda auxilia existimabat, quam ipsum bello lacesseret, ne
desperata salute aut se in Menapios abderet, aut cum Transrhenanis
6 congredi cogeretur. hoc inito consilio totius exercitus impedimenta ad
Labienum in Treveros mittit duasque ad eum legiones proficisci iubet.
7 ipse cum legionibus expeditis quinque in Menapios proficiscitur. illi nulla
coacta manu loci praesidio freti in silvas paludesque confugiunt suaque
eodem conferunt.

1 ut **α** || 2 senonas carnutas trevirosque **β** || 4 lucetiam **U**^{1} lutetiam **U**^{2} || 5 consilio] concilio **β** || 9 Acco] acico **α** || 10 conantibus] et conantibus **β** || 11 nunciatur **β** || 14 questionis **β** || 15 arbitratur **α** arbitrabantur **T** | centum] C **β** || 17 in quorum erant clientela **β** || 19 hac] ac **α** | trevirorum **β** || 20 amborigis **α** || 21 aut^1 *om.* **β** || 23 contenturum] concertaturum **A** concertaturum tenturum **B** || 26 hospicium **A β** || 27 treviros **β** | germanos **α** || 29 menapiis **β** || 31 treviros **β** | legiones ad eum **BT** (legiones *post* eum *erasum* **T**) || 32 V **β**

Caesar partitis copiis cum Gaio Fabio legato et M. Crasso quaestore 6
celeriterque effectis pontibus adit tripertito, aedificia vicosque incendit,
magno pecoris atque hominum numero potitur. quibus rebus coacti Me- 2
napii legatos ad eum pacis petendae causa mittunt. ille obsidibus accep- 3
tis hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem aut eius
legatos finibus suis recepissent. his confirmatis rebus Commium Atreba- 4
tem cum equitatu custodis loco in Menapiis relinquit. ipse in Treveros
proficiscitur.

Dum haec a Caesare geruntur, Treveri magnis coactis peditatus equi- 7
tatusque copiis Labienum cum una legione, quae in eorum finibus
hiemabat, adoriri parabant. iamque ab eo non longius bidui via aberant, 2
cum duas venisse legiones missu Caesaris cognoscunt. positis castris a 3
milibus passuum quindecim auxilia Germanorum ex⟨s⟩pectare consti-
tuunt. Labienus hostium cognito consilio sperans temeritate eorum fore 4
aliquam dimicandi facultatem, praesidio quinque cohortium impedi-
mentis relicto cum XXV cohortibus magnoque equitatu contra hostem
proficiscitur et mille passuum intermisso spatio castra communit. erat 5
inter Labienum atque hostem difficili transitu flumen ripisque praerup-
tis. hoc neque ipse transire habebat in animo neque hostes transituros
existimabat. augebatur auxiliorum cotidie spes. loquitur in consilio pa- 6
lam, quoniam Germani adpropinquare dicantur, sese suas exercitusque
fortunas in dubium non devocaturum et postero die prima luce castra
moturum. celeriter haec ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum equi- 7
tum numero nonnullos Gallicis rebus favere natura cogebat. Labienus 8
noctu tribunis militum primisque ordinibus convocatis, quid sui sit con-
silii, proponit et, quo facilius hostibus timoris det suspicionem, maiore
strepitu et tumultu quam p. R. fert consuetudo castra moveri iubet. his
rebus fugae similem profectionem efficit. haec quoque per exploratores 9
ante lucem in tanta propinquitate castrorum ad hostes deferuntur.

Vix agmen novissimum extra munitiones processerat, cum Galli co- 8
hortati inter se ne speratam praedam ex manibus dimitterent – longum
esse perterritis Romanis Germanorum auxilium ex⟨s⟩pectare, neque
suam pati dignitatem, ut tantis copiis tam exiguam manum, praesertim
fugientem atque impeditam, adoriri non audeant – flumen transire et
iniquo loco committere proelium non dubitant. quae fore suspicatus La- 2
bienus, ut omnes citra flumen eliceret, eadem usus simulatione itineris
placide progrediebatur. tum praemissis paulum impedimentis atque in 3

1 Gaio] c. *β* | legato *om.* *β* || 2 celeriter *β* | adiit *α* || 5 in numero habiturum T numero habiturum U || 7 relinquid AT | treviros *β* || 9 treviri *β* || 11 hiemaverat *α* | via bidui *β* || 13 XV *β* | expectare *ω* || 15 V cohortium praesidio *β* || 19 in animo habebat *β* || 23 equitum] equitatus *β* || 24 nonnullos] nonnullos gallos *α* || 25 nocte tr. mil. *β* | convocatis] coactis *β* | sit sui *β* || 26 det timoris *β* || 27 $\overline{\text{pri}}$ fert *α* prefert T || 28 effecit *α* || 32 expectare *ω*

tumulo quodam collocatis 'habetis' inquit 'milites, quam petistis facul-
4 tatem; hostem impedito atque iniquo loco tenetis: praestate eandem no-
bis ducibus virtutem, quam saepenumero imperatori praestitistis, atque
5 illum adesse et haec coram cernere existimate.' simul signa ad hostem
converti aciemque derigi iubet et paucis turmis praesidio ad impedimenta
6 dimissis reliquos equites ad latera disponit. celeriter nostri clamore
sublato pila in hostes inmittunt. illi, ubi praeter spem, quos fugere cre-
debant, infestis signis ad se ire viderunt, impetum modo ferre non po-
tuerunt ac primo concursu in fugam coniecti proximas silvas petierunt.
7 quos Labienus equitatu consectatus magno numero interfecto compluri-
bus captis paucis post diebus civitatem recepit. nam Germani, qui auxilio
8 veniebant, percepta Treverorum fuga sese domum contulerunt. cum his
propinqui Indutiomari, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos ex
9 civitate excesserunt. Cingetorigi, quem ab initio permansisse in officio
demonstravimus, principatus atque imperium est traditum.

9 Caesar, postquam ex Menapiis in Treveros venit, duabus de causis
2 Rhenum transire constituit. quarum una erat, quod auxilia contra se
3 Treveris miserant, altera, ne ad eos Ambiorix receptum haberet. his
constitutis rebus paulo supra eum locum, quo ante exercitum traduxerat,
4 facere pontem instituit. nota atque instituta ratione magno militum stu-
5 dio paucis diebus opus efficitur. firmo in Treveris ad pontem praesidio
relicto, ne quis ab his subito motus oriretur, reliquas copias equitatumque
6 traducit. Ubii, qui ante obsides dederant atque in deditionem venerant,
purgandi sui causa ad eum legatos mittunt, qui doceant neque ex sua
7 civitate auxilia in Treveros missa neque ab se fidem laesam. petunt at-
que orant, ut sibi parcat, ne communi odio Germanorum innocentes pro
nocentibus poenas pendant; si amplius obsidum velit, dari pollicentur.
8 cognita Caesar causa re[p]perit ab Suebis auxilia missa esse, Ubi[h]orum
satisfactionem accipit, aditus viasque in Suebos perquirit.

10 Interim paucis post diebus fit ab Ubiis certior Suebos omnes in unum
locum copias cogere atque iis nationibus, quae sub eorum sunt imperio,
2 denuntiare, uti auxilia peditatus equitatusque mittant. his cognitis re-

1 conlocatis **A** | inquid **AT** || 3 sepe *β* || 3–4 atque illum adesse] adesse eum *β* || 5 derigi U^1 dirigi *α*TU^c | et *om.* *β* || 6 nostri celeriter *β* || 7 immittunt **T** || 8 videre *β* || 9 proxumas *α* | petuerunt **B** petiverunt B^c || 10 conpluribus *α* || 11 recipit *β* || 12 trevirorum *β* | contulerunt] receperunt *α* | hiis **T** iis **U** || 13 induciomari **A** || 14 excesserant *α* || 16 treviros *β* || 17 una erat] erat altera *β* || 17.18 severis **A** se treviris *β* || 18 ambiorix receptum ad eos *β* || 19 rebus constitutis *β* | paulum *α* | transduxerat *β* || 21 opus paucis diebus *β* | treviris praesidio ad pontem *β* || 22 oreretur *α*U || 23 Ubii] ubi ii **BU** ubi hi **T** || 24 sui *om.* *β* || 24–25 auxilia ex sua civitate *α* || 25 treviros *β* || 26 ut sibi parcat] parcat sibi *β* || 27 vellet dare *α* || 28 repperit *ω* *corr.* **V** | suevis *α*T | ubi horum *ω* *corr.* A^cV || 29 accepit *ω* *corr.* *Dav.* | suevos *β* || 30 suevos *β* | unum in *β* || 31 his *ω* *corr.* *Man.* | sint *α* || 32 ut *α*

bus rem frumentariam providet, castris idoneum locum deligit. Ubiis
imperat, ut pecora deducant suaque omnia ex agris in oppida conferant,
sperans barbaros atque imperitos homines inopia cibariorum adductos
ad iniquam pugnandi condicionem posse deduci; mandat, ut crebros 3
exploratores in Suebos mittant quaeque apud eos gerantur cognoscant.
illi imperata faciunt et paucis diebus intermissis referunt: Suebos omnes, 4
posteaquam certiores nuntii de exercitu Romanorum venerint, cum
omnibus suis sociorumque copiis, quas coegissent, penitus ad extremos
fines se recepisse; silvam esse ibi infinita magnitudine, quae appellatur 5
Bacenis; hanc longe introrsus pertinere et pro nativo muro obiectam Che-
ruscos ab Sueborum Suebosque ab Cheruscorum iniuriis incursionibus-
que prohibere. ad eius silvae initium Suebos adventum Romanorum
ex⟨s⟩pectare constituisse.

Quoniam ad hunc locum perventum est, non alienum esse videtur de 11
Galliae Germaniaeque moribus et, quo differant hae nationes inter sese,
proponere. in Gallia non solum in omnibus civitatibus atque in omnibus 2
pagis partibusque, sed p⟨a⟩ene etiam in singulis domibus factiones sunt
earumque factionum sunt principes, qui summam auctoritatem eorum 3
iudicio habere existimantur, quorum ad arbitrium iudiciumque summa
omnium rerum consiliorumque redeat. idque eius rei causa antiquitus 4
institutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiorem auxilii egeret.
suos enim quisque opprimi et circumveniri non patitur neque, aliter si
faciat, ullam inter suos habet auctoritatem. haec eadem ratio est in 5
summa totius Galliae; namque omnes civitates in partes divisae sunt
duas.

Cum Caesar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Haedui, 12
alterius Sequani. hi cum per se minus valerent, quod summa auctoritas 2
antiquitus erat in Haeduis magnaeque eorum erant clientelae, Germanos
atque Ariovistum sibi adiunxerant eosque ad se magnis iacturis pollici-
tationibusque perduxerant. proeliis vero compluribus factis secundis 3
atque omni nobilitate Haeduorum interfecta tantum potentia anteces-
serant, ut magnam partem clientium ab Haeduis ad se traducerent ob- 4
sidesque ab his principum filios acciperent et publice iurare cogerent
nihil se contra Sequanos consilii inituros, et partem finitimi agri per vim
occupatam possiderent Galliaeque totius principatum obtinerent. qua 5

1 diligit B[1] delegit T[1] || 4 ad iniquam] in aliquam β | conditionem ω || 5 suevos β || 6 suevos β || 9 ibi esse β || 10 hanc] ac α || 11 ab suebis α a suevis β *corr. Ciacc.* | suevosque β | ab cheruscis ω *corr. Ciacc.* || 12 initium silvae α | suevos β || 13 expectare ω || 17 in *om.* α || 18 principes sunt α || 19 existumantur α || 20 idque] itaque α || 21 *inde ab* institutum *deficit* B (*folio amisso*); *cuius in locum succedit* M || 23 faciant β || 24–25 divisae sunt in partes duas β || 28 erant *om.* β || 29 ariovixtum A ariobixtum M ariobistum T || 30 conpluribus α || 34 finitumi α || 35 occupatum β

necessitate adductus Diviciacus auxilii petendi causa Romam ad sena-
6 tum profectus infecta re redierat. adventu Caesaris facta commutatione
rerum, obsidibus Haeduis redditis, veteribus clientelis restitutis, novis
per Caesarem comparatis, quod ii, qui se ad eorum amicitiam adgre-
gaverant, meliore condicione atque aequiore imperio se uti videbant, re-
liquis rebus eorum gratia dignitateque amplificata Sequani principatum
7 dimiserant. in eorum locum Remi successerant. quos quod adaequare
apud Caesarem gratia intellegebatur, ii, qui propter veteres inimicitias
nullo modo cum Haeduis coniungi poterant, se Remis in clientelam
8 dicabant. hos illi diligenter tuebantur. ita et novam et repente collectam
9 auctoritatem tenebant. eo tum statu res erat, ut longe principes habe-
rentur Haedui, secundum locum dignitatis Remi obtinerent.

13 In omni Gallia eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque ho-
nore, genera sunt duo. nam plebes paene servorum habetur loco, quae
2 nihil audet per se, nullo adhibetur consilio. plerique cum aut aere alieno
aut magnitudine tributorum aut iniuria potentiorum premuntur, sese
3 in servitutem dicant. nobilibus in hos eadem omnia sunt iura, quae domi-
nis in servos. sed de his duobus generibus alterum est druidum, alterum
4 equitum. illi rebus divinis intersunt, sacrificia publica ac privata procu-
rant, religiones interpretantur. ad hos magnus adulescentium numerus
5 disciplinae causa concurrit magnoque hi sunt apud eos honore. nam fere
de omnibus controversiis publicis privatisque constituunt, et si quod
est admissum facinus, si caedes facta, si de hereditate, de finibus con-
6 troversia est, idem decernunt, praemia poenasque constituunt. si qui
aut privatus aut populus eorum decreto non stetit, sacrificiis interdicunt.
7 haec poena apud eos est gravissima. quibus ita est interdictum, hi nu-
mero impiorum ac sceleratorum habentur, his omnes decedunt, aditum
eorum sermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi acci-
piant, neque his petentibus ius redditur neque honos ullus communica-
8 tur. his autem omnibus druidibus praeest unus, qui summam inter eos
9 habet auctoritatem. hoc mortuo aut, si qui ex reliquis excellit dignitate,
succedit aut, si sunt plures pares, suffragio druidum adlegitur. nonnum-
10 quam etiam armis de principatu contendunt. hi certo anni tempore in

1 deviciacus A divitiacus β || 2 infecta] inperfecta α || 3 clientelis veteribus β || 4 hi α U hii T *corr. ed. pr.* | adgegrarant T aggregarant U || 5 conditione β || 6 dignitate β || 8 hi AT hii M | qui *om.* β || 10 dicabant] dicebant MT || 11.12 haedui haberentur β || 12 optinerent AU || 13 aliquo] in aliquo β || 14 pene α || 15 nihil audet (aut et A[1] habet M) per se α per se nihil audet β | nulli adhibetur concilio β | aut *om.* β || 16–17 in servitutem sese β || 20 ad(h)olescentium β || 23 facinus admissum (amissum U) β || 24 idem] idest M *om.* U | discernunt α U || 25 privati β || 26 ita *om.* β || 27 his] ab his β || 28 eorum *om.* α | contagione] cogitatione α || 31 aut *om.* β || 32 pares plures β | adlegitur *om.* α deligitur A[c] *s. s.* || 33 tempore anni β

finibus Carnutum, quae regio totius Galliae media habetur, considunt in
loco consecrato. huc omnes undique, qui controversias habent, conveni-
unt eorumque decretis iudiciisque parent. disciplina in Britannia reperta 11
atque inde in Galliam translata esse existimatur, et nunc qui diligentius 12
eam rem cognoscere volunt, plerumque illo discendi causa proficis-
cuntur.

Druides a bello abesse consuerunt neque tributa una cum reliquis pen- **14**
dunt. militiae vacationem omniumque rerum habent inmunitatem. tantis 2
excitati praemiis et sua sponte multi in disciplinam conveniunt et a pa-
rentibus propinquisque mittuntur. magnum ibi numerum versuum edisce- 3
re dicuntur. itaque annos nonnulli vicenos in disciplina permanent. neque
fas esse existimant ea litteris mandare, cum in reliquis fere rebus, publicis
privatisque rationibus, Graecis utantur litteris. id mihi duabus de causis 4
instituisse videntur, quod neque in vulgum disciplinam efferri velint
neque eos, qui discunt, litteris confisos minus memoriae studere, quod
fere plerisque accidit, ut praesidio litterarum diligentiam in perdiscendo
ac memoriam remittant. in primis hoc volunt persuadere, non interire 5
animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios, atque hoc maxime ad
virtutem excitari putant metu mortis neglecto. multa praeterea de sideri- 6
bus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum
natura, de deorum inmortalium vi ac potestate disputant et iuventuti
tradunt.

Alterum genus est equitum. hi, cum est usus atque aliquod bellum inci- **15**
dit – quod ante Caesaris adventum fere quotannis accidere solebat, uti
aut ipsi iniurias inferrent aut inlatas propulsarent –, omnes in bello ver-
santur, atque eorum ut quisque est genere copiisque amplissimus, ita 2
plurimos circum se ambactos clientesque habet. hanc unam gratiam po-
tentiamque noverunt.

Natio est omnis Gallorum admodum dedita religionibus, atque ob eam **16**
causam, qui sunt adfecti gravioribus morbis quique in proeliis periculis- 2
que versantur, aut pro victimis homines immolant aut se immolaturos
vovent, administrisque ad ea sacrificia druidibus utuntur, quod, pro vita 3
hominis nisi hominis vita reddatur, non posse deorum inmortalium
numen placari arbitrantur, publiceque eiusdem generis habent instituta
sacrificia. alii inmani magnitudine simulacra habent, quorum contexta 4

3 *inde a* parent *denuo incipit* **B** || 4 esse *om.* β || 7 una] umquam **T** unquam **U** || 11 vicenos] XX α || 12 rebus fere β || 13 grecis **A**β | litteris utantur α || 15 discant β || 18 maxime *om.* β || 21 de deorum inmortalium vi] de vi deorum β || 24 ante] fere ante α | fere *om.* α | quodannis **AB**¹ || 25 illatas β || 26 copiis β || 27 circa β | habent β || 29 omnium α | relegionibus **A**¹**B**¹ || 33 nonnisi hominis vita (vita hominis **B**) α vita **T** | posse] posse aliter β | immortalium **B** || 34 eiusdem] eius β || 35 inmani magnitudine] in (*om.* **T**) magnitudine immani β | habent *om.* β

viminibus membra vivis hominibus complent. quibus succensis circum-
5 venti flamma exanimantur homines. supplicia eorum, qui in furto aut
latrocinio aut aliqua noxia, sint comprehensi, gratiora dis inmortalibus
esse arbitrantur. sed cum eius generis copia deficit, etiam ad innocentium
supplicia descendunt.

17 Deum maxime Mercurium colunt. huius sunt plurima simulacra, hunc
omnium inventorem artium ferunt, hunc viarum atque itinerum ducem,
hunc ad quaestus pecuniae mercaturasque habere vim maximam ar-
2 bitrantur. post hunc Apollinem et Martem et Iovem et Minervam. de his
eandem fere quam reliquae gentes habent opinionem: Apollinem morbos
depellere, Minervam operum atque artificiorum initia tradere, Iovem
3 imperium caelestium tenere, Martem bella regere. huic, cum proelio
dimicare constituerunt, ea, quae bello ceperint, plerumque devovent. cum
superaverint, animalia capta immolant reliquasque res in unum locum
4 conferunt. multis in civitatibus harum rerum exstructos cumulos locis
5 consecratis conspicari licet. neque saepe accidit, ut neglecta quispiam re-
ligione aut capta apud se occultare aut posita tollere auderet, gravissi-
mumque ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est.

18 Galli se omnes ab Dite patre prognatos praedicant idque ab druidibus
2 proditum dicunt. ob eam causam spatia omnis temporis non numero
dierum, sed noctium finiunt. dies natales et mens[i]um et annorum initia
3 sic observant, ut noctem dies subsequatur. in reliquis vitae institutis hoc
fere ab reliquis differunt, quod suos liberos, nisi cum adoleverunt, ut mu-
nus militiae sustinere possint, palam ad se adire non patiuntur filiumque
puerili aetate in publico in conspectu patris adsistere turpe ducunt.

19 Viri, quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex
2 suis bonis aestimatione facta cum dotibus communicant. huius omnis
pecuniae coniunctim ratio habetur fructusque servantur. uter eorum vita
superaverit, ad eum pars utriusque cum fructibus superiorum temporum
3 pervenit. viri in uxores sicuti in liberos vitae necisque habent potesta-
tem, et cum pater familiae inlustriore loco natus decessit, eius propinqui
conveniunt, et de morte si res in suspicionem venit, de uxoribus in ser-
vilem modum quaestionem habent, et si compertum est, igni atque omni-
4 bus tormentis excruciatas interficiunt. funera sunt pro cultu Gallorum
magnifica et sumptuosa, omniaque, quae vivis cordi fuisse arbitrantur,

2 aut] aut in α || 3 noxa A^cBU | immortalibus BU || 6 deorum *Ciacc.* || 8 questus Aβ || 13 ceperint] coeperunt T ceperunt U | cum] quae ω *corr. Ciacc.* || 14 superarint β | reliquas β || 15 extructos α | tumulos ω *corr. Ald.* || 15.16 consecratis locis β || 16 sepe β || 17 apud se *om.* β || 18 ei rei supplicium] ibi supplicium horum delictorum β || 19 ab²] ex β || 20 spatium β || 21 dies] ut dies β | mensium (mensuum B^1)ω *corr.* B^c(M) || 22 observent AT || 26 virique β || 28 uter] ut β || 29 superarit α | fructu β || 33 conpertum α | igne β || 35 omnia quaeque α

in ignem inferunt, etiam animalia; ac paulo supra hanc memoriam servi
et clientes, quos ab iis dilectos esse constabat, iustis fune⟨b⟩ribus con-
fectis una cremabantur.

Quae civitates commodius suam rem publicam administrare existi- **20**
mantur, habent legibus sanctum, si quis quid de re p. a finitimis rumore
ac fama acceperit, uti ad magistratum deferat neve cum quo alio commu-
nicet, quod saepe homines temerarios atque imperitos falsis rumoribus **2**
terreri et ad facinus impelli et de summis rebus consilium capere cognitum
est. magistratus, quae visa sunt, occultant, quaeque esse ex usu iudica- **3**
verunt, multitudini produnt. de re p. nisi per concilium loqui non conce-
ditur.

Germani multum ab hac consuetudine differunt. nam neque druides **21**
habent, qui rebus divinis praesint, neque sacrificiis student. deorum nu- **2**
mero eos solos ducunt, quos cernunt et quorum aperte opibus iuvantur,
Solem et Vulcanum et Lunam. reliquos ne fama quidem acceperunt.
vita omnis in venationibus atque in studiis rei militaris consistit; a par- **3**
vis labori ac duritiae student. qui diutissime impuberes permanserunt, **4**
maximam inter suos ferunt laudem: hoc ali[i] staturam, ali[i] vires ner-
vosque confirmari putant. intra annum vero vicesimum feminae notitiam **5**
habuisse in turpissimis habent rebus. cuius rei nulla est occultatio, quod
et promiscue in fluminibus perluuntur et pellibus aut parvis renonum
tegimentis utuntur, magna corporis parte nuda.

Agri culturae non student, maiorque pars eorum victus in lacte, caseo, **22**
carne consistit. neque quisquam agri modum certum aut fines habet **2**
proprios, sed magistratus ac principes in annos singulos gentibus cogna-
tionibusque hominum, quique una coierunt, quantum et quo loco visum
est agri adtribuunt atque anno post alio transire cogunt. eius rei multas **3**
adferunt causas: ne adsidua consuetudine capti studium belli gerendi
agri cultura commutent; ne latos fines parare studeant potentioresque
humiliores possessionibus expellant; ne accuratius ad frigora atque aestus
vitandos aedificent; ne qua oriatur pecuniae cupiditas, qua ex re factio-
nes dissensionesque nascuntur; ut animi aequitate plebem contineant, **4**
cum suas quisque opes cum potentissimis aequari videat.

Civitatibus maxima laus est quam latissime circum se vastatis finibus **23**
solitudines habere. hoc proprium virtutis existimant, expulsos agris **2**

2 his *α* hiis **T** | funeribus *ω* *corr. Ursinus* || 4 rem p. *β* || 5 quis *om. β* || 6 ac] aut *α* | acceperint . . . deferant *β* || 7 sepe **A***β* | impeditos *α* || 8 inpelli *α* || 9 quaeque] quae *β* || 16 a parvis] apparvulis **A** ab parvulis **B** || 18 hoc alii *α* alii hoc *β* *corr. Ald.* | alii vires *α* alii hoc vires *β* *corr. Ald.* || 19 notitiae **AB**^{1} || 21 rhenorum **A** rhenonum **BU** renorum **T** *corr.* **QV** || 22 corpis *β* || 23 caseo] et caseo et *β* || 26 quique] quicum *α* | et] ei *α* || 27 adtribuunt (attribuunt **U**) agri *β* || 28 ne] quod neque *β* || 34 latissimis *β* || 35 expulso **T** expulsis **BT**^{c}**U**

3 finitimos cedere neque quemquam prope se audere consistere. simul hoc
4 se fore tutiores arbitrantur repentinae incursionis timore sublato. cum
bellum civitas aut inlatum defendit aut infert, magistratus, qui ei bello
5 praesint et vitae necisque habeant potestatem, deliguntur. in pace nullus
est communis magistratus, sed principes regionum atque pagorum inter
6 suos ius dicunt controversiasque minuunt. latrocinia nullam habent in-
famiam, quae extra fines cuiusque civitatis fiunt, atque ea iuventutis
7 exercendae ac desidiae minuendae causa fieri praedicant. atque ubi quis
ex principibus in concilio dixit se ducem fore, qui sequi velint, profitean-
tur, consurgunt ii, qui et causam et hominem probant, suumque auxilium
8 pollicentur atque a multitudine conlaudantur. qui ex his secuti non sunt,
in desertorum ac proditorum numero ducuntur, omniumque his rerum
9 postea fides derogatur. hospitem violare fas non putant. qui quacumque
de causa ad eos venerunt, ab iniuria prohibent sanctosque habent, hisque
omnium domus patent victusque communicatur.

24 Ac fuit antea tempus, cum Germanos Galli virtute superarent, ultro
bella inferrent, propter hominum multitudinem agrique inopiam trans
2 Rhenum colonias mitterent. itaque ea, quae fertilissima Germaniae sunt
loca circum Hercyniam silvam, quam Eratostheni et quibusdam Gr⟨a⟩e-
cis fama notam esse video, quam illi Orcyniam appellant, Volcae Tecto-
3 sages occupaverunt atque ibi consederunt. quae gens ad hoc tempus his
sedibus sese continet summamque habet iustitiae et bellicae laudis opi-
4 nionem. nunc quoniam in eadem inopia egestate patientia, qua Germani,
5 permanent, eodem victu et cultu corporis utuntur. Gallis autem provin-
ciarum propinquitas et transmarinarum rerum notitia multa ad copiam
6 atque usus largitur; paulatim adsuefacti superari multisque victi proeliis
ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant.

25 Huius Hercyniae silvae, quae supra demonstrata est, latitudo novem
dierum iter expedito patet. non enim aliter finiri potest neque mensuras
2 itinerum noverunt. oritur ab Helvetiorum et Nemetum et Rauracorum
finibus rectaque fluminis Danubii regione pertinet ad fines Dacorum et
3 Anartium. hinc se flectit sinistrorsus diversis a flumine regionibus mul-
4 tarumque gentium fines propter magnitudinem attingit. neque quisquam
est huius Germaniae, qui se [aut audisse] aut adisse ad initium eius silvae

1 se *om.* α || 3 illatum β || 4 et] ut ω *corr. Ciacc.* | nullis A β || 10 hi α hii T || 11 ab α || 13 hospites violari β | quaque α || 14 ab *om.* β | sanctos α || 18 itaque] atque β || 19 quam] quae T que U | eratosteni α erat hostheni T erat hosteni U | grecis ω || 20 nota β | volgo A volgae B vulgo β *corr. Ursinus* || 22 iustiae A[1] iusticiam β || 23 quoniam] quod α | pacientia α U || 24 et *om.* β || 26 usum β || 28 hircaniae β | VIIII β || 30 helviciorum A helvitiorum B | tauriacorum α || 32 ab α || 33 nec β || 34 aut audisse ω *om.* V[1] *recc.* | eius] huius β

dicat, cum dierum iter LX processerit, aut quo ex loco oriatur, acceperit.
multaque in ea genera ferarum nasci constat, quae reliquis in locis visa 5
non sint, ex quibus, quae maxime differant a ceteris et memoriae pro-
denda videantur, haec sunt.

Est bos cervi figura, cuius a media fronte inter aures unum cornu 26
existit excelsius magisque derectum his, quae nobis nota sunt, cornibus;
ab eius summo sicut palmae ramique late diffunduntur. eadem est fe- 2,3
minae marisque natura, eadem forma magnitudoque cornuum.

Sunt item, quae appellantur alces. harum est consimilis capris figura 27
et varietas pellium, sed magnitudine paulo antecedunt mutilaeque sunt
cornibus et crura sine nodis articulisque habent. neque quietis causa pro- 2
cumbunt neque, si quo adflictae casu conciderunt, erigere sese aut
sublevare possunt. his sunt arbores pro cubilibus. ad eas se adplicant 3
atque ita paulum modo reclinatae quietem capiunt. quarum ex vesti- 4
giis cum est animadversum a venatoribus, quo se recipere consuerint,
omnes eo loco aut ab radicibus subruunt aut accidunt arbores, tantum
ut summa species earum stantium relinquatur. huc cum se consuetudine 5
reclinaverunt, infirmas arbores pondere adfligunt atque una ipsae con-
cidunt.

Tertium est genus eorum, qui uri appellantur. hi sunt magnitudine 28
paulo infra elephantos, specie et colore et figura tauri. magna vis est 2
eorum et magna velocitas; neque homini neque ferae, quam conspexe-
runt, parcunt. hos studiose foveis captos interficiunt. hoc se labore du- 3
rant adulescentes atque hoc genere venationis exercent, et qui plurimos
ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quae sint testimonio,
magnam ferunt laudem. sed adsuescere ad homines et mansuefieri ne 4
parvuli quidem excepti possunt. amplitudo cornuum et figura et species 5
multum a nostrorum boum cornibus differt. haec studiose conquisita ab 6
labris argento circumcludunt atque in amplissimis epulis pro poculis
utuntur.

Caesar postquam per Ubios exploratores comperit Suebos sese in sil- 29
vas recepisse, inopiam frumenti veritus, quod, ut supra demonstravimus,
minime omnes Germani agri culturae student, constituit non progredi
longius. sed, ne omnino metum reditus sui barbaris tolleret atque ut 2
eorum auxilia tardaret, reducto exercitu partem ultimam pontis, quae 3
ripas Ubiorum contingebat, in longitudinem pedum ducentorum rescin-

1 LX] LXVIIII T ‖ **3** quibus quae] quibusque *α* | ab *α* | memoria *β* ‖ **6** directum *α* ‖ **7** ramique] rami quam *β* | diffundunt *β* ‖ **9** altes *α* ‖ **10** sed *om.* *β* ‖ **11** articlisque *α* ‖ **12** sese aut] se ac *β* ‖ **16** omnis *β* | a *β* ‖ **18** affligunt *β* ‖ **21** elefantos *ω* ‖ **21–22** vis eorum est *α* est vis eorum U ‖ **22** neque[1]] et neque *β* | fere A *β* | conspexerint *β* ‖ **24** homines adolescentes T adolescentes U ‖ **28** a *om.* *α* ‖ **31** conperit *α* | seubos A suevos *β* | se *β* ‖ **36** CC *β*

dit atque in extremo ponte turrim tabulatorum quattuor constituit prae-
sidiumque cohortium duodecim pontis tuendi causa ponit magnisque
eum locum munitionibus firmat. ei loco praesidioque Gaium Volcacium
4 Tullum adulescentem praefecit. ipse, cum maturescere frumenta inci-
perent, ad bellum Ambiorigis profectus per Arduennam silvam, quae est
totius Galliae maxima atque ab ripis Rheni finibusque Treverorum ad
Nervios pertinet milibusque amplius quingentis in longitudinem patet,
Lucium Minucium Basil[i]um cum omni equitatu praemittit, si quid
5 celeritate itineris atque o⟨p⟩portunitate temporis proficere possit.
monet, ut ignes in castris fieri prohibeat, ne qua eius adventus procul
significatio fiat. sese confestim subsequi dicit.

30 Basil[i]us, ut imperatum est, facit. celeriter contraque omnium opi-
nionem confecto itinere multos in agris inopinantes deprehendit. eorum
indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus
2 esse dicebatur. multum cum in omnibus rebus, tum in re militari potest
Fortuna. nam magno accidit casu, ut in ipsum incautum etiam atque
imparatum incideret priusque eius adventus ab omnibus videretur,
quam fama ac nuntius adferretur. sic magnae fuit fortunae omni militari
instrumento, quod circum se habebat, erepto raedis equisque comprehen-
3 sis ipsum effugere mortem. sed hoc quoque factum est, quod aedificio
circumdato silva — ut sunt fere domicilia Gallorum, qui vitandi aestus
causa plerumque silvarum ac fluminum petunt propinquitates — co-
mites familiaresque eius angusto in loco paulisper equitum nostrorum
4 vim sustinuerunt. his pugnantibus illum in equum quidam ex suis in-
tulit, fugientem silvae texerunt. sic et ad subeundum periculum et ad
vitandum multum Fortuna valuit.

31 Ambiorix copias suas iudicione non conduxerit, quod proelio dimi-
candum non existimaret, an tempore exclusus et repentino equitum ad-
ventu prohibitus, cum reliquum exercitum subsequi crederet, dubium
2 est. sed certe dimissis per agros nuntiis sibi quemque consulere iussit.
quorum pars in Arduennam silvam, pars in continentes paludes profugit.
3 qui proximi Oceano fuerunt, hi insulis sese occultaverunt, quas aestus
4 efficere consueverunt. multi ex suis finibus egressi se suaque omnia ali-

1 turrem *β* | IIII *β* || 2 XII *β* || 3 Gaium] c. *β* | vulcatium AT^1 vulcacium B volcatium T^c volcanum U *corr. Ditt.* || 4 Tullum *om. β* | adolescentem T^cU || 6 a U *om.* T | trevirorum *β* || 7 milibusque] et milibus *β* || 8 Lucium] l. *β* | minutium A munitium T municium U | basilium *ω* *corr. Jungermann* || 9 oportunitate *ω* | posset *ω* *corr.* L || 12 basilius *ω* *corr. Jungermann* || 17 inparatum *α* | omnibus] hominibus B || 18 nuntius] nuntius adventus *β* || 19 rhedis A*β* rhaedis B *corr. recc.* | conphensis *ω* || 20 quoque *om. β* || 21 domicilia] aedificio T^1 aedificia T^cU || 24 intulit] impulit *β* || 26 multum] tumultum *β* || 27 iuditione *β* || 28 existimarit *ω* *corr. recc.* | equitum] equitatus *β* || 32 qui] qui hinc *β* | his *β* || 33 consuerunt *α*

enissimis crediderunt. Catuvolcus rex dimidiae partis Eburonum, qui una 5
cum Ambiorige consilium inierat, aetate iam confectus, cum laborem
belli aut fugae ferre non posset, omnibus precibus detestatus Ambiori-
gem, qui eius consilii auctor fuisset, taxo, cuius magna in Gallia Germa-
niaque copia est, se exanimavit.

Segni Condrusique, ex gente et numero Germanorum, qui sunt inter **32**
Eburones Treverosque, legatos ad Caesarem miserunt oratum, ne se in
hostium numero duceret neve omnium Germanorum, qui essent citra
Rhenum, unam esse causam iudicaret; nihil se de bello cogitavisse, nulla
Ambiorigi auxilia misisse. Caesar re explorata quaestione captivorum, 2
si qui ad eos Eburones ex fuga convenissent, ad se ut reducerentur, im-
peravit. si ita fecissent, fines eorum se violaturum negavit. tum copiis 3
in tres partes distributis impedimenta omnium legionum Atuatucam con-
tulit. id castelli nomen est. hoc fere est in mediis Eburonum finibus, ubi 4
Titurius atque Aurunculeius hiemandi causa consederant. hunc cum re- 5
liquis rebus locum probabat, tum quod superioris anni munitiones inte-
grae manebant, ut militum laborem sublevaret. praesidio impedimentis
legionem quartam decimam reliquit, unam ex iis tribus, quas proxime
conscriptas ex Italia traduxerat. ei legioni castrisque Quintum Tullium 6
Ciceronem praeficit ducentosque equites ei attribuit.

Partito exercitu Titum Labienum cum legionibus tribus ad Oceanum **33**
versus in eas partes, quae Menapios attingunt, proficisci iubet, Gaium 2
Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quae Atuatucis
adiacet, depopulandam mittit. ipse cum reliquis tribus ad flumen Scaldim, 3
quod influit in Mosam, extremasque Arduennae partes ire constituit, quo
cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. discedens post 4
diem septimum sese reversurum confirmat, quam ad diem ei legioni,
quae in praesidio relinquebatur, frumentum deberi sciebat. Labienum 5
Treboniumque hortatur, si rei p. commodo facere possint, ad eum diem
revertantur, ut rursus communicato consilio exploratisque hostium ra-
tionibus aliud initium belli capere possint.

Erat, ut supra demonstravimus, manus certa nulla, non oppidum, non **34**
prae⟨si⟩dium, quod se armis defenderet, sed in omnes partes dispersa
multitudo. ubi cuique aut valles abdita aut locus silvestris aut palus 2

1 catovolcus *β* || **3** belli] aut belli *β* || **7** trevirosque *β* || **8** neve . . . **9** iudicaret *om.* **T** || **10** explorata re *α* || **13** inpedimenta *α* | aduatucam *α* || **15** atque] et *β* || **16** probarat tunc *α* || **17** inpedimentis *α* || **18** XIIII *β* | his *α* **T** || **19** Quintum] q. *β* || **20** praefecit CCque *β* | ei *om.* *α* || **21** Titum] t. *β* || **22** adtingunt *α* | Gaium] g. *α* c. *β* || **23** ad aduatucos *α* || **24** tribus] VIII *β* | scaldem *α* scaldin **U** || **25** partis *α* || **27** VII *β* | ad quam diem *β* || **28** deberi frumentum *α* || **29** rei p. r. *α* | eam *β* || **31** belli initium *β* | possent *α* || **33** praedium *ω* *corr.* **Q**[c]**L** | in omnis partis **A** omnis in partis *β* || **34** ubi cuique] ubicumque *α* | locus silvestris aut] locis silvestribus *β*

3 impedita spem praesidii aut salutis aliquam offerebat, consederat. haec
loca vicinitatibus erant nota magnamque res diligentiam requirebat non
in summa exercitus tuenda — nullum enim poterat universis ⟨a⟩ per-
territis ac dispersis periculum accidere —, sed in singulis militibus con-
servandis. quae tamen ex parte res ad salutem exercitus pertinebat.
4 nam et praedae cupiditas multos longius evocabat et silvae incertis
5 occultisque itineribus confertos adire prohibebant. si negotium confici
stirpemque hominum sceleratorum interfici velle[n]t, dimittendae plures
6 manus diducendique erant milites. si continere ad signa manipulos vellet,
ut instituta ratio et consuetudo exercitus Romani postulabat, locus
ipse erat praesidio barbaris, neque ex occulto insidiandi et dispersos cir-
7 cumveniendi singulis deerat audacia. ut in eiusmodi difficultatibus, quan-
tum diligentia provideri poterat, providebatur, ut potius in nocendo ali-
quid praetermitteretur, etsi omnium animi ad ulciscendum ardebant,
8 quam cum aliquo militum detrimento noceretur. dimittit ad finitimas ci-
vitates nuntios Caesar. omnes evocat spe praedae ad diripiendos Eburo-
nes, ut potius in silvis Gallorum vita quam legionarius miles periclitetur,
simul ut magna multitudine circumfusa pro tali facinore stirps ac nomen
9 civitatis tollatur. magnus undique numerus celeriter convenit.
35 Haec in omnibus Eburonum partibus gerebantur diesque adpetebat
septimus, quem ad diem Caesar ad impedimenta legionemque reverti
2 constituerat. hic quantum in bello Fortuna possit et quantos adferat
3 casus, cognosci potuit. dissipatis ac perterritis hostibus, ut demonstravi-
4 mus, manus erat nulla quae parvam modo causam timoris adferret. trans
Rhenum ad Germanos pervenit fama diripi Eburones atque ultro omnes
5 ad praedam evocari. cogunt equitum duo milia Sugambri, qui sunt pro-
ximi Rheno, a quibus receptos ex fuga Tenctheros atque Usipetes supra
6 docuimus. transeunt Rhenum navibus ratibusque triginta milibus pas-
suum infra eum locum, ubi pons erat perfectus praesidiumque a Caesare
relictum. primos Eburonum fines adeunt. multos ex fuga dispersos ex-
cipiunt, magno pecoris numero, cuius sunt cupidissimi barbari, potiun-
7 tur. invitati praeda longius procedunt. non hos palus — in bello latroci-
niisque natos —, non silvae morantur. quibus in locis sit Caesar, ex cap-
tivis quaerunt. profectum longius reperiunt omnemque exercitum disces-
8 sisse cognoscunt. atque unus ex captivis 'quid vos' inquit 'hanc miseram
ac tenuem sectamini praedam, quibus licet iam esse fortunatissimos?

3 a *add. Gland.* || 7 occultatisque in T[c] U occultatique in T[1] || 8 vellent ω *corr. recc.* || 9 contineri β | vellent α || 11 erat ipse β || 14 omitteretur β | ad ulisoendum B adolescentum U || 15–16 dimittit ... Caesar] caesar ... dimittit β || 16 evocat] ad se vocat α || 17 periclitaretur β || 21 VII T VI U | inpedimenta α || 25 omnis β || 26 sygambri β | proxumi α || 27 thenctheros α || 28 XXX β || 29 ab α || 30 finis T(R) finibus U || 35 inquid AT

tribus horis Atuatucam venire potestis. huc omnes suas fortunas exerci- 9
tus Romanorum contulit. praesidii tantum est, ut ne murus quidem cingi
possit neque quisquam egredi extra munitiones audeat.' oblata spe Ger- 10
mani, quam nacti erant praedam, in occulto relinquunt. ipsi Atuatucam
contendunt usi eodem duce, cuius haec indicio cognoverant.

Cicero, qui omnes superiores dies praeceptis Caesaris summa diligen- 36
tia milites in castris continuisset ac ne calonem quidem quemquam extra
munitionem egredi passus esset, septimo die diffidens de numero dierum
Caesarem fidem servaturum, quod longius eum progressum audiebat
neque ulla de reditu eius fama adferebatur, simul eorum permotus 2
vocibus, qui illius patientiam p⟨a⟩ene obsessionem appellabant, siqui-
dem ex castris egredi non liceret, nullum eiusmodi casum ex⟨s⟩pectans,
quo novem oppositis legionibus maximoque equitatu, dispersis ac
p⟨a⟩ene deletis hostibus in milibus passuum tribus offendi posset, quin-
que cohortes frumentatum in proximas segetes mittit, quas inter et castra
unus omnino collis intererat. complures erant in castris ex legionibus 3
aegri relicti. ex quibus, qui hoc spatio dierum convaluerant, circiter
trecenti sub vexillo una mittuntur. magna praeterea multitudo calonum,
magna vis iumentorum, quae in castris subsederat, facta potestate sequi-
tur.

Hoc ipso tempore [et] casu Germani equites interveniunt protinusque 37
eodem illo, quo venerant, cursu ab decumana porta in castra inrumpere
conantur, nec prius sunt visi obiectis ab ea parte silvis, quam castris 2
adpropinquarent, usque eo ut, qui sub vallo tenderent, mercatores reci-
piendi sui facultatem non haberent. inopinantes nostri re nova pertur- 3
bantur, ac vix primum impetum cohors in statione sustinet. circumfun- 4
duntur hostes ex reliquis partibus, si quem aditum reperire possint.
aegre portas nostri tuentur. reliquos aditus locus ipse per se munitioque 5
defendit. totis trepidatur castris, atque alius ex alio causam tumultus 6
quaerit. neque quo signa ferantur, neque quam in partem quisque con-
veniat, provident. alius castra iam capta pronuntiat, alius deleto exercitu 7
atque imperatore victores barbaros venisse contendit. plerique novas 8
sibi ex loco religiones fingunt Cottaeque et Titurii calamitatem, qui in
eodem occiderint castello, ante oculos ponunt. tali timore omnibus perter- 9

1 aduatucam **αT** atuatucum **U** || 2 ne murus] numerus **α U** || 4 relinquunt **BT** | aduatucam **αT** || 6 omnes] per omnes **β** | summa] cum summa **α** || 7 contenuisset **α** || 8 VII **β** || 9 eum *om.* **α** || 10–11 permotus vocibus eorum **β** || 11 pacientiam **α U** | pene **α U** plane **T** *corr. recc.* || 12 expectans **ω** *corr. recc.* || 14 pene **ω** *corr. recc.* | V **β** || 15 mittit *om.* **β** || 16 intererat] interat misit **β** | conplures **α** | in castris *om.* **α** || 18 CCC **β** || 19 subsederant **α** || 21 et **ω** *corr. recc.* || 22 decimana **α** | in castra *om.* **β** | irrumpere **U** || 24 vallo] valle **BT** || 25 nostri] nihil **B**[1] (*ex* N?) || 27 ex reliquis hostes **α** | repperire **α T U**[c] | possent **α** || 28 nostri] nihil **B**[1] (*ex* N?) || 29 trepidatur totis **β** || 34 eo castello occiderint **β** | timore] tempore **β**

ritis confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo audierant, nullum esse
intus praesidium. perrumpere nituntur seque ipsi adhortantur, ne tan-
tam fortunam ex manibus dimittant.
38 Erat aeger in praesidio relictus Publius Sextius Baculus, qui primum
pilum apud Caesarem duxerat, cuius mentionem superioribus proeliis
2 fecimus, ac diem iam quintum cibo caruerat. hic diffisus suae atque om-
nium saluti inermis ex tabernaculo prodit. videt imminere hostes atque
in summo esse rem discrimine. capit arma a proximis atque in porta
3 consistit. consequuntur hunc centuriones eius cohortis, quae in statione
4 erat, paulisper una proelium sustinent. relinquit animus Sextium gra-
vibus acceptis vulneribus. deficiens aegre per manus tractus servatur.
5 hoc spatio interposito reliqui sese confirmant tantum, ut in munitioni-
bus consistere audeant speciemque defensorum praebeant.
39 Interim confecta frumentatione milites nostri clamorem exaudiunt,
2 praecurrunt equites. quanto res sit in periculo, cognoscunt. hic vero
nulla munitio est, quae perterritos recipiat. modo conscripti atque usus
militaris imperiti ad tribunum militum centurionesque ora convertunt.
3 quid ab his praecipiatur, ex⟨s⟩pectant. nemo est tam fortis, quin rei
4 novitate perturbetur. barbari signa procul conspicati oppugnatione de-
sistunt, redisse primo legiones credunt, quas longius discessisse ex cap-
tivis cognoverant, postea despecta paucitate ex omnibus partibus impe-
tum faciunt.
40 Calones in proximum tumulum procurrunt. hinc celeriter deiecti se
in signa manipulosque coniciunt. eo magis timidos perterrent milites.
2 alii cuneo facto ut celeriter perrumpant, censent – quoniam tam pro-
pinqua sint castra, etsi pars aliqua circumventa ceciderit, at reliquos ser-
3 vari posse confidunt –, alii ut in iugo consistant atque eundem omnes
4 ferant casum. hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo una pro-
fectos docuimus. itaque inter se cohortati duce Gaio Trebonio equite
Romano, qui iis erat praepositus, per medios hostes perrumpunt incolu-
5 mesque ad unum omnes in castra perveniunt. hos subsecuti equites calo-
6 nesque eodem impetu militum virtute servantur. at ii, qui in iugo con-
stiterant, nullo etiamnunc usu rei militaris percepto neque in eo, quod
probaverant, consilio permanere, ut se loco superiore defenderent, neque
eam, quam profuisse aliis vim celeritatemque viderant, imitari potuerunt,

1 adfirmatur **T** affirmabatur U^1 (**R**) affirmatur U^c || 3 e *β* || 4 in] cum *α* | Publius *om.* *β* || 5 apud] ad *α* || 6 diffisus] diffusus T^1 U^1 || 7 inminere *α* || 8 rem esse *β* || 9 consequntur **B** secuntur **T** sequuntur **U** || 10 relinquid **B** reliquid **A** || 11 deficiens *om.* *α* || 14 nostri] ñ **B** || 15 sit res *β* || 18 expectant *ω* | tam *om.* *α* || 19 obpugnatione *α* || 23 proximum] primum *β* || 23–24 in signa se *β* || 29 Gaio] c. *β* || 29.30 eq. r. *β* || 30 eis *α* || 31 calones equitesque *α* || 32 at hii qui **A** at qui **T** atque ii **U** | constiterunt *β* || 35 prodesse *α* | potuerant *α*

sed se in castra recipere conati iniquum in locum demiserunt. centuriones, 7
quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum virtutis
causa in superiores erant ordines huius legionis traducti, ne ante partam
rei militaris laudem amitterent, fortissime pugnantes conciderunt. mili- 8
tum pars horum virtute summotis hostibus praeter spem incolumis in
castra pervenit, pars a barbaris circumventa periit.

Germani desperata expugnatione castrorum, quod nostros iam con- 41
stitisse in munitionibus videbant, cum ea praeda, quam in silvis depo-
suerant, trans Rhenum sese receperunt. ac tantus fuit etiam post disces- 2
sum hostium terror, ut ea nocte, cum Gaius Volusenus missus cum equi-
tatu in castra venisset, fidem non faceret adesse cum incolumi Caesarem
exercitu. sic omnium animos timor praeoccupaverat, ut p⟨a⟩ene alienata 3
mente deletis omnibus copiis equitatum se ex fuga recepisse dicerent
neque incolumi exercitu Germanos castra oppugnaturos fuisse conten-
derent. quem timorem Caesaris adventus sustulit.

Reversus ille, eventus belli non ignorans, unum, quod cohortes ex 42
statione et praesidio essent emissae, questus — ne minimum quidem
casu locum relinqui debuisse — multum Fortunam in repentino hostium
adventu potuisse iudicavit, multo etiam amplius quod p⟨a⟩ene ab ipso 2
vallo portisque castrorum barbaros avertisset. quarum omnium rerum 3
maxime admirandum videbatur, quod Germani, qui eo consilio Rhenum
transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum
delati optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerant.

Caesar rursus ad vexandos hostes profectus magno coacto ⟨equitum⟩ 43
numero ex finitimis civitatibus in omnes partes dimittit. omnes vici atque 2
omnia aedificia, quae quisque conspexerat, incendebantur, pecora inter-
ficiebantur, praeda ex omnibus locis agebatur. frumenta non solum a 3
tanta multitudine iumentorum atque hominum consumebantur, sed et-
iam anni tempore atque imbribus procubuerant, ut si qui etiam in praesen-
tia se occultassent, tamen his deducto exercitu rerum omnium inopia per-
eundum videretur. ac s⟨a⟩epe in eum locum ventum est tanto in omnes 4
partes diviso equitatu, ut [non] modo visum ab se Ambiorigem in fuga
circumspicerent captivi nec plane etiam abisse ex conspectu conten-
derent, ut spe consequendi inlata atque infinito labore suscepto, qui se 5

1 in^{2} *om.* β *eras.* A || 3 partam] portam BT^{c} partem T || 4 laudem (laudim T^{1}) rei militaris β || 10 Gaius] c. β || 11 in] ad α || 12 omnium] omnino α | occupaverat β | pene ω *corr.* M || 13 equitatum] equitatum tantum β || 17 ne minimo Aβ nemini me B | casui β || 19 pene ω *corr.* N || 23 beneficium obtulerunt (opt- A) α obtulerunt beneficium T optulerant benefitium U *corr. Meu.* || 24 equitum *add. Madv.* || 25 finitumis α || 26 pecora interficiebantur *om.* α || 27 a *om.* α || 28 hominum iumentorumque multitudine β | etiam *om.* β || 31 sepe ω *corr.* M || 31.32 omnis partis α || 32 non ω *del. recc.*

summam a Caesare gratiam inituros putarent, p⟨a⟩ene naturam studio
vincerent, semperque paulum ad summam felicitatem defuisse videretur,
6 atque ille latebris aut silvis aut saltibus se eriperet et noctu occultatus
alias regiones partesque peteret non maiore equitum praesidio quam
quattuor, quibus solis vitam suam committere audebat.

44 Tali modo vastatis regionibus exercitum Caesar duarum cohortium
damno Durocortorum Remorum reducit concilioque in eum locum Gal-
liae indicto de coniuratione Senonum et Carnutum quaestionem habere
2 instituit et de Accone, qui princeps eius consilii fuerat, graviore senten-
3 tia pronuntiata more maiorum supplicium sumpsit. nonnulli iudicium
veriti profugerunt. quibus cum aqua atque igni interdixisset, duas le-
giones ad fines Treverorum, duas in Lingonibus, sex reliquas in Senonum
finibus Agedinci in hibernis conlocavit frumentoque exercitui proviso,
ut instituerat, in Italiam ad conventus agendos profectus est.

1 ab *α* | pene *ω* *corr.* N || 3 aut silvis *om.* *α* | et] ut *β* | occultatus] occupatus *β* || 4 equitum] equitatum T || 5 IIII *β* || 6 vastatis regionibus] factis religionibus *β* || 7 durocorterum *β* || 8 questionem *β* || 12 trevirorum *β* || 13 collocavit *β* | exercitu T

COMMENTARIORVM BELLI GALLICI
LIBER SEPTIMVS

Quieta Gallia Caesar, ut constituerat, in Italiam ad conventus agendos **1**
proficiscitur. ibi cognoscit de P. Clodii caede senatusque consulto certior
factus, ut omnes iuniores Italiae coniurarent, dilectum tota provincia
habere instituit. eae res in Galliam Transalpinam celeriter perferuntur. 2
addunt ipsi et adfingunt rumoribus Galli, quod res poscere videbatur,
retineri urbano motu Caesarem neque in tantis dissensionibus ad exer-
citum venire posse. hac inpulsi occasione, qui iam ante se p. R. imperio 3
subiectos dolerent, liberius atque audacius de bello consilia inire inci-
piunt. indictis inter se principes Galliae conciliis silvestribus ac remotis 4
locis queruntur de Acconis morte. posse hunc casum ad ipsos recidere
demonstrant. miserantur communem Galliae fortunam. omnibus polli- 5
citationibus ac praemiis deposcunt, qui belli initium faciant et sui capitis
periculo Galliam in libertatem vindicent. eius in primis rationem esse 6
habendam dicunt, priusquam eorum clandestina consilia efferantur, ut
Caesar ab exercitu intercludatur. id esse facile, quod neque legiones 7
audeant absente imperatore ex hibernis egredi neque imperator sine prae-
sidio ad legiones pervenire possit. postremo in acie praestare interfici, 8
quam non veterem belli gloriam libertatemque, quam a maioribus
acceperint, recuperare.

His rebus agitatis profitentur Carnutes se nullum periculum commu- **2**
nis salutis causa recusare principesque ex omnibus bellum facturos polli-
centur et, quoniam in praesentia obsidibus cavere inter se non possint, ne 2
res efferatur, at iure iurando ac fide sanciatur, petunt conlatis militaribus
signis, quo more eorum gravissima caerimonia continetur, ne facto initio
belli ab reliquis deserantur. tum conlaudatis Carnutibus, dato iure iuran- 3
do ab omnibus, qui aderant, tempore eius rei constituto ab concilio disce-
ditur.

2 P. *om.* **αT** | cede **Aβ** || 3 dilectum] delatum $\mathbf{T}^1$ delectum $\mathbf{T}^c$**U** || 4 eae] hae **T** he **U** || 7 impulsi **U** | iam ante se] se iam **T** se iam ante **U** | populi r. **β** || 9 conciliis] consiliis **α** || 10 quaeruntur **BT** | posse *om.* **β** | recidere] recipere **A** recedere $\mathbf{B}^1$ recidere posse **β** || 12 initia faciant **α** initium faciat **β** || 13 vindicet **β** | eius *om.* **α** || 17 posset **α** || 19 acceperant **α** | reciperare $\mathbf{A}^1$**U** || 22 possent **α** || 23 at] aut **α** ut $\mathbf{T}^c$ || 24 quo] quod **α** | gravissimae caerimoniae continentur **β** || 26 concilio] consilio **β**

3 Ubi ea dies venit, Carnutes Gutuatro et Conconnetodumno ducibus
desperatis hominibus Cenabum signo dato concurrunt civesque Roma-
nos, qui negotiandi causa ibi constiterant, in his Gaium Fufium Citam,
honestum equitem Romanum, qui rei frumentariae iussu Caesaris prae-
2 erat, interficiunt bonaque eorum diripiunt. celeriter ad omnes Galliae
civitates fama perfertur. nam ubi qu⟨a⟩e maior atque inlustrior incidit
res, clamore per agros regionesque significant. hunc alii deinceps exci-
3 piunt et proximis tradunt, ut tum accidit. nam quae Cenabi oriente sole
gesta essent, ante primam confectam vigiliam in finibus Arvernorum
audita sunt, quod spatium est milium passuum circiter centum sexa-
ginta.

4 Simili ratione ibi Vercingetorix Celtilli filius, Arvernus, summae po-
tentiae adulescens, cuius pater principatum Galliae totius obtinuerat et
ob eam causam, quod regnum adpetebat, a civitate erat interfectus, con-
2 vocatis suis clientibus facile incendit. cognito eius consilio ad arma con-
curritur. prohibetur a Gobannitione patruo suo reliquisque principibus,
qui hanc temptandam fortunam non existimabant, expellitur ex oppido
3 Gergovia. non desistit tamen atque in agris habet dilectum egentium ac
perditorum. hac coacta manu, quoscumque adit ex civitate, ad suam
4 sententiam perducit. hortatur, ut communis libertatis causa arma ca-
piant, magnisque coactis copiis adversarios suos, a quibus paulo ante
5 erat eiectus, expellit ex civitate. rex ab suis appellatur. dimittit quoque
6 versus legationes. obtestatur, ut in fide maneant. celeriter sibi Senones,
Parisios, Pictones, Cadurcos, Turonos, Aulercos, Lemovices, Andes reli-
quosque omnes, qui Oceanum attingunt, adiungit. omnium consensu ad
7 eum defertur imperium. qua oblata potestate omnibus his civitatibus
obsides imperat, certum numerum militum ad se celeriter adduci iubet,
8 armorum quantum quaeque civitas domi quodque ante tempus efficiat,
9 constituit. in primis equitatui studet. summae diligentiae summam im-
10 perii severitatem addit. magnitudine supplicii dubitantes cogit. nam
maiore commisso delicto igni atque omnibus tormentis necat, leviore de
causa auribus desectis aut singulis effossis oculis domum remittit, ut
sint reliquis documento et magnitudine poenae perterreant alios.

1 cotuato *ω* *corr. Nipp.* (*cf. VIII 38, 3*) | conconetodumno **A** conetodumno *β* || **2** genabim *α* genabin *β* (*cf. ex. gr. VIII 6, 1*) || **3** iis *β* | Gaium] c. **T** *om.* **U** || **4** equitem r. *β* | frumentariae] frumentariae causa *β* || **6** ubique *α* **U** ubi **T** *corr. Schn.* || **7** hunc] hanc *α* hinc *β* *corr.* **S** || **8** proxumis *α* | nam quae] namque **AB**[c] *β* | genabi *ω* *corr. Voss.* || **10** passuum *om.* *β* | CLX *β* || **13** adolescens *β* | totius galliae *β* | optinuerat **A** *β* || **14** ab *α* || **15** facile incendit] facere intendit *β* || **16** ab *α* | gobannitino **T** gobannitio **U** || **18** gergobia *α* | destitit *α* | dilectum] delatum **T** delectum **T**[c] **U** || **19** hac] ac *α* || **22** quoque] quoquo *β* || **24** Turonos] tursummos **T** tursomnos **U** | auleurcos **A** auleurcus **B** aulurcos *β* (*cf. II 34*) | andos *α* **U** andros **T** *corr. Glareanus* || **25** adiungunt *α* || **27** iussit *α* || **31** igne *α*

His suppliciis celeriter coacto exercitu Lucterium Cadurcum, summae 5
hominem audaciae, cum parte copiarum in Rutenos mittit. ipse in Bituri-
ges proficiscitur. eius adventu Bituriges ad Haeduos, quorum erant in 2
fide, legatos mittunt subsidium rogatum, quo facilius hostium copias
sustinere possint. Haedui de consilio legatorum, quos Caesar ad exer- 3
citum reliquerat, copias equitatus peditatusque subsidio Biturigibus mit-
tunt. qui cum ad flumen Ligerim venissent, quod Bituriges ab Haeduis 4
dividit, paucos dies ibi morati neque flumen transire ausi domum re-
vertuntur legatisque nostris renuntiant se Biturigum perfidiam veritos 5
revertisse, quibus id consilii fuisse cognoverint, ut, si flumen transissent,
una ex parte ipsi, altera Arverni se circumsisterent. id eane de causa, 6
quam legatis pronuntiaverint, an perfidia adducti fecerint, quod nihil
nobis constat, non videtur pro certo esse ponendum. Bituriges eorum 7
discessu statim se cum Arvernis coniungunt.

His rebus in Italiam Caesari nuntiatis, cum iam ille urbanas res virtute 6
Cn. Pompei commodiorem in statum pervenisse intellegeret, in Trans-
alpinam Galliam profectus est. eo cum venisset, magna difficultate 2
adficiebatur, qua ratione ad exercitum pervenire posset. nam si legiones 3
in provinciam arcesseret, se absente in itinere proelio dimicaturas in-
tellegebat. si ipse ad exercitum contenderet, ne iis quidem eo tempore, 4
qui quieti viderentur, suam salutem recte committi videbat.

Interim Lucterius Cadurcus in Rutenos missus eam civitatem Arvernis 7
conciliat. progressus in Nitiobroges et Gabalos ab utrisque obsides accipit 2
et magna coacta manu in provinciam Narbonem versus eruptionem facere
contendit. qua re nuntiata Caesar omnibus consiliis antevertendum 3
existimavit, ut Narbonem proficisceretur. eo cum venisset, timentes con- 4
firmat, praesidia in Rutenis provincialibus, Volcis Arecomicis, Tolosati-
bus circumque Narbonem, quae loca hostibus erant finitima, constituit,
partem copiarum ex provincia supplementumque, quod ex Italia adduxe- 5
rat, in Helvios, qui fines Arvernorum contingunt, convenire iubet.

His rebus comparatis represso iam Lucterio et remoto, quod intrare 8
intra praesidia periculosum putabat, in Helvios proficiscitur. etsi mons 2
Cevenna, qui Arvernos ab Helviis discludit, durissimo tempore anni al-
tissima nive iter impediebat, tamen discussa nive sex in altitudinem pe-
dum atque ita viis patefactis summo militum labore ad fines Arvernorum
pervenit. quibus oppressis inopinantibus, quod se Cevenna ut muro 3

11 ipsi ex parte *β* || **12** pronuntiarint *α* || **13** proponendum *α* || **14** se *om.* *α* | iunguntur *α* || **15** italia *β* || **20** his *α* hiis **T** || **20—21** eo tempore qui quieti] qui eo tempore pacati *β* || **22** lucretius *α* || **23** nitiobriges **BT** iciobriges **A** initiobries **U** *corr. Schn.* (*cf. 31, 5*) | accepit *β* || **24** narbonam *β* || **26** narbonam *β* | timentis **TU**[c] || **27** aretomicis *ω* *corr.* **S** || **28** narbonam *β* || **31** hiis **A** is **B** || **32** mons *om.* *α* || **33** helvis **T** elviis **U** || **34** discussa] discissa *β* | in altitudinem (altitudine **U**) pedum VI *β* || **35** labore] sudore *α*

munitos existimabant ac ne singulari quidem umquam homini eo tem-
pore anni semitae patuerant, equitibus imperat, ut, quam latissime pos-
sint, vagentur et quam maximum hostibus terrorem inferant. celeriter
haec fama ac nuntii⟨s⟩ ad Vercingetorigem perferuntur. quem perterriti
omnes Arverni circumsistunt atque obsecrant, ut suis fortunis consulat,
neu se ab hostibus diripi patiatur, praesertim cum videat omne ad se bel-
5 lum translatum. quorum ille precibus permotus castra ex Biturigibus
movet in Arvernos versus.

9 At Caesar biduum in his locis moratus, quod haec de Vercingetorige
usu ventura opinione praeceperat, per causam supplementi equitatusque
cogendi ab exercitu discedit, Brutum adulescentem his copiis praeficit.
2 hunc monet, ut in omnes partes equites quam latissime pervagentur.
3 daturum se operam, ne longius triduo a castris absit. his constitutis re-
bus omnibus suis inopinantibus quam maximis potest itineribus Viennam
4 pervenit. ibi nactus recentem equitatum, quem multis ante diebus eo
praemiserat, neque diurno neque nocturno itinere intermisso per fines
Haeduorum in Lingones contendit, ubi duae legiones hiemabant, ut, si
quid etiam de sua salute ab Haeduis iniretur consilii, celeritate prae-
5 curreret. eo cum pervenisset, ad reliquas legiones mittit priusque omnes
in unum locum cogit, quam de eius adventu Arvernis nuntiari posset.
6 hac re cognita Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit atque
inde profectus Gorgobinam, Boiorum oppidum, quos ibi Helvetico proelio
victos Caesar conlocaverat Haeduisque attribuerat, oppugnare instituit.

10 Magnam haec res Caesari difficultatem ad consilium capiendum ad-
ferebat, si reliquam partem hiemis uno loco legiones contineret, ne sti-
pendiariis Haeduorum expugnatis cuncta Gallia deficeret, quod nullum
amicis in eo praesidium videret positum esse; si maturius ex hibernis
2 educeret, ne ab re frumentaria duris subvectionibus laboraret. praestare
visum est tamen omnes difficultates perpeti, quam tanta contumelia
3 accepta omnium suorum voluntates alienare. itaque cohortatus Haeduos
de supportando commeatu praemittit ad Boios, qui de suo adventu
doceant hortenturque, ut in fide maneant atque hostium impetum magno
4 animo sustineant. duabus Agedinci legionibus atque impedimentis totius
exercitus relictis ad Boios proficiscitur.

11 Altero die cum ad oppidum Senonum Vellaunodunum venisset, ne
quem post se hostem relinqueret, quo expeditiore re frumentaria uteretur,

1 quidem *om.* β | unquam β || 3 et] ut β || 4 ac nuntii α nuntii β *corr. Man.* | perferunt β || 6 neu se] neve α | diripi patiatur] diripiantur α || 8 in] per α || 10 usus α U || 11 adolescentem β | hiis AT iis U | praefecit β || 12 omnis α T || 13 ab α || 14 omnibus *om.* α || 15 ibi] inde β | nanctus AB[1] || 18 quid] quod α U || 21 reduxit β || 22 gortonam β gorgobinam U *marg.* | quos ibi] quod sibi α || 23 victos] victor A victo U | adtribuerat α T || 27 videret positum esse] positum videret β || 27—28 si maturius . . . educeret *om.* T || 29 omnis BT

oppugnare instituit eoque biduo circumvallavit. tertio die missis ex oppi- 2
do legatis de deditione arma conferri, iumenta produci, sescentos obsides
dari iubet. ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit. ipse, ut 3
quam primum iter conficeret, Cenabum Carnutum proficiscitur. qui tum 4
primum adlato nuntio de oppugnatione Vellaunoduni, cum longius eam
rem ductum iri existimarent, praesidium Cenabi tuendi causa, quod eo
mitterent, comparabant. huc biduo pervenit. castris ante oppidum posi- 5
tis diei tempore exclusus in posterum oppugnationem differt, quaeque
ad eam rem usui sint, militibus imperat et, quod oppidum Cenabum pons 6
fluminis Ligeris contingebat, veritus, ne noctu ex oppido profugerent,
duas legiones in armis excubare iubet. Cenabenses paulo ante mediam 7
noctem silentio ex oppido egressi flumen transire coeperunt. qua re per 8
exploratores nuntiata Caesar legiones, quas expeditas esse iusserat, por-
tis incensis intromittit atque oppido potitur perpaucis ex hostium nume-
ro desideratis, quin cuncti caperentur, quod pontis atque itinerum an-
gustiae multitudini fugam intercluserant. oppidum diripit atque incendit, 9
praedam militibus donat, exercitum Ligerim traducit atque in Biturigum
fines pervenit.

Vercingetorix ubi de Caesaris adventu cognovit, oppugnatione desistit **12**
atque obviam Caesari proficiscitur. ille oppidum Biturigum positum in 2
via Noviodunum oppugnare instituerat. quo ex oppido cum legati ad 3
eum venissent oratum, ut sibi ignosceret suaeque vitae consuleret, ut
celeritate reliquas res conficeret, qua pleraque erat consecutus, arma con-
ferri, equos produci, obsides dari iubet. parte iam obsidum tradita, cum 4
reliqua administrarentur, centurionibus et paucis militibus intromissis,
qui arma iumentaque conquirerent, equitatus hostium procul visus est,
qui agmen Vercingetorigis antecesserat. quem simulatque oppidani con- 5
spexerunt atque in spem auxilii venerunt, clamore sublato arma capere,
portas claudere, murum complere coeperunt. centuriones in oppido, cum 6
ex significatione Gallorum novi aliquid ab iis iniri consilii intellexissent,
gladiis destrictis portas occupaverunt suosque omnes incolumes rece-
perunt.

Caesar ex castris equitatum educi iubet proeliumque equestre commit- **13**
tit. laborantibus iam suis Germanos equites circiter CCCC submittit, quos
ab initio habere secum instituerat. eorum impetum Galli sustinere non 2

1 eoque] idque *α* || 2 proferri *β* | sexcentos A^c^T DC U | opsides AT || 3 reliquit A relinquid T || 4 conficeret] faceret *α* | genabum *ω* || 5 allato *β* | vellaunduni A¹B bellaunoduni U || 6 genabi *ω* || 7 conparabant *α* || 8 queque *β* || 9 genabum *ω* || 10 contingebat] continebat *α* || 11 genabenses *ω* || 13 caesari *α* || 15 cuncti] vivi *β* || 16 multitudinis *α* || 17 ligerem *α* || 19 oppugnatione] ab oppugnatione *β* | destitit A distitit B || 20–21 Biturigum ... Noviodunum *om.* *α* || 21 nobiodunum T || 23 proferri *β* || 25 administrantur *β* || 27 antecesserant *β* || 30 consilii iniri *β* || 33 proelium *α* || 34 summittit *α* || 35 secum habere *β*

potuerunt atque in fugam coniecti multis amissis se ad agmen receperunt.
quibus profligatis rursus oppidani perterriti comprehensos eos, quorum
opera plebem concitatam existimabant, ad Caesarem perduxerunt sese-
3 que ei dediderunt. quibus rebus confectis Caesar ad oppidum Avaricum,
quod erat maximum munitissimumque in finibus Biturigum atque agri
fertilissima regione, profectus est, quod eo oppido recepto civitatem Bi-
turigum se in potestatem redacturum confidebat.

14 Vercingetorix tot continuis incommodis Vellaunoduni, Cenabi, No-
2 vioduni acceptis suos ad concilium convocat. docet longe alia ratione esse
bellum gerendum atque antea gestum sit. omnibus modis huic rei studen-
3 dum, ut pabulatione aut commeatu Romani prohibeantur. id esse facile,
4 quod equitatu ipsi abundent et quod anni tempore subleventur. pabulum
secari non posse. necessario dispersos hostes ex aedificiis petere. hos omnes
5 cotidie ab equitibus deleri posse. praeterea salutis causa rei familiaris
commoda neglegenda. vicos atque aedificia incendi oportere hoc spatio
6 ab via quoque versus, quo pabulandi causa adire posse videantur. harum
ipsis rerum copiam suppetere, quod, quorum in finibus bellum geratur,
7 eorum opibus subleventur. Romanos aut inopiam non laturos aut magno
8 cum periculo longius a castris processuros. neque interesse, ipsosne inter-
ficiant impedimentisne exuant, quibus amissis bellum geri non possit.
9 praeterea oppida incendi oportere, quae non munitione et loci natura ab
omni sint periculo tuta, ne suis sint ad detractandam militiam recepta-
cula neu Romanis proposita ad copiam commeatus praedamque tollen-
10 dam. haec si gravia aut acerba videantur, multo illa gravius aestimari
debere, liberos, coniuges in servitutem abstrahi, ipsos interfici. quae sit
necesse accidere victis.

15 Omnium consensu hac sententia probata uno die amplius XX urbes
2 Biturigum incenduntur. hoc idem fit in reliquis civitatibus. in omnibus
partibus incendia conspiciuntur. quae etsi magno cum dolore omnes
ferebant, tamen hoc sibi solacii proponebant, quod se prope explorata
3 victoria celeriter amissa recuperaturos confidebant. deliberatur de Ava-
4 rico in communi concilio, incendi placeat an defendi. procumbunt om-
nibus Gallis ad pedes Bituriges, ne pulcherrimam prope totius Galliae
urbem, quae et praesidio et ornamento sit civitati, suis manibus succen-

2 conp̄hensos *α* || 4 rebus *om. α* || 5 in] a *β* || 8 vellanodini T[1] bellaunoduni U | genabi *α*T genavi U || 10 sit gestum *β* || 11 aut] et *β* | prohiberentur *β* || 12 quod[2]] ut *α* || 13 secare *β* | hos *om. β* || 14 equitibus] equitatu *β* | deleri] diligi *α* || 16 ab via] aboia *ω* *corr. Madv.* | quoque] quoquo *β* || 19 cum *om. α* | ab *α*U | progressuros *β* || 22 ne] neu *β* | detrectandam *α*U || 24.25 aestimari debere] aestimare *α* || 27 hac] ac BU haec T || 28 fit *om. α* || 30 quod se prope *om. α* || 31 reciperaturos *ω* *corr.* A[c]M[c] | confidebant] sperabant *β* | deliberatur] dicebatur *α* || 32 placeret *α* || 33 galliae totius *β* || 34 et[1] *om. α* | civitatis *β*

dere cogantur. facile se loci natura defensuros dicunt, quod prope ex 5
omnibus partibus flumine et palude circumdata unum habeat et per-
angustum aditum. datur petentibus venia dissuadente primo Vercin- 6
getorige, post concedente et precibus ipsorum et misericordia vulgi. de-
fensores oppido idonei deliguntur.

Vercingetorix minoribus Caesarem itineribus subsequitur et locum 16
castris deligit paludibus silvisque munitum ab Avarico longe milia pas-
suum XVI. ibi per certos exploratores in singula diei tempora, quae ad 2
Avaricum gererentur, cognoscebat et quid fieri vellet imperabat. omnes 3
nostras pabulationes frumentationesque observabat dispersosque, cum
longius necessario procederent, adoriebatur magnoque incommodo ad-
ficiebat, etsi, quantum ratione provideri poterat, ab nostris occurrebatur,
ut incertis temporibus diversisque itineribus iretur.

Castris ad eam partem oppidi positis Caesar, quae intermissa a flumine 17
et a paludibus aditum, ut supra diximus, angustum habebat, aggerem
apparare, vineas agere, turres duas constituere coepit. nam circumvallare
loci natura prohibebat. de re frumentaria Boios atque Haeduos adhortari 2
non destitit. quorum alteri, quod nullo studio agebant, non multum ad-
iuvabant, alteri non magnis facultatibus, quod civitas erat exigua et in-
firma, celeriter, quod habuerunt, consumpserunt. summa difficultate rei 3
frumentariae adfecto exercitu tenuitate Boiorum, indiligentia Haeduo-
rum, incendiis aedificiorum, usque eo, ut complures dies frumento milites
caruerint et pecore ex longinquioribus vicis adacto extremam famem
sustentarint, nulla tamen vox est ab iis audita p. R. maiestate et supe-
rioribus victoriis indigna. quin etiam Caesar cum in opere singulas le- 4
giones appellaret et, si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugna-
tionem diceret, universi ab eo, ne id faceret, petebant: sic se complures 5
annos illo imperante meruisse, ut nullam ignominiam acciperent, nus-
quam infecta re discederent. hoc se ignominiae laturos loco, si inceptam 6
oppugnationem reliquissent. praestare omnes perferre acerbitates, quam 7
non civibus Romanis, qui Cenabi perfidia Gallorum interissent, parenta-
rent. haec eadem centurionibus tribunisque militum mandabant, ut per 8
eos ad Caesarem deferrentur.

Cum iam muro turres adpropinquassent, ex captivis Caesar cognovit 18
Vercingetorigem consumpto pabulo castra movisse propius Avaricum
atque ipsum cum equitatu expeditisque, qui inter equites proeliari con-

1 cogerentur ω *corr. Whitte* ‖ 6 itineribus caesarem β ‖ 7 mil. pass. β ‖ 9 gererentur] agerentur α | et *om.* β | omnis ω *corr.* (*ex. gr.*) N ‖ 15 a paludibus] palude β ‖ 18 distitit A^{1}B desistit β ‖ 22 conplures α ‖ 23 e β ‖ 24 sustentarent ω *corr. Whitte* | ex iis (hiis T) vox est β ‖ 28 numquam β ‖ 29 *infecta*] incepta α | ignominia elaturos loco B^{1} ignominiae loco laturos β ‖ 30 praestaret α ‖ 31 civibus r. β | genabi α genavi β ‖ 33 deferantur TU^{c} deferuntur U^{1} ‖ 34 turris adpropinquasset (app. U) β

suessent, insidiandi causa eo profectum, quo nostros postero die pabula-
2 tum venturos arbitraretur. quibus rebus cognitis media nocte silentio
3 profectus ad hostium castra mane pervenit. illi celeriter per exploratores
adventu Caesaris cognito carros impedimentaque sua in artiores silvas
4 abdiderunt, copias omnes in loco edito atque aperto instruxerunt. qua
re nuntiata Caesar celeriter sarcinas conferri, arma expediri iussit.

19 Collis erat leniter ab infimo adclivis. hunc ex omnibus fere partibus
palus difficilis atque impedita cingebat non latior pedibus quinquaginta.
2 hoc se colle interruptis pontibus Galli fiducia loci continebant genera-
timque distributi in civitates omnia vada ac saltus eius paludis certis
custodiis obtinebant, sic animo parati, ut, si eam paludem Romani per-
3 rumpere conarentur, haesitantes premerent ex loco superiore, ut, qui
propinquitatem loci videret, paratos prope aequo Marte ad dimicandum
existimaret, qui iniquitatem condicionis perspiceret, inani simulatione
4 sese ostentare cognosceret. indignantes milites Caesar, quod conspectum
suum hostes perferre possent tantulo spatio interiecto, et signum proelii
exposcentes edocet, quanto detrimento et quot virorum fortium morte
5 necesse sit constare victoriam. quos cum sic animo paratos videat, ut
nullum pro sua laude periculum recusent, summae se iniquitatis condem-
6 nari debere, nisi eorum vitam sua salute habeat cariorem. sic milites con-
solatus eodem die reducit in castra reliquaque, quae ad oppugnationem
pertinebant oppidi, administrare instituit.

20 Vercingetorix, cum ad suos redisset, proditionis insimulatus, quod
castra propius Romanos movisset, quod cum omni equitatu discessisset,
quod sine imperio tantas copias reliquisset, quod eius discessu Romani
2 tanta opportunitate et celeritate venissent; non haec omnia fortuito aut
sine consilio accidere potuisse; regnum illum Galliae malle Caesaris con-
3 cessu quam ipsorum habere beneficio — tali modo accusatus ad haec
respondit: quod castra movisset, factum inopia pabuli etiam ipsis hor-
tantibus. quod propius Romanos accessisset, persuasum loci opportuni-
4 tate, qui se ipsum sine munitione defenderet. equitum vero operam neque
in loco palustri desiderari debuisse et illic fuisse utilem, quo essent pro-
5 fecti. summam imperii se consulto nulli discedentem tradidisse, ne [h]is
multitudinis studio ad dimicandum impelleretur. cui rei propter animi
mollitiem studere omnes videret, quod diutius laborem ferre non possent.

1 insidiandi] insidiarum *α* | eo *om.* *β* || 5 omnis *α* || 7 leniter] leviter *ω* *corr.* (*ex. gr.*) N^2 || 8 inpedita *α* | quinquaginta] L *β* || 10.11 certis custodiis *om.* *α* || 11 optinebant B *β* || 13–14 viderent . . . existimarent *β* || 14 conditionis *β* || 16 ferre *β* || 17 quod *α*T quid U || 18 paratos animo *β* | videret *α* || 19 condempnari AB^cT || 20 salute sua *β* | consolatos *α* || 21 reliqua quaeque *α* || 22 oppidi pertinebant *β* || 26 oportunitate A*β* | fortuitu A^1B^c || 30 oportunitate A*β* || 32 illic] illis *α* | essent] sint *ω* *corr.* *Klotz* || 33 his *ω* *corr.* A^cM^c || 34 inpelleretur *α*

Romani si casu intervenerint, Fortunae, si alicuius indicio vocati, huic 6
habendam gratiam, quod et paucitatem eorum ex loco superiore co-
gnoscere et virtutem despicere potuerint, qui dimicare non ausi turpiter
se in castra receperint. imperium se a Caesare per proditionem nullum 7
desiderare, quod habere victoria posset, quae iam sit sibi atque omnibus
Gallis explorata. quin etiam ipsis remitteret, si sibi magis honorem tri-
buere quam ab se salutem accipere videantur. 'haec ut intellegatis' in- 8
quit 'a me sincere pronuntiari, audite Romanos milites.' producit ser- 9
vos, quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat et fame vinculis-
que excruciaverat. hi iam ante edocti, quae interrogati pronuntiarent, 10
milites se esse legionarios dicunt. fame atque inopia adductos clam ex
castris exisse, si quid frumenti aut pecoris in agris reperire possent. si- 11
mili omnem exercitum inopia premi nec iam vires sufficere cuiusquam nec
ferre operis laborem posse. itaque statuisse imperatorem, si nihil in oppu-
gnatione oppidi profecisset, triduo exercitum deducere. 'haec' inquit 12
'a me' Vercingetorix 'beneficia habetis, quem proditionis insimulatis.
cuius opera sine vestro sanguine tantum exercitum victorem fame
p⟨a⟩ene consumptum videtis. quem turpiter se ex hac fuga recipientem,
ne qua civitas suis finibus recipiat, a me provisum est.'

Conclamat omnis multitudo et suo more armis concrepat, quod facere 21
in eo consuerunt, cuius orationem approbant. summum esse Vercingeto-
rigem ducem nec de eius fide dubitandum nec maiore ratione bellum ad-
ministrari posse. statuunt, ut X milia hominum delecta ex omnibus copiis 2
in oppidum submittantur, nec solis Biturigibus communem salutem 3
committendam censent, quod penes eos, si id oppidum retinuissent,
summam victoriae constare intellegebant.

Singulari militum nostrorum virtuti consilia cuiusque modi Gallorum 22
occurrebant, ut est summae genus sollertiae atque ad omnia imitanda et
efficienda, quae ab quoque traduntur, aptissimum. nam et laqueis falces 2
avertebant, quas cum destinaverant, tormentis introrsus reducebant, et
aggerem cuniculis subtrahebant, eo scientius, quod apud eos magnae
sunt ferrariae atque omne genus cuniculorum notum atque usitatum est.
totum autem murum ex omni parte turribus contabulaverant atque has 3
coriis intexerant. tum crebris diurnis nocturnisque eruptionibus aut 4
aggeri ignem inferebant aut milites occupatos in opere adoriebantur, et

1 intervenirent α | inditio β || **2** habenda gratia TU[c] habendi gratia U || **4** ab α || **5** posset α | sit] esset ω *corr. Meu.* || **7** inquid BT || **9** vinclisque β || **10** ii A hic β | ante edocti] docti β || **11** atque] et α || **12** repperire B repperiri T | possint β || **15** proficissent α | deducere exercitum β || **18** pene β *om.* α | hac *om.* α || **21** consueverant β | adprobant αT | vercingetorigen β || **23** copiis] locis α || **24** mittantur α || **27** huius(s)cemodi β || **28** et] atque β || **29** quae a T qui U || **35** in opere occupatos β

nostrarum turrium altitudinem, quantum has cotidianus agger expresse-
5 rat, commissis suarum turrium malis adaequabant et apertos cuniculos
praeusta et praeacuta materia et pice fervefacta et maximi ponderis saxis
morabantur moenibusque adpropinquare prohibebant.

23 Muri autem omnes Gallici ⟨h⟩ac fere forma sunt. trabes derectae per-
petuae in longitudinem paribus intervallis, distantes inter se binos pe-
2 des, in solo conlocantur. hae revinciuntur introrsus et multo aggere
vestiuntur, ea autem, quae diximus, intervalla grandibus in fronte saxis
3 effarciuntur. his conlocatis et coagmentatis alius insuper ordo additur,
ut idem illud intervallum servetur, neque inter se contingant trabes,
sed paribus intermissis spatiis singulae singulis saxis interiectis arte con-
4 tineantur. sic deinceps omne opus contexitur, dum iusta muri altitudo
5 expleatur. hoc cum in speciem varietatemque opus deforme non est al-
ternis trabibus ac saxis, quae rectis lineis suos ordines servant, tum ad
utilitatem et defensionem urbium summam habet opportunitatem, quod
et ab incendio lapis et ab ariete materia defendit, quae perpetuis trabibus
pedes quadragenos plerumque introrsus revincta neque perrumpi neque
distrahi potest.

24 His tot rebus impedita oppugnatione milites, cum toto tempore
⟨so⟩luto frigore et adsiduis imbribus tardarentur, tamen continenti
labore omnia haec superaverunt et diebus XXV aggerem latum pedes
2 CCCXXX, altum pedes LXXX ex⟨s⟩truxerunt. cum is murum hostium
p⟨a⟩ene contingeret et Caesar ad opus consuetudine excubaret milites-
que hortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur, paulo
ante tertiam vigiliam est animadversum fumare aggerem, quem cuniculo
3 hostes succenderant, eodemque tempore toto muro clamore sublato du-
4 abus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat. alii faces atque ari-
dam materiam de muro in aggerem eminus iaciebant, picem reliquasque
res, quibus ignis excitari potest, fundebant, ut, quo primum occurrere-
5 tur aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri posset. tamen, quod in-
stituto Caesaris semper duae legiones pro castris excubabant pluresque
partitis temporibus erant in opere, celeriter factum est, ut alii eruptioni-
bus resisterent, alii turres reducerent aggeremque interscinderent, omnis
vero ex castris multitudo ad restinguendum concurreret.

25 Cum in omnibus locis consumpta iam reliqua parte noctis pugnaretur

1 altitudini β ‖ 1–2 altitudinem ... turrium *om.* T^1 ‖ 2 adequabant β ‖ 2–4 et apertos ... prohibebant *om.* B ‖ 4 appropinquare β ‖ 5 muris ... omnibus gallicis ... forma est β | ac α haec β *corr.* M^c | directae (directe A) α ‖ 7 haere viciuntur α hae revintiuntur T aere vinciuntur U | extrorsus α U ‖ 8 in frontibus T^1 in frontem T^cU ‖ 9 coagmentatis] coagminatis coagmentatis α ‖ 11 intermissae α U ‖ 13 compleatur β ‖ 15 oportunitatem A β ‖ 19 inpedita α ‖ 20 luto β *om.* α *corr. O. Wagner* | assiduis β ‖ 22 extruxerunt ω *corr.* V | his T *om.* A ‖ 23 pene ω | et *om.* α ‖ 28 materiem α | reliquas B U ‖ 29 curreretur α ‖ 31 duae semper β | excubarunt β

semperque hostibus spes victoriae redintegraretur, eo magis quod de-
ustos pluteos turrium videbant nec facile adire apertos ad auxiliandum
animadvertebant, semperque ipsi recentes defessis succederent omnem-
que Galliae salutem in illo vestigio temporis positam arbitrarentur, acci-
dit inspectantibus nobis, quod dignum memoria visum praetereundum
non existimavimus. quidam ante portam oppidi Gallus, qui per manus 2
sebi ac picis traditas gl⟨a⟩ebas in ignem e regione turris proiciebat, scor-
pione ab latere dextro traiectus exanimatusque concidit. hunc ex proxi- 3
mis unus iacentem transgressus eodem illo munere fungebatur. eadem 4
ratione ictu scorpionis exanimato alteri successit tertius et tertio quartus,
nec prius ille est a propugnatoribus vacuus relictus locus, quam restincto
aggere atque omni ex parte summotis hostibus finis est pugnandi factus.

Omnia experti Galli, quod res nulla successerat, postero die consilium 26
ceperunt ex oppido profugere, hortante et iubente Vercingetorige. id 2
silentio noctis conati non magna iactura suorum sese effecturos sperabant,
propterea quod neque longe ab oppido castra Vercingetorigis aberant
et palus, quae perpetua intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat.
iamque haec facere noctu apparabant, cum matres familiae repente in 3
publicum procurrerunt flentesque proiectae ad pedes suorum omnibus
precibus petierunt, ne se et communes liberos hostibus ad supplicium
dederent, quos ad capiendam fugam naturae et virium infirmitas in-
pediret. ubi eos in sententia perstare viderunt, quod plerumque in summo 4
periculo timor misericordiam non recipit, conclamare et significare de
fuga Romanis coeperunt. quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Ro- 5
manorum viae praeoccuparentur, consilio destiterunt.

Postero die Caesar promota turri perfectisque operibus, quae facere 27
instituerat, magno coorto imbri non inutilem hanc ad capiendum con-
silium tempestatem arbitratus, quod paulo incautius custodias in muro
dispositas videbat, suos quoque languidius in opere versari iussit et, quid
fieri vellet, ostendit, legionibusque intra vineas in occulto expeditis, co- 2
hortatus, ut aliquando pro tantis laboribus fructum victoriae perci-
perent, iis, qui primi murum ascendissent, praemia proposuit militibus-
que signum dedit. illi subito ex omnibus partibus evolaverunt murumque 3
celeriter compleverunt.

1 semper β || 3 animum advertebant β || 6 qui *om.* α || 7 sevi α saevi T | glebas ω *corr.* N | scurpione α || 10 scurpionis α | altero β || 12 ex] ea α *om.* β *corr. Ciacc.* || 14 ceperunt] fecerunt β || 15 se β | sperabant] putabant β || 16 Vercingetorigis aberant] vercingetorigix (-gis U^1) habebat β || 17 perpetua quae β || 19 procurrerant β || 20 petiverunt β || 21 quas β | impediret T || 22 praestare AB^1 || 26 perfectisque] directisque A derectisque BU || 27 cohorto αT | imbre α || 28 arbitratus] arbitratus est α || 29 suos quoque] suosque α || 30 legiones . . . expeditas β | intra] extra A extra castra B | cohortatur β || 32 his ω *corr. ed. pr.* | ascendissent] excendissent T extendissent U

28 Hostes re nova perterriti, muro turribusque deiecti in foro ac locis
patentioribus cuneatim constiterunt hoc animo, ut, si qua ex parte ob-
2 viam contra veniretur, acie instructa depugnarent. ubi neminem in
aequum locum sese demittere, sed toto undique muro circumfundi
viderunt, veriti, ne omnino spes fugae tolleretur, abiectis armis ultimas
3 oppidi partes continenti impetu petiverunt, parsque ibi, cum angusto
exitu portarum se ipsi premerent, a militibus, pars iam egressa portis ab
4 equitibus est interfecta. nec fuit quisquam, qui praedae studeret. sic et
Cenabensi caede et labore operis incitati non aetate confectis, non mu-
5 lieribus, non infantibus pepercerunt. denique ex omni eo numero, qui
fuit circiter milium XL, vix DCCC, qui primo clamore audito se ex oppido
6 eiecerant, incolumes ad Vercingetorigem pervenerunt. quos ille multa
iam nocte silentio ex fuga excepit, veritus, ne qua in castris ex eorum
concursu et misericordia vulgi seditio oriretur, ut procul in via dispositis
familiaribus suis principibusque civitatum disparandos deducendosque
ad suos curaret, quae cuique civitati pars castrorum ab initio obvenerat.

29 Postero die concilio convocato consolatus cohortatusque est, ne se ad-
2 modum animo demitterent neve perturbarentur incommodo. non vir-
tute neque in acie vicisse Romanos, sed artificio quodam et scientia
3 oppugnationis, cuius rei fuerint ipsi imperiti. errare, si qui in bello omnes
4 secundos rerum proventus ex⟨s⟩pectent. sibi numquam placuisse Ava-
ricum defendi, cuius rei testes ipsos haberet, sed factum inprudentia Bi-
turigum et nimia obsequentia reliquorum, uti hoc incommodum acci-
5.6 peretur. id tamen se celeriter maioribus commodis sarturum. nam quae
ab reliquis Gallis civitates dissentirent, has sua diligentia adiuncturum
atque unum consilium totius Galliae effecturum, cuius consensui ne or-
bis quidem terrarum possit obsistere. idque se prope iam effectum ha-
7 bere. interea aequum esse ab iis communis salutis causa impetrari, ut
castra munire instituerent, quo facilius repentinos hostium impetus
sustinere possent.

30 Fuit haec oratio non ingrata Gallis, et maxime quod ipse animo non
defecerat tanto accepto incommodo neque ⟨se⟩ in occultum abdiderat
2 et conspectum multitudinis fugerat, plusque animo providere et prae-
sentire existimabatur, quod re integra primo incendendum Avaricum,
3 post deserendum censuerat. itaque ut reliquorum imperatorum res adver-
sae auctoritatem minuunt, sic huius ex contrario dignitas incommodo ac-

2 patentibus β || 4 dimittere ω *corr. Ald.* || 5 armis abiectis β || 6 continenti impetu] continuo β || 9 genabi α genabensi T^cU || 10 eo *om.* α U^1 || 11 XL mil. T XL milium U || 12 eiecerunt α || 13 silentio] sic β || 13–14 ex eorum concursu] concursu eorum β || 14 oreretur α U || 20 omnis α T || 21 expectent ω || 24 sarturum] senaturum A sanaturum B β *corr. Bentl.* | nam quae] namque B || 26 consensu U^1 || 29 hostium repentinos β || 30 sustinere possent] sustinerent α || 31 et *om.* β || 32 se *om.* ω *add. ed. pr.*

cepto in dies augebatur. simul in spem veniebant eius adfirmatione de 4
reliquis adiungendis civitatibus. primumque eo tempore Galli castra mu-
nire instituerunt, et sic sunt animo consternati homines insueti laboris,
ut omnia, quae imperarentur, sibi patienda existimarent.

Nec minus quam est pollicitus Vercingetorix animo laborabat, ut re- **31**
liquas civitates adiungeret, atque earum principes donis pollicitationi-
busque adliciebat. huic rei idoneos homines deligebat, quorum quisque 2
aut oratione subdola aut amicitia facillime capere posset. qui Avarico ex- 3
pugnato refugerant, armandos vestiendosque curat. simul ut deminutae 4
copiae redintegrarentur, imperat certum numerum militum civitatibus,
quem et quam ante diem in castra adduci velit, sagittariosque omnes, quo-
rum erat permagnus numerus in Gallia, conquiri et ad se mitti iubet. his
rebus celeriter id, quod Avarici deperierat, expletur. interim Teutomatus, 5
Olloviconis filius, rex Nitiobrogum, cuius pater ab senatu nostro amicus
erat appellatus, cum magno equitum suorum numero et quos ex Aqui-
tania conduxerat ad eum pervenit.

Caesar Avarici complures dies commoratus summamque ibi copiam **32**
frumenti et reliqui commeatus nactus exercitum ex labore atque inopia
reficit. iam prope hieme confecta, cum ipso anni tempore ad gerendum 2
bellum vocaretur et ad hostem proficisci constituisset, sive eum ex palu-
dibus silvisque elicere sive obsidione premere posset, legati ad eum
principes Haeduorum veniunt oratum, ut maxime necessario tempore
civitati subveniat. summo esse in periculo rem, quod, cum singuli ma- 3
gistratus antiquitus creari atque regiam potestatem annuam obtinere
consuessent, duo magistratum gerant et se uterque eorum legibus creatum
esse dicat. horum esse alterum Convictolitavem, florentem et inlustrem 4
adulescentem, alterum Cotum, antiquissima familia natum atque ipsum
hominem summae potentiae et magnae cognationis, cuius frater Vale-
tiacus proximo anno eundem magistratum gesserit. civitatem esse omnem 5
in armis, divisum senatum, divisum populum, suas cuiusque eorum clien-
telas. quodsi diutius alatur controversia, fore uti pars cum parte civi-
tatis confligat. id ne accidat, positum in eius diligentia atque auctori-
tate.

Caesar etsi a bello atque hoste discedere detrimentosum esse existi- **33**
mabat, tamen non ignorans, quanta ex dissensionibus incommoda oriri
consuessent, ne tanta et tam coniuncta p. R. civitas, quam ipse semper

4 patienda] patienda et perferenda β ‖ 6 earum principes donis pollicitationibusque] eas bonis pollicitationibus β ‖ 7 adlicebat **T** allicebat **A** alliciebat **B** ‖ 8 capi β *om.* **B** ‖ 9 diminutae α ‖ 12 in gallia numerus β ‖ 13 teutomotus **A** β ‖ 14 alloviconis β ‖ 15 numero equitum suorum β ‖ 17 avarico α ‖ 18 nanctus B^1 nantus **A** ‖ 22 venerunt β ‖ 24 annum α | optinere **A** β ‖ 26 esse[1] *om.* β ‖ 27 aduliscentem **B** adolescentem **U** ‖ 28 valeciatus **A** altiacus **U** ‖ 34 a *om.* β ‖ 36 pop. rom. **T**

aluisset omnibusque rebus ornasset, ad vim atque arma descenderet at-
que ea pars, quae minus sibi confideret, auxilia a Vercingetorige arcesse-
2 ret, huic rei praevertendum existimavit et, quod legibus Haeduorum iis,
qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret,
ne quid de iure aut de legibus eorum deminuisse videretur, ipse in Hae-
duos proficisci statuit senatumque omnem et, quos inter controversia
3 esset, ad se Decetiam evocavit. cum prope omnis civitas eo convenisset
doceretur que paucis clam convocatis alio loco, alio tempore atque opor-
tuerit, fratrem a fratre renuntiatum, cum leges duo⟨s⟩ ex una familia
vivo utroque non solum magistratus creari vetarent, sed etiam in senatu
4 esse prohiberent, Cotum imperium deponere coegit, Convictolitavem, qui
per sacerdotes more civitatis intermissis magistratibus esset creatus,
potestatem obtinere iussit.

34 Hoc decreto interposito cohortatus Haeduos, ut controversiarum ac
dissensionis obliviscerentur atque omnibus omissis iis rebus huic bello
servirent ea⟨que⟩, quae meruissent, praemia ab se devicta Gallia exspec-
tarent equitatumque omnem et peditum milia x sibi celeriter mitterent,
quae in praesidiis rei frumentariae causa disponeret, exercitum in duas
2 partes divisit: quattuor legiones in Senones Parisiosque Labieno ducen-
das dedit, sex ipse in Arvernos ad oppidum Gergoviam secundum flu-
men Elaver duxit; equitatus partem illi attribuit, partem sibi reliquit.
3 qua re cognita Vercingetorix omnibus interruptis eius fluminis pontibus
ab altera fluminis parte iter facere coepit.

35 Cum uterque utrique in conspectu esset exercitui fereque e regione
castris castra poneret, dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte
Romani copias traducerent, erat in magnis Caesari difficultatibus res, ne
maiorem aestatis partem flumine impediretur, quod non fere ante au-
2 tumnum Elaver vado transiri solet. itaque ne id accideret, silvestri loco
castris positis e regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix re-
scindendos curaverat, postero die cum duabus legionibus in occulto re-
3 stitit. reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut consueverat, misit,
carptis quibusdam cohortibus, uti numerus legionum constare videretur.
4 his, quam longissime possent, progredi iussis, cum iam ex diei tempore
coniecturam caperet in castra perventum, isdem sublicis, quarum pars

1 descenderet] discederet α || 2 sibi *om.* α | vercintorige α || 3 his ω *corr. ed. pr.* || 4 optinerent AU || 5 de legibus aut iure β || 9 duo ω *corr. recc.* || 13 optinere AU || 15 dissensionum β | his α hiis T || 16 eaque A¹U ea quae AᶜB atque quae T *corr. ed. pr.* | a β | expectarent Bβ || 21 adtribuit αT || 22 a vercingetorige β || 23 fluminis parte] parte elaveris β || 24 uterque utrimque exisset exercitus α || 25 ponebant α || 26 caesaris αUᶜ || 29 castris positis] sitis α || 30 postridie β || 32 carptis] captis αTᶜU craptis T¹ *corr.* Rᶜ | ut β || 33 hiis T iis U | egredi α | diei *om.* β || 34 caperet] coeperit A ceperat B | hisdem α

inferior integra remanebat, pontem reficere coepit. celeriter effecto opere 5
legionibusque traductis et loco castris idoneo delecto reliquas copias
revocavit. Vercingetorix re cognita, ne contra suam voluntatem dimicare 6
cogeretur, magnis itineribus antecessit.

Caesar ex eo loco quintis castris Gergoviam pervenit equestrique eo die 36
proelio levi facto, perspecto urbis situ, quae posita in altissimo monte
omnes aditus difficiles habebat, de oppugnatione desperavit, de obsessione non prius agendum constituit, quam rem frumentariam expedisset.
at Vercingetorix, castris prope oppidum in monte positis, mediocribus 2
circum se intervallis separatim singularum civitatum copias conlocaverat
atque omnibus eius iugi collibus occupatis, qua dispici poterat, horribilem speciem praebebat principesque earum civitatum, quos sibi ad con- 3
silium capiendum delegerat, prima luce cotidie ad se convenire iubebat,
seu quid communicandum seu quid administrandum videretur, neque 4
ullum fere diem intermittebat, quin equestri proelio interiectis sagittariis, quid in quoque esset animi ac virtutis suorum, periclitaretur. erat 5
e regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis egregie munitus atque
ex omni parte circumcisus. quem si tenerent nostri, et aquae magna parte
et pabulatione libera prohibituri hostes videbantur. sed is locus praesidio 6
ab his non nimis firmo tenebatur. tamen silentio noctis Caesar ex ca- 7
stris egressus, priusquam subsidio ex oppido veniri posset, deiecto praesidio potitus loco duas ibi legiones conlocavit fossamque duplicem
duodenum pedum a maioribus castris ad minora perduxit, ut tuto ab
repentino hostium incursu etiam singuli commeare possent.

Dum haec ad Gergoviam geruntur, Convictolitavis Haeduus, cui ma- 37
gistratum adiudicatum a Caesare demonstravimus, sollicitatus ab Arvernis pecunia cum quibusdam adulescentibus conloquitur, quorum erat
princeps Litaviccus atque eius fratres, amplissima familia nati adulescentes. cum his praemium communicat hortaturque eos, ut se liberos et im- 2
perio natos meminerint. unam esse Haeduorum civitatem, quae certissi- 3
mam Galliae victoriam distineat; eius auctoritate reliquas contineri; qua
traducta locum consistendi Romanis in Gallia non fore. esse nonnullo se 4
Caesaris beneficio affectum, sic tamen, ut iustissimam apud eum causam
obtinuerit. sed plus communi libertati tribuere. cur enim potius Haedui 5

2 traductis *om.* α || 7 omnis **BT**[1] | de oppugnatione desperavit, de obsessione] de expugnatione α || 9 in monte *om.* α || 11 despici ω *corr.* S || 12 civitatium α || 12, 13 capiendum consilium β || 13 cotidie *om.* β | iubebat (videbat **T**[1]) convenire β || 16 periclitaretur] perspiceretur α || 18 nostri] ni **B** (*ex* N?) | magnae **B** magne **T**[1] || 20 non minis **B**[1] nominis (?) **A**[1] nomini nimis **A**[c] || 21 venire possent β || 22 collocavit β || 25 convictolitaius **T** convictolitabis **U** || 26 adiudicatum a Caesare] a caesare adsignatum β || 27 adolescentibus β || 28 litavictus **A** litavius **T** | adolescentes β || 29 hiis **T** iis **U** | eos *om.* α || 31 dedistineat α destineat **U** | reliquos β

de suo iure et de legibus ad Caesarem disceptatorem quam Romani ad
6 Haeduos veniant? celeriter adulescentibus et oratione magistratus et
praemio deductis, cum se vel principes eius consilii fore profiterentur,
ratio perficiendi quaerebatur, quod civitatem temere ad suscipiendum
7 bellum adduci posse non confidebant. placuit, uti Litaviccus decem illis
milibus, quae Caesari ad bellum mitterentur, praeficeretur atque ea
ducenda curaret fratresque eius ad Caesarem praecurrerent. reliqua qua
ratione agi placeat, constituunt.

38 Litaviccus accepto exercitu cum milia passuum circiter XXX ab Ger-
govia abesset, convocatis subito militibus lacrimans 'quo proficiscimur',
2 inquit, 'milites? omnis noster equitatus, omnis nobilitas interiit. principes
civitatis, Eporedorix et Viridomarus, insimulati proditionis ab Romanis
3 indicta causa interfecti sunt. haec ab his cognoscite, qui ex ipsa caede
fugerunt. nam ego fratribus atque omnibus meis propinquis interfectis
4 dolore prohibeor, quae gesta sunt, pronuntiare.' producuntur ii, quos ille
edocuerat, quae dici vellet, atque eadem, quae Litaviccus pronuntiave-
5 rat, multitudini exponunt: multos equites Haeduorum interfectos, quod
conlocuti cum Arvernis dicerentur; ipsos se inter multitudinem militum
6 occultasse atque ex media caede fugisse. conclamant Haedui et Litavic-
cum obsecrant, ut sibi consulat. 'quasi vero' inquit ille 'consilii sit res
ac non necesse sit nobis Gergoviam contendere et cum Arvernis nosmet
7 coniungere. an dubitamus, quin nefario facinore admisso Romani iam
8 ad nos interficiendos concurrant? proinde si quid in nobis animi est,
persequamur eorum mortem, qui indignissime interierunt, atque hos
9 latrones interficiamus.' ostendit cives Romanos, qui eius praesidii fidu-
cia una erant. continuo magnum numerum frumenti commeatusque
10 diripit, ipsos crudeliter excruciatos interficit. nuntios tota civitate Hae-
duorum dimittit, in eodem mendacio de caede equitum et principum per-
manet. hortatur, ut simili ratione atque ipse fecerit suas iniurias perse-
quantur.

39 Eporedorix Haeduus, summo loco natus adulescens et summae domi
potentiae, et una Viridomarus pari aetate et gratia, sed genere dispari,
quem Caesar ab Diviciaco sibi traditum ex humili loco ad summam digni-
tatem perduxerat, in equitum numero convenerant nominatim ab eo
2 evocati. his erat inter se de principatu contentio et in illa magistratuum
controversia alter pro Convictolitavi, alter pro Coto summis opibus

2 adolescentibus **U** || 5 ut *α* | X *β* || 9 mil. pas(s). *β* | XXX] XL *β* || 12 a *β* || 13 his] ipsis *α* || 15 hi **B***β* || 16 pronunciaverat **AU** || 17 multos] omnes *β* || 23 est in nobis animi *β* || 25 rōm *β* || 26 continuo *om.* *α* || 27 interficit] intercipit *β* || 28 in *om.* *α* | mendatio *β* | permanet] permonet **AB**^{c} *β* || 31 adolescens **U** || 32 etate **B***β* || 33 ab divitiaco sibi **A** sibi ab devitiaco **T** sibi ad divitiaco **U** | loco *om.* *β* || 35 et *om.* *β* | magistratus **T** magistratum **U** || 36 cotto *ω* *corr.* **L** (*cf. c.* 32, 4)

pugnaverat. ex his Eporedorix cognito Litavicci consilio media fere nocte 3
rem ad Caesarem defert. orat, ne patiatur civitatem pravis adulescentium
consiliis ab amicitia p. R. deficere. quod futurum provideat, si se tot
hominum milia cum hostibus coniunxerint, quorum salutem neque pro-
pinqui neglegere neque civitas levi momento aestimare possit.
Magna adfectus sollicitudine hoc nuntio Caesar, quod semper Haedu- **40**
orum civitati praecipue indulserat, nulla interposita dubitatione legiones
expeditas quattuor equitatumque omnem ex castris educit. nec fuit spa- 2
tium tali tempore ad contrahenda castra, quod res posita in celeritate
videbatur. C. Fabium legatum cum legionibus duabus castris praesidio 3
relinquit. fratres Litavicci cum comprehendi iussisset, paulo ante
rep[p]erit ad hostes fugisse. adhortatus milites, ne necessario tempore 4
itineris labore permoveantur, cupidissimis omnibus progressus milia
passuum XXV agmen Haeduorum conspicatur. inmisso equitatu iter
eorum moratur atque impedit interdicitque omnibus, ne quemquam in-
terficiant. Eporedorigem et Viridomarum, quos illi interfectos existi- 5
mabant, inter equites versari suosque appellare iubet. his cognitis et 6
Litavicci fraude perspecta Haedui manus tendere, deditionem significare
et proiectis armis mortem deprecari incipiunt. Litaviccus cum suis clien- 7
tibus, quibus more Gallorum nefas est etiam in extrema fortuna deserere
patronos, Gergoviam perfugit.
Caesar nuntiis ad civitatem Haeduorum missis, qui suo beneficio **41**
conservatos docerent, quos iure belli interficere potuisset, tribusque horis
noctis exercitui ad quietem datis castra ad Gergoviam movit. medio fere 2
itinere equites a Fabio missi, quanto res in periculo fuerit, exponunt.
summis copiis castra oppugnata demonstrant, cum crebro integri de-
fessis succederent nostrosque adsiduo labore defatigarent, quibus propter
magnitudinem castrorum perpetuo esset isdem in vallo permanendum.
multitudine sagittarum atque omnis generis telorum multos vulneratos. 3
ad haec sustinenda magno usui fuisse tormenta. Fabium discessu eorum 4
duabus relictis portis obstruere ceteras pluteosque vallo addere et se in
posterum diem similem ad casum parare. his rebus cognitis Caesar 5
summo studio militum ante ortum solis in castra pervenit.
Dum haec ad Gergoviam geruntur, Haedui primis nuntiis ab Lita- **42**
vicco acceptis nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. in- 2

1 pugnaverant *α* ‖ **3** populi rom. T | providerat A *β* ‖ **5** posset *ω* *corr. Vasc.* ‖ **6** quod] qui *β* ‖ **8** IIII *β* ‖ **10** C. *om.* *α* ‖ **12** repperit *ω* *corr.* SL | profugisse *β* ‖ **13.14** m. p. *α* mil. pas(s). *β* ‖ **14** conspicatus *α* ‖ **15** inpedit *α* ‖ **16** eporidorigem *α* | existumabant *α* ‖ **17** appellari *β* ‖ **18** litavicti A litivicci B | deditionem] et deditionem *β* ‖ **19** litavicus *α* ‖ **21** profugit *α* ‖ **24** movet *β* ‖ **26–27** integri defessis crebro *β* ‖ **28** eisdem *β* ‖ **29** multitudinem *β* | omni genere *β* ‖ **32** similem ad casum parare] similemque casum apparare *α* | iis *α* ‖ **34** primis] trinis *β* | litavicto A litavico T ‖ **35** impellit T

pellit alios avaritia, alios iracundia et temeritas — quae maxime illi ho-
minum generi est innata —, ut levem auditionem habeant pro re comperta.
3 bona civium Romanorum diripiunt, caedes faciunt, in servitutem abstra-
4 hunt. adiuvat rem inclinatam Convictolitavis plebemque ad furorem im-
5 pellit, ut facinore admisso ad sanitatem reverti pudeat. M. Aristium
tribunum militum iter ad legionem facientem fide data ex oppido Cavillono
educunt. idem facere cogunt eos, qui negotiandi causa ibi constiterant.
6 hos continuo ⟨in⟩ itinere adorti omnibus impedimentis exuunt. repugnan-
tes diem noctemque obsident. multis utrimque interfectis maiorem multi-
tudinem armatorum concitant.

43 Interim nuntio allato omnes eorum milites in potestate Caesaris teneri,
concurrunt ad Aristium, nihil publico factum consilio demonstrant.
2 quaestionem de bonis direptis decernunt, Litavicci fratrumque bona
publicant, legatos ad Caesarem sui purgandi gratia mittunt. haec faciunt
3 reciperandorum suorum causa. sed contaminati facinore et capti con-
pendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat, et timore
poenae exterriti consilia clam de bello inire incipiunt civitatesque reli-
4 quas legationibus sollicitant. quae tametsi Caesar intellegebat, tamen,
quam mitissime potest, legatos appellat. nihil se propter inscientiam
levitatemque vulgi gravius de civitate iudicare neque de sua in Haeduos
5 benevolentia deminuere. ipse maiorem Galliae motum ex⟨s⟩pectans, ne
ab omnibus civitatibus circumsisteretur, consilia inibat, quemadmodum
a Gergovia discederet ac rursus omnem exercitum contraheret, ne pro-
fectio nata a timore defectionis similisque fugae videretur.

44 Haec cogitanti accidere visa est facultas bene gerendae rei. nam cum in
minora castra operis perspiciendi causa venisset, animadvertit collem,
qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus
2 vix prae multitudine cerni poterat. admiratus quaerit ex perfugis cau-
3 sam, quorum magnus ad eum cotidie numerus confluebat. constabat inter
omnes — quod iam ipse Caesar per exploratores cognoverat — dorsum
esse eius iugi prope aequum, sed hunc silvestrem et angustum, qua
4 esset aditus ad alteram partem oppidi; huic loco vehementer illos timere
nec iam aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato si alterum amisis-

2 conperta *α* ‖ 4 proclinatam *α* inclitam T[1] | convictolitabis *β* convictoli-taius T[c] | plebem *β* | inpellit *α* ‖ 5 pudeat reverti *β* | marcum *α* ‖ 6 tr. mil. *β* | data fide *β* | cavillonno *β* ‖ 8 in *suppl. ed. pr.* ‖ 10 armatorum] ad arma *β* ‖ 11 adlato A | eorum omnes *β* ‖ 13 questionem B *β* ‖ 14 purgandi sui *β* ‖ 15 recuperandorum causa suorum *β* | compendio T ‖ 16 et *om. α* ‖ 20 levitatemque] et levitatem *β* ‖ 21 benivolentia *α* T | expectans *ω* ‖ 22 civitatibus *om. β* ‖ 23 ab A *om. β* | contrahere *α* ‖ 24 ab *α* | similis *α* ‖ 25 rei gerendae *α* ‖ 26 prospiciendi *β* | animum advertit *β* ‖ 31 hunc silvestrem] silvestre *β* ‖ 32 oppidi partem *β* | vehementer huic illos loco *α* ‖ 33 a *β*

sent, quin paene circumvallati atque omni exitu et pabulatione interclusi 5
viderentur. ad hunc muniendum omnes a Vercingetorige evocatos.

Hac re cognita Caesar mittit conplures equitum turmas eodem. media **45**
nocte imperat his, ut paulo tumultuosius omnibus locis pervagentur.
prima luce magnum numerum iumentorum ex castris mulorumque pro- 2
duci deque his stramenta detrahi mulionesque cum cassidibus equitum
specie ac simulatione collibus circumvehi iubet. his paucos addit equites, 3
qui latius ostentationis causa vagentur. longo circuitu easdem omnes
iubet petere regiones. haec procul ex oppido videbantur, ut erat a Ger- 4
govia despectus in castra, neque tanto spatio certi quid esset explorari
poterat. legionem unam eodem iugo mittit et paulum progressam in- 5
feriore constituit loco silvisque occultat. augetur Gallis suspicio atque 6
omnes illo ad munitionem copiae traducuntur. vacua castra hostium 7
Caesar conspicatus tectis insignibus suorum occultatisque signis mili-
taribus raros milites, ne ex oppido animadverterentur, ex maioribus ca-
stris in minora traducit legatisque, quos singulis legionibus praefecerat,
quid fieri velit, ostendit. in primis monet, ut contineant milites, ne stu- 8
dio pugnandi aut spe praedae longius progrediantur. quid iniquitas loci 9
habeat incommodi, proponit. hoc una celeritate posse vitari, occasionis
esse rem, non proelii. his rebus expositis signum dat et ab dextra parte 10
alio ascensu eodem tempore Haeduos mittit.

Oppidi murus a planitie atque initio ascensus recta regione, si nullus **46**
amfractus intercederet, mille passus aberat. quicquid hu[i]c circuitus ad 2
molliendum clivum accesserat, id spatium itineris augebat. a medio fere 3
colle in longitudinem, ut natura montis ferebat, ex grandibus saxis sex
pedum murum, quo nostr⟨or⟩um impetum tardarent, praeduxerant Galli
atque inferiore omni spatio vacuo relicto superiorem partem collis usque
ad murum oppidi densissimis castris compleverant. milites dato signo 4
celeriter ad munitionem perveniunt eamque transgressi trinis castris
potiuntur. ac tanta fuit in castris capiendis celeritas, ut Teutomatus, rex 5

1 quin] non dubitari (dubitare T[1]) quin *β* | pene A *β* || **2** muniendum] muniendum locum *β* | vercintorige *α* || **3** complures U | eisdem *α* || **4** his *om.* *α* | vagarentur *α* pervagerentur U || **5** iumentorum] impedimentorum *ω* *corr. Ciacc.* || **5–6** mulorumque . . . stramenta *om.* *α* || **6** deque] neque *β* (= *ω*) *corr. Dav.* | hiis T iis U *corr.* VR || **8** latius] cautius *β* | vagarentur *α* || **9** gergobia *α* || **11** et *om.* *β* | paulo AT || **13** ad munitionem] munitionum *α* || **15** ne] qui *α* | animaverteretur T[1] animadverteretur T[c]U || **19** incommodi habeat *β* | vitari] mutari *α* || **20** rem esse *β* | dat signum *β* | a parte dextra *β* || **22** oppidi murus] ad oppidi muros A oppidi muros B murus oppidi *β* *corr.* L | |a] at A ab *β* || **23** anfractus *β* | mille] mił. CC A mille CC B CC *β* *corr. Klotz* | pas. *β* | huic *ω* *corr. Vasc.* | circuitu T circuitui U || **24** spatio . . . augebatur *β* || **25** longitudine *α* || **26** quo] qui *α* | nostrum *ω* *corr. recc.* | tardaret AB[c] arderet B[1] || **27** omni . . . superiorem *om.* A || **30** capiendis castris *β* | votomatus A *β* votomapatus B *corr. Oud.*

Nitiobrogum, subito in tabernaculo oppressus, ut meridie conquieverat,
superiore corporis parte nuda vulnerato equo vix se ex manibus prae-
dantium militum eriperet.
47 Consecutus id, quod animo proposuerat, Caesar receptui cani iussit
2 legionisque decimae, quacum erat, continuo signa constiterunt. at re-
liquarum legionum milites non exaudito sono tubae, quod satis magna
valles intercedebat, tamen a tribunis militum legatisque, ut erat a Caesare
3 praeceptum, retinebantur. sed elati spe celeris victoriae et hostium
fuga superiorumque temporum secundis proeliis nihil adeo arduum sibi
existimabant, quod non virtute consequi possent, neque finem prius
4 sequendi fecerunt quam muro oppidi portisque adpropinquarent. tum
vero ex omnibus urbis partibus orto clamore, qui longius aberant, repen-
tino tumultu perterriti, cum hostem intra portas esse existimarent, sese
5 ex oppido eiecerunt. matres familiae de muro vestem argentumque iacta-
bant et pectore nudo prominentes passis manibus obtestabantur Roma-
nos, ut sibi parcerent neu, sicut Avarici fecissent, ne a mulieribus quidem
6 atque infantibus abstinerent. nonnullae de muro per manus demissae
7 sese militibus tradebant. L. Fabius centurio legionis VIII, quem inter suos
eo die dixisse constabat excitari se Avaricensibus praemiis neque com-
missurum, ut prius quisquam murum ascenderet, tres suos nactus mani-
pulares atque ab his sublevatus murum ascendit, eos ipse rursus singulos
exceptans in murum extulit.
48 Interim ii, qui ad alteram partem oppidi, ut supra demonstravimus,
munitionis causa convenerant, primo exaudito clamore, inde etiam cre-
bris nuntiis incitati oppidum a Romanis teneri, praemissis equitibus
2 magno cursu eo contenderunt. eorum ut quisque primus venerat, sub muro
3 consistebat suorumque pugnantium numerum augebat. quorum cum
magna multitudo convenisset, matres familiae, quae paulo ante Romanis
de muro manus tendebant, suos obtestari et more Gallico passum capil-
4 lum ostentare liberosque in conspectum proferre coeperunt. erat Roma-
nis nec loco nec numero aequa contentio. simul et cursu et spatio pugnae
defatigati non facile recentes atque integros sustinebant.
49 Caesar cum iniquo loco pugnari hostiumque augeri copias videret,
praemetuens suis ad Titum Sextium legatum, quem minoribus castris

2 parte corporis β | nudata α || 4 canere β || 5 legionique α | X β | continuo] contionatus ω *corr. v. Goeler* | constituit α | at] ac α || 6 audito β | magnae valles T magne valles U || 7 intercedebant T intercidebant U | ab[1] α || 9 superiorumque] et superiorum α superiorum T || 10 existimabant] esse existimaverunt α || 11 oppidi muro β | adpropinquarunt α || 13 hostes β | existumarent α | se β || 15 romanos obtestabantur β || 16 a *om.* β || 17 muris α | dimissae α || 18 sese militibus] militibus se β | L. Fabius centurio] labius centurio α l. fabius β || 21 iis α | eos] hos α eo U || 23 hi αT || 26 cursu] conversu A concurso B[1] concursu B[c](Q) || 29 de muro *om.* β | passum] sparsum β || 33 copias augeri β

praesidio reliquerat, misit, ut cohortes ex castris celeriter educeret et
sub infimo colle ab dextro latere hostium constitueret, ut, si nostros loco 2
depulsos vidisset, quominus libere hostes insequerentur, terreret. ipse 3
paulum ex eo loco cum legione progressus, ubi constiterat, eventum
pugnae ex⟨s⟩pectabat.

Cum acerrime comminus pugnaretur, hostes loco et numero, nostri 50
virtute confiderent, subito sunt Haedui visi ab latere nostris aperto,
quos Caesar ab dextra parte alio ascensu manus distinendae causa mi-
serat. hi similitudine armorum vehementer nostros perterruerunt, ac 2
tametsi dextris [h]umeris exertis animadvertebantur, quod insigne pac-
tum esse consuerat, tamen id ipsum sui fallendi causa milites ab hostibus
factum existimabant. eodem tempore Lucius Fabius centurio, quique una 3
murum ascenderant, circumventi atque interfecti de muro praecipita-
bantur. Marcus Petronius, eiusdem legionis centurio, cum portas excidere 4
conatus esset, a multitudine oppressus ac sibi desperans multis iam vul-
neribus acceptis, manipularibus suis, qui illum erant secuti 'quoniam'
inquit 'me una vobiscum servare non possum, vestrae quidem certe vitae
prospiciam, quos cupiditate gloriae adductus in periculum deduxi. vos
data facultate vobis consulite.' simul in medios hostes inrupit duobusque 5
interfectis reliquos a porta paulum summovit. conantibus auxiliari suis 6
'frustra' inquit 'meae vitae subvenire conamini, quem iam sanguis vi-
resque deficiunt. proinde abite, dum est facultas, vosque ad legionem
recipite.' ita pugnans post paulo concidit ac suis saluti fuit.

Nostri cum undique premerentur, XLVI centurionibus amissis deiecti 51
sunt loco. sed intolerantius Gallos insequentes legio decima tardavit,
quae pro subsidio paulo aequiore loco constiterat. hanc rursus XIII le- 2
gionis cohortes exceperunt, quae ex castris minoribus eductae cum Tito
Sextio legato locum ceperant superiorem. legiones ubi primum planitiem 3
attigerunt, infestis contra hostes signis constiterunt. Vercingetorix ab 4
radicibus collis suos intra munitiones reduxit. eo die milites sunt paulo
minus septingenti desiderati.

Postero die Caesar contione advocata temeritatem cupiditatemque mi- 52
litum reprehendit, quod sibi ipsi iudicavissent, quo procedendum aut
quid agendum videretur, neque signo recipiendi dato constitissent neque

1 ex castris *om.* β ‖ 2 a β ‖ 3 pulsos β ‖ 5 expectabat ω ‖ 6 pugnaretur *om.* α ‖ 7 a β ‖ 8 ad dextra A a dextra T ‖ 10 humeris ω | pacatum ω *corr. Heller* ‖ 12 Lucius] l. β ‖ 13 de *om.* α ‖ 14 Marcus] m. U *om.* T | Petronius] preter T (preterea V) petreius U ‖ 15 a *om.* β | sibi] sui α | iam *om.* β ‖ 16 secuti erant α ‖ 20 paululum β | submovit U ‖ 23 paulum α U paululum T *corr. Mue.* ‖ 24 nostri] nisi B[1] (*ex* N̊?) | XLVI α sex et XL T VI et XL U ‖ 25 X β ‖ 28 ceperant locum α ‖ 29 hostem β ‖ 30–31 sunt paulum minus septingenti α paulo minus DCC sunt β ‖ 32 militum cupiditatemque β

2 a tribunis militum legatisque retineri potuissent. exposuit, quid iniquitas
loci posset, quod ipse ad Avaricum sensisset, cum sine duce et sine equi-
tatu deprehensis hostibus exploratam victoriam dimisisset, ne parvum
modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci accideret.
3 quanto opere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non castro-
rum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuis-
set, tanto opere licentiam adrogantiamque reprehendere, quod plus se
quam imperatorem de victoria atque exitu rerum sentire existimarent.
4 non minus se ab milite modestiam et continentiam quam virtutem atque
animi magnitudinem desiderare.

53 Hac habita contione et ad extremum oratione confirmatis militibus,
ne ob hanc causam animo permoverentur neu, quod iniquitas loci attu-
lisset, id virtuti hostium tribuerent, eadem de profectione cogitans, quae
ante senserat, legiones ex castris eduxit aciemque idoneo loco constituit.
2 cum Vercingetorix nihilo minus in aequum locum descenderet, levi facto
3 equestri proelio, atque eo secundo, in castra exercitum reduxit. cum hoc
idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam
militumque animos confirmandos factum existimans in Haeduos movit
4 castra. ne tum quidem insecutis hostibus tertio die ad flumen Elaver
⟨reversus⟩ pontem refecit eoque exercitum traduxit.

54 Ibi a Viridomaro atque Eporedorige Haeduis appellatus discit cum
omni equitatu Litaviccum ad sollicitandos Haeduos profectum. opus
2 esse ipsos antecedere ad confirmandam civitatem. etsi multis iam
rebus perfidiam Haeduorum perspectam habebat atque eorum discessu
maturari defectionem civitatis existimabat, tamen eos retinendos non
censuit, ne aut inferre iniuriam videretur aut dare timoris aliquam suspi-
3 cionem. discedentibus iis breviter sua in Haeduos merita exposuit, quos
et quam humiles accepisset, conpulsos in oppida, multatos agris, omnibus
4 ereptis sociis, inposito stipendio, obsidibus summa cum contumelia ex-
tortis, et quam in fortunam quamque in amplitudinem deduxisset, ut non
solum in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem
et gratiam antecessisse viderentur. his datis mandatis eos ab se dimisit.

1 ab tribunis militum α a tr. mil. β | exposito β || 2 quod] quid ω *corr. Vielh.* | cum] quid **T** quod **U** || 4 accideret] acciperet β || 5 quantopere β | quos] quod α || 7 arrogantiamque **T** || 9 non] nec α | ab] in β | et continentiam *om.* β || 11 extremam orationem α || 13 virtuti hostium] hosti β || 14 e β || 16 eo *om.* α || 19 Elaver] laber α || 20 reversus *suppl. Gertz* | pontes α | reficit α fecit **T** effecit **U** *corr.* **S** | eoque exercitum] exercitumque β | traducit α || 21 eporidige **A** operi digne **B** oporodorige **U** || 23 ipsos] et ipsos β || 24 haeduorum perfidiam caesar β | eorum] horum α || 25 admaturari α || 26 censuit] constituit α**U** censuit **TU** *marg.* | daret aliquam timoris β || 27 discendentibus **AB**[1] | his α**T** || 28 conpulsos] et conpulsos α compulsos **U** || 29 sociis] copiis α || 30 quam in] in eam β | quamque in amplitudinem] amplitudinemque β | duxisse β || 32 dimittit β

Noviodunum erat oppidum Haeduorum ad ripas Ligeris opportuno 55
loco positum. huc Caesar omnes obsides Galliae, frumentum, pecuniam 2
publicam, suorum atque exercitus inpedimentorum magnam partem con-
tulerat. huc magnum numerum equorum huius belli causa in Italia at- 3
que Hispania coemptum miserat. eo cum Eporedorix Viridomarusque 4
venissent et de statu civitatis cognovissent, Litaviccum Bibracte ab
Haeduis receptum — quod est oppidum apud eos maximae auctoritatis —,
Convictolitavem magistratum magnamque partem senatus ad eum con-
venisse, legatos ad Vercingetorigem de pace et amicitia concilianda
publice missos, non praetermittendum tantum commodum existima-
verunt. itaque interfectis Novioduni custodibus, quique eo negotiandi 5
aut itineris causa convenerant, pecuniam atque equos inter se partiti
sunt, obsides civitatum Bibracte ad magistratum deducendos cura- 6
verunt, oppidum, quod ab se teneri non posse iudicabant, ne cui esset 7
usui Romanis, incenderunt, frumenti quod subito potuerunt navibus 8
avexerunt, reliquum flumine atque incendio corruperunt. ipsi ex fini- 9
timis regionibus copias cogere, praesidia custodiasque ad ripas Ligeris dis-
ponere equitatumque omnibus locis iniciendi timoris causa ostentare coe-
perunt, si ab re frumentaria Romanos excludere aut adductos inopia in
provinciam expellere possent. quam ad spem multum eos adiuvabat, quod 10
Liger ex nivibus creverat, ut omnino vado non posse transiri videretur.

Quibus rebus cognitis Caesar maturandum sibi censuit, si esset in per- 56
ficiendis pontibus periclitandum, ut prius, quam essent maiores eo
coactae copiae, dimicaret. nam ne commutato consilio iter in provin- 2
ciam converteret, ut nemo ⟨non⟩ tunc quidem necessario faciendum
existimabat, cum infamia atque indignitas rei et oppositus mons Cevenna
viarumque difficultas impediebat, tum maxime, quod abiuncto Labieno
atque iis legionibus, quas una miserat, vehementer timebat. itaque admo- 3
dum magnis diurnis nocturnisque itineribus confectis contra omnium
opinionem ad Ligerim venit vadoque per equites invento pro rei necessi- 4
tate opportuno, ut bra⟨c⟩chia modo atque [h]umeri ad sustinenda arma
liberi ab aqua esse possent, disposito equitatu, qui vim fluminis refringe-
ret, atque hostibus primo aspectu perturbatis, incolumem exercitum 5
traduxit frumentumque in agris et pecoris copiam nactus repleto his re-
bus exercitu iter in Senones facere instituit.

1 oportuno **A β** || **3** impedimentorum **β** || **5** coemptus **B** coeptum **U** || **6** et de statu ... cognovissent *om.* **U** | bibracti **α** || **8** convictolitabim **A^1B** || **9** et] et de **T** || **10** tantum] instans tantum **β** || **12** aut itineris *om.* **α** || **13** civitatium **T^cU** || **14** a **α** || **18** initiendi **B β** || **19** ab *om.* **β** aut **U** *marg.* || **19–20** ex provintia expellere **α** provintia excludere **β** *corr. Nicasius* || **21** transsiri **B** transire **β** || **24** ne] ut **ω** *corr. Elberling* || **25** non *suppl. Ciacc.* | nemo tunc] ne metu **α** | faciundum **α** || **26** caevenna **A** cevennae **B** cebenna **T** || **27** adiuncto **α U** || **30** ligerem **α** || **31** oportuno **AT** | brachia **ω** | humeri **ω** *corr.* **Q** || **32** refringerent **β** || **35** in] inter **β** | senonas **T^cU**

57 Dum haec apud Caesarem geruntur, Labienus eo supplemento, quod
nuper ex Italia venerat, relicto Agedinci, ut esset inpedimentis praesidio,
cum IIII legionibus Luteciam proficiscitur. id est oppidum Parisiorum,
2 positum in insula fluminis Sequanae. cuius adventu ab hostibus cognito
3 magnae ex finitimis civitatibus copiae convenerunt. summa imperii tra-
ditur Camulogeno Aulerco, qui prope confectus aetate tamen propter
4 singularem scientiam rei militaris ad eum est honorem evocatus. is cum
animadvertisset perpetuam esse paludem, quae influeret in Sequanam
atque illum omnem locum magnopere impediret, hic consedit nostrosque
transitu prohibere instituit.

58 Labienus primo vineas agere, cratibus atque aggere paludem explere
2 atque iter munire conabatur. postquam id difficilius confici animadvertit,
silentio e castris tertia vigilia egressus eodem, quo venerat, itinere Metio-
3 sedum pervenit. id est oppidum Senonum in insula Sequanae positum, ut
4 paulo ante de Lutecia diximus. deprehensis navibus circiter quinquaginta
celeriterque coniunctis atque eo militibus impositis et rei novitate perter-
ritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum evocata, sine con-
5 tentione oppido potitur. refecto ponte, quem superioribus diebus hostes
resciderant, exercitum traducit et secundo flumine ad Luteciam iter fa-
6 cere coepit. hostes re cognita ab iis, qui Metiosedo profugerant, Lute-
ciam incendi pontesque eius oppidi rescindi iubent. ipsi profecti a palude
in ripa Sequanae e regione Luteciae contra Labieni castra considunt.

59 Iam Caesar a Gergovia discessisse audiebatur, iam de Haeduorum
defectione et secundo Galliae motu rumores adferebantur, Gallique in
conloquiis interclusum itinere et Ligeri Caesarem inopia frumenti coac-
2 tum in provinciam contendisse confirmabant. Bellovaci autem defec-
tione Haeduorum cognita, qui ante erant per se infideles, manus cogere
3 atque aperte bellum parare coeperunt. tum Labienus tanta rerum com-
mutatione longe aliud sibi capiendum consilium, atque antea senserat,
4 intellegebat neque iam, ut aliquid adquireret proelioque hostes lacesse-

2 impedimentis **U** || **3** quattuor **T** | luceciam **T** lucetiam **U** || **4** positum] quod positum est *α* || **8** animum advertisset *β* || **9** magno opere **U** | inpediret *α* || **12** confici] confieri **A***β* cumfieri **B** *corr.* **Q**^{c} | animum advertit *β* || **13** mellodunum *α* **U** mediosedum **T**^{1} metiosedum **T**^{c1} melodunum **T**^{c2} *s.s.* metiosedem **U**^{c} *marg.* (*cf. c. 58, 5*) || **14** insula] insula silva *α* | sequane **A** sequana **B***β* || **15** lucecia **T** lucetia **U** | deprenssis **A** deprensis **B** | circiter quinquaginta *om.* *β* || **16** impositis] iniectis *α* || **17** ad bellum erat *β* || **19** rescinderent **T** rescinderant **T**^{c}**U** | lutetiam **A** luceciam **T** lucetiam **U** || **20** his **B***β* | melloduno **A** ametclodone **B** | fugerant **AB**^{c} fugerent **B**^{1} | luceciam **T** lucetiam **U** || **21** incendunt *β* | profecti a palude] prospecta palude *α* profecti ab palude **U** || **22** in ripa] ad ripas *α* in ripas **U** | luceciae **T** lucetie **U** || **23** a gergobia *α* gergovia *β* || **24** et *om.* *β* || **25** ligere **A***β* || **26** Bellovaci autem] bellovagi *β* || **28** tum] cum *α* || **30** lacesceret **AB**^{c} lacescerent **B**^{1}

ret, sed ut incolumem exercitum Agedincum reduceret, cogitabat. nam- 5
que altera ex parte Bellovaci, quae civitas in Gallia maximam habet opi-
nionem virtutis, instabant, alteram Camulogenus parato atque instructo
exercitu tenebat. tum legiones a praesidio atque impedimentis inter-
clusas maximum flumen distinebat. tantis subito difficultatibus obiectis 6
ab animi virtute auxilium petendum videbat.

Itaque sub vesperum consilio convocato cohortatus, ut ea, quae im- **60**
perasset, diligenter industrieque administrarent, naves, quas Metiosedo
deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit et prima confecta vigi-
lia IIII milia passuum secundo flumine silentio progredi ibique se ex-
⟨s⟩pectare iubet. quinque cohortes, quas minime firmas ad dimicandum 2
esse existimabat, castris praesidio relinquit. quinque eiusdem legionis reli- 3
quas de media nocte cum omnibus impedimentis adverso flumine magno
tumultu proficisci imperat. conquirit etiam lintres. has magno sonitu re- 4
morum incitatas in eandem partem mittit. ipse post paulo silentio egres-
sus cum tribus legionibus eum locum petit, quo naves appelli iusserat.

Eo cum esset ventum, exploratores hostium, ut omni fluminis parte **61**
erant dispositi, inopinantes, quod magna erat subito coorta tempestas, a
nostris opprimuntur. exercitus equitatusque equitibus Romanis admini- 2
strantibus, quos ei negotio praefecerat, celeriter transmittitur. uno fere 3
tempore sub lucem hostibus nuntiatur in castris Romanorum praeter
consuetudinem tumultuari et magnum ire agmen adverso flumine so-
nitumque remorum in eadem parte exaudiri et paulo infra milites navi-
bus transportari. quibus rebus auditis, quod existimabant tribus locis 4
transire legiones atque omnes perturbatos defectione Haeduorum fu-
gam parare, suas quoque copias in tres partes distribuerunt. nam prae- 5
sidio e regione castrorum relicto et parva manu Metiosedum versus mis-
sa, quae tantum progrederetur, quantum naves processissent, reliquas
copias contra Labienum duxerunt.

Prima luce et nostri omnes erant transportati et hostium acies cerne- **62**
batur. Labienus milites cohortatus, ut suae pristinae virtutis et tot 2
secundissimorum proeliorum retinerent memoriam atque ipsum Caesa-
rem, cuius ductu saepenumero hostes superassent, praesentem adesse

1 incolomem **BT** | egedincum **BU** | namcumque **T** nam cum **U** || 2 ex altera parte *β* | bellovagi *β* | oppinionem *α* || 3 instabat **A**[1]**BU** || 4 tum] cum *α* || 7 itaque *om. α* | concilio *β* || 8 ameclodone **B** (*cf. c. 58, 6*) || 10 m̄. passuum **A** mil. pass. *β* | se expectari **B***β* se ex expeto **A** se ex expetari **A**[c] se (*om.* **S**) expectare **SV** (*ex corr.*) || 11 **V** *β* || 12 **V** *β* || 13 inpedimentis **AT** || 14 luntres **AB**[c] luntes **B**[1] || 15 mittit in eandem partem *β* || 17 ventum esset *β* || 18 subito erat **A** subito **B** | ab *α* || 19 rōm *β* || 23 audiri *β* || 27 manum et losedum **B** || 28 progrediatur *α* || 30 nostri] nihil **B**[1] (*ex* **N** ?) || 31 tot *om. α* || 32 secundissumorum *β* | memoriam retinerent *β* || 33 sepe *β* | hostis *β* | praesentem *om. β*

3 existimarent, dat signum proelii. primo concursu ab dextro cornu, ubi
4 septima legio constiterat, hostes pelluntur atque in fugam coiciuntur. ab
sinistro, quem locum duodecima legio tenebat, cum primi ordines hostium
transfixi pilis concidissent, tamen acerrime reliqui resistebant nec dabat
5 suspicionem fugae quisquam. ipse dux hostium Camulogenus suis aderat
6 atque eos cohortabatur. at incerto etiamnunc exitu victoriae, cum a sep-
tima legione tribunis esset nuntiatum, quae in sinistro cornu gererentur,
7 post tergum hostium legionem ostenderunt signaque intulerunt. ne eo
quidem tempore quisquam loco cessit, sed circumventi omnes interfec-
8 tique sunt. eandem fortunam tulit Camulogenus. at ii, qui praesidio con-
tra castra Labieni erant relicti, cum proelium commissum audissent, sub-
sidio suis ierunt collemque ceperunt, neque nostrorum militum victorum
9 impetum sustinere potuerunt. sic cum suis fugientibus permixti, quos non
10 silvae montesque texerunt, ab equitatu sunt interfecti. hoc negotio con-
fecto Labienus revertitur Agedincum, ubi impedimenta totius exercitus
relicta erant. inde cum omnibus copiis ad Caesarem pervenit.

63 Defectione Haeduorum cognita bellum augetur. legationes in omnes
2 partes circummittuntur. quantum gratia, auctoritate, pecunia valent,
3 ad sollicitandas civitates nituntur. nacti obsides, quos Caesar apud eos
4 deposuerat, horum supplicio dubitantes territant. petunt a Vercingetorige
Haedui, ut ad se veniat rationesque belli gerendi communicet. re im-
5 petrata contendunt, ut ipsis summa imperii tradatur. re in controversiam
6 deducta totius Galliae concilium Bibracte indicitur. eodem conveniunt
undique frequentes. multitudinis suffragiis res permittitur. ad unum
7 omnes Vercingetorigem probant imperatorem. ab hoc concilio Remi,
Lingones, Treveri afuerunt, illi, quod amicitiam Romanorum seque-
bantur, Treveri, quod aberant longius et a Germanis premebantur, quae
8 fuit causa, quare toto abessent bello et neutris auxilia mitterent. magno
dolore Haedui ferunt se deiectos principatu. queruntur fortunae commu-
tationem et Caesaris indulgentiam in se requirunt neque tamen suscepto
9 bello suum consilium ab reliquis separare audent. inviti summae spei
adulescentes Eporedorix et Viridomarus Vercingetorigi parent.

64 Ille imperat reliquis civitatibus obsides. denique ei rei constituit diem.
2 huc omnes equites, XV milia numero, celeriter convenire iubet. peditatu,

1 a *β* || 2 hostes pelluntur atque *om.* **A** *β* | coniciuntur *β* || 3 quinta decima **B** XII *β* || 4 pilis] telis *α* || 6 cohortabatur. at] cohortatus **B** hortabatur. at *β* || 6–7 a septima legione] VII legionis *β* || 8 postergum **B** *β* || 10 hii **BU** hi **T** || 11 castra Labieni] labienum *α* || 12 victorumque **A** vietorumque **B** || 15 inpedimenta *α* || 16 inde] in diem *α* || 17 augebatur *β* || 22 re] et rem *α* || 23 deducta] deduci *α* | eodem *om.* *β* || 24 multitudines *ω* *corr. recc.* || 26 affuerunt *β* || 27 ab *α* || 28 neutri *β* || 29 ferunt] fuerunt A^1**B** | quaeruntur **BT** querunt **U** || 30 in se indulgentiam *β* || 31 a *β* || 32 aduliscentes **B** adolescentes *β* || 33 ille] ipse *α* || 34 XV milia] $\overline{XV}$ **A** *β* XV **B**

quem antea habuerit, se fore contentum dicit neque fortunam temptatu-
rum aut acie dimicaturum, sed, quoniam abundet equitatu, perfacile
esse factu frumentationibus pabulationibusque Romanos prohibere.
aequo modo animo sua ipsi frumenta corrumpant aedificiaque incendant, 3
qua rei familiaris iactura perpetuum imperium libertatemque se consequi
videant. his constitutis rebus Haeduis Segusiavisque, qui sunt finitimi [ei] 4
provinciae, decem milia peditum imperat. huc addit equites octingentos.
his praeficit fratrem Eporedorigis bellumque inferre Allobrogibus iubet. 5
altera ex parte Gabalos proximosque pagos Arvernorum in Helvios, item 6
Rutenos Cadurcosque ad fines Volcarum Are⟨co⟩micorum depopulandos
mittit. nihilo minus clandestinis nuntiis legationibusque Allobroges solli- 7
citat, quorum mentes nondum ab superiore bello resedisse sperabat. ho- 8
rum principibus pecunias, civitati autem imperium totius provinciae
pollicetur.

Ad hos omnes casus provisa erant praesidia cohortium duarum et XX, 65
quae ex ipsa coacta provincia ab Lucio Caesare legato ad omnes partes op-
ponebantur. Helvii sua sponte cum finitimis proelio congressi pelluntur 2
et Gaio Valerio Donotauro, Caburi filio, principe civitatis, conpluribusque
aliis interfectis intra oppida ac muros conpelluntur. Allobroges crebris 3
ad Rhodanum dispositis praesidiis magna cum cura et diligentia suos
fines tuentur. Caesar quod hostes equitatu superiores esse intellegebat et 4
interclusis omnibus itineribus nulla re ex provincia atque Italia sublevari
poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas civitates, quas
superioribus annis pacaverat, equitesque ab his arcessit et levis armatu-
rae pedites, qui inter eos proeliari consuerant. eorum adventu, quod mi- 5
nus idoneis equis utebantur, a tribunis militum reliquisque [sed et] equi-
tibus Romanis atque evocatis equos sumit Germanisque distribuit.

Interea, dum haec geruntur, hostium copiae ex Arvernis equitesque, 66
qui toti Galliae erant imperati, conveniunt. magno horum coacto numero, 2
cum Caesar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quo
facilius subsidium provinciae ferri posset, circiter milia passuum X ab
Romanis trinis castris Vercingetorix consedit convocatisque ad concilium
praefectis equitum venisse tempus victoriae demonstrat. fugere in pro- 3

1 habuerat **α U** || 2 acie] in acie **α** || 4 conrumpant **α U** || 5 qua] quia **A (R)** quo a **T** qc **U** | se *om.* **α** || 6 ei **ω** *del. Steph.* || 7 decem milia] **X̄** **β** | DCCC **A U** DCCCC **T** || 8 eporedigeris **A** eporodigeris **B** | inferri **α** || 9 item] item in **β** || 10 rotanos **A** rotenos **T** | finis **β** | volgarum **α** vulgarum **β** *corr. Steph.* (*cf. c.* 7, 4) | aremicorum **α U** aremicarum **T** *corr. Glareanus* (*cf. c.* 7, 4) || 11 allobrogas **α** || 12 a superiore bello nondum **β** || 15 erant provisa **β** || 16 Lucio] l. **β** | leg. **β** || 18 Gaio] cum **T** (*ex* c̄ ?) c̄ **U** | donnotauro **B** *om.* **U** | Caburi filio] duumviro **β** | compluribusque **β** || 19 ac muros] murosque **β** | compelluntur **β** || 20 cum *om.* **A** || 25 consueverant **T** | quod] ut **β** || 26 a TR. **β** | sed et (sedent **B**[1]) **ω** *del.* **Q** || 29 tota gallia **β** || 30 in Sequanos *om.* **β** | lignorum **B**[1] linguonum **TU**[c] linguones **U** || 31 ferre **β** | mil. pas. X **β**

4 vinciam Romanos Galliaque excedere. id sibi ad praesentem obtinendam
libertatem satis esse. ad reliqui temporis pacem atque otium parum pro-
fici. maioribus enim coactis copiis reversuros neque finem bellandi fac-
5 turos. proinde ⟨in⟩ agmine impeditos adoriantur. si pedites suis auxilium
ferant atque in eo morentur, iter confici non posse. si — id, quod magis
futurum confidat — relictis impedimentis suae saluti consulant, et usu
6 rerum necessariarum et dignitate spoliatum iri. nam de equitibus ho-
stium, quin nemo eorum progredi modo extra agmen audeat, ne ipsos
quidem debere dubitare. id quo maiore faciant animo, copias se omnes
7 pro castris habiturum et terrori hostibus futurum. conclamant equites
sanctissimo iure iurando confirmari oportere, ne tecto recipiatur, ne ad
liberos, ad parentes, ad uxorem aditum habeat, qui non bis per agmen
hostium perequitarit.

67 Probata re atque omnibus iure iurando adactis postero die in tres par-
tes distributo equitatu duae se acies ab duobus lateribus ostendunt, una
2 a primo agmine iter impedire coepit. qua re nuntiata Caesar suum quo-
3 que equitatum tripertito divisum contra hostem ire iubet. pugnatur una
omnibus in partibus. consistit agmen; impedimenta inter legiones reci-
4 piuntur. si qua in parte nostri laborare aut gravius premi videbantur, eo
signa inferri Caesar aciemque converti iubebat, quae res et hostes ad
5 insequendum tardabat et nostros spe auxilii confirmabat. tandem Ger-
mani ab dextro latere summum iugum nacti hostes loco depellunt fu-
gientesque usque ad flumen ubi Vercingetorix cum pedestribus copiis
6 consederat, persequuntur conpluresque interficiunt. qua re animadversa
reliqui ne circumvenirentur veriti se fugae mandant. omnibus locis fit
7 caedes. tres nobilissimi Haedui capti ad Caesarem perducuntur: Cotus
praefectus equitum, qui controversiam cum Convictolitavi proximis co-
mitiis habuerat, et Cavarillus, qui post defectionem Litavicci pedestribus
copiis praefuerat, et Eporedorix, quo duce ante adventum Caesaris Hae-
dui cum Sequanis bello contenderant.

68 Fugato omni equitatu Vercingetorix copias suas, ut pro castris con-
locaverat, reduxit protinusque Alesiam, quod est oppidum Mandubi-
orum, iter facere coepit celeriterque impedimenta ex castris educi et se

4 in *suppl. codd. recc.* | adorirentur **A** β adorientur **B** *corr. recc.* || **5** confici] facere α || **6** confidebat β || **8** modo *om.* β || **8–9** ne . . . debere] et . . . non debere α || **9** quo] quod α || **10** hostibus futurum] hostium non defuturum β || **12** uxores β | bis *om.* **A** β || **13** perequitasset α || **14** iure iurando] ad ius iurandum β || **16** a *om.* α || **18** omnibus in] tunc in (in *om.* **T**) omnibus β | constitit α || **19** nostri] nihil $\mathbf{B}^1$ (*ex* $\overset{1}{\mathbf{N}}$?) || **20** caesar inferri β | converti] constitui α || **22** nanti **A** nancti $\mathbf{B}^1$ | fugientes α || **24** persecuntur α **T** | compluresque β || **25** circumvenirentur] circumirentur α || **26** cotis **A** cotys **B** || **27** convictolitabi $\mathbf{AB}^c$ convinctolitabi $\mathbf{B}^1$ convictolabi **T** convictolitaio $\mathbf{T}^c$ | proxumis α || **29** eboredorix α || **31** suas *om.* α | collocaverat β || **33** e β

subsequi iussit. Caesar impedimentis in proximum collem deductis 2
duabusque legionibus praesidio relictis secutus hostes, quantum diei
tempus est passum, circiter tribus milibus ex novissimo agmine interfectis altero die ad Alesiam castra fecit. perspecto urbis situ perterritis- 3
que hostibus, quod equitatu, qua maxime parte exercitus confidebant,
erant pulsi, adhortatus ad laborem milites Alesiam circumvallare instituit.

Ipsum erat oppidum in colle summo admodum edito loco, ut nisi ob- 69
sidione expugnari non posse videretur. cuius collis radices duo duabus 2
ex partibus flumina subluebant. ante id oppidum planities circiter m. p. 3
III in longitudinem patebat. reliquis ex omnibus partibus colles mediocri 4
interiecto spatio pari altitudinis fastigio oppidum cingebant. sub muro, 5
quae pars collis ad orientem solem spectabat, hunc omnem locum copiae
Gallorum compleverant fossamque et maceriam sex in altitudinem pe-
dum praeduxerant. eius munitionis, quae ab Romanis instituebatur, 6
circuitus X milia passuum tenebat. castra opportunis locis erant posita 7
ibique castella XXIII facta, quibus in castellis interdiu stationes ponebantur, ne qua subito eruptio fieret. haec eadem noctu excubitoribus ac
firmis praesidiis tenebantur.

Opere instituto fit equestre proelium in ea planitie, quam intermissam 70
collibus tria milia passuum in longitudinem patere supra demonstravimus. summa vi ab utrisque contenditur. laborantibus nostris Caesar 2
Germanos submittit legionesque pro castris constituit, ne qua subito
inruptio ab hostium peditatu fiat. praesidio legionum addito nostris 3
animus augetur. hostes in fugam coniecti se ipsi multitudine inpediunt
atque angustioribus portis relictis coartantur. Germani acrius usque ad 4
munitiones persequuntur. fit magna caedes. nonnulli relictis equis fos- 5
sam transire et maceriam transcendere conantur. paulum legiones Cae-
sar, quas pro vallo constituerat, promoveri iubet. non minus, qui intra 6
munitiones erant, perturbantur. Galli veniri ad se confestim existimantes ad arma conclamant. nonnulli perterriti in oppidum inrumpunt.

1 inpedimentis β ‖ 2 duabus αT | hostes *om.* B ‖ 3 passum] passuum B^1 passim T | tribus milibus] III β | ex] hostium ex α ‖ 5 qua] quo ω *corr. Steph.* | maxima A maxuma B | parte exercitus *om.* β | confidebat α ‖ 6 milites ad laborem β | Alesiam *om.* α ‖ 8 oppidum] oppidum alesia α ‖ 9 posse non β ‖ 10 id *om.* β | planicies ω | mil. pas(s). β ‖ 12. 13 muro quae] muroque AB^c β ‖ 13 solem *om.* β ‖ 14 conpleverant α | fossam β | materiam α | in altitudinem VI β ‖ 15 produxerant β ‖ 16 XI α | oportunis A β ‖ 17 quibus in castellis] in quibus β | disponebantur β ‖ 19 detinebantur β ‖ 21 in longitudinem *om.* β ‖ 23 summittit α ‖ 24 addito] addito et β ‖ 25 animis A^1B^1 | hostes] et hostes sunt β | impediunt U ‖ 26 coartantur] coacervati tum α ‖ 27 munitiones] muros β | sequuntur A secuntur B persecuntur T ‖ 28 materiam α ‖ 30 galli perturbantur β | venire α

7 Vercingetorix iubet portas claudi, ne castra nudentur. multis interfectis,
compluribus equis captis Germani sese recipiunt.

71 Vercingetorix, priusquam munitiones ab Romanis perficiantur, consi-
2 lium capit omnem ab se equitatum noctu dimittere. discedentibus man-
dat, ut suam quisque eorum civitatem adeat omnesque, qui per aetatem
3 arma ferre possint, ad bellum cogant. sua in illos merita proponit obte-
staturque, ut suae salutis rationem habeant neu se optime de communi
libertate meritum hostibus in cruciatum dedant. quod si indiligentiores
fuerint, milia hominum delecta LXXX una secum interitura demonstrat.
4 ratione inita frumentum se exigue dierum XXX habere, sed paulo etiam
5 longius tolerari posse parcendo. his datis mandatis, qua erat nostrum
6 opus intermissum, secunda vigilia silentio equitatum dimittit. frumen-
tum omne ad se referri iubet, capitis poenam iis, qui non paruerint, con-
7 stituit. pecus, cuius magna erat copia a Mandubiis compulsa, viritim
8 distribuit, frumentum parce et paulatim metiri instituit. copias omnes,
9 quas pro oppido collocaverat, in oppidum recipit. his rationibus auxilia
Galliae ex⟨s⟩pectare et bellum parat administrare.

72 Quibus rebus cognitis ex perfugis et captivis Caesar haec genera muni-
tionis instituit. fossam pedum XX derectis lateribus duxit, ut eius fossae
2 solum tantundem pateret, quantum summae fossae labra distarent. re-
liquas omnes munitiones ab ea fossa pedes quadringentos reduxit, id
hoc consilio, quoniam tantum spatium necessario esset complexus nec
facile totum opus corona militum cingeretur, ne de inproviso aut noctu
ad munitiones hostium multitudo advolaret aut interdiu tela in nostros
3 operi destinatos co⟨n⟩icere posset. hoc intermisso spatio duas fossas
quindecim pedes latas eadem altitudine perduxit. quarum interiorem
4 campestribus ac demissis locis aqua ex flumine derivata complevit. post
eas aggerem ac vallum XII pedum ex⟨s⟩truxit. huic loricam pinnasque
adiecit grandibus cervis eminentibus ad commissuras pluteorum atque
aggeris, qui ascensum hostium tardarent, et turres toto opere circum-
dedit, quae pedes LXXX inter se distarent.

1 portas iubet β || 2 conpluribus α || 3 a β || 4 a β | demittere α || 5 omnes β || 6 possent α | obtestatur β || 7–8 de communi libertate optime β || 8 in cruciatum hostibus β | quod] qui β || 9 LXXX (octoginta T) delecta β | una *om.* β || 10 exigue dierum se habere (se habere *om.* B) XXX frumentum α || 11 tolerare A β tollerari B | datis mandatis] dictis β | qua] quiam A quam B || 11–12 erat nostrum opus] opus erat α || 12 mittit α || 14 copia ab (ad A^1) manduviis conpulsa α a mandubiis compulsa copia β || 16 conlocaverat U | recepit α U^1 || 17 expectare ω | administrare parat β || 18 ex perfugis et captivis cognitis β || 19 fossae *om.* β || 20 summae fossae] summa β | distabant β || 21 pedibus CCCC β || 22 esset necessario spatio α | conplexus α || 23 opus] corpus α *om.* U || 24 ad] aut B in β | multitudo hostium β || 25 coicere ω | possent α || 26 XV pedes β pedes A || 27 dimissis α U | dirivata α T | conplevit α || 28 extruxit ω | luricam β || 30 aggeres qui α aggeris ut β

Erat eodem tempore et materiari et frumentari et tantas munitiones 73
fieri necesse deminutis nostris copiis, quae longius a castris progredie-
bantur. ac nonnumquam opera nostra Galli temptare atque eruptionem
ex oppido pluribus portis summa vi facere conabantur. quare ad haec 2
rursus opera addendum Caesar putavit, quo minore numero militum
munitiones defendi possent. itaque truncis arborum aut admodum firmis
ramis abscisis atque horum delibratis ac praeacutis cacuminibus perpe-
tuae fossae quinos pedes altae ducebantur. huc illi stipites demissi et ab 3
infimo revincti, ne revelli possent, ab ramis eminebant. quini erant or- 4
dines coniuncti inter se atque implicati. quo qui intraverant se ipsi acu-
tissimis vallis induebant. hos cippos appellabant. ante hos obliquis ordi- 5
nibus in quincuncem dispositis scrobes tres in altitudinem pedes fodieban-
tur paulatim angustiore ad infimum fastigio. huc teretes stipites feminis 6
crassitudine ab summo praeacuti et praeusti demittebantur, ita ut non
amplius digitis quattuor ex terra eminerent. simul confirmandi et stabi- 7
liendi causa singuli ab infimo solo pedes terra exculcabantur. reliqua
pars scrobis ad occultandas insidias viminibus ac virgultis integebatur.
huius generis octoni ordines ducti ternos inter se pedes distabant. id ex 8
similitudine floris lilium appellabant. ante haec taleae pedem longae fer- 9
reis hamis infixis totae in terram infodiebantur mediocribusque inter-
missis spatiis omnibus locis disserebantur, quos stimulos nominabant.

His rebus perfectis regiones secutus quam potuit aequissimas pro 74
loci natura XIIII milia passuum complexus pares eiusdem generis muni-
tiones, diversas ab his, contra exteriorem hostem perfecit, ut ne magna
quidem multitudine, si ita accidat eius discessu, munitionum praesidia
circumfundi possent. ⟨ne⟩ aut⟨em⟩ cum periculo ex castris egredi co- 2
gatur, dierum XXX pabulum frumentumque habere omnes convectum
iubet.

Dum haec ad Alesiam geruntur, Galli concilio principum indicto non 75
omnes qui arma ferre possent – ut censuit Vercingetorix – convocandos
statuunt, sed certum numerum cuique civitati imperandum, ne tanta
multitudine confusa nec moderari nec discernere suos nec frumentandi

1 eodem] eo α || 2 copiis nostris β | ab α || 6 defendi munitiones β || 8 dimissi AT dimisis B || 9 erant *om.* α || 10 inplicati α || 11 ante hos obliquis] quos obliquos α || 12 fodiebantur scrobes in altitudine pedum trium T scrobes in altitudine trium pedum fodiebantur U (scrobes fodiebantur in altitudine trium pedum V) || 14 dimittebantur (dimite- B) ω *corr. Ald.* || 15 digitis IIII β | ex terra] c̄tra T et̄ra U || 16 pedes] pedes III β || 17 virgultis] vinculis α | tegebatur A inpediebatur B || 18 ducti] iuncti α || 19 appellabatur β | taliae AB^{c}U talae B^{1} | longe Aβ || 20 amis β | infixae αU | effodiebantur mediocribus β || 23 conplexus α | pari α || 26 ⟨ne⟩ aut⟨em⟩] aut αT ut U *corr. Hand* (*Tursell. IV 178*) | e β || 27 omnes habere β || 29 ad] apud α || 30 omnes] omnes hos αT^{c} || 31 civitati] ex civitate α || 32 ne emoderari α | frumentandi rationem] frumentationem α

2 rationem habere possent. imperant Haeduis atque eorum clientibus, Segusiavis, Ambivaretis, Aulercis, Brannovicibus, Blannoviis milia XXXV; parem numerum Arvernis adiunctis Eleutetis, Cadurcis, Gabalis, Vella-
3 viis, qui sub imperio Arvernorum esse consuerunt; Sequanis, Senonibus, Biturigibus, Santonis, Rutenis, Carnutibus duodena milia; Bellovacis decem; totidem Lemovicibus; octona Pictonibus et Turonis et Parisiis et Helvetiis; Suessionibus, Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Nerviis, Morinis, Nitiobrogibus quina milia; Aulercis, Cenomanis totidem; Atrebatibus IIII; Veliocassi⟨bu⟩s, Lexoviis et Aulercis Eburovicibus terna;
4 Rauracis et Bois XXX milia universis civitatibus, quae Oceanum attingunt quaeque eorum consuetudine Ar⟨e⟩moricae appellantur. quo sunt in numero Coriosolites, Redones, Ambibarii, Caletes, Osismi, Veneti,
5 †Lemovices†, V⟨n⟩elli. ex his Bellovaci suum numerum non contulerunt, quod se suo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicebant neque cuiusquam imperio obtemperaturos. rogati tamen a Commio pro eius hospitio duo milia miserunt.

76 Huius opera Commii, ut antea demonstravimus, fideli atque utili superioribus annis erat usus in Britannia Caesar. quibus ille pro meritis civitatem eius inmunem esse iusserat, iura legesque reddiderat atque ipsi
2 Morinos attribuerat. tamen tanta universae Galliae consensio fuit libertatis vindicandae et pristinae belli laudis recuperandae, ut neque beneficiis neque amicitiae memoria moverentur omnesque et animo et opibus
3 in id bellum incumberent. coactis equitum milibus VIII et peditum circiter CCL haec in Haeduorum finibus recensebantur, numerusque inibatur,
4 praefecti constituebantur. Commio Atrebati, Viridomaro et Eporedorigi Haeduis, Vercassivellauno Arverno consobrino Vercingetorigis summa

1 atque] et β || 2 ambluaretis ω *corr. Steph.* (*cf. c. 90, 6*) || 3 vellabiis β || 4 arvenorum AB^{1} || 5 duodena milia] $\overline{XII}$ β | bellovagis β || 6 X T(V) $\overline{X}$ U (*om.* R X mil. R *s. s.* || 7 senonibus ω *corr. Glareanus* || 8 nitiobrigibus T^{1} nithiobrogibus T^{c} nithiobrigibus U | quina milia] $\overline{V}$ β | cenomannis ω *corr. ed. pr.* || 9 belliocassis lixoviis α velliocassiis (volliocassis T) lexoviis β (*cf. II 4, 9 et VIII 7, 3*) | et Aulercis *om.* β | eburonibus ω *corr. Valesius* | terna *om.* β || 10 boiis α | XXX milia] XXX α $\overline{XXX}$ β | universis ... attingunt *om.* T *in marg. suppl.* T^{c} || 11 armoricae ω *corr. Glueck* || 12 rhedones β | cadetes ω *corr. codd. recc.* | ossismi α osissimi T | Veneti *om.* α || 13 unelli ω *corr. Ursinus, Glueck* | bellovagi β | contulerunt] compleverunt (conpl- A) α (T^{c}) || 15 dicerent β | neque ... obtemperaturos *om.* U | ab cominio A ab comminio B^{1} ab commio B^{c} || 16 duo milia] una A XX una B $\overline{II}$ U || 17 ut] ita ut β || 18 quibus ille pro] pro quibus β || 19 atque ipsi] quae ipse A quae ipsi B || 20 tanta tamen β || 22 omnes β || 23 milibus VIII] VIII A $\overline{VIII}$ B || 24 $\overline{CCL}$ β CCXXXX α || 25–26 commio ... eporidorige (eporiderige B) haeduis α commius atrebas viridomarus et eporedorix haedui β || 26 vercassianeuno α vergasilauno β (*cf. c. 83, 6*) | consubrino α

imperii traditur. his delecti ex civitatibus attribuuntur, quorum consilio
bellum administraretur. omnes alacres et fiduciae pleni ad Alesiam pro- 5
ficiscuntur, neque erat omnium quisquam, qui a⟨d⟩spectum modo tan- 6
tae multitudinis sustineri posse arbitraretur, praesertim ancipiti proelio,
cum ex oppido eruptione pugnaretur, foris tantae copiae equitatus pe-
ditatusque cernerentur.

At ii, qui Alesiae obsidebantur, praeterita die, qua auxilia suorum 77
ex⟨s⟩pectaverant, consumpto omni frumento, inscii, quid in Haeduis
gereretur, consilio coacto de exitu suarum fortunarum consultabant.
apud quos variis dictis sententiis, quarum pars deditionem, pars, dum 2
vires suppeterent, eruptionem censebat, non praetereunda oratio Crito-
gnati videtur propter eius singularem ac nefariam crudelitatem. hic 3
summo in Arvernis ortus loco et magnae habitus auctoritatis 'nihil'
inquit 'de eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam servitutem
deditionis nomine appellant, neque hos habendos civium loco neque ad
concilium adhibendos censeo. cum his mihi res sit, qui eruptionem pro- 4
bant. quorum in consilio omnium vestrum consensu pristinae residere vir-
tutis memoria videtur, animi est ista mollitia, non virtus, paulisper 5
inopiam ferre non posse. qui se ultro morti offerant, facilius reperiun-
tur quam qui dolorem patienter ferant. atque ego hanc sententiam pro- 6
barem — tantum apud me dignitas potest —, si nullam praeterquam vi-
tae nostrae iacturam fieri viderem. sed in consilio capiendo omnem Gal- 7
liam respiciamus, quam ad nostrum auxilium concitavimus. quid enim 8
hominum milibus LXXX uno loco interfectis propinquis consanguineisque
nostris animi fore existimatis, si paene in ipsis cadaveribus proelio de-
certare cogentur? nolite hos vestro auxilio exspoliare, qui vestrae salutis 9
causa suum periculum neglexerunt, nec stultitia ac temeritate vestra
aut animi inbecillitate omnem Galliam prosternere et perpetuae servi-
tuti addicere. an, quod ad diem non venerunt, de eorum fide constantia- 10
que dubitatis? quid ergo? Romanos in illis ulterioribus munitionibus ani-
mine causa cotidie exerceri putatis? si illorum nuntiis confirmari non 11
potestis omni aditu praes⟨a⟩epto, his utimini testibus adpropinquare
eorum adventum, cuius rei timore exterriti diem noctemque in opere

2 fiducia *β* || 3 nec *β* | aspectum *ω* | modo *om. β* || 7 hi *ω* *corr. ed. pr.* | suorum auxilia *β* || 8 expectaverant *ω* || 9 consilio] concilii **B** concilio *β* | fortunarum suarum *β* || 10 apud quos] ac *α* | sententiis dictis, quorum *β* || 11–12 videtur oratio critognati *β* || 12 ac] et *α* || 15–16 adhibendos ad concilium **T** || 18 mollitia] molestia *α* || 18. 19 paulisper inoppiam **B** inopiam paulisper *β* || 19 repperiantur **B** repperiuntur *β* || 21 tantum apud me] nam apud me tantum *β* || 23 quid enim] quid in *α* quid *β* *corr. Frig.* || 24 LXXXX *α* || 25 existumatis A^1**B** || 26 hos] hoc *β* | expoliare *α* spoliare (exsp- **T**) eos *β* || 28 inbellicitate animi *β* || 29 addicere] subicere *α* || 30 Romanos] romanorum animos *α* | animine] sine *α* anemine **U** || 31 si *om. β* || 32 praeserpto **A** praesepto **BU** praerepto **T**

12 versantur. quid ergo mei consilii est? facere, quod nostri maiores nequa-
quam pari bello Cimbrorum Teutonumque fecerunt: qui in oppida com-
pulsi ac simili inopia subacti eorum corporibus, qui aetate ad bellum in-
utiles videbantur, vitam toleraverunt neque se hostibus tradiderunt.
13 cuius rei si exemplum non haberemus, tamen libertatis causa institui et
14 posteris prodi pulcherrimum iudicarem. nam quid illi simile bello fuit?
depopulata Gallia Cimbri magnaque inlata calamitate finibus quidem
nostris aliquando excesserunt atque alias terras petiverunt, iura, leges,
15 agros, libertatem nobis reliquerunt. Romani vero quid petunt aliud aut
quid volunt, nisi invidia adducti, quos fama nobiles potentesque bello
cognoverunt, horum in agris civitatibusque considere atque his aeternam
iniungere servitutem? neque enim umquam alia condicione bella gesse-
16 runt. quodsi ea, quae in longinquis nationibus geruntur, ignoratis, respi-
cite finitimam Galliam, quae in provinciam redacta, iure et legibus com-
mutatis, securibus subiecta perpetua premitur servitute.'

78 Sententiis dictis constituunt, ut ii, qui valetudine aut aetate inutiles
sint bello, oppido excedant atque omnia prius experiantur, quam ad
2 [e]Critognati sententia⟨m⟩ descendant. illo tamen potius utendum con-
silio, si res cogat atque auxilia morentur, quam aut deditionis aut pacis
3 subeundam condicionem. Mandubii, qui eos oppido receperant, cum li-
4 beris atque uxoribus exire coguntur. hi cum ad munitiones Romanorum
accessissent, flentes omnibus precibus orabant, ut se in servitutem recep-
5 tos cibo iuvarent. at Caesar dispositis in vallo custodiis recipi prohibebat.

79 Interea Commius reliquique duces, quibus summa imperii permissa
erat, cum omnibus copiis ad Alesiam perveniunt et colle exteriore occu-
2 pato non longius mille passibus a nostris munitionibus considunt. postero
die equitatu ex castris educto omnem eam planitiem, quam in longitudi-
nem milia passuum III patere demonstravimus, complent pedestresque
3 copias paulum ab eo loco abditas in locis superioribus constituunt. erat
ex oppido Alesia despectus in campum. concurritur his auxiliis visis.
fit gratulatio inter eos atque omnium animi ad laetitiam excitantur.
4 itaque productis copiis ante oppidum considunt et proximam fossam
cratibus integunt atque aggere explent seque ad eruptionem atque omnes
casus comparant.

2 conpulsi *α* || 3 qui] quia TU^c (R) | inutiles ad bellum *β* || 4 hostibus se *β* || 5–6 cuius rei ... iudicarem *om. β* || 7 quidem *om. β* || 8 petierunt *α* || 12 umquam] ulla *α* | conditione *β* || 16 hi *α* *om. β* *corr. ed. pr.* | valitudine AB^c *β* || 17 sunt *α* | experiantur] expediantur *α* || 17.18 ab ecritognati (egritognati *α*) sententia *ω* *corr. Ald.* || 18 discedant *α* descidant *β* *corr. Ald.* | potius] tempore potius *α* || 19 aut[1] *om. β* | aut[2]] et *β* || 20 conditionem BU || 21 Romanorum *om. β* || 22 orant *α* || 23 custodibus *α* || 24 reliquique] et reliqui *β* || 26 longe *α* | ab *α* || 28 quattuor (tria B^c) milia passuum *α* mil. pass. III *β* || 29 paululum T || 30 concurrunt *α* || 31 fit] et *β* || 33 gratibus AB[1]

Caesar omni exercitu ad utramque partem munitionis disposito, ut, 80
si usus veniat, suum quisque locum teneat et noverit, equitatum ex castris
educi et proelium committi iubet. erat ex omnibus castris, quae summum 2
undique iugum tenebant, despectus atque omnes milites intenti pugnae
proventum ex⟨s⟩pectabant. Galli inter equites raros sagittarios expe- 3
ditosque levis armaturae interiecerant, qui suis cedentibus auxilio suc-
currerent et nostrorum equitum impetus sustinerent. ab his complures
de inproviso vulnerati proelio excedebant. cum suos pugna superiores 4
esse Galli confiderent et nostros multitudine premi viderent, ex omnibus
partibus et ii, qui munitionibus continebantur, et ii, qui ad auxilium con-
venerant, clamore et ululatu suorum animos confirmabant. quod in 5
conspectu omnium res gerebatur neque recte aut turpiter factum celari
poterat, utrosque et laudis cupiditas et timor ignominiae ad virtutem
excitabat. cum a meridie prope ad solis occasum dubia victoria pugnare- 6
tur, Germani una in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt
eosque propulerunt. quibus in fugam coniectis sagittarii circumventi 7
interfectique sunt. item ex reliquis partibus nostri cedentes usque ad 8
castra insecuti sui colligendi facultatem non dederunt. at ii, qui ab 9
Alesia processerant, maesti prope victoria desperata se in oppidum rece-
perunt.

Uno die intermisso Galli atque hoc spatio magno cratium scalarum 81
⟨h⟩arpagonum numero effecto media nocte silentio ex castris egressi ad
campestres munitiones accedunt. subito clamore sublato, qua significa- 2
tione, qui in oppido obsidebantur, de suo adventu cognoscere possent,
crates proicere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo proturbare re-
liquaque, quae ad oppugnationem pertinent, parant administrare. eodem 3
tempore clamore exaudito dat tuba signum suis Vercingetorix atque ex
oppido educit. nostri, ut superioribus diebus suus cuique erat locus attri- 4
butus, ad munitiones accedunt. fundis, librilibus sudibusque, quas in
opere disposuerant, ac glandibus Gallos proterrent. prospectu tenebris 5
adempto multa utrimque vulnera accipiuntur. complura tormentis tela
coniciuntur. at Marcus Antonius et Gaius Trebonius legati, quibus hae 6
partes ad defendendum obvenerant, qua ex parte nostros premi intellexe-
rant, his auxilio ex ulterioribus castellis deductos summittebant.

1 munitionum *α* || 3 educit *β* || 4 omnes milites intenti] omnium militum intenti animi *β* || 4.5 proventum pugnae *β* || 5 expectabant *ω* || 8 pugnae T pugne U || 10 et ii[1]] hi *β* | hi B*β* || 12 aut U ac *α* T factum *om.* *α* || 13 poterat *om.* *α* || 15 hostem *β* || 17–18 usque in castra insecuti *α* ad castra consecuti *β* || 18 hi *β* || 18.19 ab elesia A[1]B alesio T alesie U || 22 arpagonum *ω* | media nocte *om.* *β* || 25 cratis *β* | 25.26 reliqua quaeque *α* || 28 suus] ut *α* || 30 ac glandibus Gallos] gallos glandibus *α* || 31 conplura *α* || 32 coiciuntur B*β* | at Marcus] m. *β* | Gaius] c. *β* || 33 defendum B[1]T || 34 iis AU | summitebant *α*

82 Dum longius a munitione aberant Galli, plus multitudine telorum pro-
ficiebant. posteaquam propius successerunt, aut se ipsi stimulis inopinan-
tes induebant aut in scrobes delati transfodiebantur aut ex vallo ac turri-
bus traiecti pilis muralibus interibant. multis undique vulneribus acceptis
nulla munitione perrupta, cum lux appeteret, veriti, ne ab latere aperto
ex superioribus castris eruptione circumvenirentur, se ad suos receperunt.
3 at interiores dum ea, quae a Vercingetorige ad eruptionem praeparata
4 erant, proferunt, priores fossas explent, diutius in his rebus administran-
dis morati prius suos discessisse cognoverunt, quam munitionibus adpro-
pinquarent. ita re infecta in oppidum reverterunt.

83 Bis magno cum detrimento repulsi Galli, quid agant, consulunt. loco-
rum peritos adhibent. ex his superiorum castrorum situs munitionesque
2 cognoscunt. erat a septentrionibus collis, quem propter magnitudinem
circuitus opere circumplecti non potuerant nostri, necessarioque paene
iniquo loco et leniter declivi castra fecerant. haec Gaius Antistius Regi-
nus et Gaius Caninius Rebilus legati cum duabus legionibus obtinebant.
4 cognitis per exploratores regionibus duces hostium LX milia ex omni nu-
mero deligunt earum civitatum, quae maximam virtutis opinionem
5 habebant. quid quoque pacto agi placeat, occulte inter se constituunt.
6 adeundi tempus definiunt, cum meridie⟨s⟩ esse videatur. his copiis
Vercassivellaunum Arvernum, unum ex quattuor ducibus, propinquum
7 Vercingetorigis, praeficiunt. ille ex castris prima vigilia egressus prope
confecto sub lucem itinere post montem se occultavit militesque ex noc-
8 turno labore sese reficere iussit. cum iam meridies adpropinquare videre-
tur, ad ea castra, quae supra demonstravimus, contendit. eodemque tem-
pore equitatus ad campestres munitiones accedere et reliquae copiae pro
castris sese ostendere coeperunt.

84 Vercingetorix ex arce Alesiae suos conspicatus ex oppido egreditur.
crates, longurios, musculos, falces reliquaque, quae eruptionis causa
2 paraverat, profert. pugnatur uno tempore omnibus locis atque omnia
3 temptantur. quae minime visa pars firma est, huc concurritur. Romano-
rum manus tantis munitionibus distinetur nec facile pluribus locis occur-
4 rit. multum ad terrendos nostros valet clamor, qui post tergum pugnanti-

1 ad munitionem aberant galli *α* aberant galli ab munitione *β* *corr. Vasc.* || 2 ipsi *om. α* || 3 delati] delapsi *β* || 4 interiebant *α* || 5 adpeteret *α* || 7 praeparata erant] praeparaverant *ω* *corr. Ald.* || 12 ex] ab *β* || 14 poterant *β* | necessario *α* || 15 leviter *α* U | fecerunt *α* | Gaius] c. *β* || 16 Gaius] lucius *α* c. T l. U | revilus *ω* *corr. Man.* | optinebant A *β* || 17 regionibus] legionibus *α* | LX milia] LX *α* $\overline{\text{LX}}$ U || 19 quid quoque] quid quoquo *α* qui quoquo T qui quo U || 20 meridie *ω* *corr. edd.* || 21 IIII *β* || 24 meridies] ad meridiem *β* || 26 campestris *β* || 28 arce] parte *β* || 29 crates] castris *α* a castris *β* *corr. Ursinus* | musculos] mulculos B *β* || 30 paraverant *α* || 31 visa pars firma est] pars firma esset *β* || 33 postergum B *β*

bus existit, quod suum periculum in aliena vident virtute constare.
omnia enim plerumque, quae absunt, vehementius hominum mentes 5
perturbant.

Caesar idoneum locum nactus, quid quaque in parte geratur, cognoscit. 85
laborantibus summittit. utrisque ad animum occurrit unum esse illud 2
tempus, quo maxime contendi conveniat: Galli nisi perfregerint muni- 3
tiones, de omni salute desperant; Romani si rem obtinuerint, finem labo-
rum omnium exspectant. maxime ad superiores munitiones laboratur, 4
quo Vercassivellaunum missum demonstravimus. iniquum loci ad decli-
vitatem fastigium magnum habet momentum. alii tela coniciunt, alii 5
testudine facta subeunt. defatigatis invicem integri succedunt. agger ab 6
universis in munitionem coniectus et ascensum dat Gallis et ea, quae in
terra occultaverant Romani, contegit. nec iam arma nostris nec vires
suppetunt.

His rebus cognitis Caesar Labienum cum cohortibus sex subsidio labo- 86
rantibus mittit. imperat, si sustinere non possit, deductis cohortibus 2
eruptione pugnet. id nisi necessario ne faciat. ipse adit reliquos, cohor- 3
tatur, ne labori succumbant. omnium superiorum dimicationum fructum
in eo die atque hora docet consistere. interiores desperatis campestribus 4
locis propter magnitudinem munitionum loca praerupta atque ex ascensu
temptant; huc ea, quae paraverant, conferunt. multitudine telorum ex 5
turribus propugnantes deturbant, aggere et cratibus fossas explent, fal-
cibus vallum ac loricam rescindunt.

Mittit primum Brutum adulescentem cum cohortibus Caesar, post 87
cum aliis Gaium Fabium legatum. postremo ipse, cum vehementius
pugnaretur, integros subsidio adducit. restituto proelio ac repulsis 2
hostibus eo, quo Labienum miserat, contendit. cohortes IIII ex proximo
castello deducit, equitum partem se sequi, partem circumire exteriores
munitiones et a tergo hostes adoriri iubet. Labienus postquam neque 3
aggeres neque fossae vim hostium sustinere poterant, coactis una de XL
cohortibus, quas ex proximis praesidiis deductas fors obtulit, Caesarem
per nuntios facit certiorem, quid faciendum existimet. accelerat Caesar,
ut proelio intersit.

Eius adventu ex colore vestitus cognito, quo insigni in proeliis uti 88

1 extitit α | virtute] salute α || **4** quaque in] qua ex α || **5–6** esse illud tempus] illud esse tempus praedicat β || **7** optinuerint ω || **8** expectant A β || **9** vercassilaunum β | iniquum] exiguum β || **10** coiciunt U || **12** munitione β || **15** sex (VI U) cohortibus β || **17** pugnaret α | ipse adit] at id T id U || **20** atque *om.* α || **23** ac loricam] adoricam A ac luricam β | rescendunt A^1B^1 || **24** mittit] caesar mittit β | primo BU | adolescentem β | Caesar *om.* β || **25** Gaium] graium B c. β || **26** integro β || **28** se *om.* α || **29** ab α || **30** vim] vim una β | una de] una B de β || **31** eductas A deductus T | optulit BT || **32** adcelerat α

consueverat, turmisque equitum et cohortibus visis, quas se sequi iusse-
rat, ut de locis superioribus haec declivia et devexa cernebantur, hostes
2 proelium committunt. utrimque clamore sublato excipit rursus ex vallo
3 atque omnibus munitionibus clamor. nostri omissis pilis gladiis rem
gerunt. repente post tergum equitatus cernitur. cohortes aliae adpropin-
quant. hostes terga vertunt. fugientibus equites occurrunt. fit magna
4 caedes. Sedullus dux et princeps Lemovicum occiditur. Vercassivellaunus
Arvernus vivus in fuga comprehenditur. signa militaria LXXIIII ad
Caesarem referuntur. pauci ex tanto numero se incolumes in castra reci-
5 piunt. conspicati ex oppido caedem et fugam suorum desperata salute
copias a munitionibus reducunt. fit protinus hac re audita ex castris
6 Gallorum fuga. quod nisi crebris subsidiis ac totius diei labore milites
7 essent defessi, omnes hostium copiae deleri potuissent. de media nocte
missus equitatus novissimum agmen consequitur. magnus numerus capi-
tur atque interficitur. reliqui ex fuga in civitates discedunt.

89 Postero die Vercingetorix concilio convocato id bellum se suscepisse
2 non suarum necessitatum, sed communis libertatis causa demonstrat, et
quoniam sit Fortunae cedendum, ad utramque rem se illis offerre, seu
3 morte sua Romanis satisfacere seu vivum tradere velint. mittuntur de
4 his rebus ad Caesarem legati. iubet arma tradi, principes produci. ipse
in munitione pro castris consedit. eo duces producuntur. Vercingetorix
5 deditur, arma proiciuntur. reservatis Haeduis atque Arvernis, si per eos
civitates recuperare posset, ex reliquis captivis toti exercitui capita sin-
gula praedae nomine distribuit.

90 His rebus confectis in Haeduos proficiscitur. civitatem recipit. eo le-
2 gati ab Arvernis missi: quae imperaret, se facturos pollicentur. imperat
3 magnum numerum obsidum. [legiones in hiberna mittit.] captivorum cir-
citer XX milia Haeduis Arvernisque reddit. ⟨legiones in hiberna mittit.⟩
4 Titum Labienum duabus cum legionibus et equitatu in Sequanos pro-
5 ficisci iubet. huic Marcum Sempronium Rutilum attribuit. Gaium Fa-
bium legatum et Lucium Minucium Basilum cum legionibus duabus in
Remis conlocat, ne quam a finitimis Bellovacis calamitatem accipiant.

1 consuerat α | turmis β || 3 valle β || 4 emissis β || 5 postergum **BU** | adpropinquabant α || 6 verterunt α**U** || 7 asedullus α sedulius β *corr. de Saulcy* | Lemovicum] remustum α | cassivellanus **T** cassivellaunus **T**^{c}**U** || 8 arvernorum β | conprehenditur α || 9 incolomes se **T** incolumes se **U** || 16 consilio α | id bellum se suscepisse] et bellum suscepisse se β || 17 necessitatium **B** necessitem **T** || 81 fortunae sit β || 22 atque] et β || 27 legiones (legionem β) in hiberna mittit ω *post* 28 reddit *transpos. Kraff.* || 28 XX milia] XX **T** milia XX **U** | reddidit β | legionem β || 29 Titum *om.* β | cum duabus β || 30 Marcum *om.* β | rutilium α**U** | adtribuit **BU** | Gaium] c. β || 31 legatum *om.* β | Lucium] l. β | minutium α**T** | Basilum *om.* β || 32 finitumis **AB**^{1} | bellovagis β

Gaium Antistium Reginum in Ambivaretos, Titum Sextium in Bituriges, 6
Gaium Caninium Rebilum in Rutenos cum singulis legionibus mittit.
Quintum Tullium Ciceronem et Publium Sulpicium Cavilloni et Mati- 7
scone in Haeduis ad Ararim rei frumentariae causa conlocat. ipse Bibracte
hiemare constituit. huius anni rebus cognitis Romae dierum xx suppli- 8
catio redditur.

1 Gaium] c. β | ambibaretos ω *corr. Steph.* | Titum] t. β || 2 Gaium] c. β || 3 Quintum] q. β | Publium] pullium A p. β | cabillonni α T || 4 ad] adad A^{1} B || 5 huius anni rebus] his litteris α | viginti B

COMMENTARIORVM BELLI GALLICI
LIBER OCTAVVS

1 Coactus adsiduis tuis vocibus, Balbe, cum cotidiana mea recusatio non
difficultatis excusationem, sed inertiae videretur deprecationem habere,
2 difficillimam rem suscepi. Caesaris nostri commentarios rerum gestarum
Galliae, non comparantibus superioribus atque insequentibus eius scriptis,
contexui novissimumque inperfectum ab rebus gestis Alexandriae con-
feci usque ad exitum non quidem civilis dissensionis, cuius finem nullum
3 videmus, sed vitae Caesaris. quos utinam qui legent scire possint, quam
invitus susceperim scribendos, quo facilius caream stultitiae atque arro-
4 gantiae crimine, qui me mediis interposuerim Caesaris scriptis. constat
enim inter omnes nihil tam operose ab aliis esse perfectum, quod non ho-
5 rum elegantia commentariorum superetur. qui sunt editi, ne scientia
tantarum rerum scriptoribus deesset, adeoque probantur omnium iudicio,
6 ut praerepta, non praebita facultas scriptoribus videatur. cuius tamen rei
maior nostra quam reliquorum est admiratio. ceteri enim, quam bene at-
que emendate, nos etiam, quam facile atque celeriter eos perfecerit, sci-
7 mus. erat autem in Caesare cum facultas atque elegantia summa scri-
8 bendi, tum verissima scientia suorum consiliorum explicandorum. mihi
ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello interessem.
quae bella quamquam ex parte nobis Caesaris sermone sunt nota, tamen
aliter audimus ea, quae rerum novitate aut admiratione nos capiunt, ali-
9 ter quae pro testimonio sumus dicturi. sed ego nimirum dum omnes
excusationis causas colligo, ne cum Caesare conferar, hoc ipso crimen ad-
rogantiae subeo, quod me iudicio cuiusquam existimem posse cum Cae-
sare comparari. vale.

1 Omni Gallia devicta Caesar cum a superiore aestate nullum bellandi
tempus intermisisset militesque hibernorum quiete reficere a tantis la-
boribus vellet, complures eodem tempore civitates renovare belli consilia
2 nuntiabantur coniurationesque facere. cuius rei verisimilis causa adfere-
batur, quod Gallis omnibus cognitum esset neque ulla multitudine in

3 rem *om.* α || 4 conparentibus A || 5 novissimum quae α novissimeque β *corr.* M^c | ab] ad β || 10 operosum β || 11 eligantia AU || 12 rerum] rerum gestarum β | desit α || 16 eligantia AU || 18 accidat quidem T^1 accidit quidem T^c (V) accidit U || 22 ipsum α | arrogantiae T || 24 vale *om.* β || 26 intermississet AB^c intermisset B^1

unum locum coacta resisti posse [a] Romanis nec, si diversa bella complu-
res eodem tempore intulissent civitates, satis auxilii aut spatii aut co-
piarum habiturum exercitum populi Romani ad omnia persequenda. non 3
esse autem alicui civitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reli-
quae possent se vindicare in libertatem.

Quae ne opinio Gallorum confirmaretur, Caesar Marcum Antonium 2
quaestorem suis praefecit hibernis. ipse cum equitum praesidio pridie
Kalendas Ianuarias ab oppido Bibracte proficiscitur ad legionem XIII,
quam non longe a finibus Haeduorum conlocaverat in finibus Biturigum,
eique adiungit legionem undecimam, quae proxima fuerat. binis cohorti- 2
bus ad impedimenta tuenda relictis reliquum exercitum in copiosissimos
agros Biturigum inducit, qui cum latos fines et complura oppida haberent,
unius legionis hibernis non potuerant contineri quin bellum pararent
coniurationesque facerent.

Repentino adventu Caesaris accidit, quod inparatis disiectisque accidere 3
fuit necesse, ut sine timore ullo rura colentes prius ab equitatu oppri-
merentur, quam confugere in oppida possent. namque etiam illud vul- 2
gare incursionis hostium signum, quod incendiis aedificiorum intellegi
consuevit, Caesaris id erat interdicto sublatum, ne aut copia pabuli fru-
mentique, si longius progredi vellet, deficeretur aut hostes incendiis
terrerentur. multis hominum milibus captis perterriti Bituriges, qui pri- 3
mum adventum potuerant effugere Romanorum, in finitimas civitates
aut privatis hospitiis confisi aut societate consiliorum confugerant.
frustra: nam Caesar magnis itineribus omnibus locis occurrit nec dat 4
ulli civitati spatium de aliena potius quam de domestica salute cogitandi.
qua celeritate et fideles amicos retinebat et dubitantes terrore ad con-
diciones pacis adducebat. tali condicione proposita Bituriges cum sibi 5
viderent clementia Caesaris reditum patere in eius amicitiam finitimas-
que civitates sine ulla poena dedisse obsides atque in fidem receptas esse,
idem fecerunt.

Caesar militibus pro tanto labore ac patientia, qui brumalibus diebus, 4
itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis studiosissime permanse-
rant in labore, ducenos sestertios, centurionibus †tot† milia nummum
praedae nomine condonata pollicetur legionibusque in hiberna remissis
ipse se recipit die XXXX. Bibracte. ibi cum ius diceret, Bituriges ad eum 2

1 a ω *del. recc.* | conplures α || **3** exercitum populi Romani] populum r. **T** p. r. **U** || **6** m. antonium β || **7** questorem **A** β | cum *om.* α || **8** duodecimam α XII β *corr. Glareanus* (*cf. c. 11, 1 et 24, 2*) || **10** XI β || **11** tuenda *om.* β || **12** finis β || **13** potuerint α || **14** coniurationes β || **15** deiectisque ω *corr. Vasc.* || **18** signum hostium β || **19** id *om.* α || **23** hospitiis] auspiciis (aut spatiis **U**[1]) β || **26** conditiones **B** β || **27** conditione **B** β || **29** fide β || **31** pacientia ω || **33** ducenos sestios α ducentos sestertios **T** CC sestertios **U** || **35** recepit **B** β | die XXX **B** dies XL β

legatos mittunt auxilium petitum contra Carnutes, quos intulisse bellum
3 sibi querebantur. qua re cognita, cum dies non amplius X et VIII in hiber-
nis esset moratus, legiones XIIII. et sextam ex hibernis ab Arari ducit,
quas ibi conlocatas explicandae rei frumentariae causa superiore com-
mentario demonstratum est. ita cum duabus legionibus ad persequendos
Carnutes proficiscitur.
5 Cum fama exercitus ad hostes esset perlata, calamitate ceterorum duc-
ti Carnutes desertis vicis oppidisque, quae tolerandae hiemis causa con-
stitutis repente exiguis ad necessitatem aedificiis incolebant — nuper
2 enim devicti complura oppida dimiserant —, dispersi profugiunt. Caesar
erumpentes eo maxime tempore acerrimas tempestates cum subire mili-
tes nollet, in oppido Carnutum Cenabo castra ponit atque in tecta partim
Gallorum, partim qu⟨a⟩e conlatis celeriter stramentis tentoriorum in-
3 tegendorum gratia erant inaedificata, milites conpegit. equites tamen et
auxiliarios pedites in omnes partes mittit, quascumque petisse diceban-
tur hostes. nec frustra: nam plerumque magna praeda potiti nostri re-
4 vertuntur. oppressi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, cum
tectis expulsi nullo loco diutius consistere auderent nec silvarum praesi-
dio tempestatibus durissimis tegi possent, dispersi magna parte amissa
suorum dissipantur in finitimas civitates.
6 Caesar tempore anni difficillimo, cum satis haberet convenientes ma-
nus dissipare, ne quod initium belli nasceretur, quantumque in ratione
esset, exploratum haberet sub tempus aestivorum nullum summum bel-
lum posse conflari, Gaium Trebonium cum duabus legionibus, quas se-
2 cum habebat, in hibernis Cenabi conlocavit. ipse cum crebris legationi-
bus Remorum certior fieret Bellovacos, qui belli gloria Gallos omnes
Belgasque praestabant, finitimasque his civitates duce Correo Bellovaco
et Commio Atrebate exercitus comparare atque in unum locum cogere,
ut omni multitudine in fines Suess⟨i⟩onum, qui Remis erant attributi,
facerent inpressionem, pertinere autem non tantum ad dignitatem, sed
etiam ad salutem suam iudicaret nullam calamitatem socios optime de
3 re publica meritos accipere, legionem ex hibernis evocat rursus undeci-
mam, litteras autem ad Gaium Fabium mittit, ut in fines Suessionum

2 quaerebantur **BT** | in (in *om.* **U**) hibernis (hybernis **T**) non amplius XVIII dies β || **3** legionem β | VI β | arare α || **4** explicandi β || **8–9** ad necessitatem repente exigua constituerant aedificia β || **10** conplura α | amiserant β || **11** accerumnas **A**[1] accerumas **B** || **12** caenabo **T** genabo **U** || **13** partimque ω *corr. recc.* | conlatis] coniectis ω *corr. Lips.* | tentorium β || **14** conpegit] contegit ω *corr. Bentl.* || **22** ne *om.* β || **23** esse β || **24** Gaium] c. β || **25** caenabi **AT** genabi **U** | collocavit β || **26** bellovagos β || **27** iis **BU** | corbeo α | bellovago β || **28** conparare α || **29** in] ne in β | suessonum ω (*cf. II 3, 5*) | adtributi **B**β || **30** impressionem **T** || **32** re p̄. β | XI β || **33** Gaium] gagium **A** c. β | suessonum ω (*cf. II 3, 5*)

legiones duas, quas habebat, adduceret, alteramque ex duabus a Tito
Labieno arcessit. ita quantum hibernorum opportunitas bellique ratio 4
postulabat, perpetuo suo labore invicem legionibus expeditionum onus
iniungebat.

His copiis coactis ad Bellovacos proficiscitur castrisque in eorum fini- 7
bus positis equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipien-
dos, ex quibus hostium consilia cognosceret. equites officio functi re- 2
nuntiant paucos in aedificiis esse inventos atque hos non qui agrorum
colendorum causa remansissent — namque esse undique diligenter de-
migratum —, sed qui speculandi causa essent remissi. a quibus cum quae- 3
reret Caesar, quo loco multitudo esset Bellovacorum quodve esset con-
silium eorum, inveniebat Bellovacos omnes, qui arma ferre possent, in 4
unum locum convenisse itemque Ambianos, Aulercos, Caletes, Velio-
casses, Atrebates. locum castris excelsum in silva circumdata palude
delegisse, impedimenta omnia in ulteriores silvas contulisse. conplures
esse principes belli auctores, sed multitudinem maxime Correo obtem-
perare, quod ei summo esse odio nomen p. R. intellexissent. paucis ante 5
diebus ex his castris Atrebatem Commium discessisse ad auxilia Germa-
norum adducenda, quorum et vicinitas propinqua et multitudo esset
infinita. constituisse autem Bellovacos omnium principum consensu, 6
summa plebei cupiditate, si, ut diceretur, Caesar cum tribus legionibus
veniret, sese offerre ad dimicandum, ne miseriore ac duriore postea con-
dicione cum toto exercitu decertare cogerentur. si maiores copias addu- 7
ceret, in eo loco permanere, quem delegissent, pabulatione autem, quae
propter anni tempus cum exigua tum disiecta esset, et frumentatione et
reliquo commeatu ex insidiis prohibere Romanos.

Quae Caesar consentientibus pluribus cum cognosset atque ea, quae 8
proponerentur, consilia plena prudentiae longeque a temeritate barba-
rorum remota esse iudicaret, omnibus rebus inserviendum statuit, quo
celerius hostes contempta suorum paucitate prodirent in aciem. singu- 2
laris enim virtutis veterrimas legiones VII., VIII., VIIII. habebat, summae
spei delectaeque iuventutis XI., quae octavo iam stipendio tamen in con-

1 a Tito] ab lucio (tutio A) *α* l a T a l U *corr. ed. Junt.* || 2 ita] itaque *β* | oportunitas AT || 5 bellovagos *β* || 7 cognoscerent *β* || 9 causa] gratia *β* || 10–11 caesar cum quereret *β* || 11 bellovagorum *β* || 12 inveniebat Bellovacos] cognoscebat bellovagos *β* || 13 aulurcos *α* | caletos *ω* (*cf. VII 75, 4*) | veliocassis *α* velliocasses T || 14 atrebatos A atrebatas B || 15 omnia impedimenta *β* | complures U || 16 auctores belli *β* | optemperare *α* U || 17 p. R. *om.* A || 18 Atrebatem *om.* *β* || 20 bellovagos *β* || 21 pleb A plebis B | caesar ut diceretur *β* || 22 sese offerre] offerrent se *α* | postea conditione B conditione postea *β* || 24 in eo loco permanere] et in eo loco permaneret *α* | pabulationem *β* || 27 cum consentientibus (sentientibus U) pluribus cognovisset *β* || 29 rebus *om.* *β* || 30 suarum B sua *β* | prodiret *α* || 32 electaeque *β* | iam *om.* *β* | tamen in conlatione] functa tamen conlocatione *β*

latione reliquarum nondum eandem vetustatis ac virtutis ceperat opi-
3 nionem. itaque consilio advocato rebus iis, quae ad se essent delatae,
omnibus expositis animos multitudinis confirmat. si forte hostes trium
legionum numero posset elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita
constituit, ut legio VII., VIII., VIIII. ante omnia irent impedimenta,
deinde omnium impedimentorum agmen, quod tamen erat mediocre,
ut in expeditionibus esse consuevit, cogeret XI., ne maioris multitudinis
4 species accidere hostibus posset, quam ipsi depoposcissent. hac ratione
paene quadrato agmine instructo in conspectum hostium celerius opi-
nione eorum exercitum adducit.

9 Quas legiones repente instructas velut in acie certo gradu accedere
Galli cum viderent, quorum erant ad Caesarem plena fiduciae con-
silia perlata, sive certaminis periculo sive subito adventu sive ex-
⟨s⟩pectatione nostri consilii copias instruunt pro castris nec loco supe-
2 riore decedunt. Caesar etsi dimicare optaverat, tamen admiratus tantam
multitudinem hostium valle intermissa magis in altitudinem depressa
3 quam late patente castra castris hostium confert. haec imperat vallo
pedum duodecim muniri, loriculam pro [hac] ratione eius altitudinis inae-
dificari, fossam duplicem pedum denum quinum lateribus deprimi de-
rectis, turres excitari crebras in altitudinem trium tabulatorum, pontibus
traiectis constratisque coniungi, quorum frontes viminea loricula muni-
4 rentur, ut ab hostibus duplici fossa, duplici propugnatorum ordine de-
fenderentur, quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, hoc
audacius longiusque permitteret tela, alter qui propior hostem in ipso
vallo conlocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. portis fores
altioresque turres inposuit.

10 Huius munitionis duplex erat consilium. namque et operum magnitu-
dinem et timorem suum sperabat fiduciam barbaris allaturum, et cum
pabulatum frumentatumque longius esset proficiscendum, parvis copiis
2 castra munitione ipsa videbat posse defendi. interim crebro paucis
utrimque procurrentibus inter bina castra palude interiecta contendeba-
tur. quam tamen paludem nonnumquam aut nostra auxilia [aut] Gallo-

1 ceperat] coeperat β || 5 VII *om.* β | iret α || 9 pene A *om.* β | conspectu β || 11 quas legiones] cum α | accedere] legiones accedere α || 12 cum viderent] viderunt α | fiducia β || 13 expectatione ω || 15 decedant TU *marg.* || 18 XII β | munire α | loriculam pro [hac] ratione eius altitudinis] coronis β | hac α *del. Lips.* || 19 quinum denum β || 19–20 deprimi derectis turris α derectis deprimitur (depmitur T) res β || 20 crebras excitari β || 21 luricula α T lurica U *corr.* A^c || 22 ab hostibus duplici fossa] hostis a β | defenderentur] depelleretur β || 23 quorum] fossa duplici quorum β || 24 tela permitterentur T tela permitteret T^c U | qui] quo ω *corr. recc.* | propior] proprior α || 26 altiorisque β | imposuit BT || 28 fidutiam Aβ | adlaturum U || 32 aut^2 ω *del. recc.*

rum Germanorumque transibant acriusque hostes insequebantur, aut
vicissim hostes ea⟨n⟩dem transgressi nostros longius summovebant. acci- 3
debat autem cotidianis pabulationibus – id quod accidere erat necesse –,
cum raris disiectisque ex aedificiis pabulum conquireretur, ut impeditis
locis dispersi pabulatores circumvenirentur. quae res etsi mediocre de- 4
trimentum iumentorum ac servorum nostris adferebat, tamen stultas
cogitationes incitabat barbarorum, atque eo magis, quod Commius, quem
profectum ad auxilia Germanorum arcessenda docui, cum equitibus vene-
rat. qui tametsi numero non amplius erant quingenti, tamen Germanorum
adventu barbari inflabantur.

Caesar cum animadverteret hostem complures dies castris palude et 11
loci natura munitis se tenere neque oppugnari castra eorum sine dimi-
catione perniciosa nec locum munitionibus claudi nisi a maiore exercitu
posse, litteras ad Trebonium mittit, ut, quam celerrime posset, legionem
XIII., quae cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, arcesseret at-
que ita cum tribus legionibus magnis itineribus ad se veniret. ipse equites 2
invicem Remorum ac Lingonum reliquarumque civitatum, quorum ma-
gnum numerum evocaverat, praesidio pabulationibus mittit, qui subitas
hostium incursiones sustinerent.

Quod cum cotidie fieret ac iam consuetudine diligentia minueretur – 12
quod plerumque accidit diuturnitate –, Bellovaci delecta manu peditum
cognitis stationibus cotidianis equitum nostrorum silvestribus locis in-
sidias disponunt eodemque equites postero die mittunt, qui primum eli- 2
cerent nostros ⟨in⟩ insidias, deinde circumventos adgrederentur. cuius 3
mali sors incidit Remis, quibus ille dies fungendi muneris obvenerat.
namque hi, cum repente hostium equites animadvertissent ac numero
superiores paucitatem contempsissent, cupidius insecuti a peditibus un-
dique sunt circumdati. quo facto perturbati celerius, quam consuetudo 4
fert equestris proelii, se receperunt amisso Vertisco principe civitatis
praefecto equitum. qui cum vix equo propter aetatem posset uti, tamen 5

1 Germanorumque] aut germanorum **U** | hostes] nostri *β* || 2 eodem *α* eadem *β* *corr.* **V** | submovebant **A** | accedebant **T** accidebant **U** || 3 necesse erat *β* || 5 dispersis pabulatoriis *α* || 7 barbarorum incitabat *β* || 9 quingenti] D. sed *β* || 10 barbari inflabantur] barbari nitebantur *α* inflabantur barbari **T** || 11 animum adverteret *β* | conplures *α* || 12 locis *α* **U** | oppugnare *α* oppugnati **U**[1] || 13 pernitiosa *ω* | *inde a* nisi a *usque ad* 24 adgrederentur *deficit α* | maiori **T**(**V**) || 14 posset **T**[1] (**V**) || 14.15 leg. XIII **T** || 15 hyemabat **T** || 17 linguonum **T** | reliquarumque ... 18 numerum *om.* **R**, *in marg. suppl.* **R**[c] | civitatium **U**(**R**[c]) | quarum **T**(**V**) || 19 incursionibus **T**[1] || 20 minueretur] inveniretur **T** || 21 bellovagi *β* | delecta] deiecta *β* *corr. ed. pr.* || 22–23 disponunt insidias eademque **T**(**V**) || 24 in insidias] insidiae *β* *corr. Ald.* | dein **U**(**R**) | aggrederentur **T**(**V**) | *inde a* cuius *incipit α* || 25 mala *β* | dies *α* **U**[c] *marg.* locus *β* || 26 cum hi **T** ii cum **U** | animum advertissent *β* || 27 a *om. α* || 29 proelii, se] se p̄liis **T** p̄liis se **U** | Vertisco] vertisco verutio *β*

consuetudine Gallorum neque aetatis excusatione in suscipienda praefec-
6 tura usus erat neque dimicari sine se voluerat. inflammantur atque inci-
tantur hostium animi secundo proelio, principe et praefecto Remorum
7 interfecto, nostrique detrimento admonentur diligentius exploratis locis
stationes disponere ac moderatius cedentem insequi hostem.
13 Non intermittunt interim cotidiana proelia in conspectu utrorumque
2 castrorum, quae ad vada transitusque fiebant paludis. qua contentione
Germani, quos propterea Caesar tra[ns]duxerat Rhenum, ut equitibus
interpositi proeliarentur, cum constantius universi paludem transissent
paucisque resistentibus interfectis pertinacius reliquam multitudinem
essent insecuti, perterriti non solum ii, qui aut comminus opprimebantur
aut eminus vulnerabantur, sed etiam qui longius subsidiari consueverant,
3 turpiter refugerunt nec prius finem fugae fecerunt saepe amissis superiori-
bus locis, quam se aut in castra suorum reciperent aut nonnulli pudore
4 coacti longius profugerent. quorum periculo sic omnes copiae sunt per-
turbatae, ut vix iudicari posset, utrum secundis parvulis rebus insolen-
tiores an adverso mediocri casu timidiores essent.
14 Compluribus diebus isdem ⟨in⟩ castris consumptis, cum propius acces-
sisse legiones et Gaium Trebonium legatum cognossent, duces Bellovaco-
rum veriti similem obsessionem Alesiae noctu dimittunt eos, quos aut
aetate aut viribus inferiores aut inermes habebant, unaque reliqua im-
2 pedimenta. quorum perturbatum et confusum dum explicant agmen –
magna enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos consuevit –
oppressi luce copias armatorum pro suis instruunt castris, ne prius Ro-
mani persequi se inciperent, quam longius agmen impedimentorum
3 suorum processisset. at Caesar neque resistentes adgrediundos tanto collis
ascensu iudicabat neque non usque eo legiones admovendas, ut discedere
4 ex eo loco sine periculo barbari militibus instantibus non possent. ita,
cum palude inpedita a castris castra dividi videret, quae transeundi
difficultas celeritatem insequendi tardare posset, atque id iugum, quod
trans paludem paene ad hostium castra pertineret, mediocri valle a
castris eorum intercisum animadverteret, pontibus palude constrata le-

2 dimicare TU[1] | inflammantur] inflantur *β* || **6** intermittit *α*T || **8** transduxerat *ω* || **8.9** equitibus interpositis *α* interpositi *β* || **10** in resistendo BT (in resistentibus V) | pertinatius *α* || **11** hi *β* || **12** consuerant B consueverunt U || **13** finem prius *β* | sepe A*β* || **16** parvulis] minimisqu(a)e *α* || **17** adverso mediocri casu] adversis mediocribus *β* || **18** conpluribus *α* | hisdem *α* | in *om. ω add. recc.* || **19** c. trebonium U trebonium T | cognovissent *β* | bellovagorum *β* || **24** pro] in *ω corr. Ciacc.* || **26** adgrediundos] neque cedentes *β* || **27** iudicabat] lacessendos (lacessendo U) iudicabat *β* || **28** eo *om. β* || **29** cum *om.* A*β* | impedita U | a castris castra] castra castrisque *β* | dividi videret] dum videret A dum (*del.* B[c]) divideret B dimitterent. dum divideret *β corr. Nipp.* | quae *om. β* || **30** tardari *β* || **32** animum adverteret *α*

giones traducit celeriterque in summam planitiem iugi pervenit, quae
declivi fastigio duobus ab lateribus muniebatur. ibi legionibus instructis 5
ad ultimum iugum pervenit aciemque eo loco constituit, unde tormento
missa tela in hostium cuneos conici possent.

Barbari confisi loci natura, cum dimicare non recusarent, si forte Ro- 15
mani subire collem conarentur, paulatimque copias distributas dimittere
non auderent, ne dispersi perturbarentur, in acie permanserunt. quorum 2
pertinacia cognita Caesar xx cohortibus instructis castrisque eo loco me-
tatis muniri iubet castra. absolutis operibus pro vallo legiones instructas 3
conlocat, equites frenatis equis in stationibus disponit. Bellovaci cum 4
Romanos ad insequendum paratos viderent neque pernoctare aut diutius
permanere sine periculo eodem loco possent, tale consilium sui recipiendi
ceperunt. fasces ubi consederant — namque in acie sedere Gallos con- 5
suesse superioribus commentariis declaratum est — per manus stramen-
torum ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, inter se
traditos ante aciem conlocarunt extremoque tempore diei signo pronun-
tiato uno tempore incenderunt. ita continens flamma copias omnes re- 6
pente a conspectu texit Romanorum. quod ubi accidit, barbari vehe-
mentissimo cursu refugerunt.

Caesar etsi discessum hostium animadvertere non poterat incendiis 16
oppositis, tamen id consilium cum fugae causa initum suspicaretur, le-
giones promovet, turmas mittit ad insequendum. ipse veritus insidias, ne
forte in eodem loco subsistere hostis atque elicere nostros in locum
conaretur iniquum, tardius procedit. equites cum intrare fumum et flam- 2
mam densissimam timerent ac, si qui cupidius intraverant, vix suorum
ipsi priores partes animadverterent equorum, insidias veriti liberam
facultatem sui recipiendi Bellovacis dederunt. ita fuga timoris simul 3
calliditatisque plena sine ullo detrimento milia non amplius decem pro-
gressi hostes loco munitissimo castra posuerunt. inde cum saepe in insi- 4
diis equites peditesque disponerent, magna detrimenta Romanis in
pabulationibus inferebant.

Quod cum crebrius accideret, ex captivo quodam comperit Caesar 17
Correum Bellovacorum ducem fortissimorum milia sex peditum delegisse
equitesque ex omni numero mille, quos in insidiis eo loco conlocaret, quem

2 a *β* | ibi] ubi *β* || 6 paulatim *α* || 7 auderent] possent *α* | turbarentur *β* || 9 munire A menapios munire *β* | ac solutis *α* absolutos U | legiones pro vallo *β* || 10 statione *α* | bellovagi *β* || 12 remanere T || 13 ubi consederant] ut consueverant *α* || 14 commentariis] commentariis caesaris *α* || 16 collocaverunt *β* || 20 animum advertere (-eret U) *β* || 21 initum] intum A inita B || 22 promovit *α* | turmas mittit] et B *om.* A || 24 fumum] summum iugum *α* || 26 animum adverterent *β* || 27 bellovagis *β* || 28 X *β* || 29 sepe A *β* || 32 conperit *α* || 33 corbeum *α* | bellovagorum *β* | sex] ex B VI U || 33. 34 equitesque delegisse *β* || 34 in *om.* *β* || 34 – p. 156, 1 quem in locum] in quem *β*

in locum propter copiam frumenti ac pabuli Romanos pabulatum mis-
2 suros suspicaretur. quo cognito consilio Caesar legiones plures, quam so-
lebat, educit equitatumque, qua consuetudine pabulatoribus mittere
3 praesidio consuerat, praemittit. huic interponit auxilia levis armaturae.
ipse cum legionibus, quam potest maxime, adpropinquat.

18 Hostes in insidiis dispositi, cum sibi delegissent campum ad rem ge-
rendam non amplius patentem in omnes partes passibus mille, silvis un-
dique inpeditissimis aut flumine altissimo munitum, velut indagine hunc
2 insidiis circumdederunt. explorato hostium consilio nostri ad proelian-
dum animo atque armis parati, cum subsequentibus legionibus nullam
3 dimicationem recusarent, turmatim in eum locum devenerunt. quorum
adventu cum sibi Correus oblatam occasionem rei gerendae existimaret,
primum cum paucis se ostendit atque in proximas turmas impetum fecit.
4 nostri constanter incursum sustinent insidiatorum neque plures in unum
locum conveniunt, quod plerumque equestribus proeliis cum propter ali-
quem timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur.

19 Cum dispositis turmis invicem rari proeliarentur neque ab lateribus
circumveniri suos paterentur, erumpunt ceteri Correo proeliante ex silvis.
2 fit magna contentione diversum proelium. quod cum diutius pari Marte
iniretur, paulatim ex silvis instructa multitudo procedit peditum, quae
nostros cogit cedere equites. quibus celeriter subveniunt levis armaturae
pedites, quos ante legiones missos esse docui, turmisque nostrorum inter-
3 positi constanter proeliantur. pugnatur aliquamdiu pari contentione.
deinde, ut ratio postulabat proelii, qui sustinuerant primos impetus in-
sidiarum, hoc ipso fiunt superiores, quod nullum ab insidiantibus in-
4 prudentes acceperant detrimentum. accedunt propius interim legiones
crebrique eodem tempore et nostris et hostibus nuntii adferuntur impe-
5 ratorem instructis copiis adesse. qua re cognita praesidio cohortium con-
fisi nostri acerrime proeliantur, ne, si tardius rem gessissent, victoriae
6 gloriam communicasse cum legionibus viderentur. hostes concidunt ani-
mis atque itineribus diversis fugam quaerunt. nequiquam: nam quibus
difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant, his ipsi tenebantur.
7 victi tamen perculsique, maiore parte amissa, quo fors tulerat, consternati
8 profugiunt partim silvis petitis, partim flumine. qui tamen in fuga a
nostris acriter insequentibus conficiuntur, cum interim nulla calamitate

1 pabulatum *om.* α || 2 Caesar *om.* α | soleret β || 6 positi β || 8 inpeditissimis aut flumine altissimo] aut inpeditissimo (inpetissimo A) flumine α || 9 nostri explorato hostium (hostium explorato U) consilio β || 12 adventu] aditu β | corbeus AB^c curbeus B^1 || 14 incursum] impetum β || 17 rare β || 18 circumvenire β | corbeo A || 21 coegit α || 22 esse *om.* α | interpositis α || 23 aliquandiu β || 25 imprudentes T || 27 crebrisque β | et^1 *om.* β | nuntia deferuntur β || 31 itineribus] in itinefibus α | querunt β || 32 iis α *om.* β *corr.* L || 33 quo fors tulerat *om.* α || 34 a *om.* β

victus Correus excedere proelio silvasque petere aut invitantibus nostris
ad deditionem potuit adduci, quin fortissime proeliando compluresque
vulnerando cogeret elatos iracundia victores in se tela conicere.
Tali modo re gesta recentibus proelii vestigiis ingressus Caesar, cum 20
victos tanta calamitate existimaret hostes nuntio accepto locum castro-
rum relicturos, quae non longius ab ea caede abesse plus minus VIII mili-
bus dicebantur, tametsi flumine impeditum transitum videbat, tamen
exercitu traducto progreditur. at Bellovaci reliquaeque civitates repente 2
ex fuga paucis atque his vulneratis receptis, qui silvarum beneficio ca-
sum evitaverant, omnibus adversis, cognita calamitate, interfecto Correo,
amisso equitatu et fortissimis peditibus, cum adventare Romanos ex-
istimarent, concilio repente cantu tubarum convocato conclamant, le-
gati obsidesque ad Caesarem mittantur.
Hoc omnibus probato consilio Commius Atrebas ad eos confugit Ger- 21
manos, a quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. ceteri e vestigio mit- 2
tunt ad Caesarem legatos petuntque, ut ea poena sit contentus hostium,
quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia atque
humanitate numquam profecto esset inlaturus. adflictas opes equestri 3
proelio Bellovacorum esse; delectorum peditum multa milia interisse, vix
refugisse nuntios caedis. tamen magnum, ut in tanta calamitate, Bello- 4
vacos eo proelio commodum esse consecutos, quod Correus, auctor belli,
concitator multitudinis, esset interfectus; numquam enim senatum tan-
tum in civitate illo vivo quantum inperitam plebem potuisse.
Haec orantibus legatis commemorat Caesar: eodem tempore superiore 22
anno Bellovacos ceterasque Galliae civitates suscepisse bellum; perti-
nacissime hos ex omnibus in sententia permansisse neque ad sanitatem
reliquorum deditione esse perductos; scire atque intellegere se causam 2
peccati facillime mortuis delegari. neminem vero tantum pollere, ut in-
vitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus infirma
manu plebis bellum concitare et gerere posset; sed tamen se contentum
fore ea poena, quam sibi ipsi contraxissent.
Nocte insequenti legati responsa ad suos referunt. obsides conficiunt. 23
concurrunt reliquarum civitatum legati, quae Bellovacorum speculaban-
tur eventum. obsides dant, imperata faciunt, excepto Commio, quem ti- 2
mor prohibebat cuiusquam fidei suam committere salutem. nam superiore 3

1 corbeus *α* || **2** conpluresque *α* || **3** elatos *om.* *β* || **5** existumaret *α* || **8** bellovagi *β* || **10** corbeo *α* || **13** obsidesque] et obsides *β* || **14** consilio omnibus probato *β* | germanos perfugit *β* || **15** ad id] erat ad *β* | erat *om.* *β* || **18** inlaturos B[1] | inlaturus (illaturus T) esset *β* | adflictas] adfectas *β* || **19** bellovagorum *β* || **20** magnum tamen *β* | bellovagos *β* || **21** esse *om.* *β* | corbeus *α* || **22** concitator] conciliator *β* || **23** imperitam T || **25** bellovagos *β* || **33** civitatium *α* U | qui *α* | bellovagorum *β* || **34** eventus *β* | dant obsides *β* || **35** fidei cuiusquam *β*

anno Titus Labienus Caesare in Gallia citeriore ius dicente, cum Com-
mium comperisset sollicitare civitates et coniurationem contra Caesarem
facere, infidelitatem eius sine ulla perfidia iudicavit comprimi posse.
4 quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum, ne temptando
cautiorem faceret, Gaium Volusenum Quadratum misit, qui eum per
simulationem conloquii curaret interficiendum. ad eam rem delectos ido-
5 neos ei tradidit centuriones. cum in conloquium ventum esset et, ut con-
venerat, manum Commii Volusenus arripuisset, centurio vel[ut] insueta
re permotus vel celeriter a familiaribus prohibitus Commii conficere homi-
6 nem non potuit. graviter tamen primo ictu gladio caput percussit. cum
utrimque gladii destricti essent, non tam pugnandi quam diffugiendi fuit
utrorumque consilium: nostrorum, quod mortifero vulnere Commium
credebant adfectum, Gallorum, quod insidiis cognitis plura, quam vide-
bant, extimescebant. quo facto statuisse Commius dicebatur numquam in
conspectum cuiusquam Romani venire.

24 Bellicosissimis gentibus devictis Caesar cum videret nullam iam esse
civitatem, quae bellum pararet, quo sibi resisteret, sed nonnullos ex oppi-
dis demigrare, ex agris diffugere ad praesens imperium evitandum, plures
2 in partes exercitum dimittere constituit. M. Antonium quaestorem cum
legione duodecima sibi coniungit. C. Fabium legatum cum cohortibus
XXV mittit in diversissimam partem Galliae, quod ibi quasdam civitates
in armis esse audiebat neque C. Caninium Rebilum legatum, qui in illis
3 regionibus erat, satis firmas duas legiones habere existimabat. Titum
Labienum ad se evocat. legionem autem duodecimam, quae cum eo fuerat
in hibernis, in togatam Galliam mittit ad colonias civium Romanorum
tuendas, ne quod simile incommodum accideret decursione barbarorum
ac superiore aestate Tergestinis acciderat, qui repentino latrocinio atque
4 impetu illorum erant oppressi. ipse ad vastandos depopulandosque fines
Ambiorigis proficiscitur. quem perterritum ac fugientem cum redigi
posse in suam potestatem desperasset, proximum suae dignitatis esse
ducebat adeo fines eius vastare civibus aedificiis pecore, ut odio suorum

1 Titus *om.* β || 5 Gaium] c. β || 6 colloquii T || 6. 7 idoneos ei *om.* β || 7 tradit α || 8 centurio] et centurio β | velut ω *corr. Lips.* || 9 vel] vellet β | a familiaribus prohibitus Commii conficere hominem] commium conficere a familiaribus prohibitus β || 10 caput percussit] vulneravit β || 13 adfectum (affectum T) credebant β || 14 commius statuisse β || 16 caesar bellicosissimis gentibus victis β | iam *om.* β || 17 sed] et β || 18 defugere AU || 19 questorem A β || 20 XII β | C.] g. α || 21 galliae partem β || 22 C.] g. α | leĝ. β | in *om.* β || 23 erat] praeerat β | ex(h)istumabat α | Titum] t. β || 24 legionem autem duodecimam] legionemque XII β || 25 galliam togatam β || 27 superiora A[1] superiori A[c] β | accidisset β || 28 illorum] incolae illorum α eorum β *corr. Vasc.* | depopulandosque] oppugnandosque β

Ambiorix, si quos Fortuna reliquos fecisset, nullum reditum propter
tantas calamitates haberet in civitatem.

Cum in omnes partes finium Ambiorigis aut legiones aut auxilia dimi- 25
sisset atque omnia caedibus, incendiis, rapinis vastasset, magno numero
hominum interfecto aut capto Labienum cum duabus legionibus in Tre-
veros mittit, quorum civitas propter Germaniae vicinitatem cotidianis 2
exercitata bellis cultu et feritate non multum a Germanis differebat ne-
que imperata umquam nisi exercitu coacta faciebat.

Interim C. Caninius Rebilus legatus cum magnam multitudinem con- 26
venisse hostium in fines Pictonum litteris nuntiisque Durati cognosceret,
qui perpetuo in amicitia Romanorum permanserat, cum pars quaedam
civitatis eius defecisset, ad oppidum Lemonum contendit. quo cum ad- 2
ventaret atque ex captivis certius cognosceret multis hominum milibus
a Dumnaco, duce Andium, Duratium clausum Lemoni oppugnari neque
infirmas legiones hostibus committere auderet, castra posuit loco mu-
nito. Dumnacus cum adpropinquare Caninium cognosset, copiis omnibus 3
ad legiones conversis castra Romanorum oppugnare instituit. cum com- 4
plures dies in oppugnatione consumpsisset et magno suorum detrimento
nullam partem munitionum convellere potuisset, rursus ad obsidendum
Lemonum redit.

Eodem tempore C. Fabius legatus complures civitates in fidem recipit, 27
obsidibus firmat litterisque Gai Canini Rebili fit certior, quae in Pictoni-
bus gerantur. quibus rebus cognitis proficiscitur ad auxilium Duratio
ferendum. at Dumnacus adventu Fabii cognito desperata salute, si eodem 2
tempore coactus esset [et Romanum] et externum sustinere hostem et
respicere ac timere oppidanos, repente ex eo loco cum copiis recedit nec
se satis tutum fore arbitratur, nisi flumen Ligerim, quod erat ponte
propter magnitudinem transeundum, copias traduxisset. Fabius etsi 3
nondum in conspectum hostium venerat neque se cum Caninio coniun-
xerat, tamen doctus ab iis, qui locorum noverant naturam, potissimum
credidit hostes perterritos eum locum, quem petebant, petituros. itaque 4

1 fecisset reliquos β || 1–2 propter tantas calamitates nullum reditum β || 3 aut[1] *om.* β || 3.4 dimississet atque α dimisisset β || 5 treviros β || 7 exercita bellis α bellis exercitata β *corr. Kue.* || 8 unquam β || 9 gaius caninius α c. rebilus β || 11 manserat romanorum α | cum *om.* A β || 14 a dunaco B dumnaco T domnaco U | limonem α lemonum β || 15 munito loco posuit β || 16 domnacus U | omnibus copiis β || 18 oppugnationem β || 20 limonem α || 21 g. fabius legatus α c. fabius leḡ. β || 22 gai canini revili α canini β (*cf. l.* 9) || 23 quibus] his β | durati ω *corr.* M[c] || 24 domnacus β || 24.25 tempore eodem α || 25 et romanum ω *del. Ciacc.* | hostem et externum sustinere β || 27 flumine ligeri α || 28 transduxisset β || 29 venerat hostibus α omnium hostium venerat T[1] | cum *om.* α || 30 his T is U(R) | naturam noverant β || 30.31 credidit potissimum β || 31 territos hostes T territos hostis U | eum] non eum α | petebat β

cum copiis ad eundem pontem contendit equitatumque tantum praece-
dere ante agmen imperat legionum, quantum, cum processisset, sine
5 defatigatione equorum in eadem se reciperet castra. consequuntur equi-
tes nostri, ut erat praeceptum, invaduntque Dumnaci agmen et fugientes
perterritosque sub sarcinis in itinere adgressi magna praeda multis inter-
fectis potiuntur. ita re bene gesta se recipiunt in castra.

28 Insequenti nocte Fabius equites praemittit sic paratos, ut confligerent
2 atque omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. cuius praeceptis
ut res gereretur, Quintus [Tit]Atius Varus praefectus equitum, singularis
et animi et prudentiae vir, suos hortatur agmenque hostium consecutus
turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum proelium committit.
3 confligit audacius equitatus hostium succedentibus sibi peditibus, qui
toto agmine subsistentes equitibus suis contra nostros ferunt auxilium.
4 fit proelium acri certamine. namque nostri contemptis pridie superatis
[que] hostibus, cum subsequi legiones meminissent, et pudore cedendi et
cupiditate per se conficiendi proelii fortissime contra pedites proeliantur,
5 hostesque nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie cogno-
verant, delendi equitatus nostri nacti occasionem videbantur.

29 Cum aliquamdiu summa contentione dimicaretur, Dumnacus instruit
aciem, quae suis esset equitibus invicem praesidio, cum repente confertae
2 legiones in conspectum hostium veniunt. quibus visis perculsae barbaro-
rum turmae ac perterrita acies hostium, perturbato impedimentorum
3 agmine, magno clamore discursuque passim fugae se mandant. at nostri
equites, qui paulo ante cum resistentibus fortissime conflixerant, laetitia
victoriae elati, magno undique clamore sublato cedentibus circumfusi,
quantum equorum vires ad persequendum dextraeque ad c⟨a⟩edendum
4 valent, tantum eo proelio interficiunt. itaque amplius milibus passuum
duodecim aut armatorum aut eorum, qui timore arma proiecerant, inter-
fectis omnis multitudo capitur impedimentorum.

30 Qua ex fuga cum constaret Drappetem Senonem, qui, ut primum de-
fecerat Gallia, collectis undique perditis hominibus, servis ad libertatem
vocatis, exulibus omnium civitatum adscitis, receptis latronibus impedi-
menta et commeatus Romanorum interceperat, non amplius hominum

1 procedere *α* || 3 defetigatione A^{1}B || 4 domnati T domnaci U || 5 in *om. α* || 7 insequente *α* || 8 omne *om. β* || 9 Quintus] q. *β* | titatius *ω* *corr. Ursinus* | singularis] vir singularis *β* || 10 vir *om. β* || 12 hostium equitatus *β* || 13 subsistentibus *α* || 14–15 contemptis pridie superatisque hostibus *ω* pridie superatis hostibus S || 19 aliquandiu AT | domnacus *β* || 20 cum] tum *β* || 22 ac *om. β* | perterrite A perterritae B || 22–23 impedimentorum agmine, magno] agmine impedimentorum *β* || 23 se fugae *β* || 24 leticia *β* || 26 cedendum *ω* *corr.* M || 27–28 mil. XII *β* || 28 aut^1 *om. β* | timore] eo tempore *α* || 30 draptem T drapte U || 32 omnium] omnium omnium T^1 omnibus omnium T^{c}U | civitatium *β* | ascitis A *om.* B || 33 commeatus] comitatus *β*

duobus milibus ex fuga collectis provinciam petere unaque consilium cum
eo Lucterium Cadurcum cepisse, quem superiore commentario prima
defectione Galliae facere in provinciam voluisse impetum cognitum est,
Caninius legatus cum legionibus duabus ad eos persequendos contendit, 2
ne detrimento aut timore provinciae magna infamia perditorum homi-
num latrociniis caperetur.

Gaius Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes ceterasque proficiscitur 31
civitates, quarum eo proelio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse
accisas sciebat. non enim dubitabat, quin recenti calamitate summissi- 2
ores essent futurae, dato vero spatio ac tempore eodem instigante Dumna-
co possent concitari. qua in re summa felicitas celeritasque in recipiendis 3
civitatibus Fabium consequitur. nam Carnutes, qui saepe vexati num- 4
quam pacis fecerant mentionem, datis obsidibus veniunt in deditionem,
ceteraeque civitates positae in ultimis Galliae finibus Oceanoque coniunc-
tae, quae Ar⟨e⟩moricae appellantur, auctoritate adductae Carnutum ad-
ventu Fabii legionumque imperata sine mora faciunt. Dumnacus suis 5
finibus expulsus errans latitansque solus extremas Galliae regiones pe-
tere est coactus.

At Drappes unaque Lucterius, cum legiones Caniniumque adesse 32
cognoscerent nec se sine certa pernicie persequente exercitu putarent
provinciae fines intrare posse nec iam libere vagandi latrociniorumque
faciendorum facultatem haberent, in finibus consistunt Cadurcorum. ibi 2
cum Lucterius apud suos cives quondam integris rebus multum potuisset
semperque auctor novorum consiliorum magnam apud barbaros auctori-
tatem haberet, oppidum Uxellodunum, quod in clientela fuerat eius,
egregie natura loci munitum occupat suis et Drappetis copiis oppida-
nosque sibi coniungit.

Quo cum confestim Gaius Caninius venisset animadverteretque omnes 33
oppidi partes praeruptissimis saxis esse munitas, quo defendente nullo
tamen armatis ascendere esset difficile, magna autem impedimenta
oppidanorum videret, quae si clandestina fuga subtrahere conarentur,
effugere non modo equitatum, sed ne legiones quidem possent, tripertito
cohortibus divisis trina excelsissimo loco castra fecit, a quibus paulatim, 2
quantum copiae patiebantur, vallum in oppidi circuitum ducere instituit.

1 duobus *om.* B | e β | collectis] quinque collectis α || 3 provincia impetum voluisse β || 4 Caninius] c. antonius β | duabus legionibus β || 7 Gaius] c. β || 8 domnaco β || 9 accitas β || 10 instante domnaco β || 12 sepe A β || 14 oceano α || 15 armoricae ω (*cf. V 53, 6*) | adventui AB[1] adventum U || 16 domnacus β || 19 draptes β || 21 liberam β || 21.22 latrociniorumque faciendorum] latrocinandique β || 22 in finibus constituunt B consistunt in agris β || 24 novorum] novorum esset β || 24.25 haberet auctoritatem β || 25 auxiliodunum ω uxelodunum U[c] *marg.* (*cf. c. 49, 1–2*) || 26 natura loci egregie β | suis *om.* β | drapetis A draptis β || 28 Gaius] c. β | animum adverteretque β || 29 quo] quod α || 33 celsissimo α excellentissimo T

34 Quod cum animadverterent oppidani miserrimaque Alesiae memoria
sollicitì similem casum obsessionis vererentur maximeque ex omnibus
Lucterius, qui fortunae illius periculum fecerat, moneret frumenti ra-
tionem esse habendam, constituunt omnium consensu parte ibi relicta
2 copiarum ipsi cum expeditis ad importandum frumentum proficisci. eo
consilio probato proxima nocte duobus milibus armatorum relictis reli-
3 quos ex oppido Drappes et Lucterius educunt. hi paucos dies morati ex
finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria sublevare eos cupiebant,
partim prohibere, quominus sumerent, non poterant, magnum numerum
frumenti conparant, nonnumquam autem expeditionibus nocturnis
4 castella nostrorum adoriuntur. quam ob causam Gaius Caninius toto op-
pido munitiones circumdare moratur, ne aut opus effectum tueri non
possit aut plurimis in locis infirma disponat praesidia.

35 Magna copia frumenti conparata considunt Drappes et Lucterius non
longius ab oppido decem milibus, unde paulatim frumentum in oppidum
2 subportarent. ipsi inter se provincias partiuntur. Drappes castris prae-
sidio cum parte copiarum resistit, Lucterius agmen iumentorum ad oppi-
3 dum ducit. dispositis ibi praesidiis hora noctis circiter decima silvestribus
4 angustisque itineribus frumentum inportare in oppidum instituit. quo-
rum strepitum vigiles castrorum cum sensissent exploratoresque missi,
quae gererentur, renuntiassent, Caninius celeriter cum cohortibus arma-
tis ex proximis castellis in frumentarios sub ipsam lucem impetum facit.
5 hi repentino malo perterriti diffugiunt ad sua praesidia. quae nostri ut
viderunt, acrius contra armatos incitati neminem ex eo numero vivum
capi patiuntur. profugit inde cum paucis Lucterius nec se recipit in castra.

36 Re bene gesta Caninius ex captivis comperit partem copiarum cum
Drappete esse in castris a milibus non amplius XII. qua re ex compluribus
cognita, cum intellegeret fugato duce altero perterritos reliquos facile
opprimi posse, magnae felicitatis esse arbitrabatur neminem ex caede
refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuntium Drappeti per-
2 ferret. sed in experiundo cum periculum nullum videret, equitatum om-
nem Germanosque pedites, summae velocitatis homines, ad castra ho-
stium praemittit. ipse legionem unam in trina castra distribuit, alteram

1 animum adverterent β || 4 omni β || 5 inportandum AT || 7 draptes β || 10 comparant T || 11 Gaius *om.* β || 12 moratur] conatur β || 13 posset α | plurimis in] pluribus β || 14 comparata β | draptes β || 15 decim milibus A^1 X milibus β || 16 supportarent A | patiuntur A^1B | draptes β || 17 restitit ω *corr.* S | ad] in β || 18 X β || 21 cum *om.* β || 22 fecit α || 23 hi] in B hii T ii U || 24 videre β || 25 effugit β || 26 bene re gesta β || 27 drapte β | non] non longe α || 28 intelligeret β | perterreri β || 29 opprimi] et opprimi β || 29–30 ex caede refugisse] excedere refugere (fugere U) β || 30 drapti β || 31 cum in experiundo β || 33 in trina] intra α

secum expeditam ducit. cum propius hostes accessisset, ab exploratoribus, 3
quos praemiserat, cognoscit castra eorum – ut barbarorum fere con-
suetudo est – relictis locis superioribus ad ripas esse fluminis demissa, at
Germanos equitesque inprudentibus omnibus de inproviso advolasse
proeliumque commisisse. qua re cognita legionem armatam instructam- 4
que adducit. ita repente omnibus ex partibus signo dato loca superiora
capiuntur. quod ubi accidit, Germani equitesque signis legionis visis
vehementissime proeliantur. confestim cohortes undique impetum fa- 5
ciunt omnibusque aut interfectis aut captis magna praeda potiuntur.
capitur ipse eo proelio Drappes.

Caninius felicissime re gesta sine ullo paene militis vulnere ad obsi- **37**
dendos oppidanos revertitur externoque hoste deleto, cuius timore antea 2
dividere praesidia et munitione oppidanos circumdare prohibitus erat,
opera undique imperat administrari. venit eodem cum suis copiis postero 3
die Gaius Fabius partemque oppidi sumit ad obsidendum.

Caesar interim M. Antonium quaestorem cum cohortibus xv in Bello- **38**
vacis relinquit, ne qua rursus novorum consiliorum capiendorum Belgis
facultas daretur. ipse reliquas civitates adit, obsides plures imperat, ti- 2
mentes omnium animos consolatione sanat. cum in Carnutes venisset, 3
quorum in civitate superiore commentario Caesar exposuit initium belli
esse ortum, quod praecipue eos propter conscientiam facti timere ani-
madvertebat, quo celerius civitatem timore liberaret, principem sceleris
illius et concitatorem belli Gutuatrum ad supplicium deposcit. qui etsi 4
ne civibus quidem suis se committebat, tamen celeriter omnium cura
quaesitus in castra perducitur. cogitur in eius supplicium contra naturam 5
suam Caesar maximo militum concursu, qui ei omnia pericula et detri-
menta belli a Gutuatro accepta referebant, adeo ut verberibus exanima-
tum corpus securi feriretur.

Ibi crebris litteris Caninii fit certior, quae de Drappete et Lucterio **39**
gesta essent quoque in consilio permanerent oppidani. quorum etsi 2
paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna poena esse adficien-

1 hostis *α* || 3 fluminis esse dimissa *β* || 4 equites A *β* | omnibus] hominibus *β* || 7 equites A *β* || 10 draptes *β* || 11 re felicissime *β* || 12 antea *om.* *β* || 15 Gaius] c. *β* || 16 questorem A *β* | XII A XVI *β* | in belloacis A[1] in bellovagis *β* || 17 reliquit A *β* | capiendorum Belgis] ad capiendum bellum *β* || 20 quorum] quorum consilio *β* | superiore commentario] superiore T commentario superiore U || 21 animum advertebat *β* || 22 timore] metu *β* || 23 belli concitatorem *β* | gutruatrum A m̃. guttruatrum T guttruatrum U || 24 suis *om.* *β* || 25 supplicio *β* || 25–26 caesar contra naturam suam *α* || 26 concursu maximo militum *α* || 27 gutruato *ω* (*cf.* 23) || 28 fereretur B feritur T || 29 drapte *β* | luterio *α* || 30 quoque in] et in quo *β* || 31 esse *om.* *β*

dam iudicabat, ne universa Gallia non sibi vires defuisse ad resistendum
Romanis, sed constantiam putaret, neve hoc exemplo ceterae civitates
3 locorum opportunitate fretae vindicarent se in libertatem, cum omnibus
Gallis notum esse sciret reliquam esse unam aestatem suae provinciae,
4 quam si sustinere potuissent, nullum ultra periculum vererentur. itaque
Q. Calenum legatum cum legionibus duabus reliquit, qui iustis itineribus
se subsequeretur. ipse cum omni equitatu, quam potest celerrime, ad Caninium contendit.

40 Caesar cum contra ex⟨s⟩pectationem omnium Uxellodunum venisset
oppidumque operibus clausum animadverteret neque ab oppugnatione
recedi videret ulla condicione posse, magna autem copia frumenti abundare oppidanos ex perfugis cognosset, aqua prohibere hostem temptare
2 coepit. flumen infimam vallem dividebat, quae totum paene montem
cingebat, in quo positum erat praeruptum undique oppidum Uxello-
3 dunum. hoc avertere loci natura prohibebat. sic enim imis radicibus
4 montis ferebatur, ut nullam in partem depressis fossis derivari posset.
erat autem oppidanis difficilis et praeruptus eo descensus, ut prohibentibus nostris sine vulneribus ac periculo vitae neque adire flumen neque
5 arduo se recipere possent ascensu. qua difficultate eorum cognita Caesar sagittariis funditoribusque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus conlocatis, aqua fluminis prohibebat oppidanos.

41 Quorum omnis postea multitudo aquatorum unum in locum conveniebat. sub ipsum enim oppidi murum magnus fons aquae prorumpebat ab
ea parte, quae fere pedum trecentorum intervallo a fluminis circuitu
2 vacabat. hoc fonte prohiberi posse oppidanos cum optarent reliqui, Caesar unus videret, e regione eius vineas agere adversus montem et aggerem
3 instruere coepit magno cum labore et continua dimicatione. oppidani
enim loco superiore decurrunt et eminus sine periculo proeliantur mul-

1 sibi vires] ibi vires **B** vires sibi (sibi *om.* **T**) *β* | defuisse *om.* **TU**^{1} | ad resistendum ... ita nostri (*p. 165, 26*) *deficit* **A**; *eius in locum succedit* **Q** || 3 se vindicarent *α* || 4 esse^1 *om.* *β* | provinciae suae *β* || 6 Q. *om.* *β* | legionibus duabus] legionibus **B** duabus legionibus **U** | reliquid **QB** relinquit **U** || 9 expectationem **B** *β* *corr.* **Q** | vexellodunum **Q**^{1} uxelludonum **B**^{1} velodunum **T** uxelonum **U** uxelodonum **U**^{c} || 10 animum adverteret (advertisset **T**^{1}) *β* || 11 conditione *ω* || 12 cognovisset *β* || 14 praeruptum undique oppidum *post* natura (15) *posuit* *β* | vexellodunum **U**^{1} uxellodonum **B**^{1} velodunum *β* uxelodunum **U**^{c} || 15 hoc avertere] flumen averti *β* | sic enim imis] in infimis enim sic *α* (= **QB**) || 17 praeruptis **Q**^{1}**U**^{1} praeruptos **B**^{1} || 19 ascensu recipere se possent *β* || 21 prohibebat fluminis *β* || 22 aquatum **T** | in unum locum *β* || 23 ipsum enim ipsius *α* (= **QB**) | magnus fons aquae] ubi magnus fons aquae *α* (= **QB**) magnus fons *β* || 24 pede **B** ped. *β* | CCC **Q** *β* | a *om.* *α* (= **QB**) || 26 e *om.* **B** | adversus] contra *β* || 26, 27 aggeres struere *β* || 27 magno cum labore] cum magna *β* || 28 decurrunt et eminus] decurrentes *β* | proeliantur] p̄liabantur *β*

tosque pertinaciter succedentes vulnerant. non deterrentur tamen mili-
tes nostri vineas proferre et labore atque operibus locorum vincere dif-
ficultates. eodem tempore cuniculos tectos ad vineas agunt et caput fon- 4
tis, quod genus operis sine ullo periculo et sine suspicione hostium facere
licebat. ex⟨s⟩truitur agger in altitudinem pedum sexaginta. conlocatur in 5
eo turris decem tabulatorum, non quidem quae moenibus adaequaret —
id enim nullis operibus effici poterat —, sed quae superare fontis fasti-
gium posset. ex ea cum tela tormentis iacerentur ad fontis aditum nec 6
sine periculo possent aquari oppidani, non tantum pecora atque iumenta,
sed etiam magna hominum multitudo siti consumebatur.

Quo malo perterriti oppidani cupas sebo, pice, scandulis complent. eas 42
ardentes in opera provolvunt eodemque tempore acerrime proeliantur,
ut ab incendio restinguendo dimicationis periculo deterreant Romanos.
magna repente in ipsis operibus flamma existit. quaecumque enim per 2
locum praecipitem missa erant, ea vineis et aggere suppressa compre-
hendebant id ipsum, quod morabatur. milites contra nostri quamquam 3
periculoso genere proelii locoque iniquo premebantur, tamen omnia for-
tissimo sustinebant animo. res enim gerebatur et excelso loco et in con- 4
spectu exercitus nostri magnusque utrimque clamor oriebatur. ita quam
quisque poterat maxime insignis, quo notior testatiorque virtus esset
eius, telis hostium flammaeque se offerebat.

Caesar cum conplures suos vulnerari videret, ex omnibus oppidi parti- 43
bus cohortes montem ascendere et simulatione moenium occupandorum
clamorem undique iubet tollere. quo facto perterriti oppidani, cum quid 2
ageretur in locis reliquis essent suspensi, revocant ab inpugnandis operi-
bus armatos murisque disponunt. ita nostri fine proelii facto celeriter 3
opera flamma comprehensa partim resting⟨u⟩unt, partim interscindunt.
cum pertinaciter resisterent oppidani, magna etiam parte amissa siti 4
suorum in sententia permanerent, ad postremum cuniculis venae fontis

1 volnerabant T^1 vulnerabant T^{c}U || 1–2 ut tamen milites nostri non terrerentur *β* || 2 et labore *om.* *β* | vincere locorum *β* || 3 tectos cuniculos *β* || 4 et *om.* *α* (= QB) || 5 extruitur *ω* *corr.* V | pedum VI Q *β* pedes sex B *corr. ex Oros. 6, 11, 25* || 6 X Q *β* | quidem *om.* *β* | aequaret B || 7–8 superare fontis fastigium posset] superaret fontis fastigium *β* || 8 aditus *β* || 9 possent aquari oppidani] oppidani adaquarentur *β* || 10 magna hominum] magna hostium *α* (= QB) hominum *β* || 11 perterriti] pertecti Q^1 territi *β* | sevo *α* (= QB) | complent. eas] conpletas Q implent eas T completas et U || 12 eodem *β* || 13 dimicationis] dimicatione et *β* | deterreant Romanos] romani deterrerentur *β* || 14 extitit *α* (= QB) U || 16 contra milites *β* || 17 proelio B || 18 animo sustinebant *β* | et^1 *om.* *β* || 19 quam *om.* B || 20.21 eius esset *β* || 22 complures T || 24 territi *β* || 25 suspensi] ignari Q U *marg.* || 26 *inde a* fine *denuo incipit* A | facto p̄lii *β* || 27 conprehensa *α* | restingunt *α* U restringunt T *corr.* M^c || 28–29 suorum siti amissa *β* || 29 permanebant A^{c}B

5 intercisae sunt atque aversae. quo facto repente perennis exaruit fons
tantamque attulit oppidanis salutis desperationem, ut id non hominum
consilio, sed deorum voluntate factum putarent. itaque se necessitate
coacti tradiderunt.

44 Caesar cum suam lenitatem cognitam omnibus sciret neque vereretur,
ne quid crudelitate naturae videretur asperius fecisse, neque exitum con-
siliorum suorum animadverteret, si tali ratione diversis in locis plures
consilia inissent, exemplo supplicii deterrendos reliquos existimavit. ita-
que omnibus, qui arma tulerant, manus praecidit vitamque concessit,
2 quo testatior esset poena improborum. Drappes, quem captum esse a
Caninio docui, sive indignitate et dolore vinculorum sive timore gravioris
3 supplicii paucis diebus cibo se abstinuit atque ita interiit. eodem tempore
Lucterius, quem profugisse ex proelio scripsi, cum in potestatem venisset
Epasnacti Arverni — crebro enim mutandis locis multorum fidei se com-
mittebat, quod nusquam diutius sine periculo commoraturus videbatur,
cum sibi conscius esset quam inimicum deberet Caesarem habere —, hunc
Epasnactus Arvernus amicissimus p. R. sine dubitatione ulla vinctum
ad Caesarem deduxit.

45 Labienus interim in Treveris equestre proelium facit secundum com-
pluribusque Treveris interfectis et Germanis, qui nullis adversus Ro-
manos auxilia denegabant, principes eorum vivos redigit in suam pote-
2 statem atque in his Surum Haeduum, qui et virtutis et generis summam
nobilitatem habebat solusque ex Haeduis ad id tempus permanserat in
armis.

46 Ea re cognita Caesar cum in omnibus partibus Galliae bene res geri
videret iudicaretque superioribus aestivis Galliam devictam subactam-
que esse, Aquitaniam numquam ipse adisset, sed per Publium Crassum
quadam ex parte devicisset, cum duabus legionibus in eam partem Gal-
2 liae est profectus, ut ibi extremum tempus consumeret aestivorum. quam
rem sicuti cetera celeriter feliciterque confecit. namque omnes Aquita-
niae civitates legatos ad Caesarem miserunt obsidesque ei dederunt.
3 quibus rebus gestis ipse cum praesidio equitum Narbonem profectus est;
4 exercitum per legatos in hiberna deduxit: quattuor legiones in Belgio

1 perennis exaruit fons tantamque] fons per(h)ennis exaustus tantam β || **3–4** necessitate coacti se β || **5** neque vereretur] neveretur **T** nec vereretur **U** || **6.7** consilii sui β || **8** consilia inissent] rebellare coepissent β || **9** vitamque] vitam β || **10** draptes β || **11** et dolore *om.* β || **12** se cybo β || **14** epanacti **A** epasneti β || **16** habere caesarem **U** || **17** epasnetus β | populo r. β || **19** trebiris **T** treviris **U** | secundum facit β || **20** etiam treviris et germanis interfectis β | nulli β || **25** galliae partibus β | gestas β || **26** subactamque] et subactam β || **27** Publium] p. β || **28** Galliae *om.* β || **29** ut ibi] ubi β | aestivorum consumeret β || **30** feliciter et celeriter β || **30** ad Caesarem] ad eum (adeo **T**[1]) β || **32** cum praesidio equitum] equitum praesidio α | narbonam **A** β || **33** IIII leg. β

conlocavit cum M. Antonio et C. Trebonio et P. Vatinio legatis, duas
legiones in Haeduos deduxit, quorum in omni Gallia summam esse auc-
toritatem sciebat, duas in Turonis ad fines Carnutum posuit, quae omnem
illam regionem coniunctam Oceano continerent, duas reliquas in Lemo-
vicum finibus non longe ab Arvernis, ne qua pars Galliae vacua ab exer-
citu esset. paucos dies ipse in provincia moratus, cum celeriter omnes con- 5
ventus percucurrisset, publicas controversias cognosset, bene meritis
praemia tribuisset — cognoscendi enim maximam facultatem habebat 6
quali quisque fuisset animo totius Galliae defectione, quam sustinuerat
fidelitate atque auxiliis provinciae illius —, his confectis rebus ad legiones
in Belgium se recepit hibernavitque Nemetocennae.

Ibi cognoscit Commium Atrebatem proelio cum equitatu suo conten- 47
disse. nam cum Antonius in hiberna venisset civitasque Atrebatium in 2
officio maneret, Commius, qui post illam vulnerationem, quam supra
commemoravi, semper ad omnes motus paratus suis civibus esse con-
suesset, ne consilia belli quaerentibus auctor armorum duxque deesset
parente Romanis civitate, cum suis equitibus latrociniis se suosque ale-
bat infestisque itineribus commeatus complures, in hiberna Romanorum
qui comportabantur, intercipiebat.

Erat attributus Antonio praefectus equitum, qui cum eo hibernaret, 48
C. Volusenus Quadratus. hunc Antonius ad persequendum hostium equi-
tatum mittit. Volusenus ad eam virtutem, quae singularis erat in eo, 2
magnum odium Commii adiungebat, quo libentius id faceret, quod im-
perabatur. itaque dispositis insidiis saepius equites eius adgressus se-
cunda proelia faciebat. novissime cum vehementius contenderetur ac 3
Volusenus ipsius intercipiendi Commii cupiditate pertinacius eum cum
paucis insecutus esset, ille autem fuga vehementi Volusenum produxis-
set longius, inimicus homini repente omnium suorum invocat fidem atque
auxilium, ne sua vulnera perfidia interposita paterentur inpunita, con-
versoque equo se a ceteris incautius permittit in praefectum. faciunt hoc 4
idem omnes eius equites paucosque nostros convertunt atque insequun-

1 M. *om.* A*β* | C.] g. *α* | Vatinio] vatinio tullio *β* | legato AU leg. T || 2 legiones *om.* *β* | deduxit] constituit *β* misit U *marg.* | auctoritatem esse *β* || 2 turones A torones B || 4 illam *om.* *β* || 5 fines *β* || 6 ipse paucos dies *β* || 7 cognoscet B cognovisset *β* || 8.9 habuerat qualis *β* || 9 fuisset animo] animo in re p. fuisset *β* || 10 rebus confectis *β* || 11 se (*om.* U[1]) in belgium *β* || 13 atrebatum AT adrebatum B || 14 maneret] esset *α* || 15 memoravimus T commemoravimus U || 17 se suosque latrociniis *β* || 18—19 qui conportabantur in hiberna romanorum *β* || 20—21 g. volusenus quadratus, qui cum eo hibernaret *α* || 21 equitatum hostium *α* || 22 virtutem] partam (partem T) virtutem *β* | in eo erat *β* || 23 commi odium *β* | quo] quod BU | id *om.* *β* || 24 sepius A sepe *β* || 27.28 longius produxisset *β* || 28 repente *om.* BT | omnium *om.* *α* || 29 perfidia interposita] per fidem interpositam *β* || 30 hoc *om.* *β* || 31 atque insequntur B et insecuntur *β*

5 tur. Commius incensum calcaribus equum coniungit equo Quadrati
lanceaque infesta ac magnis viribus medium femur traicit Voluseni.
6 praefecto vulnerato non dubitant nostri resistere et conversis equis
7 hostem pellere. quod ubi accidit, complures hostium magno nostrorum
impetu perculsi vulnerantur ac partim in fuga proteruntur, partim inter-
cipiuntur. quod [ubi] malum dux equi velocitate evitavit, ac si⟨c⟩
proelio secundo graviter ab eo vulneratus praefectus, ut vitae periculum
8 aditurus videretur, refertur in castra. Commius autem sive expiato suo
dolore sive magna parte amissa suorum legatos ad Antonium mittit se-
que et ibi futurum, ubi praescripserit, et ea facturum, quae imperarit,
9 obsidibus datis firmat. unum illud orat, ut timori suo concedatur, ne in
conspectum veniat cuiusquam Romani. cuius postulationem Antonius
cum iudicaret ab iusto nasci timore, veniam petenti dedit, obsides
accepit.

10 Scio Caesarem singulorum annorum singulos commentarios confecisse.
quod ego non existimavi mihi esse faciendum, propterea quod insequens
annus L. Paulo C. Marcello consulibus nullas res Galliae habet magno
11 opere gestas. ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Caesar exercitusque
eo tempore fuissent, pauca esse scribenda coniungendaque huic com-
mentario statui.

49 Caesar in Belgio cum hiemaret, unum illud propositum habebat conti-
2 nere in amicitia civitates, nulli spem aut causam dare armorum. nihil
enim minus volebat quam sub decessum suum necessitatem sibi aliquam
inponi belli gerendi, ne, cum exercitum deducturus esset, bellum aliquod
relinqueretur, quod omnis Gallia libenter sine praesenti periculo susci-
3 peret. itaque honorifice civitates appellando, principes maximis praemiis
adficiendo, nulla onera nova iniungendo defessam tot adversis proeliis
Galliam condicione parendi meliore facile in pace continuit.

50 Ipse hibernis peractis contra consuetudinem in Italiam quam maximis
itineribus est profectus, ut municipia et colonias appellaret, quibus
2 M. Antonii, quaestoris sui, commendaverat sacerdotii petitionem. con-
tendebat enim gratia cum libenter pro homine sibi coniunctissimo, quem

1 iungit *β* || 2 ac] a **B** *om. β* | ac ... Voluseni] medium femur eius magnis viribus traicit *β* || 3 conversis equis] conversi *β* || 4 conplures *α* || 5 et partim in fugam *β* || 6 ubi *ω* *del. recc.* | vitavit *β* || 6–7 ac si proelio secundo **B** *om.* **A***β* *corr. recc.* || 7 ab eo *om.* **A***β* || 10 et[1] *om. β* | imperat **A** imperaret **U** || 12 cuius] quam *β* || 13 a *β* || 16 propterea *om. β* || 17 L.] t. *ω* *corr. Ald.* | C.] et c. *β* | consulibus] cons. se **A** concess. **B** cos. *β* || 17–18 habet magno opere galliae res **B** || 19 fuisset *β* | esse *om. β* || 21 cum in belgio *β* | illum **B** *om. β* | continendi *β* || 23 discessu (descessu **B**) suo *α* || 24 imponi **T** || 25 oms *α* | susciperent *β* || 27 afficiendo *β* | nova iniungendo] iniungendo *α* nova imponendo *β* || 28 conditione **B***β* || 31 commendaret *β*

paulo ante praemiserat ad petitionem, tum acriter contra factionem et
potentiam paucorum, qui M. Antonii repulsa Caesaris decedentis gra-
tiam convellere cupiebant. hunc etsi augurem prius factum, quam Italiam 3
attingeret, in itinere audierat, tamen non minus iustam sibi causam
municipia et colonias adeundi existimavit, ut iis gratias ageret, quod fre-
quentiam atque officium suum Antonio praestitissent, simulque se et 4
honorem suum insequentis anni commendaret petitione, propterea quod
insolenter adversarii sui gloriarentur L. Lentulum et C. Marcellum con-
sules creatos, qui omnem honorem et dignitatem Caesaris spoliarent,
ereptum Ser. Galbae consulatum, cum is multo plus gratia suffragii valu-
isset, quod sibi coniunctus et familiaritate et consuetudine legationis
esset.

Exceptus est Caesaris adventus ab omnibus municipiis et coloniis in- 51
credibili honore atque amore. tum primum enim veniebat ab illo univer-
sae Galliae bello. nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itine- 2
rum, locorum omnium, qua Caesar iturus erat, excogitari poterat. cum 3
liberis omnis multitudo obviam procedebat, hostiae omnibus locis immo-
labantur, tricliniis stratis fora templaque occupabantur, ut vel ex⟨s⟩pec-
tatissimi triumphi laetitia praecipi posset. tanta erat magnificentia
apud opulentiores, cupiditas apud humiliores.

Cum omnes regiones Galliae togatae Caesar percucurrisset, summa cele- 52
ritate ad exercitum Nemetocennam rediit legionibusque ex omnibus hi-
bernis ad fines Treverorum evocatis eo profectus est ibique exercitum
lustravit. T. Labienum Galliae praefecit togatae, quo maiore commen- 2
datione conciliaretur ad consulatus petitionem. ipse tantum itinerum
faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum propter salubri-
tatem existimabat. ibi quamquam crebro audiebat Labienum ab inimicis 3
suis sollicitari certiorque fiebat id agi paucorum consiliis, ut interposita
senatus auctoritate aliqua parte exercitus spoliaretur, tamen neque de
Labieno credidit quicquam neque contra senatus auctoritatem ut ali-
quid faceret adduci potuit. iudicabat enim liberis sententiis patrum con-

2 M. *om.* β | decedentis] decentis BT || **2.3** convellere gratiam β || **4** audivit β || **6** simul β || **7** sequentis α || **8** insolenter *om.* β | L. *om.* β | g. marcellum coss. α marcellum consules β || **10** consolatum α | his AU[1] | suffragiisque α || **11** consuetudine] necessitudine β || **13** *inde ab* exceptus *deficit* B; exceptus ... 52, 4 cum cae- *supplevit in fine libri* | est *om.* β | colonis B coloniï T || **14** atque amore *om.* β | tum] cum α || **16** quae α || **16–17** omnis multitudo obviam procedebat cum liberis β || **17** omnibus locis hostiae β || **18** occupabantur] occubantur α | expectatissimi ω || **19** percipi β || **20** humiliores] meliores B opulentiores T || **21** *inde a* summa *deficit* A; *in eius locum succedit* Q | summa] summa cum T[c]U || **22** reddit Q redit BU || **23** trevirorum Bβ || **24** togatae praefecit β || **25** consolatus B || **25.26** itinerum faciebat] itinere fatiae B || **26** ad *om.* B || **28** agi] agri B || **31** adduci potuit] potuit abduci β

4 scriptorum causam suam facile obtineri. nam C. Curio tr. pl., cum Caesa-
ris causam dignitatemque defendendam suscepisset, s⟨a⟩epe erat sena-
tui pollicitus, si quem timor armorum Caesaris l⟨a⟩ederet et quoniam
Pompei dominatio atque arma non minimum terrorem foro inferre⟨n⟩t,
discederet uterque ab armis exercitusque dimitteret. fore eo facto liberam
5 et sui iuris civitatem. neque hoc tantum pollicitus est, sed etiam s. c. per
discessionem facere coepit. quod ne fieret, consules amicique Pompei
evicerunt atque ita rem mo[de]rando discesserunt.

53 Magnum hoc testimonium senatus erat universi conveniensque su-
periori facto. nam Marcellus proximo anno cum inpugnaret Caesaris
dignitatem, contra legem Pompei et Crassi rettulerat ante tempus ad
senatum de Caesaris provinciis, sententiisque dictis discessionem fa-
ciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Caesaris invidia quaere-
2 bat, senatus frequens in alia omnia transiit. quibus non frangebantur
animi inimicorum Caesaris, sed admonebantur, quo maiores pararent
necessitates, quibus cogi posset senatus id probare, quod ipsi consti-
tuissent.

54 Fit deinde senatus consultum, ut ad bellum Parthicum legio una a
Cn. Pompeio, altera a C. Caesare mitteretur. neque obscure duae le-
2 giones uni detrahuntur. nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad
Caesarem miserat, confectam ex dilectu provinciae Caesaris, eam tam-
3 quam ex suo numero dedit. Caesar tamen, cum de voluntate minime
dubium esset adversariorum suorum, Cn. Pompeio legionem remisit et
suo nomine quintam decimam, quam in Gallia citeriore habuerat, ex s. c.
iubet tradi. in eius locum tertiam decimam legionem in Italiam mittit,
quae praesidia tueretur, ex quibus praesidiis quinta decima deduceba-
4 tur. ipse exercitui distribuit hiberna: C. Trebonium cum legionibus IIII
5 in Belgio conlocat, C. Fabium cum totidem in Haeduos deducit. sic enim
existimabat tutissimam fore Galliam, si Belgae, quorum maxima virtus,

1 optineri **Q** *β* | C.] g. *α* (= **QB**) | *inde a* (cae)saris *usque ad* admonebantur (15) *deficit* **B**(**M**) || 2 sepe *ω* (= **Q***β*) || 3 si] sic *α* (= **Q**) | lederet *ω* (= **Q** *β*) || 4 inferret *ω* (= **Q** *β*) *corr. recc.* || 6 s. c. per] per **Q** (= *α*) per se *β* *corr. Faernus* || 7 cons̃. *ω* (= **Q** *β*) || 8 evicerunt] iusserunt *ω* (= **Q** *β*) suaserunt N^2 *corr. Iur.* | moderando *ω* (= **Q** *β*) *corr.* $S^c N^c$ || 11 retulerat **Q** (= *α*)**T** || 13 querebat **Q** (= *α*)**U** || 14 transit *ω* (= **Q** *β*) *corr.* N^1 || 15 *inde a* quo maiores *denuo incipit* **B** || 15.16 pararent necessitates] sperarent necessitates *α* (= **QB**) pararent necessitudines *β* || 18 s. c. *β* | ad parthicum (parthichum **T**) bellum *β* || 19 gn. **Q** -c non (*ex* c̄n.) **B** *om.* *β* | C. *om.* **Q** *β* | duae] hae duae *β* || 20 uni] caesari *β* | cn. **Q** gn. **B** *om.* *β* || 21 Caesaris] caesari *α* || 22—23 minime dubium esset adversariorum suorum] adversariorum se spoliari (spoliare **Q**) nemini dubium esset **Q** *β* || 23 Cn. Pompeio] pompeio **Q** pompei **B** || 24 quintam X **Q** XV *β* | ceteriore **B** || 25 XIII **Q** *β* tertiam decumam **B** *corr.* B^c | legionem *om.* *β* || 26 tueatur *β* | quinta X deducebatur **Q** XV ducebatur *β* || 27 C. *om.* **B** || 29 belgiae *β*

et Haedui, quorum auctoritas summa esset, exercitibus continerentur. ipse in Italiam profectus est.

Quo cum venisset, cognoscit per C. Marcellum consulem legiones duas 55
ab se missas, quae ex s. c. deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pom-
peio traditas atque in Italia retentas esse. hoc facto quamquam nulli 2
erat dubium, quidnam contra Caesarem pararetur, tamen Caesar omnia
patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur iure potius
disceptandi quam belligerandi. contendit . . .

1 et *om.* α | summa esset auctoritas β || 3 C.] g. α (= **QB**) | cōns. ω | II β || 4 remissas α (= **QB**) | bellum parthicum β | duci *om.* $\mathbf{B}^1$ | Cn. *om.* β || 8 contendit *om.* **Q** β

INDEX NOMINVM

ISBN 3-322-00351-5